

Hendrik M. Goudappel 'reader' over de urbanistiek en planologie

Das Steyn (J.J.) (red.)

sb

Hendrik M. Goudappel 'reader' over de urbanistiek en planologie

Das Stejn (J.J.) (red.)

Hendrik M. Goudappel 'reader' over de urbanistiek en planologie

Published by SunBonani Scholar, an imprint of Sun Media Bloemfontein in cooperation with NIROV
All rights reserved

Copyright © 2009 Sun Media Bloemfontein

Permission for the reproduction of the articles that appeared in *Stedebouw en Volkshuisvesting* was kindly provided by Jan Kadijk from NIROV

Permission for the reproduction of the material that was published by the Technische Hogeschool Eindhoven (THO) was kindly provided by Stefan Osinski from TUE

Permission for the reproduction of the article published by the Staatsuitgewerij, 's-Gravenhage was kindly provided by Petra Eggermont from SDU.

Permission for the reproduction of the photograph on page 49 was kindly provided by Jon Kuiper, Kampen (Holland).

No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any electronic, photographic or mechanical means, including photocopying and recording on record, tape or laser disk, on microfilm, via the Internet, by e-mail, or by any other information storage and retrieval system, without prior written permission from the publisher.

First edition 2009

ISBN 978-1-920383-02-2 | e-ISBN 978-1-928424-80-2

DOI: <https://doi.org/10.18820/9781928424802>

Cover design by Andrew Barclay

Page layout, design and production by Sun Media Bloemfontein

Designed in Adobe Indesign CS4

Set in 9/10.8 pt Euphemia UCAS

This printed copy can be ordered directly from: media@sunbonani.co.za

The e-book is available at the following link: <https://doi.org/10.18820/9781928424802>

Inhoud

Voorwoord	i
Inleiding	1
Modellen in de urbanistiek	14
Handelen in onzekerheid	20
Urbanistiek - een ander perspectief voor planologie en stedenbouwkunde	50
50 jaar planologie	59
Ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit	71
Urbanistiek: Een inleiding	83
Het opleidingsmodel planning/urbanistiek	94
Kanttekeningen bij het urbanistiekconcept	97
Bouwkunde-Techniek: Urbanistiek: bestand tegen 'onderhandelen'?	103
Ruimtelijke planning in de onzekerheid van de jaren tachtig	121
Nogmaals: de urbanistiek	189
Urbanistiek als spel en als instrument	198
Urbanistics: a way to a new understanding of man's relationship with the environment	205
De jaren 1958-1974: Tussen maakbaarheid en onzekerheid	212
Bylaag A: H.M. Goudappel CV	221
Bibliografie	225

Met dank aan die UOVS en my voorgangers Wallace van Zyl en Wim Botha
wat my navorsing in Nederland moontlik gemaak het.

Das Steyn

Voorwoord

In die jaar 1982 ontmoet ek vir professor Henk Goudappel vir die eerste keer om reëlings te tref om vir die jaar 1983 aan die destydse Technische Hogeschool Eindhoven te gaan navorsing doen vir 'n PhD in Stads- en Streekbeplanning oor publieke deelname (inspraak) in beplanning. Die onderhandeling slaag en in Eindhoven sou ek veel meer leer as wat aanvanklik die gedagte was.

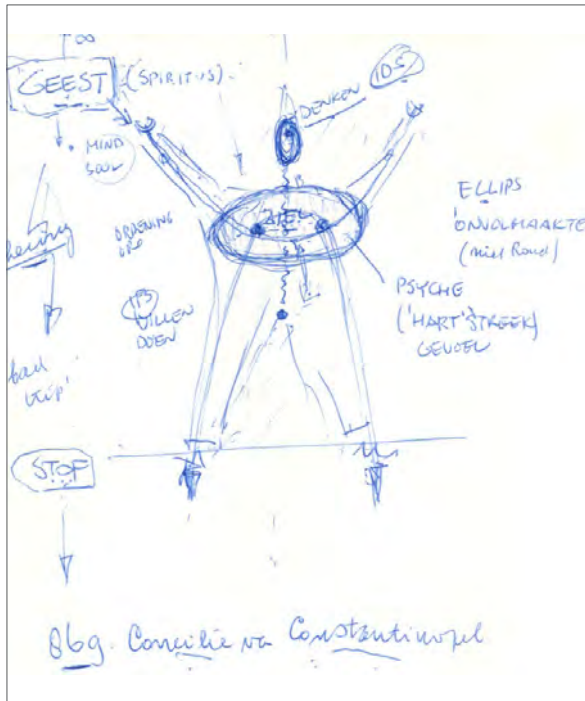
Vanaf Januarie 1983 is 'n weeklikse staande afspraak met Henk gehou oor my navorsing en woon ek ook enkele vakke se klasse by, onder andere dié van Henk Goudappel oor die Urbanistiek en van prof. Egbert Schuurman oor die filosofie van die tegniek. In die eerste weke oortuig Goudappel my dat my idee van 'n matriks saam te stel wat publieke deelname prosesse en die skaal van sodanige prosesse vaspen sinneloos is want dit is meer as net 'n verwantskap van omvang en tegniek.

Ek maak kennis met die Urbanistiekonsept van Goudappel waar die menslike denke op drie vlakke naamlik die Infrastruktuur (die konkrete werklikheid), die Superstruktuur (die prosesse) en die Ideostruktuur (die idee of denkbeelde) saamgevoeg is. Binne die vakgroep Urbanistiek merk ek gou dat verskillende lewens- en wêreldbeskouings lei tot verskillende benaderings om probleme op te los. Die botsing tussen neo-Marxiste, kapitaliste en strukturaliste binne die vakgroep kan Henk goed hanteer want hy is by magte om die onderliggende spanning te ontloot en die vakgroep gefokus te hou.

Die jaar 1983 word vir my meer as net navorsing oor inspraak, dit word die ontdekking van die verweefdheid van die menslike waardesisteem met teoretiese denke asook die praktiese werklikheid waarin dit plaasvind. Die jaar word dan ook die vaslegging van my eie waardesisteem op 'n wetenskaplike basis, die keuse van stedelike inspraakteorieë om by eersgenoemde aan te pas en die toepassing daarvan in die werklikheid.

Henk Goudappel (1987)

Goudappel skets oor die verweefdheid van die mens

Henk leer my ook veel meer as net die Urbanistiek. Ek maak kennis met die werking van die Nederlandse samelewing, sy letterkunde en die diepte van sy akademiese navorsing. Tussen die leeswerk is onder andere die *Metabologica* (1969), *Gedane Zaken* (1977) en ander werke van prof. dr J.H. van den Berg wat die “veranderinge in die grondliggende denkpattone van die Westerse kultuur beskryf”.¹

Die diepte en die breedte van Goudappel se kennis is miskien die heel beste te sien in die publikasie van die Rijksplanologische Dienst van Goudappel (1981) se *Ruimtelijke planning in de onzekerheid van de jaren tachtig*. Hier is hy nie net meer besig om die urbanistiek uit te lê en om die menslike denke binne konteks te verstaan nie maar om te worstel met die begrip van tyd. As hy iets nie geweet het nie het hy dit bygeleer en solank ek hom ken is hy ’n ywerige student besig om nuwe dinge te leer hetsy in die veld van die Antroposofiese Geesteswetenskappe, die leer van nuwe rekenaarprogrammatuur of om die harp te bemeester. Ek het een week vir hom ’n stuk gegee met verwysing na die Wysbegeerte van die Wetsidee,² die volgende week het Henk die bronne deurgewerk en gewys op enkele denkfoute in my geskrewe stuk.

In 1985/86 in die gees van afskaling in die “no nonsense” politiek van Lubbers en die wêreldwye liberalisering van die samelewing, word aan Nederlandse universiteite byna een uit elke drie departemente/vakgroepe opgehef of saamgesmelt in ’n poging om die hoëronderwys meer bekostigbaar te maak in die lig van die krimpings in studente getalle. Hierdeur word die vakgroep Urbanistiek ontbind en gaan Henk Goudappel in 1986 op vroeë pensioen (VUT). Henk se invloed in die akademiese wêreld is te bespeur in die aantal proefskrifte waar hy as studieleier of eksaminator opgetree het. Hieronder is bekende persone soos prof. Henk Voogd en dr Kees Doevendans. ’n Herwaardering van Goudappel aan die Technische Universiteit van Eindhoven, afdeling Bouwkunde vind plaas op 9 Desember 1999 met ’n Goudappel-simposium om ’n terugblik maar ook ’n vooruitblik te kry van hierdie oorspronklike Eindhovense vakgebied.

In 1985/86 in die gees van afskaling in die “no nonsense” politiek van Lubbers en die wêreldwye liberalisering van die samelewing, word aan

Vir die Nederlandse “planning” sou die afskaling ’n groot terugslag wees want die Urbanistiek was een van die min eiesoortige maar ook holistiese beskouings oor ruimtelike ordening. Die uitbou van die gedagte wêreld van Goudappel in die era van besuiniging, privatisering en “no nonsense” was van die tafel gevee. Henk lewer nog in Bloemfontein die hoofvoordrag in 1991 by die Suid-Afrikaanse Instituut van Stads- en Streekbeplanning se tweejaarlikse kongres oor “*The unexpected future*”³ maar sou hom in die jare na aftrede meer besig hou met die soeke van sin en die verstaan van die mens.

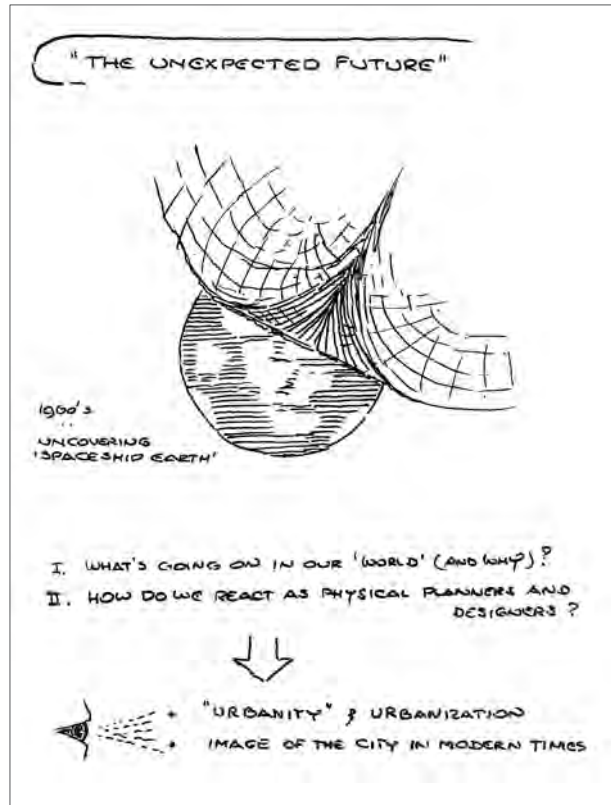
Goudappel se bydrae in terme van geskrewe stukke oor die Urbanistiek is te vinde in sy gepubliseerde artikels (meestal in Nederlands) en in meestal ongepubliseerde voordragte by vak- en verwante kongresse of werksinkels⁴. Tog kan die geskrewe woord nooit die werklike Goudappel verteenwoordig nie. Dit is ’n weerspieëling van die werklikheid, maar nie die werklikheid nie. Sy kreatiewe manier van klas gee, voordragte

1 Van Niekerk, A. 1992(69) in sy hoofstuk Twee Nederlanders waar hy gaan kers opsteek het om Suid-Afrika se probleme te verstaan en te kan aanspreek.
2 Die verwysing was na Kalsbeek se boek *De Wijsbegeerte der Wetsidee* wat as ’n inleiding tot Dooyeweerd se sistematiese uitbouing van die “Calvinistiese Wysbegeerte” dien.
3 SA Instituut vir Stads- en Streekbeplanning se Tweejaarlikse Konferensie te Bloemfontein van 15-17 Oktober 1990.
4 Hierdie reeks oor Goudappel se werke sal heel moontlik in die toekoms ook ’n bundel van hierdie minder bekende maar soms meer ontwikkelde idees oor die Urbanistiek bevat wat nie verlore mag gaan nie.

hou en net mooi iets vinnig illustratief verduidelik, kan nie vasgevat word in 'n bundel met sy werke nie. Geen wonder dat “de bondsvoorsitter van de ANWB, ir. F.H. van der Linde van Sprankhuizen, leidt de ANWB-Verkeersleergang in 1966 in met de treffende uitspraak “Wat een tienerfeest is zonder The Beatles en Oudjaar zonder Wim Kan, is een Verkeersleergang zonder Goudappel”.⁵ Meestal het hierdie kleurvolle tekeninge wat hy tydens die voordrage met viltpenne teken vir die oorhoofse projektor verlore gegaan.

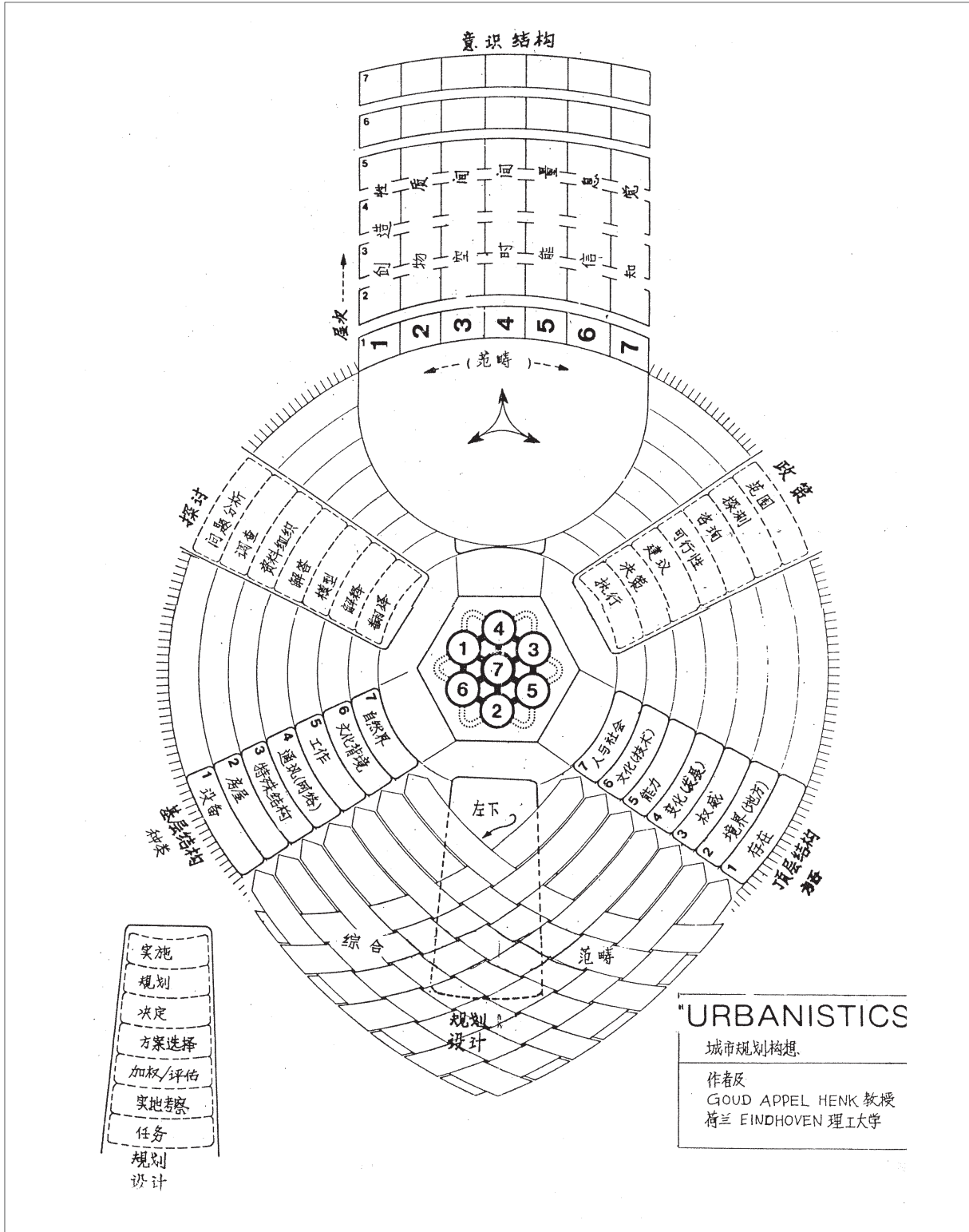
Omdat dit moeilik is in Suid-Afrika om die Nederlandse teks na te gaan vir spel en taalfoute weens die nabyheid van die Nederlands en Afrikaans (“Zuid-Afrikaans”) is besluit om die oorspronklike tekste te druk sodat dit vir 'n volgende geslag Nederlandse planoloë/planners beskikbaar kan wees. Ook so vir die honderde studente in stadsbeplanning wat aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat vanaf 1984 gestudeer het wat met Goudappel se werke kennis gemaak het en meer daarvan wil weet.

DAS STEYN (J.J.)
Bloemfontein, Suid-Afrika

Skets van Goudappel: The unexpected future

5 Goudappel Coffeng B V (Deventer) 1999:9.

Die urbanistiek in Sjinees (Tydens besoek aan Sjina in 1980's deur Goudappel en studente saamgestel)

Inleiding

1. Agtergrond

Ongeveer 1960 begin Goudappel met 'n inhoudsbepaling van die verkeersordening en gebruik hy vir die eerste keer “het samespel van ‘Infrastruktuur’ (de concrete werklikheid), ‘Superstruktuur’ (planning, beleidsvorming), en ‘Ideostruktuur’ (de achterliggende, eventueel metafysische oorzakelikheden: het wereldbeeld)” (Goudappel Coffeng, 1999:50). In Augustus 1969 nader 'n medewerker van die destydse Technische Hogeschool Eindhoven (THE) vir Henk Goudappel om een van 'n aantal nuwe studierigtings in Bouwkunde genaamd ‘Urbanisasietechniek’ whatever it may be” uit te bou en die besondere hoogleraarspos te beset (Goudappel Coffeng, 1999:40). In April 1970 word Goudappel as buitengewoon hoogleraar in Stedebouwkundige Planologie aangestel om 50% van sy tyd aan die akademie te wy. Vervolgens ontwerp Goudappel in enkele weke struktuur en inhoud vir 'n nuwe afstudeerrigting genaamd “Urbanistiek en ruimtelike organisasie” wat “het gehele terrein van de ruimtelijke ordening (planologie, stedenbouw en maatschappelijke aspecten¹)” moes omvat (Goudappel Coffeng, 1999:40). 'n Skets (figuur 1) uit die jaar 1971 toon die plek en funksie van die Urbanistiek binne die bouwetenskappe aan die THE. In 1975 neem Henk Goudappel 'n benoeming van die Nederlandse koningin aan om voltyds as “gewoon hoogleraar” aan die THE diens te doen. Meeste van die artikels is tydens sy verbintenis met die instelling geskryf en handel oor die ontwikkeling van die urbanistiekonsep.

2. Die artikels

Hier gaan gepoog word om 'n oorsig te gee van die werke wat in die bundel ingesluit is. Die keuse het hier hoofsaaklik gegaan oor dit wat in die vakliteratuur gepubliseer is asook enkele ander stukke wat kan help om die urbanistiek beter te verstaan. Meestal is die stukke kronologies geplaas behalwe as daar gevoel is dat verskuiwings 'n beter sameloop gee.

In 1971 word die artikel “*Modellen in de urbanistiek*” in *Stedebouw en Volkshuisvesting* gepubliseer. Hier is Goudappel gevra om 'n bydrae te lewer oor modelle in verkeerstudies maar hy vind dit te beperkend en skryf eerder oor die beperkings van die sisteembenadering in beplanning van daardie jare. In die voetnota word 'n verwysing na die Urbanistiek gemaak waarin hy dit beskryf as:

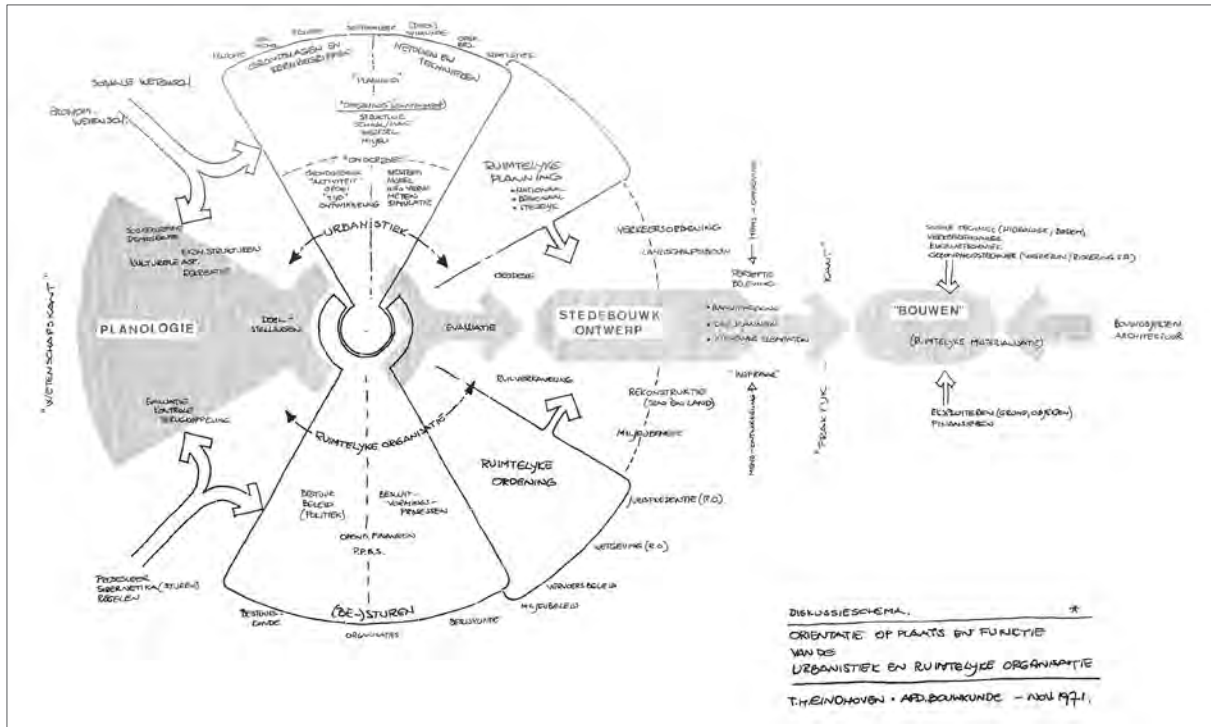
“Urbanistiek beoogt de metodiese verzameling van informatie over en het verkrijgen van inzicht in de totaliteit van processen en verschijnselen, die vorm geven aan het sameleven in een verstedelijke maatschappij met het doel:

de juiste voorwaarden (kondities) te scheppen voor een goede

- *ruimtelijke vormgeving en milieubeheersing*
- *rekonstruktie en revalidatie*
- *be-lewing*
- *van de opgebouwde omgeving;*

---

1 Planologie is die beoefening van die wetenskap van beplanning terwyl “stedebouw” stadsontwerp is.

Figuur 1: Oriëntasie van plek en funksie van die urbanistiek en ruimtelike ordening (THE, 1971)

dit alles op grond van:

- gefundeerde doelstellingsanalises
- sistematies opgeboude analiese- en evaluatietechnieken;
- een maatscappeleijk en wetenskapleijk verantwoord besluitvormingsproses” (Goudappel 1971:381).

Met sy intreerede (“openbare voordracht”) op 16 Maart 1973 getiteld “Handelen in de onzekerheid” wys Goudappel op die paradoks waarin beplanners hul bevind aangesien hul deur opvoeding, opleiding en praktyk gewoon is om die handeling te plaas in die sfeer van om seker te weet terwyl daar in die werklikheid ’n reeks onsekerhede bestaan. In daardie tyd van rasioneel omvattende beplanning besef Goudappel reeds dat beplanning nie waardevry kan wees nie en dat “...wij o.m. in de ruimtelijke planning, soms de verkeerde problemen hebben opgelost...”. Hy voel dat die urbanistiek die ruimte moet kan skep “waarin men zich in alle vrijheid kan omringen met situaties van wisselende (on)zekerheid” en daardeur kreatiewe vorme van ruimtelike ontwikkeling tot stand kan bring (Goudappel 1973:25). Hier beweeg hy dus weg van die sekerheid en wil ’n nuwe benadering in die omgewing (milieu) skep waarin studente so opgelei kan word.

“Urbanistiek – een ander perspektief voor planologie en stedenbouw” verskyn in 1976 waarin Goudappel die agtergrond tot die ontstaan van die begrip verduidelik. Hier word die sogenaamde urbanistiekster (figuur 2) saamgestel vanuit die “ontwikkeling aktiviteite – proses”, die “bouw artefakten – skaal” en die “organisasie struktuur – machti”. Die mens neem nou die sentrale plek in.

In die jubileum uitgawe van *Stedenbouw en Volkshuisvesting* (1980a) gee Goudappel per 10-jaar periode die verstaan van die begrippe “stedenbouw” en “planologie”. Hy wys hoe daar vir meer as ’n halwe eeu spanning was tussen Inhoud (“planologie”) en Vorm (“stedenbouw”) van die begrippe. In die sewentiger jare word gevind dat dit nie meer ’n tweepolige beeld is waarna gekyk moet word nie maar ’n nuwe polariteit word toegevoeg naamlik Planning (ontwerp) en Beleid (bestuur) om kruisende polariteite te vorm (figuur 3). Dit is hier dat Goudappel (1986:31) met sy idee kom dat gestrewe moet word om die onderlinge samehang tussen die vier elemente, te verkry maar ook ’n onderlinge samehang te verkry wat verder “Onderzoek” en die “Ideën

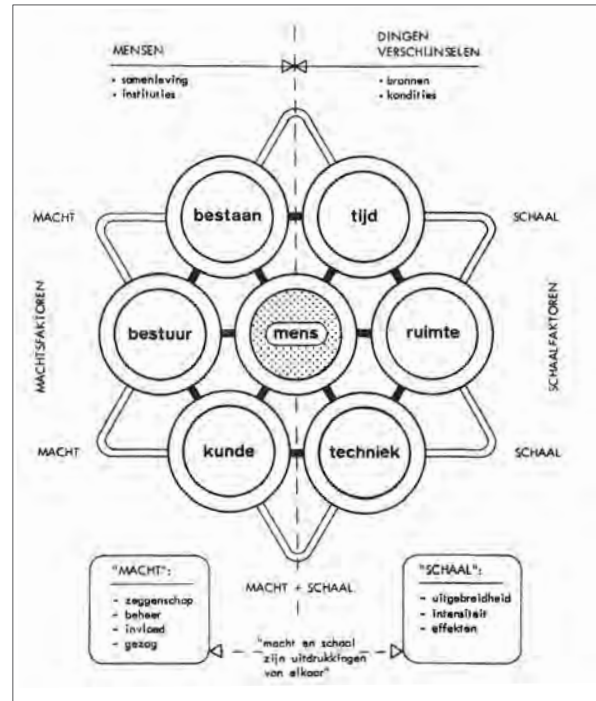
Wereld” insluit. Die samehang van die ses polariteite is middelpuntsoekend en is uiteindelik onderliggend is aan die ontwikkeling van die urbanistiek.

In Mei 1980 verskyn ’n artikel van Goudappel wat geen verwysing na die begrip urbanistiek het nie maar tog wys op die “*blokke aan het been voor het toekomstige beleid*” ten opsigte van ruimtelike voorraad en ruimtelike kwaliteit. Hierdie probleme is juis dit wat die urbanistiek aanspreek.

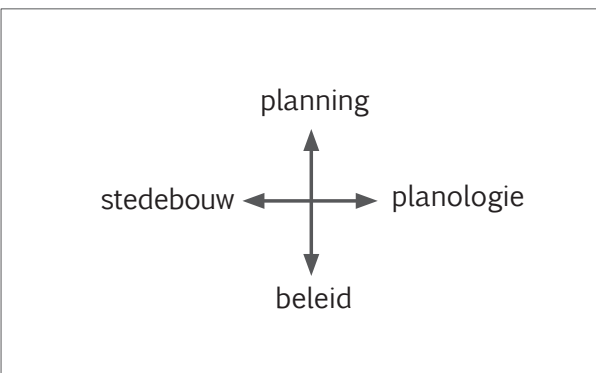
In Oktober van dieselfde jaar verskyn nog drie artikels oor die urbanistiek in *Stedebouw en Volkshuisvesting*. Die eerste is ’n inleiding deur Goudappel tot die begrip waarin die samehang mens, territorium en tegniek in twee “*triaden*” weergegee word en verweefde daarvan in ’n nuwe seshoekige figuur (urbanistiekster) met die mens as middelpunt verkry word. Hier kan reeds die ontwikkeling in denke oor die urbanistiek waargeneem word vanaf die vorige uiteensetting in 1976. Die uitbouing van die ideo-, super- en infrastruktuur op sewe vlakke kom in die ruimtelike samehang voor wat saam die pool van die denkkader vorm terwyl “*planning, onderzoek en beleid*” saam die handelingskader vorm (figuur 4). Beplanning vind plaas in die integrasieveld tussen infrastruktuur en superstruktuur. Die tweede artikel ook deur Goudappel handel oor die opleidingsmodel “*planning/urbanistiek*” aan die THE, terwyl ’n medewerker (van Hoogstraten) aan die vakgroep enkele kanttekeninge en voorstelle waarom die urbanistiek nodig is behandel.

In 1980 lewer Goudappel ook ’n bydrae tot die bundel “*Onderhandelingsplanologie*” met die onderwerp “*Bouwkunde-techniek: Urbanistiek bestand tegen onderhandelings*”. Hier is veral samespel wat hy bepleit tussen die publiek (burgers), die bestuur (beleid) en die deskundiges (beplanners) en dat dit vervat is in die handelingskader van die urbanistiek in die vorm van beleid, ondersoek en beplanning. Hier word ook klem gelê op die “*spel*” karakter van die urbanistiek-konsep. Van 14 November tot 12 Desember 1980 word ’n tentoonstelling in die *Hal Hoofdgebouw*, TH Eindhoven gehou ter afsluiting van 10 jaar werk aan die Urbanistiek-konsep getiteld “*De mensen en hun ruimte ‘Een urbanistiek perspectief’*”.³

In die Februarie 1981-uitgawe van voorgenoemde tydskrif word die reaksie van drie vakgenote⁴ gepubliseer in ’n artikel genaamd “*Nogmaals: de urbanistiek*”. Dit, tesame met Goudappel se “*weerwoord op gewaardeerde kritiek*” in Maart van dieselfde jaar, word ingesluit om die akademiese polemie in die Nederlandse vaktydskrif

Figuur 2: Die urbanistiekster (Goudappel, 1976:425)

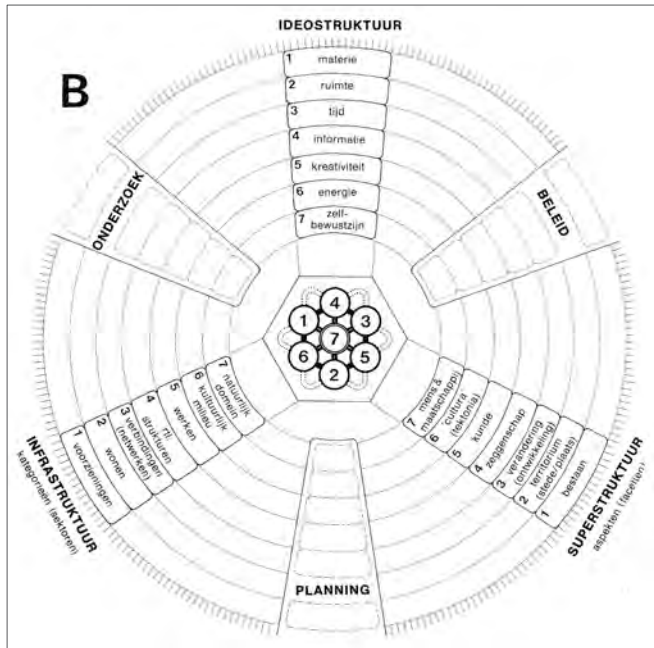

Figuur 3: Die kruisende polariteite (Goudappel, 1980:55)

2 Planning is in Afrikaans bekend as beplanning.

3 ’n Vier-en-twintigbladsy agthoekige pamflet (Veldhorst, D. (red)) beeld die kreatiwiteit van hierdie uitstalling aan. Ongelukkig het die meeste van die groot plakkate verlore gegaan.

4 Kok (1981), Riggers (1981) en Van der Cammen (1991).

Figuur 4: Die samehang tussen die denkkader en die handelingskader (Goudappel, 1980a:486)

te toon. Goudappel lê klem op die rol van die “urbanistiek als spel en als instrument” wat poog om binne ’n verwarde werklikheid sin te maak (figuur 5).

In “Ruimtelijke planning in de onzekerheid van de jaren tachtig” toon Goudappel aan dat die samelewing in die tyd ’n verlies toon aan norme en waardes wat tot onsekerheid lei. Ruimtelike beplanning gaan nie net oor kwantitatiewe probleme nie maar ook oor ’n werklikheid wat menslike waardes moet insluit. Dit moet dus ’n kombinasie van die rasonele benadering en van die emosionele benadering tot probleemoplossing wees. Dit gaan dus om meer as net die driedimensionele werklikheid waarin die mens hom bevind. Tyd as vierde dimensie maar ook die bewussynstrukture van die mens moet ingesluit word in nuwe teoretiese benaderings tot beplanning en maniere gevind word om kreatief oor oplossings te dink. “De Urbanistiek hoopt een bescheiden bijdrage te kunnen (gaan) leveren aan het inzicht in de vestoorde relatie tussen mens en zijn ruimte en zo mogelijk ook wegen aan te geven om daarin verbetering te brengen” (Goudappel, 1981:62).

In 1985 publiseer Goudappel “Urbanistics: A way to a new understanding of man’s relationship with the environment” wat die laaste versie van die urbanistiekraamwerk soos hy dit in 1982 gewysig het bevat. Hierna sou Goudappel meestal by kongresse en ander geleenthede die skema veral ten opsigte van tyd en kwaliteit van lewe uitbou maar ongelukkig is net sommige van die publikasies in konferensieverrigtinge saamgevat maar nooit in vaktydskrifte gepubliseer nie.

Hier volg nou ’n stuk wat moontlik as ’n samevattende beeld van die urbanistiek kan geld. Verdere uitbouing van Goudappel se urbanistiekidees is ingesluit in bydraes deur die skrywer in verskeie vaktydskrifte asook referate by internasionale konferensies gehou.⁵

3. ’n Moontlike verstaan van die urbanistiekkonsep

Daar was hoofsaaklik drie redes vir die keuse van ’n Nederlandse beplanningsbegrip vir ’n PhD studie in 1983. Eerstens verskaf die gebruik van ’n minder bekende beplanningskonsep soos die urbanistiek⁶ uit Nederland vir die skrywer helderheid ten opsigte van die verskillende vlakke van denke (denkkaders) wat in die werklikheid aangetref word. Urbanistiek is van die Latynse woord “urbs” afgelei wat ‘stad’ of ‘groter stedelike verband’ kan beteken (verstedeliking is dus meer kenmerkend as alleen stad wees) maar kan ook studie van beskawing wees (Goudappel, 1981a). Die uitgang -iek (vergelyk tegniek) hou verband met die handelend besig wees, maar op grond van die besef van die ideële en teoretiese agtergronde.

’n Tweede rede is die feit dat die ontwikkeling van beplanningsteorie in Nederland redelik onbekend is in Suid-Afrika.

⁵ Stejn (1998), Stejn & Viviers (2000), Stejn (2001), Stejn (2002), Stejn (2004), Stejn & Stejn (2005) & Stejn (2005).

⁶ Die woord “urbanistiek” is nie heeltemal onbekend in die Nederlandse vakliteratuur nie want reeds in 1926 skryf De Casseres in sy boek *Stedebouw* dat die begrip “stedebouw” misleidend en onvolmaak is en dat hy voorkeur gee aan die term urbanistiek, hoewel hy volhard om die begrip “stedebouw” te gebruik (Goudappel, 1980a:46). Die begrip is in Europa nie onbekend nie, want in Duitsland is in 1973 die Deutsche Institut für Urbanistik gestig deur die “Städtetag” wat as gespreksforum ’n uitloei is van die Duitse derdevlak owerhede (plaaslike) om deur kommunikasie te help om die stede te red (Goudappel, 1976:426).

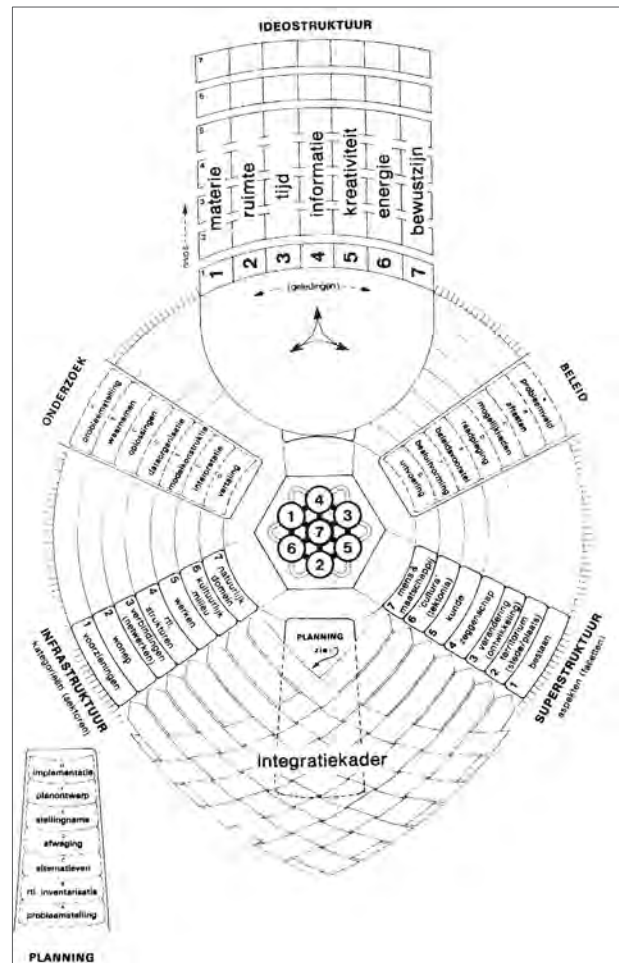
Derdens bied die konsep urbanistiek vir beide die professionele persoon as die ander partye betrokke by beplanning die moontlikheid om as 'n verwysingsraamwerk te dien. Dit kan help om te bepaal op watter vlak 'n spesifieke probleem geleë is (praktiese, teoretiese of ideële). Veral in 'n land waar ideologiese verskille verweef is met kultuurverskeidenheid en sosio-maatskaplike variasies kan so 'n onsamehangende konsep van waarde wees. Eers as ooreenstemming verkry is oor wat, waar en waarom 'n saak gaan, kan na 'n oplossing gesoek word. Anders probeer ons bou aan 'n beplanningstoring van Babel terwyl spraakverwarring tussen ons heers. Hier word gepoog om die verband tussen die verskillende artikels, voordragte en diktate sowel as persoonlike gesprekke wat oor urbanistiek handel, sinvol bymekaar te voeg sodat belangstellendes insig in die nuwe benadering kan kry.

Vir die doel van hierdie bundel word dus in breë na die urbanistiekkonsep verwys. Meer aandag word gegee aan die denkraamwerk van die konsep aangesien dit in die belangstellingsveld van die ondersoeker val. Goudappel (1985:181) onderskei denke en handeling (dink en doen) as twee afsonderlike prosesse. Denke vind volgens Goudappel (1980c:485) in drie vlakke plaas, naamlik op 'n ideële vlak, op 'n superstruktuurvlak en op 'n infrastruktuurvlak. In hierdie stuk sal elk se plek en posisie in die denkproses aangetoon word.

3.1 Die ontstaan van urbanistiek

Die ontwikkeling van die professies betrokke by die ontwikkeling van die omgewing (mingsemaak sowel as natuurlik) het vanaf die begin van die eeu 'n eie vorm aangeneem in Nederland.⁷ Naas argitekte en ingenieurs is daar drie ander professies te onderskei wat met ruimtelike ordening te maak het, naamlik: stedelike ontwerpers (Nederlands: stedeboewers of stedeboekundigen), beplanners en planoloë. Stedelike ontwerpers hou hul besig met die inrigting en vormgewing van die stad op veral die driedimensionele vlak. Beplanners het te make met die toepassing en beheer van ruimtelike ordening op veral die beleidsvlak, terwyl planoloë hulleself besig hou met die vrye beoefening van die wetenskap van ruimtelike ordening (Van den Berg, 1981:27).

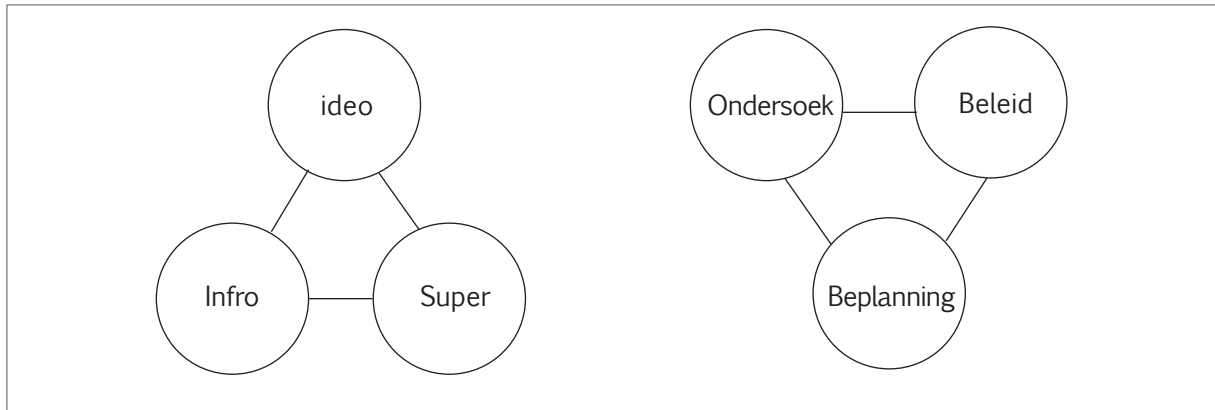
In die sestigerjare het mense besef dat die huidige aanpak nie help om die kompleksiteit van nuwe ruimtelike probleme die hoof te bied nie (Goudappel, 1976:421 & 422). Voeg daarby die invloed van onder andere die studente-opstande van 1968 wat basiese veranderinge in wetenskaplike onderwys en probleemoplossings geëis het.⁸ Aan die Tegiese Universiteit van Eindhoven word in 1971 die studierigting Urbanistiek ingevoer om as teenvoeter in die verwarde beplanningswêreld te dien. Dit moes dien as verwysingsraamwerk om die beoefenaars van die verskillende benaderings ten opsigte van ruimtelike ordening in staat te stel om hulleself in die vakgebied te oriënteer en om mekaar te kan verstaan.

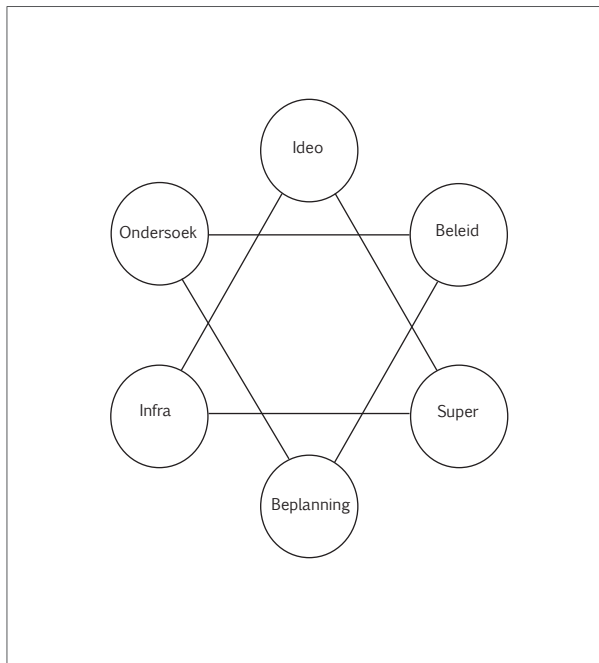
Figuur 5: Die urbanistiekkonsep (Goudappel, 1981:138)

7 Van den Berg (1981:26&106) vermeld dat die onderskeid tussen beplanners en stedeboewers reeds in 1901 wesentlik herkenbaar was terwyl die planologie in die dertigerjare vanuit Frankryk 'n vastrapplek gekry het.

8 Goudappel (1982a:3) wys daarop dat verskillende benaderings ten opsigte van probleemoplossing soos die Marxistiese, die ekologiese, of die objektief-tegniese beskouings as die "oplossing" deur verskillende persone voorgestel is.

Figuur 6: Die opbou van die denkraamwerk en die handelingsraamwerk by die urbanistiek (Stejn, 1979:16)

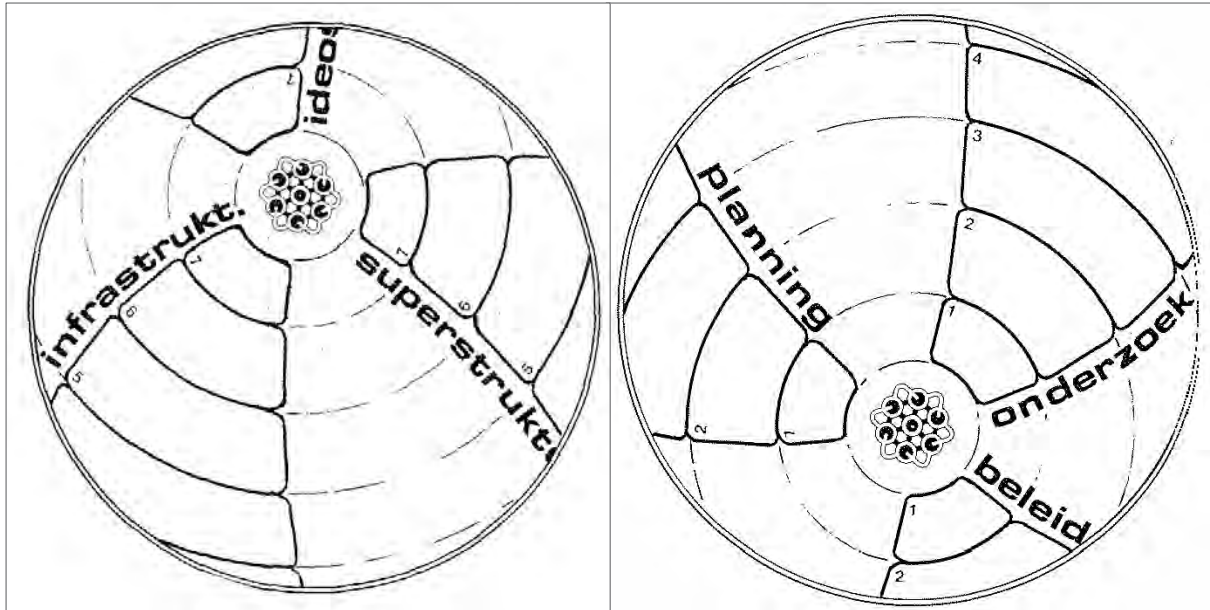
Figuur 7: Samekoms van denk- en handelingsraamwerk (Stejn, 1979:17)

3.2 Wat is die urbanistiekonsep?

Die urbanistiek word omskryf as “een op integratie en toepassing gerichte leer inzake de ontwikkeling en inrichting van onze gebouwde (*verstedelijkende*) omgeving” (Van Hoogstraten, 1980:493). Tydens die tentoonstelling “De Mensen en hun Ruimte – Een Urbanistiek Perspektief “...word die definisie weergegee as ’n op integrasie gerigte benadering van die maatskaplike en ruimtelike problematiek met betrekking tot beplanning en die inrigting van ons beboude omgewing (Veldhorst, 1980:21). Volgens Van Hoogstraten (1980:493) is die credo van die urbanistiek om “opnieuw de aandacht te konsentreren op de totaliteit van de ruimtelijke problematiek en daarbij veral oog te hebben voor de faktoreen welke in het verleden te zeer verontachtzaamd zijn omdat ze te lastig en onbetroubaar waren”.

Goudappel (1980c:480; 1981a:136 & 137) stel dit dat urbanistiek nie beoog om ’n teorie te wees nie maar eerder as ’n konsep, of ’n spel of as ’n instrument wil dien: ’n konsep omdat ’n konsep niks verklaar nie en geen universele oplossings gee nie, maar veral voorwaardes skep vir die soek van agtergronde en wetmatighede (Goudappel 1980c:480); ’n spel waarvan alleen die spelreëls bekend is maar die deelnemer self kreatief die spel kan speel (soos

byvoorbeeld skaak); ’n instrument soos byvoorbeeld ’n musiekinstrument waarmee die beoefenaar ’n oneindige verskeidenheid moontlikhede, variasies, stemminge, ensovoorts kan weergee. Dit kan ook beskryf word as ’n sistematiese inventaris en klassifikasie van die elemente wat beheer uitoefen oor ons aktiewe ingryping deur fisiese beplanning en as ’n middel om insig te verkry in die patrone wat die menslike verhoudinge met hul omgewing maak, en waar moontlik samehang en strukture te ontdek (Goudappel, 1982a:3).

Figuur 8: Denkraamwerk as pool (Goudappel, 1980a:485)

Figuur 9: Handelingsraamwerk as pool (Goudappel, 1980a:486)

Die urbanistiek beoog om geen nuwe dissipline te word nie (Van Hoogstraten, 1980c:495). Goudappel stel dit dat

“the urbanistic idea was developed in response to the threat to our environment as a consequence of losing the essential bonds with life and nature, one of the causes being the lack of coherent concepts (or rules of the game) in which our reflection and action are interwoven” (Goudappel, 1982a:12).

Urbanistiek wil essensieel die samekoms van die denkraamwerk of denkkader (reflection) en die handelingsraamwerk of handelingskader (action) as grondslag gebruik by ruimtelike aktiwiteite:

“All reflections on urban manifestation, be these management, planning or design, require balanced consideration of each of these three levels. By “urban” I mean every combination of cultural activities that has achieved a certain “density of impact”. A great many of our day-to-day problems in society, in physical planning and managing our environment, have to do with either a misunderstanding of the three constituent levels or the omission or even denial of one or two.

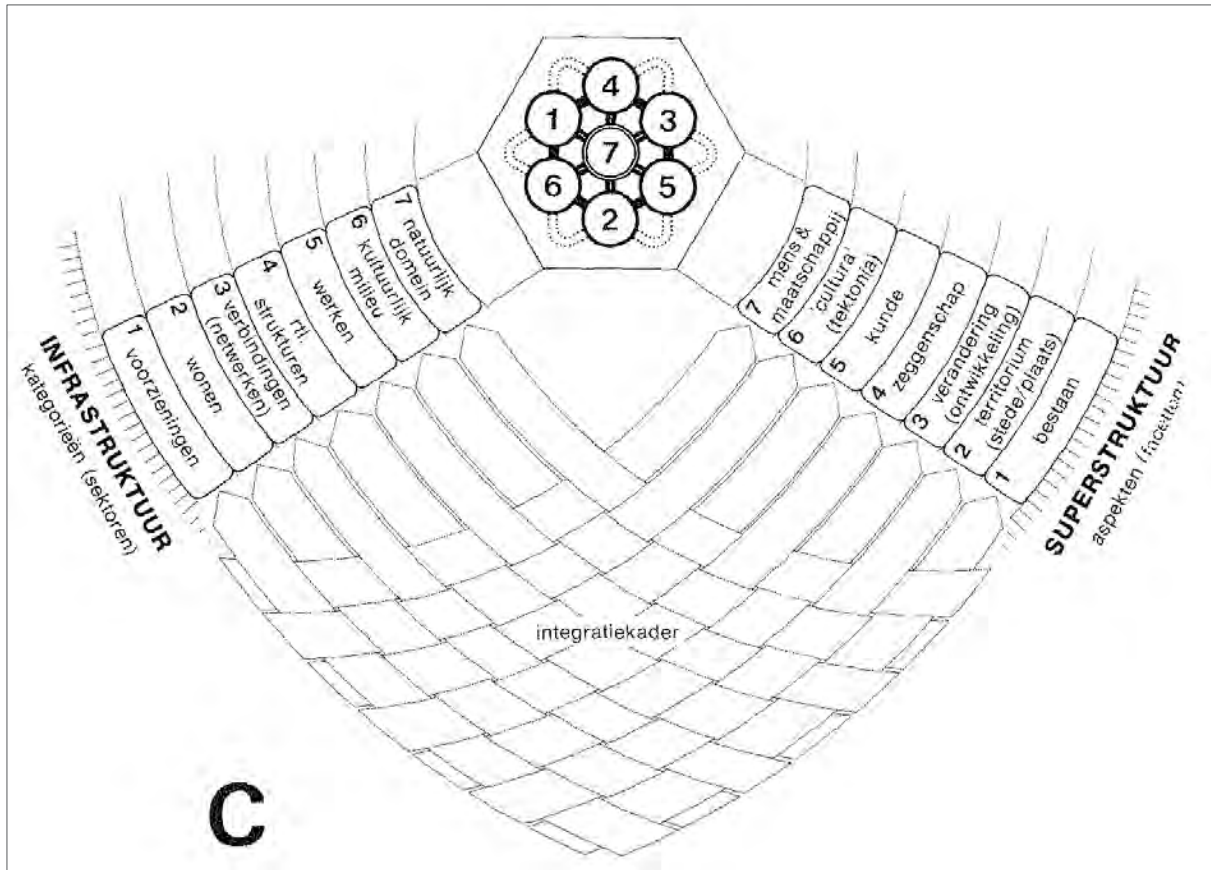
In an overall picture we may consider these elements as three sectors which are hinged one to another:.....

Each of the sectors will be divided into seven sub categories. This subdivision provides us with a tonal scale or, if you prefer, a palette of basic colors.” (sien figuur 5) (Goudappel, 1985:180).

Die denkraamwerk (paragraaf 1.3.3) bestaan uit die drie vlakke van denke wat by enige probleem onderskei kan word, naamlik:

1. de ideostruktuur; dat zijn de diepere achtergronden die in het filosofiese, ideologiese en religieuse vlak kunnen liggen; het gaat daar vooral om de zingeving, het *Waarom* van ons bezig zijn.
2. de superstruktuur; de manier waarop onze samenleving in elkaar zit (organisatie) en funksioneer (proses) én de manier waarop wij daarover denken.
3. de infrastruktuur; de hele verzameling van (bouw)werken die we gemaakt hebben en nog steeds maken om te wonen, te werken, verbindigen te leggen, enz” (Goudappel & Wessels, 1982:99-100).

Die handelingsraamwerk is ’n spieëlbeeld van die denkraamwerk met die eienskappe om probleemoplossend te wees op drie vlakke, naamlik ondersoek, beleid en beplanning (Goudappel, 1985:181).

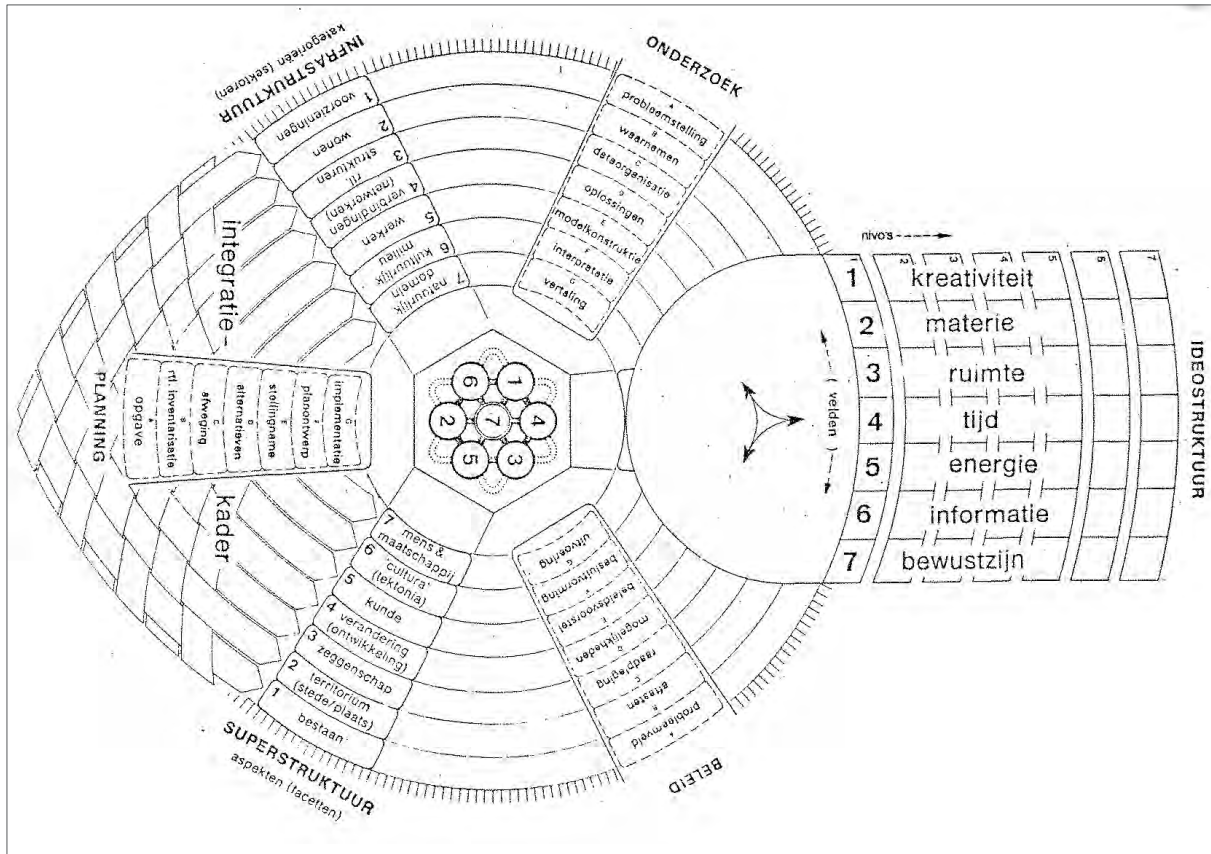
Figuur 10: Integrasievlakke by die infrastruktuur en superstruktuur (Goudappel, 1980a:488)

- Onderzoek (“inquiry / surveying”) is die bymeakaarmaak van inligting en data verwant aan die veld van ondersoek. Dit sluit die agtergronde en beginsels van die betrokke probleme in.
- Beleid is die organisatoriese en strukturele funksies waarby die bestuursaspekte ingesluit is, ook met ’n bemiddelende (“mediating”) karakter.
- Beplanning is die deel van die aksie wat die doelwitte en beleide vir enige vorm van toepassing voorberei.

Elk van bogenoemde twee raamwerke is by ruimtelike aktiwiteite opgebou uit ’n driedelige struktuur soos aangetoon in figuur 6.

Die driepool-struktuur vorm die eerste vlak of primêre samehang van die urbanistiekonsept. Die sisteem wat vir alle vakrigtinge gebruik kan word, het as basis die driehoekgedagte wat ontleen is aan die polariteit van teenstellende beginsels (positief-negatief, aktief-passief) met as derde pool die bemiddelde of neutrale been (Goudappel, 1980c:482). ’n Hele reeks primêre samehangmodelle is deur Goudappel in verskeie artikels ontwikkel en op verskillende wyses saamgevoeg (1976; 1980c; 1982a). Uit enkele voorbeelde soos die samestelling van mag uit kunde, mens en bestuur, asook skaal uit mens, ruimte en tegniek blyk Goudappel se vertroue in die driepool-struktuur van basiese eenhede duidelik⁹ (Goudappel 1980c:482; 1976:424). Hy skryf

9 Goudappel verwys na die opbou van die mens (liggaam, siel en gees) en die natuur (die stoflike, plante en diere).

Figuur 11: Die raamwerk van die urbanistiek-konsep (Goudappel, 1981a:138)

dat hierdie opbouvorm in alle kulture teenwoordig is en alhoewel op verskillende wyses uitgedruk, tog dieselfde beginsels handhaaf¹⁰ (Goudappel, 1980c:483).

Vanaf die basiselemente (driehoek of driepool) word gemeenskaplike samehangende elemente rondom 'n bepaalde kern opgebou om sodoende die tweede vlak of verweefde samehang in die sisteem te bereik. Die seshoek-figuur of ster vorm (figuur 7) met sy kern 'n sewevoudige struktuur. Die sewende element is die sintese in die vorm van die skarnier wat as't ware die samespel tussen denke en handeling aandui.

Elk van hierdie ses elemente kan ook weer in sewe verskillende aspekte onderskei word. In tabel 1 word alleen die verskillende aspekte van die denkkader aangetoon.

Die derde vlak of geïntegreerde vlak word bereik deur 'n geïntegreerde model om 'n pool met ses bene op te bou wat die wisselwerking tussen die verskillende driedelige primêre elemente en hul verweefde samehang aandui. Dit dien as 'n verwysingsraamwerk waarin twee driedelige stelsels in 'n bolvorm met twee pole saamgevat word (figure 8 & 9).

3.3 Die denkkader van die urbanistiek

As 'n mens te doen het met die denke dan behoort denke oor die ideële 'n invloed op die keuse van 'n teorie te hê (teoretiese denke) en dit lei uiteindelik tot die uitbou daarvan in die werklikheid (praktiese denke en doen).

10 Goudappel (1981 a:137-138) verdedig sy opbou uit drie- en sewevoudige strukture (stelsels) teen kritiek wat gelewer is deur Kok (1981), Van der Cammen (1981) en Riggers (1981).

In die menslike samelewing is die drie vlakke maklik te onderskei deur gebruik te maak van die begrip ideële of agtergrond van waardes wat 'n rol speel by ideostruktuur; norme, teorieë, wette en funksies bepaal die grense by superstruktuur; terwyl die toepassing van reëls, regulasies en die uitvoer van die werk die pas aangee by die infrastruktuur. Dit kan as volg voorgestel word:¹¹

Tabel 1: Verskillende aspekte by denkkader (Goudappel, 1985:182).

Ideostruktuur	Superstruktuur	Infrastruktuur
Kreatiwiteit	Materie	Fasiliteite
Materie	Territorium (plek)	Behuising
Ruimte	Seggenskap	Ruimtelike strukture
Tyd	Verandering	Kommunikasie (netwerke)
Energie	Kunde	Werk
Inligting	Kultura	Kultuurmilieu
Bewussyn	Mens en samelewing	Natuurlike omgewing

Tabel 2: Drie vlakke van denke

IDEO	Die ideële of agtergrond van waardes	wêreldbeeld-idee
SUPER	Norme, teorieë, wette en formules	organiserende-teorie beginsels
INFRA	Uitvoering van reëls en regulasie en werke	uitvoerende-praktyk beginsels

Die bolvorm skep die moontlikheid om die twee pole (aktief en ontvangend) elk met eie hoofelemente tot 'n geheel te integreer in 'n sisteem wat beweeglik en veranderend kan werk.¹² Die samehang en die verwantskap van die begrippe word op dieselfde segment weergegee. 'n Integrasieveld tussen twee stelsels word verkry deur die dwars verwewing van aspekte; vir die opstel van 'n streeksplan sal byvoorbeeld 'n integrasie tussen infrastruktuur en superstruktuur plaasvind (figuur 10). Hierby vind die integrasie ook op sewe vlakke (niveaus of dimensies) van beplanning plaas en word 'n skematiese uiteensetting in figuur 11 gegee.

3.3.1 Die Ideostruktuur

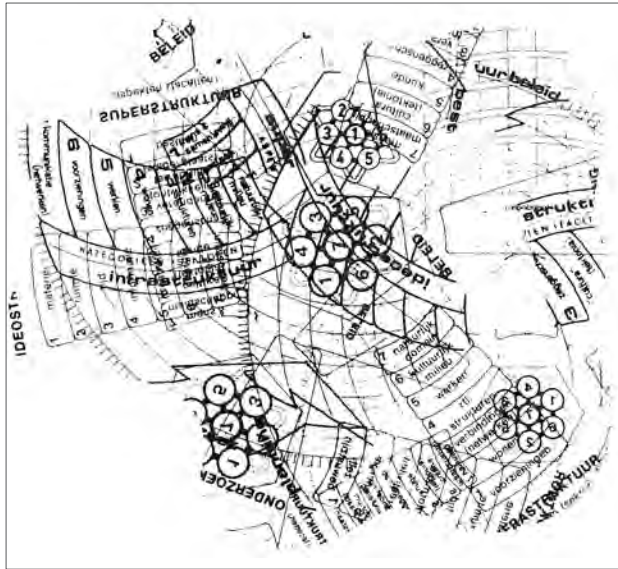
By die ideostruktuur gaan dit oor die agterliggende waardes of beginsels of prinsipes of idees (Plato) of kategorieë of skeppingsordinansies – dus die wesentlike agtergronde en idees waaruit ons handel en ons menslike kultuur vorm (Goudappel, 1983:8). Goudappel se soeke na iets anders as die dryfveer van materialistiese/meganistiese denke in die Westerse samelewing kom duidelik na vore in sy sketsing van die ideale “blou wêreld”.

“It means the acceptance of responsibilities, religion in its original meaning ..... “ en “... the return of cooperation between man, nature and cosmic laws” (Goudappel, 1982c:5).

Die ware ideostruktuur lê dus by elke persoon wat probeer om sy waardesisteem te rasionaliseer of in te skakel by een of ander breër ideologiese stroming. Hierdie basiese of onderliggende waardes is die bepalende faktor by die lewens- en wêreldbeskouings van elke deelnemer in die beplanningsproses. Oor hierdie waardes se meriete kan nie geredeneer word nie, want dit is vasgelê in die geloof in die spesifieke standpunt wat elke deelnemer sowel bewustelik as onbewustelik onderskrif.

11 Goudappel onderskei hier ook tussen lae in die superstruktuur wat soos die twee kante van 'n munt onlosmaaklik aan mekaar verbind is, naamlik die begrippe funksie en proses.

12 Hierdie raamwerk is in 1982 deur Goudappel gewysig deur die herrangskikking van die verskillende aspekte in sowel die handelings- en denkkaders. Tabel 1 toon die nuwe rangskikkings aan byvoorbeeld by ideostruktuur is kreatiwiteit nou eerste in plaas van materie.

Figuur 12: Verwarring in die werklikheid (Goudappel, 1981a:136)

3.3.2 Die Superstruktuur

Die superstruktuur is die teoretiese benadering tot enige probleem. Hier word onder die teoretiese die geformuleerde prinsipes, norme, teorieë, wette en formules verstaan. Die teorie word afgelei vanuit die werklikheid (infrastruktuur) maar die vertrekpunt van die hipotese van die teorie is vanuit die ideostruktuur. Goudappel beskryf die superstruktuur soos volg:

“with one step into abstraction, we are confronted with the principles of function and organization inherent to anything that manifests itself. The super structure can be regarded as the mediating and organizational layer” (Goudappel, 1982a:41).

Hierdie abstrakte denke is dus ’n tweede vlak van denke waar gekyk word na ’n werkbare teorie. In baie gevalle gebruik persone uit verskillende ideologiese agtergronde dieselfde teorie, byvoorbeeld die teorie vir die oprigting van ’n hangbrug.

3.3.3 Die Infrastruktuur

Die infrastruktuur is dit wat in die werklikheid bestaan.

“The most real level, that which confronts us with the physical appearance of things and phenomena” (Goudappel, 1982a:4).

Hier kan gedink word aan uitvoering of toepassing van reëls, wette, regulasies soos wat mense dit in die samelewing aantref en gewoon gebruik maak daarvan sonder om abstrak daarvoor te gaan dink, asook die maak van fisiese infrastruktuur soos byvoorbeeld wonings en paaie.

3.3.4 Die verwantskap tussen die denkkader en publieke deelname

Publieke deelname is in terme van die urbanistiek die samekoms, in ’n spel, van die verskillende akteurs, naamlik die bestuur, asook die burgers en die deskundiges wat betrokke is by onderhandelinge in beplanning (Goudappel, 1983:11). Maar in hierdie spel moet deelnemers weet waaroor dit presies gaan en hier maak die urbanistiek-konsep dit moontlik om te onderskei tussen die groot aantal faktore wat sake kompliseer (Goudappel, 1983:8). Die wesentlike van die urbanistiek is die samekoms van die denkkader en die handelingskader wat die grondslag lê vir beplanning van ruimtelike aktiwiteite. Vir beplanning word van basisaktiwiteite soos die oor en weer vertaling van mekaar se gedagtes asook die konseptualisering van sulke gedagtes in vorme en ontwerpe, gebruik gemaak. Daarby moet sodanige planne gekoördineer word vir aanvaarding deur die verskillende akteurs (bestuur, burgerij en deskundiges) op die vlak van die denkkader.

’n Groot deel van die probleme in vandag se samelewing asook in fisiese beplanning en in die bestuur van die omgewing is die onvermoë van die verskillende akteurs om die drie vlakke van denke te onderskei. Soms word die drie vlakke met mekaar verwar of vind die weglating en uiteindelijke ontkenning van een of twee van hulle plaas (Goudappel, 1982a:4). Dit is dan presies hier waar die urbanistiek ophelderend werk en as ’n verwysingsraamwerk sorg dat sulke verwarring uitgeskakel word.

In sy kritiek oor die urbanistiek, stel Kok dit dat alle outeurs poog om ’n strukturele denkkonsep daar te stel wat as brug sal dien vir die kloof tussen “empirie en teorie” (Kok, 1981:69). Goudappel (1981a:136) antwoord daarop dat *“we weten drommels goed dat die werklikheid er (ongeveer) uitziet als op dit plaatje (figuur 12). Maar het is toch niet zo gek om de legpuzzel af en toe eens te bekijken, al is het maar als spel.”*

4. Slot

In die urbanistiek gaan dit dus oor die breë konsep waarin elke mens toegelaat word om kreatief die beplanningswerklikheid te ontleed en sodoende te poog om ondersoek en praktiese toepassing, teorie en praktyk asook ratio en etos bymekaar te bring (Goudappel, 1983:10). Miskien is dit die beste om vir Goudappel self die laaste woord te gee oor die urbanistiek-konsep se invulling. Hy vertolk dit as volg:

“als ik (Goudappel) in kolleges en toespraken of publikaties uitwerkingen geef van onderdelen van het urbanistiek-koncept dan is het heel goed mogelijk dat we van mening daarover verschillen. Immers de invulling heeft te maken met persoonlijke opvattingen, wêreldbeelden, ervaringen en inschatting. Die ruimte biedt het urbanistiek-koncept, sterker zelfs, het gaat van de eigen invulling uit. Het koncept is niet voor niets ontstaan binnen de pluriformiteit van onze vakgroep.

Als ik dus af en toe eens ‘gekke dingen’ beweer (en ik vrees dat dit in toenemende mate zal gaan gebeuren) dan is daarmee alleen een persoonlijke invulling in het geding en ik stel zoiets graag ter discussie.

Maar het laat het urbanistiek-koncept onverlet en het zou onjuist zijn om te menen dat zo ’n opvatting inherent is aan ‘de’ urbanistiek “ (Rops, 1983:8).

Artikels

Modellen in de Urbanistiek

Prof. Ir. H. M. Goudappel

1

Urbanistiek, modellen, systemen

In de voorgaande verhandelingen zijn we gekonfronteerd met het begrip „model” en met enkele toepassingen binnen kaders, die althans naar hun gerichtheid op één faset, als „beperkt” kunnen worden aangeduid. We zullen ons nu op een veel wijder blikveld moeten instellen, als het gaat om de toepassing van samenhangende „families” van modellen die met elkaar het gehele proces van verstedelijking en stedelijk leven dienen te omvatten.

Dit werk valt binnen activiteiten die we aanduiden met de term *urbanistiek*, mede de naam van een onlangs ingestelde studierichting „Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie” aan de afdeling Bouwkunde van de T.H. Eindhoven.¹⁾

Het oorspronkelijke verzoek om een bijdrage te wijden aan modellen in verkeers- (en vervoers-) studies legde mijns inziens een te sterke nadruk op slechts één faset van het urbane systeem en ik heb daarom gemeend, deze niet anders dan als voorbeeld naar voren te mogen brengen. De ontwikkelingen in deze sektor gaan immers duidelijk in de richting van een veel meer omvattend geheel van studieobjecten, zodat het onjuist zou zijn om nu nog de indruk te wekken dat je met afzonderlijke „verkeersmodellen” zou kunnen opereren. Die tijd is voorbij.

Een kleine terugblik in de historie kan

hier verduidelijkend zijn. Het moge bekend zijn, dat in het begin van de vijftiger jaren in de Verenigde Staten de eerste grote pogingen zijn gedaan om het geheel van verkeers- en vervoersrelaties in stedelijke gebieden onderwerp te maken van uitvoerige onderzoeken en studies. De studies voor Detroit (1955) Chicago (1956-'57) zijn inmiddels klassiek geworden.

De mogelijkheid om de miljoenen relaties die zich in een stedelijk kompleks aandienen als één geheel te bestuderen, ontstond eerst met de ontwikkeling van het elektronies rekentuig. Gezegd moet worden dat vooral de verkeerssector terstond alle hier liggende mogelijkheden tot het uiterste heeft aangegrepen. De reden hiervan zal liggen in het feit dat de studie van het verkeer en het vervoer wortelt in meer eksakt ingestelde vakbeoefeningen dan de stedenbouwkunde. Verkeersstudies leunen overigens al jarenlang tegen de stedenbouwkunde, maar een integratie liet lang op zich wachten, hetgeen temeer verwonderlijk is omdat beide werkgebieden niet te scheiden zijn.

De leidende gedachte is immers, dat verkeer en vervoer ontstaan als een antwoord op de intensiteit en het karakter van allerlei soorten grondgebruik (land use) en van de stedelijke structuur.

Aanvankelijk werden gekonstateerde verbanden neergelegd in matematiese modellen, waarin grondgebruik en on-

derlinge afstanden een hoofdrol speelden.

Wat in zulke situaties altijd gebeurt, bleef ook hier niet uit. Immers, bij onderzoekwerk liggen achter iedere vraag meestal weer drie of vier nieuwe problemen. Zo bleek, dat verkeers- en vervoersvoorzieningen op hun beurt weer nieuw en intensiever grondgebruik opriepen, ontwikkelingen stimuleerden en nieuwe processen in gang zetten van b.v. bevolkingstoename op bepaalde („gekonditioneerde”) plaatsen. Langzaam maar zeker ging het geheel van losse elementen die reeds in afzonderlijke modellen „gevangen” waren, een onderlinge samenhang vertonen. Het pionierswerk van de verkeersstudies groeide uit tot de „land use and traffic studies”, die in de aanvang nog een vrij staties-beschrijvend karakter hadden, en daaraanvolgend de pogingen om tot omvatting van het geheel van de „urban systems” te komen. Het is deze uitbreidende sektor van ons vakgebied, die wij als urbanistiek aanduiden.

De hier geschetste ontwikkeling kan vrij scherp worden getraseerd in de vakliteratuur.²⁾

De toepassing van de technieken van „bestemmingsmodellen” in Nederland, wordt in niet geringe mate belemmerd door de misvatting dat met „bestemmingsplannen” alles te regelen zou zijn. Het is een resente ontwikkeling dat dit standpunt, althans ten opzichte van verkeers- en vervoersplannen, wat op de achtergrond raakt. We kunnen echter

rustig stellen, dat een goed grondgebruiksmodel op makroschaal van b.v. de „Noordzeemegalopolis“, een lokatie als die van Shell-Moerdijk zonneklaar „voorspeld“ zou hebben. Het is temeer van belang om deze zaken in de gaten te houden, omdat de industrie die op zoek is naar optimale vestigingsplaatsen deze modeltechniek wél gebruikt! Vandaar....

De eis dat de huidige planning met zijn staties („eindplan“)-karakter, zich dient te ontwikkelen in de richting van een dynamische planning, gericht op processen en strategieën vraagt om een gelijksoortige ontwikkeling en hantering van de modellen die bij deze planning gebruikt worden. De voorwaarde van een verantwoorde modelvorming is niet meer alleen dat het verschijnsel gekwantificeerd wordt. Het gaat nu om de beschrijving van een kwantificeerbaar én evalueerbaar *proses* dat zich afspeelt temidden van een „omringende werkelijkheid“ (environment). Dit geheel vormt een *systeem* of *stelsel*.

Het is onvermijdelijk om op dit punt in het kort dit systeembegrip te introduceren. Het gevaar is niet denkbeeldig dat hierdoor wat verwarring ontstaat ten opzichte van het modelbegrip dat in deze artikelenreeks aan de orde is. Het is echter de essentie van de urbanistiek dat zij de toepassing van modellen alleen maar kan zien in het geheel van een systeem of samenhangend stelsel.

Wat is een (urbaan) systeem en hoe passen modellen hierin? Men zal geen twee geschriften vinden waarin „systeem“ op gelijke wijze gedefinieerd is; maar dat is eigenlijk ook zo met „model“. Dat komt omdat geen van beide „iets“ is, maar — zoals McLoughlin het uitdrukt — „a way of looking at the real world“.

Het gaat dus niet om een vereenvoudigde afbeelding of een abstraktie zonder meer, maar het oogmerk of de in-

stelling van de beschouwer spreekt een woordje mee! Een bioloog ziet in een rivier het „ekosysteem“, de transportman bekijkt de zaak als een deel van een verkeerssysteem, de vissers als een produktiesysteem van zalm, de hydroloog als een afvoer- en regulatiestelsel, de drinkwaterbedrijven juichen het aanvoersysteem toe, sommige industrieën gebruiken dezelfde toonhoogte om de status van rioolstelsel aan te duiden. En voor U en mij is een rivier, zo hopen wij, nog een element dat appelleert aan onze gevoelens voor schoonheid, waarmee hij ook nog in een (landschappelijk) waardensysteem kan worden gerangschikt!

Het gaat er inderdaad maar om van welke kant je het bekijkt... „a way of looking at the real world“.

Zo is het ook met de omschrijving van het begrip „systeem“ zelf en het is een arbitraire keuze die ons in het kader van ons onderwerp doet aansluiten bij Stafford Beer, die systeem definieert als „iedere samenhangende verzameling onderdelen die dynamies met elkaar zijn verbonden“. ³⁾

Daarbij valt voor ons onderwerp alle nadruk op dit laatste: de *dynamiek*. Is die niet in het geding, dan kunnen we beter van *structuren* spreken.

„Onderdelen“, in de hier gebruikte betekenis, vormen meestal weer sub-systemen, die op zich weer beschreven kunnen worden in de bij deze behorende omgevende werkelijkheid.

Die „samenhangende verzameling van onderdelen“ zal nu vertaald moeten worden in een „samenhangende verzameling van modellen“ om operationeel te kunnen worden ten dienste van de urbanistiek. ⁴⁾ Het dynamische in dit geheel zal tot uitdrukking komen niet alleen door het aandacht geven aan onderlinge wisselwerkingen die volgens bepaalde wetmatigheden verlopen, maar ook door de invoering van elementen

als evaluatie, besluitvorming, controle-, terugkoppeling-, (bij)sturing e.d.

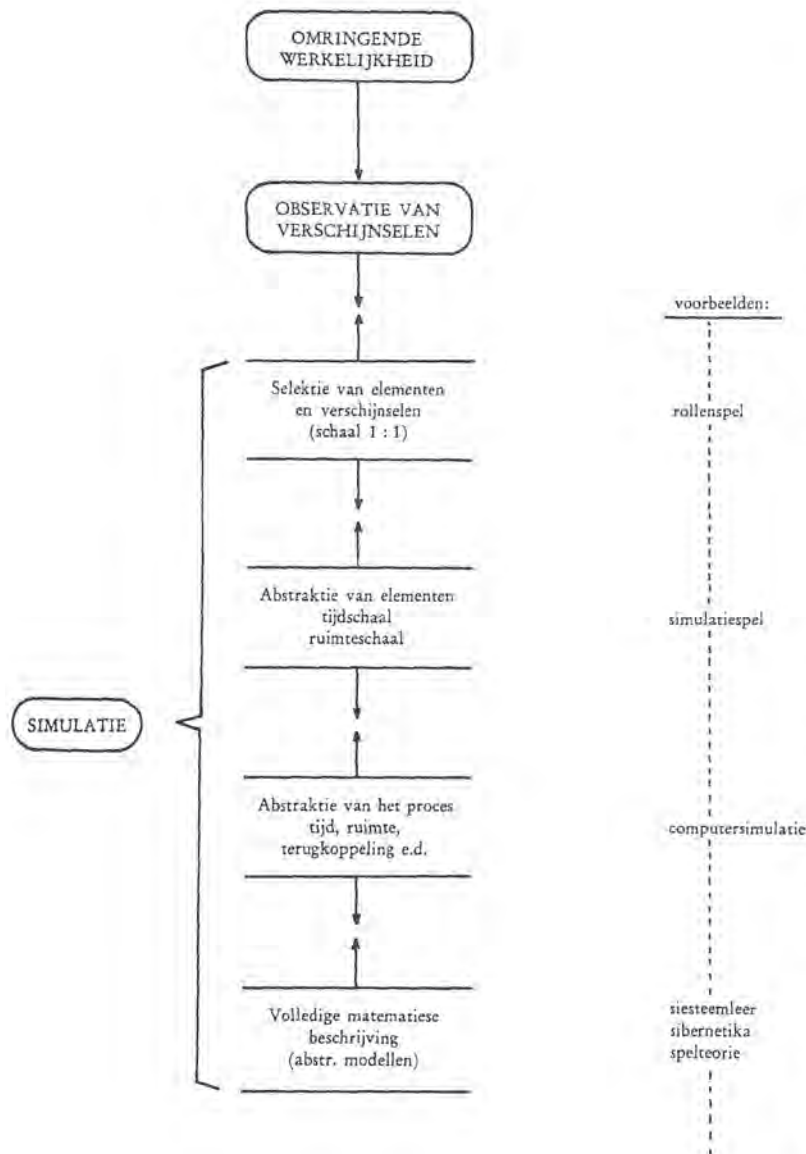
Het spreekt vanzelf dat dit alles gemakkelijker is gezegd dan gedaan. Ik vlei me zelfs niet met de gedachte dat deze korte inleiding zou overtuigen tot zelfs maar de mogelijkheid van deze aanpak. Maar wellicht dat voor geïnteresseerden een opening kan worden gegeven naar de steeds groeiende stroom van literatuur over dit onderwerp.

Een van de kernproblemen in deze materie ligt bij de noodzaak om de vele wezenlijk verschillende elementen (zoals evaluatie, besluitvorming e.d.) onderling vergelijkbaar en „meetbaar“ te maken. Het is hetzelfde probleem dat de natuurwetenschappen reeds eeuwen bezighoudt. De opgave om zaken „onder één noemer te brengen“ is zo universeel dat zij een bindend element blijkt te kunnen zijn om de zich van elkaar verwijderende wetenschappen op zijn minst een binding (een „rode draad“) te geven. Tot de ontwikkeling van een General Systems Theory is veel bijgedragen door von Bertalanffy en Boulding. ⁵⁾

Betrekken we dit alles op de complexe werkelijkheid van de stedelijke omgeving, dan blijkt temeer de noodzaak tot een vergaande abstraktie in zowel de beschrijving van het stedelijke systeem als in dat van de onderdelen, in de vorm van modellen.

In het begin zal dit nog slechts in beperkte zin kunnen gebeuren. Vele onderdelen zijn nog nauwelijks in een duidelijk model te vangen en worden daarom als „black box“ in het systeem gestopt.

Het geheel van de bewerkingen en handelingen zal het karakter hebben van een *simulatie*. In diagramvorm wordt op de volgende blz. de samenhang tussen omringende werkelijkheid en de simulatie ervan weergegeven, voorzover dit karakteristiek is voor de urbanistiek

Als voorbeelden zijn enkele koppelingen aangeduid, zoals die zich in de praktijk van dit werk voordoen. Opgemerkt wordt dat het hier slechts om een oriënterend schema gaat, waarin o.m. het belangrijke samenspel tussen de deterministische en stochastische elementen⁶⁾, juist zo kenmerkend in de urbanistiek, ter zijde is gelaten.

Ten aanzien van de praktische toepassing van modeltechnieken in de urbanistiek, blijken een drietal, deels restrictieve opmerkingen van groot belang:

1. Grote voorzichtigheid is geboden bij het toepassen of overnemen van modellen of procesbeschrijvingen uit al of niet verwante gebieden van wetenschap. Het gebruik van deze zgn. analoge modellen die b.v. worden ontleend aan de ekologie, de natuurkunde (o.m. thermodynamika; stromingsleer) of de mechanica, veronderstelt een isomorfie die zelden reëel aanwezig is.

Wat dit betreft gaat het om eenzelfde ontwikkeling als die bij de vroege „verkeersmodellen”, die een al te letterlijke navolging waren van „wetten” uit de natuurkunde (Newton!), de stromingsleer of de elektriciteitsleer, maar nu een eigen vertaling hebben gekregen.

Ook de ontwikkeling van het systeemdenken is sterk beïnvloed van „buitenaf”, voornamelijk door de *operationele research* of *systeemanalyse*, zowel voor wat betreft de denkwijzen als de methodieken. Bij gebruik van de (grote) verworvenheden uit deze sector en voor de toepassingen uit de „systems engineering” van o.m. fabricageprocessen, geldt evenzeer dat uiterste zorgvuldigheid geboden is.

Het „stedelijk systeem” zal uiteindelijk zijn eigen uitdrukking moeten krijgen in de urbanistiek, met uitsluiting van allerlei gemakkelijke „analogieën” die van elders worden overgenomen. De nadruk zal meer moeten liggen op een wederzijdse uitwisseling van *analo-*

ge *denkwijzen* en benaderingen in de verschillende onderdelen van de wetenschap. De studie van de pogingen om de wetenschap onder één noemer te brengen in de vorm van de General Systems Theory kan hiertoe een bruikbare mogelijkheid zijn. Overigens is hiermede zeker niet bedoeld een *passé-partout* te geven. Het gebruik van modeltechnieken bij de beschrijving en verklaring van maatschappelijke processen, eist een voortdurende waakzaamheid ten aanzien van de relatie tussen abstrakcie (model) en omringende werkelijkheid. Geen enkele theorie of methodiek mag een voortdurende konfrontatie van deze twee in de weg staan.

2. Een tweede opmerking betreft een waarschuwing tegen een verdere technokratisering van de vakbeoefening in de planologie, juist in een periode waarin een begrijpbare informatie wordt gevraagd van de zijde van het publiek. Er zijn goede gronden om te stellen dat de ontwikkeling van de modeltechnieken en de *siesteembenadering* ideale hulpmiddelen (kunnen) zijn voor het openbreken van de planologie, mede in de richting van een zuivering van de informatie met betrekking tot de besluitvorming. Een voorbeeld van deze mogelijkheid zijn de snel in belang toenemende zgn. *spelsimulaties*. Wij moeten echter onderkennen dat ook het tegenovergestelde kan gebeuren. Indien hiermee de zoveelste ivoren toren-nieuwestijl wordt opgetrokken, zijn we verder dan ooit van huis, vooral als dit leidt tot de schijnvertoningen van het onverwerkt misbruiken van losse delen uit het geheel of „kreten” uit het ontwikkeld jargon, om de goegemeente te verbazen.

3. Een derde aantekening betreft de noodzaak tot een open interdisciplinaire aanpak van zaken. *Siesteem-denken* betekent een radikale ommekeer in het planologies denken en handelen, zoals ook

het interdisciplinair denken en handelen, dat aan de urbanistiek ten grondslag ligt, géén opstelsom is van „wat we altijd toch al deden”. Evenmin wordt interdisciplinair werken bepaald door het feit dat toevallig een ingenieur en een doktorandus met elkaar aan tafel zitten.

Voor een groot deel worden de hier geformuleerde restricties veroorzaakt door het nog ontbreken van een volledige integratie van het *siesteem-denken* in het planologisch werk.

Mede om het technokraties effect geen kans te geven, zal het nodig zijn om het denken en handelen in een bijbehorende denkwijze en/of instelling te ontwikkelen. Deze behoefte aan een „philosophy” („Leitbild”) als drijvende kracht is groot; de lijnen getrokken door o.m. von Bertalanffy, Boulding en McLoughlin zullen in ons werk dan ook hun weerslag moeten vinden. Voorts is het noodzakelijk dat deze gedachtenvorming zich zodanig ontwikkelt dat de begeleiding en controle van het werk plaatsvindt van buiten „het” *siesteem*, m.a.w. vanuit de omringende werkelijkheid („environment”).

2

Een voorbeeld de „modal split” procedure

Ter toelichting op het voorgaande kan een voorbeeld worden ontleend aan de verkeers- en vervoersanaliese die, zoals reeds bleek, als bakermat en pionier van de direkte toepassing van modeltechnieken in de urbanistiek kan worden beschouwd. Als bekend moet worden verondersteld, dat het werkschema van verkeers- en vervoersstudies zich ontwikkelt langs een modellenreeks ⁷⁾ die achtereenvolgens:

- de *produktie* en de *aantrekking* van ritten in deelgebieden (zones) bepaalt;
- deze ritten spreidt (*distributie*) over

het gehele studiegebied in een samenstel van wederzijdse relaties;

— de zo ontstane *rittenbundels* toedeelt op b.v. een wegenet, hetgeen leidt tot belastingsdiagrammen.

Ieder van deze fasen werd tot op heden min of meer afzonderlijk en *staties* behandeld, hetgeen overigens voor de eerste twee fasen, produktie en distributie, niet zo'n bezwaar was, omdat het tijdsaspect toch steeds in het geheel werd betrokken (ritten per uur, produktie per etmaal, enz.).

Uit het oogpunt van planningmethodiek bleef echter het grote bezwaar dat in de laatste *toedelingsfase* het dynamies element ontbrak, omdat de gevonden relaties stuksgewijs aan verschillende vervoermiddelen, resp. aan hun stelsels (b.v. openbaar vervoer; wegverkeer) dienden te worden toegedeeld. De onderlinge wisselwerking kwam op die manier niet geheel tot zijn recht. De „antwoorden” die met deze rekenwijze worden verkregen zijn op zichzelf zeker wel juist en bruikbaar, maar het betreft bepaalde gekonditioneerde gevallen.

Daarom dient te worden gezocht naar een werkelijk operationele methodiek die de onderlinge verschuivingen en invloeden bij verschillende alternatieven aangeeft.

Mede op grond van ervaringen in het buitenland is deze problematiek van de zgn. *modal split* thans onderwerp van uitvoerige studie, die uiteindelijk moet leiden tot een *dynamies operationeel model*, dat rechtstreeks, door een koppeling van deelmodellen, de invloed konstateert van bepaalde maatregelen of planalternatieven met betrekking tot aan te bieden transportvoorzieningen. Huiselijk gezegd: hoeverlen stappen er b.v. over naar het openbaar vervoer als ik belemmerende maatregelen neem ten aanzien van de auto (rijden, parkeren, wegenbelasting) en/of bepaalde faciliteiten aan dit openbare vervoer bied.

De problematiek die zich hierbij aftekent ten aanzien van de modelbouw, zit vooral weer in de vraag, hoe we de vele invloeden die hier meespelen, onder één noemer krijgen. Lange tijd was deze „noemer” de ritafstand, vooral als het er om ging om een toedeling van ritten te krijgen over verschillende mogelijke wegen. In een later stadium bleek het afstandskriterium toch meer in de tijd gezocht te moeten worden, waarbij als verdere verfijning vooral het zgn. voor- en natransport bleek mee te spelen.

Resente ontwikkelingen richten zich echter steeds meer op de noemer die reeds in veel andere gevallen „alles” blijkt te regeren: de *kosten*. In (buitenlandse) situaties, waar sprake is van een vrij scherpe keuze tussen twee vervoerswijzen (eigen auto óf openbaar vervoer) werpt de kostenvergelijking reeds goede resultaten af, in het bijzonder als de ritten waar het om gaat nog worden ingedeeld naar verschillende motieven. Er is een vrij omvangrijk speurwerk gaande om in de wat meer genuanceerde Nederlandse situatie, door

- toevoegen van meer variabelen (invloedsgrootheden);
  - een procesmatig karakter (dynamische modellen);
  - een sterkere verfijning en detaillering van model en variabelen;
  - toevoeging van evaluerende modellen met terugkoppelingsmogelijkheden.
- De essentiële voorwaarde voor een gezonde ontwikkeling in deze ligt echter in de beschikbaarheid van voldoende basisinformatie, die naar inhoud en betrouwbaarheid aansluit op de te hantieren werkwijze.

Een op de dynamiek gerichte siestebenedering eist een gelijksoortige toevoer van gegevens, die vanuit eenzelfde „philosophy” worden bijeengebracht. Het is uit eigen bittere ervaring dat (overigens zeer generaliserend gesproken) de noodzaak tot een meer op het

gebruik van modeltechnieken gerichte verzameling van basisinformatie bepleit moet worden. Ook hier gaat het er niet om dat we „toch al van alles verzamelen” in onze vele regelmatig verschijnende statistieken, want niet zelden ontbreekt hierin met name het karakter van de procesbeschrijving. Uit de ervaring bij de uitvoering van vele verkeers- en vervoersstudies kan worden gesteld dat de grootste problemen zijn: de ongelijksoortigheid, het verschil in betrouwbaarheid en de onvolledigheid van de informatie die van plaats tot plaats beschikbaar is. Van gemeente tot gemeente verschilt het voorhanden zijnde materiaal afhankelijk van de instelling en de interessen van de betrokken onderzoekers, hetgeen zich bij regionale en stadsgewestelijke studies natuurlijk wrekt. Ook hier is een verwijzing naar de noodzaak tot het houden van geldverslindende verkeers- en vervoersstudies, met inbegrip van de verzameling van informatie over allerlei voor de hand liggende invloedsfactoren, illustratief. Veel geld kon hier gespaard een „getrapte” tweedeling, tot een soortgelijke werkwijze te komen. Een studie, die in dit voorjaar werd verricht op basis van de gegevens uit ons onderzoek in Twente (*regio en steden*), gaf nog geen voldoende uitsluitsel en wordt nog voortgezet met de resultaten van andere studies in o.m. de agglomeratie Eindhoven. Het zal duidelijk zijn dat dit alles geen sinecure is. Factoren als het karakter van een rit, de bereikbaarheid, de kwaliteit en het comfort van dienstverlening en infrastructuur, wachten en overstappen e.d. moeten alle uitgedrukt worden in één algemene invloedsgrootheid: geld.

Ook hier is weer duidelijk sprake van een dynamisch *systeem* dat kan worden beschreven door een groep van modellen, ieder van verschillende aard.

Uit dit voorbeeld, dat in het kader van

deze verhandeling niet meer dan beperkt illustratief kon zijn, moge nog eens blijken tot welke fijnkorrelige modelmechanismen we inmiddels zijn gekomen.

De vraag zal zich zeker opdringen of dat allemaal wel die kant op moet; of hier geen hobbies worden uitgeleefd waarbij het *l'art pour l'art* de drijfveer is. Het zij mij vergund hier te volstaan met de misschien wat eenzijdig lijkende stelling dat deze kennis ter beheersing van de processen in de huidige verstedelijkende samenleving een *voorwaarde* blijkt om het overzicht niet te verliezen. De reeds eerder genoemde beperkingen en „waarschuwingen” blijven met de stellingname overigens volledig van kracht en het is waar: het is ook „way of looking at the real world!”

Juiste basisinformatie een noodzaak

Uit het voorgaande kan samenvatting worden gesteld, dat de ontwikkeling van de modeltechnieken in de urbanisatie plaatsvindt in de richting van: worden als een bruikbare basisinformatie allerwegen beschikbaar was. Ik heb u alleen maar de diepe ellende van de motorvoertuigenregistratie te noemen. We kunnen stellen dat in Nederland dit moment een stadium is bereikt waarbij met name de verkeers- en vervoersmodellen (veel) nauwkeuriger kunnen zijn dan de beschikbare statistiek en prognostische socio-ekonomische gegevens toestaan.

De samenstelling en het karakter van het statistische materiaal in ons land staat de ontwikkeling van een geleerde proces-planning ernstig in de weg. Het is een halszaak dat spoedig een centraal gekoördineerd systeem een „urban data bank” op gang kan komen. Ook de lokale en regionale socio-ekonomische analyses kunnen daardoor op een hoger niveau krijgen.

Indien de urbanistiek zich op korte termijn uitbreidt over het gehele gebied van het „stedelijk stelsysteem”, zal het gebrek aan eenduidige informatie in de vorm van deze „urban data bank” zich nog duidelijker doen gevoelen. Het is tans reeds zo, dat onze studenten de noodzakelijke basisinformatie niet van de grond kunnen krijgen en dat gewerkt moet worden met gefingeerde getalsreeksen; overigens een gelijke situatie zoals die zich een tien jaar geleden voordeed, toen de eerste stappen werden gezet in de opleiding op het gebied van de verkeers- en vervoersstudies.

Om nog eens te onderstrepen dat het hier niet gaat om het al of niet beschikbaar zijn van kale getalsreeksen, noemen wij nog de noodzaak tot een continuïteit in de informatie over dynamies verloopende maatschappelijke processen; de noodzaak tot zinvolle indelingen en onderverdelingen, die inderdaad in modellen kunnen worden gevat; de noodzaak tot informatie over evaluatiecriteria en besluitvormingsprocessen, de effecten van terugkoppeling en (bij)sturing e.d.

Alleen reeds het vraagstuk van de uniforme ruimtelijke plaatsaanduidingen door middel van een „grid reference” stelsysteem roept eindeloze discussies op, die nog niet zo hoopvol stemmen ten aanzien van de rest. In de door Rijkswaterstaat opgedragen researchstudie VODAR (Vergelijkend Onderzoek Data Analyse en Ritdistributie), die zich in eerste instantie richt op de Agglomeratie Eindhoven, wordt aan dit raster-referentie-stelsysteem grote aandacht besteed.

De hier geplaatste opmerkingen dienen vooral te worden gezien tegen de achtergrond van de konstatering dat de toepassing van systemen en samenhangende modelreeksen uiteindelijk zal val-

len of staan met de bekende zwakste schakel. Het zou jammer zijn als die zwakste schakel zou blijken te bestaan uit een element in de hele reeks dat het meest eenvoudig te verbeteren zou zijn en ook het best bekend zou kunnen zijn.

Er behoeft niets geforceerd te worden (ook het bedrijfsleven had 10 à 20 jaar nodig om de O.R. en Management-techniek te inkorporeren) maar een beetje duwen kan geen kwaad!

noten

1) Als „beginselprogramma” voor de ontwikkeling van de studierichting Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie van de Afdeling der Bouwkunde T.H. Eindhoven, wordt ten aanzien van de urbanistiek uitgegaan van de volgende oriënterende omschrijving, die overigens nog geenszins als een definitie mag worden opgevat:

Urbanistiek beoogt de methodiese verzameling van informatie over en het verkrijgen van inzicht in de totaliteit van processen en verschijnselen, die vorm geven aan het samenleven in een verstedelijkende maatschappij met het doel:

de juiste voorwaarden (kondities) te scheppen voor een goede

— ruimtelijke vormgeving en milieubeheersing
— rekonstruktie en revalidatie

— beleving van de opgebouwde omgeving;

dit alles op grond van:

— gefundeerde doelstellingenanalyses;
— systematis opgebouwde analyse- en evaluatietechnieken;

— een maatschappelijk en wetenschappelijk verantwoord besluitvormingsproces.

2) Deze trasering verloopt langs de volgende, min of meer „klassieke” publikaties:

R. B. Mitchell and Ch. Rapkin, *Urban traffic: a junction of land use*, New York 1954;

Land use and traffic models: a progress report (Alan M. Voorhees, ed), *Journal of the Ame-*

rican Institute of Planners XXV (1959) nr. 2;

I. S. Lowry, *A model of metropolis*, Santa Monica (Rand Corporation) 1964;

F. S. Chapin, *Urban land use planning*, Urbana 1965;

Urban development models: new tools for planning (Britton Harris, ed), *Journal of the American Institute of Planners* XXXI (1965) nr. 2;

Urban development models: proceedings conference June 1967, Washington D.C. (Highway Research Board) 1968;

J. B. Mc Loughlin, *Urban and regional planning: a systems approach*, London 1969.

3) S. Beer, *Cybernetica en management*, Amsterdam 1968.

4) In de discussie over deze inleiding bleek nog eens het belang om rond de begrippen stelsysteem en model, in zowel hun overeenkomsten als in hun tegenstellingen, een goed denkpatroon te ontwikkelen.

Uit het voorgaande blijkt dat stelsysteem een bredere conceptie omvat dan model. Dit laatste geeft (meestal) de abstraktie, de afbeelding.

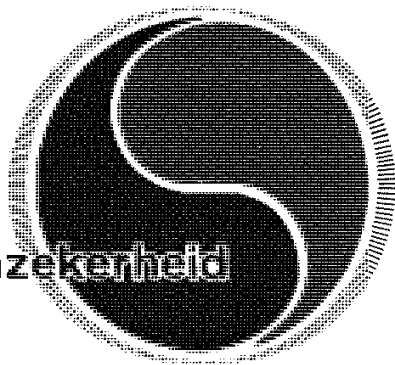
Systemen omvatten zowel de werkelijkheid als daarvan afgeleide modellen. De verwantschappen kunnen blijken uit vergelijking van de begrippen: stelsysteemmodel, modellsysteem en modelstelsysteem.

5) Zie o.m.: L. von Bertalanffy: *General systems theory*, in: *General Systems Yearbook* (Society for the Advancement of the General Systems Theory) I (1956): 1-10; K. Boulding, *General systems theory: the skeleton of a science*, in: *General Systems Yearbook* I (1956): 11-17, en in: *Management Science* II (1956): 97-208.

6) Zie de inleiding van Ir. C. A. de Jong op blz. 360 van dit nummer.

7) Zie: H. M. Goudappel, *Verkeers- en vervoersstudies: verkeersonderzoek en analyse in het kader van de integrale verkeers- en vervoersplanning*, 's-Gravenhage (ANWB) 1970.

handelen in onzekerheid

h. m. goudappel

GOUDAPPEL, H.M. 1973. *Handelen in onzekerheid*. Intreerede by Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie, Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool, Eindhoven.

Es ist ein Hauptkennzeichen unseres Zeitalters, daß auf allen Gebieten die Methoden stärker sind als die Menschen, die sie anwenden.

C.J. Burckhardt

Bestuurderen van deze Hogeschool,
Lieve mensen,

U bent naar deze bijeenkomst gekomen om mij de gelegenheid te geven in het openbaar mijn ambt te aanvaarden.

Ik wil U er voor danken dat U de moeite hebt willen nemen om deze middag daartoe het forum te vormen; ik hoop dat aan Uw verwachtingen in al hun verscheidenheid en wellicht gespannenheid zal worden voldaan.

Ik wil U niet verhehlen dat het mij zeer moeilijk is gevallen om, binnen het spanningsveld van goede tradities enerzijds en de dwingende noodzaak tot het trekken van nieuwe kontoeren anderzijds, een zinvolle achtergrond te geven aan het feit dat ik hier voor U sta.

De Wet op de Universitaire Bestuurshervorming heeft de hoogleraar de hem toekomende plaats gegeven *temidden* van de onderwijsstaf en men kan zich dan ook afvragen of het bijeenroepen van een forum ter aanvaarding van dit ambt niet een late nabloeier tegen beter weten in is van een eens zinvolle traditie. Waar het tijdstip van het houden van deze voordracht dan ook nog veel dichter ligt bij de beëindiging van de lopende ambtsperiode dan bij de aanvang daarvan, kunt U met mij vertwijfeld uitroepen: wat doe ik hier dan nog?

Toch zijn het juist de beide tegenargumenten, de plaats van de dosent en het late tijdstip van aanvaarding, de belangrijkste aanleidingen tot de aan U gerichtte uitnodiging om hier aanwezig te zijn.

Zou deze bijeenkomst enkele jaren geleden zijn gehouden, dan was aan U wellicht naar goed gebruik, een programmatiese intentieverklaring geboden, waarin de nieuwe studierichting der Urbanistiek en de Ruimtelijke Organisatie haarscherp was getekend, voorzien van het nadrukkelijk persoonlijke stempel van de benoemde dosent en steunend op diens inzichten, benaderingswijzen en rijke praktijkervaring, gronden immers die aan een benoeming ten grondslag lagen.

Maar wij zijn nu bijeen en inmiddels is er veel veranderd, in samenleving, wetenschappelijk onderwijs en, ik zeg het U met nadruk, in de persoon die voor U staat.

Ik heb het voornemen, en dit tot mijn vreugde, U toch een persoonlijke visie te brengen, echter niet als een afgerond verhaal dat geheel op zichzelf staat. U zult slechts getuige kunnen zijn van enkele flarden uit een intensieve discussie die al geruime tijd aan de gang is met en tussen studenten en stafleden, die zich rond onze studierichting groeperen.

Een discussie die zich richt op een heroriëntatie in de benadering en op een

7

verdieping van de inzichten met betrekking tot al datgene wat maatschappelijk en ruimtelijk te maken heeft met het proces van intensieve verstedelijking rond ons heen.

Het zal U niet verwonderen dat deze bezinning binnen een vakgebied, dat zich vanouds bevindt in het raakvlak tussen natuurwetenschappen, maatschappijwetenschappen en wereldbeschouwingen, niet zelden een stormachtig karakter heeft; een omstandigheid die ons niet mag weerhouden de konfrontatie aan te gaan, al was het alleen maar omdat juist de Technische Hogeschool Eindhoven met nadruk de poging tot sintese van mens/maatschappij en 'techniek' in haar vaandel heeft geschreven.

Mijn bijdrage in deze discussie zal betrekking hebben op de essentiële betekenis die het begrip *onzekerheid* zal moeten krijgen in alle handelen, dat verband houdt met de ruimtelijke ontwikkeling van de ons omringende wereld. Daarom heb ik als titel gekozen: *Handelen in onzekerheid*; op het eerste gezicht misschien een paradoks, gewend als we zijn door opvoeding, opleiding en praktijk, om 'handelen' te plaatsen in de sfeer van zeker weten.

De vraagstukken die zich in de ruimtelijke planning voordoen behoren volgens een door Churchman [1] gegeven indeling tot de klasse 'ekstrem hoge onzekerheid'. Deze kenmerkt zich door een meervoudige probleemstelling binnen een sfeer van twee- of drievoudige onzekerheid, waarin onder meer:

- meer dan één oogmerk gediend moet worden;
- geen enkele beslissing een maximaal effect heeft voor alle doelstellingen;
- slechts een beperkte waarschijnlijkheid bestaat van het succes van iedere beslissing ten opzichte van elke doelstelling;
- geen definieerbaar bestand aan informatie bestaat dat de kans op succes voldoende garandeert;
- de kans op succes wel geschat kan worden, zulks met de mogelijkheid tot een bepaling van de fout in deze schattingen;
- geen definieerbaar bestand aan informatie bestaat welke de waarden/normen van de doelstellingen voldoende garandeert.

Het voornemen dit m.i. fundamentele aspect van de onzekerheid in de beperktheid van een korte voordracht aan de orde te stellen heeft, zelfs als ik mij zoveel als mogelijk beperk binnen het gebied van de urbanistiek, een pretentie die mij terecht kwalijk kan worden genomen. De dwingende noodzaak om deze stap in het denken over het karakter en de inhoud van de ruimtelijke planning te zetten, acht ik echter een voldoende motief om toch dit onderwerp in de vorm van een aantal notities aan de orde te stellen.

Met daaraan verbonden de verwachting en het vertrouwen dat er mogelijkheden gevonden zullen worden voor nadere uitwerking. Immers, het gaat in de wereld van de planologie en de stedenbouwkunde op dit moment niet in de eerste plaats meer om de vaktechnische zaken, de methoden en technieken. Alle voorrang zal moeten worden gegeven aan de ontwikkeling van het denk-instrumentarium; een standpunt dat uitvoerig werd beargumenteerd in Van den Berg's [2] voordracht bij zijn ambtsaanvaarding aan de Rijksuniversiteit van Groningen in 1969 en (o.m.) nader uitgewerkt door Daniëls in zijn artikel 'Kritische Planologie' [3].

Waar het *doen* in de laatste desennia toe heeft geleid, kunnen wij ons op vele manieren concreet voor ogen halen, veelal leidend tot de konklusie dat het *denken* kennelijk te verstarrend en te inperkend is geweest om tot oplossingen te komen, die een werkelijk antwoord op de grote problemen waren.

Het is stimulerend en verheugend dat de vraag naar de ontwikkeling van dit denk-instrumentarium juist voor vele studenten centraal blijkt te staan; dat zij de voorkeur blijken te geven aan een mogelijke verheving van de eigen onzekerheden boven een zich laten sussen door de schijnzekerheden van aangeleerde vaktechnieken.

Over één ding mag ik U echter niet in onzekerheid laten, nl. de betekenis en de gedachtenassociatie die bij het hier gehanteerde onzekerheidsbegrip behoren, d.w.z. in de kontekst van een ruimtelijke planning als onderdeel van het maatschappelijk ontwikkelingsproces.

Staat U mij toe dat ik volsta met een sfeeraanduiding aan de hand van een voorbeeld. In menig kafee is de ereplaats ingeruimd voor het biljart, een spel dat in uiterste konsekventie gebruik maakt van de wetten der natuur en geheel daarop gebaseerde spelregels. De hoogste eisen aan vlakheid, elasticiteit, temperatuur en zelfs belichting, konditioneren het spelmilieu, het biljart staat als een rots in de branding om het wetmatige antwoord van de natuur te geven op de al of niet kundige handelingen van de speler; een spel van zekerheden.

Ik eis niet te veel van Uw voorstellingsvermogen als ik U vraag deze situatie in gedachten te verplaatsen naar een ontspanningsruimte aan boord van een (schommelend) schip. Slechts één konditie vervalt en een algehele ontredding is het gevolg: de natuur laat het afweten. Gelden de natuurwetten niet meer? O ja, daaraan is niets veranderd, het is zelfs mogelijk om allerlei banen van de biljartballen te vatten in berekeningen. Maar het is de 'omringende werkelijkheid' die verstoord is, die een onzekere

faktor introduceert, die het onmogelijk maakt om nog *spelregels* te formuleren.

De reactie van de mens op een dergelijke situatie, hetzij individueel, dan wel als groep, is verschillend. Velen zullen vinden dat de lol er af is en dat in het gunstigste geval een alternatief gebruik van het biljart moet worden gevonden, misschien kunnen er bloemetjes op worden gezet..., anderen zullen een vertwijfelde poging doen om het onmogelijke te bereiken, nl. het terugbrengen van de konditionerende zekerheden en zij zullen zo ver willen gaan om daarvoor het schip aan land te trekken... weer een andere groep zal de situatie zelf aanvaarden maar trachten een technische oplossing te vinden. Het biljart kan misschien door een reuzen-giroskoop in bedwang worden gehouden, weliswaar maakt de technische infrastructuur het spelen nauwelijks meer mogelijk, maar het gestelde vraagstuk is opgelost...

Eliminatie, substitutie, negatie, het zijn alle pogingen een reactie te geven op opdoemende onzekerheden. En waar onzekerheid een eigenschap der dingen was, stond de kansrekening gereed om altans de mate van onzekerheid te vatten binnen bepaalde toevalswetten. Die verschaftte ons zekerheid over het risico dat men kan lopen [4]. Maar het biljartspel is daarmee niet te redden. En evenmin het spel der 'ruimtelijke ontwikkelingen' dat voortdobbert op de hoge golven van de maatschappelijke strevingen.

Men kan zich afvragen of hierop het antwoord dan een verzelfstandigen van de onzekerheden moet zijn. Valt dit te rijmen met het toch algemeen erkende feit dat mens en samenleving voortdurend zekerheden zoeken, omdat bij afwezigheid daarvan zelfs psychische stoornissen het gevolg zijn? Dit is juist, de mens tracht vanouds een deel van de hem omringende onzekerheden om te zetten in het tegengestelde. Hij schroomt niet om daarbij in eerste aanleg een beroep te doen de op 'black box' van de mistiek, tot op het moment dat hij meent over de inhoud daarvan de nodige zekerheid te bezitten. De vreugde daarover uit zich niet zelden in het wegwerpen van de doos om dan later te beseffen dat er nog wat meer in moet hebben gezeten... Toch wordt in deze tegenwerping te weinig rekening gehouden met het feit dat de mens niet op alle punten zekerheid vraagt, ja zelfs hier en daar de manifeste behoefte aan het onverwachte en het avontuur kent. Zekerheden behoeven dan ook niet op iedere schaal waarin de mens tegenover de omgeving staat, aanwezig te zijn.

Dit nu is voor het werkgebied van de ruimtelijke planning van essentieel belang. Het misverstaan van de behoeften aan zekerheid heeft zijn invloed doen gelden vanaf de kleine schaal van

de woonwijk tot aan de nationale schaal van de ruimtelijke ordening toe.

Zo heeft de 'zekerheid' in de vormgeving van de materiële omgeving in de laatste desennia een catastrofale invloed uitgeoefend op het ruimtelijk welbevinden. Binnen de massale en alles vermorzelende zekerheid die uit vele na-oorlogse stadswijken spreekt, is iedere wisselwerking van verwachting en verrassing binnen de directe perceptiesfeer van de individuele mens totaal vergeten. Dit wordt mede veroorzaakt door de schaalfouten in dit zekerheidsstreven.

De galerij op tien hoog, die aan het heelal reikt, konfronteert een absolute zekerheid met een absolute onzekerheid, een kloof die geen enkel individu vanuit zichzelf kan overbruggen. We moeten hier volstaan met verwijzing naar de studies van Rapaport [5, 6] over de noodzaak en de betekenis van het onzekere, het komplekse en het dubbelzinnige in de stedelijke ruimte.

Voor de goede orde moet worden opgemerkt (en dit scheidt waarschijnlijk de verwarring) dat af en toe in onze stedelijke ruimte wel plaats moet zijn voor *kunstmatige* werelden van hoge zekerheid, nodig om bepaalde stedelijke functies tot werking te laten komen. Dit is met name het geval waar de mens zich bedient van een machine of daarvan deel uitmaakt, zoals bij het zich voortbewegen per auto. Het is echter goed om te beseffen dat het hier om werelden gaat die wezenlijk anders zijn dan die van de omgeving waarin men 'mens' is.

Zo is ook de reactie van individu of groep ten opzichte van de hem omringende nationale of continentale ruimte er niet een die vervuld is van een streven naar zekerheid. Dit moet er noodzakelijk toe leiden, dat een planologische visie op b.v. nationale schaal, die zich wèl baseert op een zekerheidsstreven op mikronivo, geen andere behandeling ten deel valt dan het eerste het beste bestemmingsplan van een dorp.

Over welke onzekerheden spreken we dan? Niet over die, welke voortkomen uit een 'nog-niet-weten', maar over die onzekerheden welke van *strukturele* aard zijn. Onzekerheden welke inherent zijn aan ontwikkelingen, die worden gekenmerkt door een steeds voortstuwende opeenvolging van eenmalige en onomkeerbare toestanden en die verlopen volgens 'wetmatigheden' die veranderen in de tijd. Deze vorm van onzekerheid is altijd verbonden geweest aan de ruimtelijke planning, maar kon veelal worden overschaduwd door bepaalde gekonstrueerde zekerheden waarvan iedere samenleving zichzelf voorziet in de vorm van wetten, normen en maatstaven. Deze kaders laten het echter in toenemende mate afweten omdat zij geen gelijke tred kunnen houden met het proces,

dat samenleving en ruimte steeds complexer maakt.

De onzekerheden worden manifest en wij zullen ze niet mogen ontkennen of negeren, maar ze eerder als medespeler, als bouwsteen misschien, in een nieuw verband moeten opnemen. Het is duidelijk dat deze opgave niet gering is, omdat wij tegelijkertijd gekonfronteerd worden met een aantal *temporele* onzekerheden, waarvan gehoopt mag worden dat zij weer zullen invoegen in meer regelmatige verbanden. Als voorbeelden hiervan kunnen we nemen de totstandkoming van de bestuurlijke besluitvorming en, om wat dichterbij huis te blijven, de vragen rond het onderwijs.

Wij zullen nog gelegenheid krijgen om terug te komen op de wijze van dit 'invoegen' in een totaal andere stroombedding. Laten wij echter eerst een poging doen om dat structurele onzekerheidsaspect van de ruimtelijke planning en vormgeving, nog nader aan te duiden.

De ontwikkeling van de behoefte tot ruimtelijke planning van enige omvang komt niet eerder op gang dan in de dertiger jaren, terwijl een verdere uitwerking in de na-oorlogse periode eerst in het begin van de vijftiger jaren gestalte gaat krijgen.

De aanvankelijke nadruk op de ruimtelijke vormgeving van een enkel- of meervoudige bouwopgave, maakte de architect tot de aangewezen man om ook de stedenbouwkunde te behartigen.

De bemoeienissen met de directe gebouwde omgeving strekten zich uiterst geleidelijk en vanzelfsprekend mede uit over de grotere ruimtelijke verbanden. Naarmate de maatschappelijke processen zich versnelden en verhevigden, vroegen deze dwingend om een planmatige benadering. Opdoemende onzekerheden vereisten een concreet antwoord, een plan. Wie anders zou het antwoord kunnen geven dan de architect, die immers als vanouds had blijk gegeven onzekerheden te kunnen omzetten in concrete en overtuigende oplossingen, hier en daar zelfs met een onmiskenbaar goddelijke vonk? Leek hij dus ook niet de aangewezen om zijn scheppend werk uit te strekken tot een wereld die niet in meters, maar in kilometers werd gemeten? Hij heeft aan die roep gehoor gegeven en is aan het werk gegaan, bereid om tot het nivo van een Nationaal Plan te gaan. Maar op deze schaal laten de onzekerheden zich niet meer verschalken, hoewel het er aanvankelijk nog op leek! Want waar de houtskoolstift tekort schoot, kon de steun worden verkregen van een zich ontwikkelend stedenbouwkundig onderzoek, dat in staat moest worden geacht de greep op de grotere schaal adequaat te funderen en te begeleiden.

Weinige jaren geleden werd dit tijdperk afgesloten met de presentatie van (o.m.) een massaal verplaatsingsprogramma van de

nederlandse bevolking als een vast uitgangspunt voor een ruimtelijk beleidsprogramma op nationale schaal, bekend als de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening.

Dames en Heren, het was enkele weken terug 25 jaar geleden dat de delftse hoogleraar Van Lohuizen met zijn intreedende het tijdstip markeerde, waarop het stedenbouwkundig onderzoek een plaats kreeg in de (stede-)bouwkundige opleiding. Zijn rede over de eenheid in het stedenbouwkundig werk [7] heeft terecht veel aandacht getrokken. Het was de vingerwijzing aan de architect-planner om de vreemde eend in de creatieve bijt als bevriende vogel te bejegenen. Van Lohuizen deed dit in een betoog van uiterste eenvoud en helderheid, iets wat ons in dit tijdperk van snorkend vak- en ander jargon doet beseffen dat zelfs het woordgebruik nog niet vervuild was.

Van onzekerheden bespeuren we bij Van Lohuizen nog weinig: 'Er is een voortdurend zich omkerend spel tussen de weerspiegeling van het waargenomen en het scheppingsvermogen van de kunstenaar. En zo wordt ten slotte uit de eindeloze verscheidenheid der feiten en omstandigheden, welke het onderwerp bepalen, die schone synthese gepuurd, waarin alle aesthetische, technische, sociaal-economische en psychologische factoren in een innerlijk en uiterlijk harmonisch gevormd organisme gestalte hebben gekregen' ... 'waarvan de evenwichtigheid niet laat bevroeden, welke innerlijke strijd er nodig is geweest om haar te bereiken'.

Van Lohuizen stelt in zijn betoog ook vragen, zelfs vragen die nog steeds aktueel zijn, maar waarvan wij het vertrouwen in een oplossing door geduldig onderzoek niet meer zo gemakkelijk opbrengen.

Maar met evenveel zeggingskracht mag ook vandaag Van Lohuizens waarschuwing herhaald worden tegen 'een ander gevaar waarvoor de onderzoeker moet oppassen (is), dat hij zich teveel gebonden zou achten door de geldende tendenzen. Hij moet er rekening mede houden, dat de scheppende geest van de mens ook in staat is de maatschappelijke ontwikkeling te beïnvloeden'.

Het planologies handelen in de periode waarop wij nu terugblikken, steunde op een aantal onwrikbaar geachte uitgangspunten die wortelden in een lange traditie, t.w.:

- de overtuiging dat iedere sociaal/ruimtelijke ontwikkeling streeft naar toestanden van *evenwicht*;
- dat besluitvorming steeds plaatsvindt op *rationele overwegingen*;
- de verwachting dat inzicht en geleiding met betrekking tot *sociaal/ruimtelijke totaliteit* kan worden verkregen uit een samenvoeging van (onderzochte) deelaspecten.

Een nieuwe werkelijkheid heeft dit stabiel geachte fundament geleidelijk alle draagkracht ontnomen:

- *dinamisering* van de sociaal-ruimtelijke processen heeft ons niet alleen met de voortdurende verandering geconfronteerd maar mede laten zien dat uitwaarts gerichte bewegingen tot een volkomen uit de hand lopen kunnen leiden;
- de toenemende *komplexiteit* van het ruimtelijk proces heeft iedere hoop op een éénduidige besturing de bodem ingeslagen. De 'totaliteit' blijkt zich eerder te manifesteren als een buitengebeuren, een 'environment', om in de termen van de siesteembenadering te spreken;
- *overmaat* in de op ons toestromende informatie, die mede door haar 'instant'-karakter tot gevolg heeft dat onze gehele omgeving uit informatie bestaat. Dit heeft volgens McLuhan [8] o.m. tot gevolg dat, als tegenreactie, allerlei mitsen ontstaan ter afscherming van de eigen beperkte ervaringswereld. Het overmaatprobleem doet zich volgens de Groot [9] voor als gekozen moet worden 'uit een veelheid van alternatieven, of opties over de betekenis en de consequenties waarvan men geen overzicht heeft, noch een goed overzicht kan krijgen.' De Groot wijst ook op de overmaat aan individuele meningen en strevingen die de huidige ontwikkelingen binnen de democratiseringsprocessen kenmerken;
- de wonderlijke wegen in de *besluitvorming* over sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen hebben de planner uit zijn droom van waarde vrije expertise wakker geschud en maken hem deel van een handelingskader dat door Lindblom [10] wordt aangeduid als 'the science of muddling through'.

Dinamiek, irrationaliteit, complexiteit en overmaat, ziedaar een voldoende geachte reeks om zich op de hieraan inherente situaties van *onzekerheid* te oriënteren.

Het biljart staat op het schip.

Kan men nu zeggen dat het vanzelfsprekende antwoord hierop een geheel andere benadering van de ruimtelijke planning is? Het zou wel zo moeten zijn, maar er komt nog niet veel van. Als wij in dit verband over planning spreken, dienen we ons ervan bewust te zijn dat er een geheel gamma van opvattingen bestaat over karakter en inhoud van plan-activiteiten. Richard Behrendt [11] toont ons uitersten die elkaar zelfs uitsluiten. Enerzijds de bureaucratische vorm, die bestaat in de poging de dynamiek te institutionaliseren en haar daarmee van haar onberekenbaarheid te ontdoen, haar theoreties en normatief 'beheerbaar' te maken in het kader van ruim opgezette sociale structuren. 'Zij tracht de dragende krachten der dynamiek -

fantasie, bereidheid tot experimenten en risico's – te vervangen door een kompleks van schematische begrippen en normen en van berekenbare planningsformules en methoden.'

Hiertegenover stelt Behrendt de pluralistische planning, waarin het begrip planning evenmin een autoritair als een kollektivisties stempel draagt; 'het is een ons door de dynamiese levensvorm opgelegde noodzaak tot op de toekomst gerichte verkenning en werkzaamheid, die weliswaar maatschappelijk georiënteerd en verworven moeten zijn, maar die een ruime plaats voor democratische medezeggenschap en individuele beweeglijkheid kunnen, ja zelfs moeten openlaten om met voortgezette dynamiek verenigbaar te zijn. Planning in deze zin is dus kenmerkend en noodzakelijk voor een dynamiese maatschappij, maar onnodig, ja zelfs onmogelijk in een statiese maatschappij...'

Het behoeft weinig toelichting om duidelijk te maken welke vorm van planning in mijn betoog is bedoeld. Maar de weg daarheen lijkt nog lang.

Aan de ene kant blijft de stedenbouwkundige wereld zich nog vastklampen aan de oude zekerheidsgedachte, aan de andere kant weet de wereld van het bestuur en beleid geen weg met een veranderende instelling van haar dienaren, de planologen. Is niet immers de eerste reactie tegenover de onafwendbare publieke inspraakverlangens een nog hechter en zekerder willen maken van allerlei planvoorstellen, zo mogelijk onder de dekmantel van de allesbepalende komputer? Moet niet tegelijkertijd gekonstateerd worden dat deze reactie er de oorzaak van is dat twee wezenlijk bijeenhorende zaken als een veranderde opstelling ten aanzien van de planningopgave en een publieke deelneming (forumfunctie) bij het richting geven aan de uitwerking, nu juist uiteen worden gedreven? Let wel, het is geenszins mijn bedoeling om de bestuurlijke sektor als zondebok op te voeren. Ook in de wereld van de planners zijn we nog verre van een doorbraak.

Stephen Ward stelt dat de professionele planner zich vanouds heeft opgesteld als een a-politiek wezen, dat voortdurend getracht heeft zijn bemoeiingen uit te breiden, tot heil van zowel de samenleving als van de eigen beroepsstatus. Ward vraagt zich af of de nieuwe plannersgeneratie met al haar radikaliteit nu juist niet vergeet om die instelling ter zijde te laten [12].

Het vervallen van zekerheden over zowel de ruimtelijke ontwikkelingen als over de politieke invloeden vereisen een totaal verschillende instelling en benadering van de hiermee verbonden planningsproblematiek. Een vervaging van grenzen en competenties tussen de drie sectoren: beleid, publiek en zgn. deskundigen,

maakt het nodig tot een *eenheid in planning* te komen, zoals o.m. aangeduid in Stewart's verhandelingen over corporate planning [13]. Hierbij kan de planner zich niet distansieren van het politieke aspect, terwijl het publiek en het beleid de meningsvorming over de ruimtelijke aspecten niet uit de weg kunnen gaan. Het gaat om een korporatieve aanpak, waarin weinig plaats is voor hokjes en disciplines.

Op welke wijze kunnen wij ons nu voorstellen dat de gestelde opgaven in de ruimtelijke planning tot een oplossing kunnen worden gebracht, indien we in de onzekerheid niet alleen maar berusten, maar dit als concreet element (als 'bouwsteen') in de beschouwing betrekken?

Dit antwoord kan niet simpel worden gegeven door de zojuist genoemde oorzaken van de onzekerheid, zoals dynamiek, irrationaliteit en kompleksiteit, stuk voor stuk te ontleden. We zouden dan weer in een analytisch fragmentarisme vervallen en ons buiten de werkelijkheid plaatsen. Ons antwoord zal als het ware loodrecht op deze oorzaken moeten staan.

Allereerst zullen we ons echter zelfs nog af moeten vragen of de 'gestelde opgaven' wel juist zijn. Of die b.v. al niet zo geformuleerd zijn, dat zij om oplossingen vragen die we niet kunnen leveren. Vervolgens kunnen wij onszelf afvragen wat zich eigenlijk binnen de werkingssfeer van onze planning moet bevinden.

Deze vraag is op dit moment van het betoog uiterst zinvol, omdat de confrontatie met al die onzekerheden mede een gevolg kan zijn van een onjuiste inhoud van de planningactiviteiten zelf. Zo is de planning in onze westerse wereld van de laatste desennia in de ban geweest van twee drijvende motieven: *totaliteit* (comprehensiveness) en *groei*. Het besef dat groei niet altijd mag doorgaan, begint weliswaar door te dringen, maar dan nog sterk vanuit de redeneertrant dat het wél kan gebeuren, met alle gevolgen van dien. Maar groei kan ook plotseling ophouden en dan kon wel eens blijken dat we ondertussen maar erg weinig zijn toegerust voor een 'planning for decline'. Als recent voorbeeld, met grote invloed op de ruimtelijke planning en ordening, mag het feit worden vermeld dat rond de jaarwisseling 1972/73 het doek viel over één der leidende beginsels van deze planning: de groei van de nederlandse bevolking, terwijl zelfs de meest recente ruimtelijke beleidsprogramma's wat dit betreft nog uitgaan van niet onaanzienlijke groeiverwachtingen.

Soortgelijke aantekeningen kunnen we maken bij het streven naar die alomvattende planning dat wordt aangeduid als 'een plaats voor allen en allen op hun plaats'. Een pretentie die zich bij nader inzien

niet zelden alleen blijkt uit te strekken over die onderdelen die hanteerbaar worden geacht (b.v. door middel van modelbenaderingen), hetgeen bijna steeds tot een sterke overheersing van een of twee discipline-werelden blijkt te leiden. Wat dit betreft gooien in de planologische wereld zowel de economie als de verkeers- en vervoerssector hoge ogen, soms zelfs in hechte samenvoeging van die twee. Een recent voorbeeld hiervan is de onlangs uitgebrachte Integrale Verkeers- en Vervoersstudie, die de nationale verkeers- en vervoerssituatie binnen een sterk economies gericht ontwikkelingsbeeld brengt [14].

Moeten we niet verwachten dat ook over deze total-act het doek zal vallen, omdat een andere 'wet' zegt dat overgeorganiseerde stelsels en machtskonsentraties gedoemd zijn ineen te storten [15]?

Een uitspraak die door Drucker wordt gebaseerd op het feit dat maatschappelijke fenomenen geen natuurverschijnselen zijn en daarom ook niet verlopen volgens een zgn. 'normale' verdeling: 'onder sociale omstandigheden is een zeer klein aantal gebeurtenissen – op zijn hoogst de eerste tien tot twintig procent die zich aan de ene ekstreme zijde voordoen – verantwoordelijk voor negentig procent van alle resultaten; terwijl de overgrote meerderheid van de gebeurtenissen voor zo'n tien procent van de resultaten opdraait' [16]. Deze piramide op z'n punt heeft op den duur niet zo'n grote neiging om te blijven balansen.

Moeten we zo zoetjesaan de 'limits of growth' niet zoeken in de 'limits to planning'?

U zult uit het voorgaande begrijpen dat mijn antwoord hierop bevestigend is en daarom reken ik het tot mijn taak om op dit punt enkele nadere uiteenzettingen te geven. Ik zal daarbij eerst ingaan op het karakter van een 'begrensd planning' en vervolgens een aanduiding pogen te geven van mogelijke werkwijzen en interessegebieden. U zult daarbij een aantal modetermen tegenkomen die in het dagelijks taalgebruik al min of meer zijn ingeburgerd, maar waarvan ik het bange vermoeden heb, dat de betekenis in vele gevallen niet wordt doorzien.

Voorts wordt met dit pogen niet beoogd een nieuw verband van zekerheden te creëren, maar ik wil *juist* ons uitgangspunt: het hanteren van (strukturele) onzekerheden als bouwsteen, als leidraad nemen voor het betoog.

In de aanvang van zijn ontwikkeling had de ruimtelijke planning sterk het aksent van een rampvermijding-ad-hoc. Binnen de werkingssfeer van de Woningwet van 1902 kon een geleidelijke uitbreiding worden verkregen van zowel de territoriale schaal (via streekplan tot nationaal plan in de dertiger jaren) als van de

Invloedssferen, waarop de planning zich richtte. De rampvermijding sloeg om in een streven naar (totaal-)ordening. Wij schetsten al eerder de rol van de architect-planoloog en de ingenieur-onderzoeker in deze ontwikkeling, die een sterk introvert karakter had. D.w.z. planning maakte zichzelf tot een milieu (environment) van handelen. Het behoeft geen pleidooi voor terugkeer naar het rampvermijdende karakter in te houden als we constateren, dat deze invalshoek het voordeel had dat men zich daarmee buiten het ordeningsobjekt plaatste en daardoor wat beter tegen de zaak kon aankijken. Veel daarvan vinden we terug in de benadering, die we zouden kunnen aanduiden als 'kontra-planning'. Streven is niet het willen vastleggen in ruimte en tijd van alle mogelijke ontwikkelingsaspecten, maar een beperking tot die factoren, welke aanleiding kunnen geven tot negatieve of niet gewenste gevolgen in het ruimtelijk ontwikkelingsproces. Om in bouwkundige termen te spreken: het gaat om de kontramal van onze huidige planningsinteressen. Door Nutt [17] is deze benadering, die hij aanduidt als failure planning, in termen van een wiskundig model geformuleerd. Het is, zo betoogt hij, veel essentiëler om alle inspanning tot inzicht en beheersing te richten op datgene wat echt fout kan gaan dan op de veelheid van zaken, die zich binnen eigen karakteristieke grenzen afwikkelen.

Een in wezen hieraan verwante benadering, echter van meer direkte aard, vinden wij in het pleidooi voor een *konditieplanning*, een activiteit die zich richt op het (beperkt) scheppen van voorwaarden in ruimte en tijd, die een motor kunnen zijn voor een verdere eigen ontwikkeling. Belangrijke gedachten hierover zijn o.m. ontwikkeld door Van den Berg [18]. Konditieplanning kan zowel in de mikroschaal van woonwijken of saneringsgebied als op regionale of nationale schaal zijn toepassing vinden. Het beperkt de werkingssfeer van de planning tot aktiepunten en laat daarbinnen de ontwikkelingen een eigen leven leiden. De zorg van de konditieplanning richt zich op het konvergerend karakter van de (deel-)processen, waarmee we te maken hebben. Beide hier genoemde voorbeelden van een planning, die zich keert tegen de traditionele opvattingen, vereisen ook een verschuiving in de instelling ten opzichte van de opgave waarvoor men zich gesteld acht. De traditionele benadering van de comprehensive planning kenmerkt zich door haar betrokkenheid op een vrij eenzijdig waarden- en normenstelsel, dat wortelt in de bestaande verhoudingen. Eén en ander brengt met zich mee dat planologen, die zich beroepshalve met het toekomstige bezighouden, in vele gevallen hoogst konservatief handelen (vgl. ook Alexander [19]).

Verskillende onderzoekers menen dat de voornaamste oorzaak hiervan is het 'Gesellschaftsbild bei Planern' [20], maar het is ook de gestelde opgave zelf, die tot een streven naar zekerheden en risikovermijding voert, niet in het minst omdat de beleidssectoren nog weinig gelukkig blijken met meer open benaderingen. Toch behoeft dit laatste niet te betekenen dat men zich geheel buiten deze bestaande verhoudingen moet plaatsen. Het lijkt voorshands van meer belang en nuttiger om de wijze waarop de werkelijkheid van vandaag wordt benaderd, ter discussie te stellen. Deze kenmerkt zich nl. door een tē uitsluitend in de beschouwing betrekken van zgn. positieve waarden. Dit leidt ertoe, dat de 'natuurlijk' hieraan gebonden negatieve componenten verwaarloosd of ontkend worden. De aandacht wordt slechts op één helft gericht. Wat dit betreft zou een bezinning op het Yin en Yangprinsipe uit de oude chinese filosofie wellicht een zinvolle basis kunnen zijn om onder meer het bestaans- en ontwikkelingsrecht van onzekerheden te motiveren.

Een uitwerking van de hier ontwikkelde gedachtengang kan in het verband van deze voordracht niet plaatsvinden. Niettemin is het wenselijk om de vraag naar de wijze van aanpak van een ruimtelijk handelen vanuit het onzekere, van enkele kanttekeningen te voorzien, bedoeld als een eerste verkenning.

Deze notities betreffen:

- doelstellingen als basis;
- het strategiebegrip als leidend beginsel;
- de instelling ten opzichte van Ruimte en Tijd;
- de prognose als verkenning van mogelijkheden voor de toekomst;
- de betekenis van een heuristische beschouwingswijze;
- het spelelement in de ruimtelijke planning;
- de noodzaak tot een mensgerichte (humanistic) benadering;
- de ontwikkeling van een nieuwe etiek van de planning;
- het wezenlijke van het politieke element;
- het veranderend samenspel tussen bestuur/beleid, publiek en 'deskundige'.

Noodzakelijk hierop aansluitend zouden wij aandacht moeten geven aan de instrumentatie en de methodiek van de 'kontra-planning', mede leidend tot de overtuiging dat voor dit alles de ontwikkeling van een duidelijke en voor iedereen begrijpelijke 'werktaal' nodig is, wil er werkelijk sprake gaan zijn van een samenspel van velen. Ik mag in dit verband nog herinneren aan de eerder gestelde eis van een korporatieve aanpak van de planning.

Logies zou daarop dienen te volgen de vraag of het wettelijk kader, waarin onze ruimtelijke planning haar beslag krijgt, wel 'ruimte'

biedt aan deze benaderingswijze. Wat dit laatste betreft behoeven wij ons geen zorgen te maken. Weinigen beseffen welk een ruimte de Wet op de Ruimtelijke Ordening van 1965 in deze biedt; weinigen ook beseffen wat een geweld de geest van deze wet wordt aangedaan door een voortdurende inkapseling in verengende interpretaties, evenzovele pogingen om de aanwezige mogelijkheden tot een handelen vanuit onzekerheid om te zetten in verstarrende procedures.

Ten aanzien van de genoemde punten kunnen nu de volgende notities worden gemaakt:

doelstellingen als basis

Het begint langzamerhand gebruik, om niet te zeggen mode, te worden een proces van ruimtelijke planning in te leiden door het opstellen van een reeks *doelstellingen*. De goede bedoelingen blijven dan niet zelden steken in de formulering van een prettig aandoend verlanglijstje, waarover vriend en vijand het wel eens kunnen worden. De strijd gaat er verder over of dat 'abstrakte gedoe' nu wel erg wezenlijk is. Immers, zo wordt gesteld, we weten toch allemaal wel wat goed voor ons is en welk doel we nastreven. Waar de doelstellingsfase blijft steken in deze benadering, heeft ze weinig nut. In feite wordt een niet zo wezenlijke versiering aan de oude krakende planningwagen gehangen,

In een periode waarin het terugvallen op algemeen aanvaarde (of door macht opgelegde) normen niet mogelijk is [21], zal als het ware per opgave een bezinning op de doelstellingen noodzakelijk zijn. In die zin is de doelstellingsvraag inderdaad een tijdsverschijnsel. Te snel wordt echter hieraan de opvatting gekoppeld dat de doelstellingen zelf 'dus' ook weer met de tijd veranderen. Met name wordt dan verwezen naar de zich telkens wijzigende technologieën. We hebben echter, zo stelt McLuhan [22], nu toch wel ingezien dat het zinloos is elke keer dat wij van technologie veranderen, ook onze doeleinden te veranderen. Wij zullen echter ook die doelstellingen en normen dienen te ontmaskeren, die slechts tijdgebonden zijn omdat zij in wezen alleen maar deel uitmaken van een afgeleid waardenstelsel. Het is met name in de vormgeving van de ruimtelijke omgeving, dat de mogelijkheid er ligt zich in z'n doelstellingen te baseren op de fundamenteel menselijke waarden, zoals die zijn verwoord door een Maslow of een Madsen [23].

Zo is ook een goed geformuleerd en gedocumenteerd doelstellingenpakket een onmisbaar element bij een benadering, die

planning ziet als een korporatief handelen in situaties van onzekerheid. Doelstellingen zijn dan een deel van de spelregels en vormen tevens het stramien waarop zich het planwerk kan vastzetten. Dit alles heeft konsekventies, waarvan de belangrijkste misschien wel is dat het ernst maken met deze zaak tevens een keuze inhoudt voor de wijze waarop men het verdere planningsproces wil zien. Dit betekent onder meer dat een bepalende plaats wordt ingeruimd voor het politieke denken en handelen. Dit vereist overigens, ik stel dit met nadruk, ook vanuit het politieke denken een passende instelling ten opzichte van het planmatig bezig zijn. We kunnen het voorgaande niet beter illustreren dan door een verwijzing naar de uiterst verwarrende conflicten rond de 'Doeleindennota binnenstad Groningen', welke het voorgaande jaar zowel de lokale als de nationale gemoederen in beweging hebben gebracht. Noch de sterke vermenging met persoonbepaalde elementen en groepskonfrontaties, noch het sterke vermoeden dat voorstanders nauwelijks wisten waar ze vòòr waren en tegenstanders niet waar tégen, kan het feit verhullen dat hier een zeer belangrijk eksperiment plaatsvond. De wijze waarop echter elders doelstellingennota's als paddestoelen uit de grond rijzen, soms als reden voor de intrekking van plannen waar men niet zoveel weg mee weet, geven grond aan de vrees dat deze ontwikkeling alleen maar weer gedoemd is om deel te gaan uitmaken van de beschikbare overmaat. Blijft de vraag of de opvatting van de doelstellingen-als-verlanglijstje in het licht van het voorgaande, niet een herziening behoeven in de vorm van een beperking tot 'kontra-doelstellingen', met een inperkende betekenis ten opzichte van de 'failure'-aspecten van de (ruimtelijke) ontwikkeling [24].

strategie

Het begrip strategie is niet onbekend in situaties waar een hoge mate van onzekerheid over het handelen van een 'tegenpartij' is gekoppeld aan een eenmalig en meestal onomkeerbaar karakter van de gebeurtenissen. In zoverre lijkt ook in ons geval een strategie handelen een schot in de roos, zij het dat we de 'tegenpartij' niet zo erg nauwkeurig kunnen definiëren. In uitvoeringstermen vertaald, zouden wij kunnen zeggen dat wij onze ruimtelijke realisaties zodanig moeten opzetten, dat zij leiden tot:

- vasthouden van de grondslag (doelstellingenpakket);
  - flexibiliteit;
  - continuïteit;
- met name ook als het gaat om het opleggen van allerlei lasten aan de huidige en de toekomstige generatie(s).

Toch is deze opvatting van strategie te beperkt. Van Peursen [25] geeft aan, dat onder strategie kan worden verstaan 'een algemene regel, volgens welke afzonderlijke regels en handelingen hun rechtvaardiging verkrijgen'. Strategie, zo voegt hij hier aan toe, hangt samen met het perspectief van de zin van afzonderlijke processen. In deze zin is het begrip nauw verwant met het begrip beleid, dat eveneens een responderen inhoudt binnen de werkingssfeer van de omringende werkelijkheid.

Gore [26] onderscheidt de rationele strategie en de heuristische strategie: 'terwijl het rationele systeem van handelen zich ontplooit door het vaststellen van oorzaken en gevolgen en de ontdekking van middelen om deze toe te passen, is het heuristische proces een tasten naar regelingen die slechts zelden door logica worden bereikt'. Het is duidelijk dat in dit laatste een belangrijke rol wordt toegekend aan de persoonlijkheid van het individu, die bij het beleidsproces is betrokken. Het is ook in deze zin, dat de strategie in het proces van de ruimtelijke planning van groot belang is. Op het punt van de strategie zullen alle betrokken medespelenden elkaar dienen te vinden.

ruimte en tijd

Wij moeten konstateren dat vele ruimtelijke plannen, die berusten op zekerstelling, in wezen pogingen lijken om een verstarde ordening in twee dimensies te koppelen aan een stilzetten van de tijd. Het is vooral het inspirerende karakter van de Tijd-als-medespeler [27] dat tans te enen male aan het ordenend plannen maken ontbreekt. Het jaartal 2000 zegt ons niets als dit wordt geïllustreerd met beelden die een karikatuur van 1970 zijn. Het 'model' van een voetbalwedstrijd dat ons wordt geboden via een T.V.-samenvatting, is een voorbeeld bij uitstek van de wijze waarop de mishandeling van zowel het ruimtelijke als het tijdaspekt, de hele activiteit reduceert tot een consumptieartikel, waarin alleen nog maar plaats is voor 'hoogtepunten' d.w.z. handelingen die tot een 'goal' leiden. Het is deze instelling, dit cultuurpatroon, dat ons een 'verbazingwekkend' enkèteresultaat, maar ook een Bijlmermeer of een Ommoord oplevert. Het is de arrogante opstelling van de 'buitenstaander'.

Een bewustwording en een gebruik van het element Tijd, als het sement van de bouwsteen onzekerheid, is dringend nodig. Hetzelfde geldt ten aanzien van het fenomeen 'chaos' in de benadering van het ruimtelijke.

prognose als toekomstverkenning

Uit het voorgaande kan licht de indruk ontstaan, dat gepoogd wordt om aan een der heiligste handelingen van ons planmatig werk, de prognose, alle grond te ontnemen. Dit is juist, voor zover dit prognose-begrip deel is geworden van een streven naar zekerstellingen voor toekomstige situaties. Vooral waar dit streven is gericht op 'totalen' moet het verstarrende effect worden gesinjaleerd.

Het merendeel van onze geïnstitutionaliseerde toekomstbeschouwingen zijn slechts verhevigde extrapolaties van het heden [25, 28]. Hiermee behoeft de waarde van een verantwoorde en daarmee een gematigde toepassing van bepaalde prognosetechnieken niet te vervallen. Integendeel, de opvatting dat de prognose grote betekenis heeft als een verkenninginstrument, past geheel in die over het strategies handelen.

We kunnen met een zeker optimisme spreken over de mogelijkheden om deelaspecten of deelverschijnselen in ruimtelijke processen te leren kennen. Het zijn die zaken, waarin we door herhaalde waarneming en analyse, inzicht hebben zowel in tijd als in ruimte. Een gebruik van deze kennis voor prognosedoeleinden kan zeker verantwoord zijn.

Een voorbeeld hiervan is de relatie tussen bepaalde soorten grondgebruik en de opwekking daardoor van verkeersrelaties. Het karakter van deze verbanden is van kausale aard, zowel waar het bepaalde verschijnselen betreft (als x winkels, dan y ritten) als in deelprocessen (over 10 jaar zullen er p Nederlanders zijn). [29] Maar het verkrijgen van een werkelijk inzicht in de totaliteit van het stedelijk ontwikkelingsproces zal waarschijnlijk voor altijd een illusie blijven. Niet omdat aan deze totaliteit een wat mistieke meerwaarde ten opzichte van de 'som der delen' moet worden toegekend, maar omdat elke ontwikkelingstoestand eenmalig, uniek, is. Zelfs zo uniek dat we van een onwaarschijnlijke ontwikkeling kunnen spreken.

Kunnen wij onze kennis en inzicht uitbreiden, dan zal dit zijn in de koppeling van een of enkele deelprocessen. Toepassing van de moderne ontwikkelingen in de waarschijnlijkheidsrekening en statistiek zal de kennis verdiepen en tot scherpere verklaringen kunnen leiden en zelfs tot meer gedegen vooruitberekeningen. Maar iedere deelontwikkeling zal onder invloed blijven staan van die ongreepbare 'totaliteit', die op elk aspect blijft werken als een buitengebeuren, als de 'omringende werkelijkheid' (environment) uit de siesteembenadering.

heuristische benadering [30]

Handelen in onzekerheid ten aanzien van komende ontwikkelingen, eist een voortdurend inspelen op de werkelijkheid. Een rationalistische benadering, welke de mens alle vrijheid toedenkt in handelen en in het stellen van zijn prioriteiten, kan in deze gevallen weinig houvast bieden. De toepassing van wisselende strategieën demonstreert het zoekende en tastende karakter van het handelen ten opzichte van de toekomst. Deze benadering wordt aangeduid als heuristies.

De nadruk ligt op de onmiddellijke menselijke reactie op omstandigheden waarbij dikwijls het verbale, ook in die reacties die we als 'plan' aanduiden, overheerst. In die zin is een vergelijking op zijn plaats met de kenmerkende wijziging, welke de Wet op de Ruimtelijke Ordening in het begin van de zestiger jaren in de planpraktijk heeft willen brengen door een primaire functie toe te delen aan een *planbeschrijving* en het geliefde 'plan-als-beeld' slechts een toelichtend karakter te verlenen.

De heuristische denkwijze geeft ruimte voor de verklaring van ontwikkelingen, die het gevolg zijn van de activiteiten van een 'goede burgemeester', een 'voortvarend bouwminister', een 'falend beleid' of een 'kreatieve oplossing', kortom voor die verschijnselen die in een modelmatige benadering zelden een plaats kunnen krijgen.

het spelelement

Een sfeer van onzekere situaties, van strategieën en eenmalige gebeurtenissen, heeft een spel-karakter. Spelsituaties kunnen van aleatoire aard zijn (vgl. Kaufmann, 31), d.w.z. aan een (berekenbaar) toeval onderworpen. Maar zij kunnen ook volledige onzekerheid bieden, omdat men niet weet wat de volgende fase zal inhouden. Vooral in gevallen waar menselijke besluitvorming 'in het spel' is, kunnen irrationele handelingen de oorzaak zijn van plotselinge wendingen.

In de opeenvolging van ruimtelijke ontwikkelingen overheerst vaak dit element van (strukturele) onzekerheid. Simulaties in de vorm van zgn. operationele spelen kunnen een goed middel zijn om de zich hier voordoeende verschijnselen te leren kennen, zij het dat zij nooit een waarde als 'voorspelling' kunnen hebben.

De speltechniek als werkwijze voor laboratoriumsituaties (niet te verwarren met b.v. het planologies spel als leerinstrument) wordt helaas nog te weinig toegepast.

humanistic planning [32]

Niet velen zullen beweren dat het in de bedoeling lag om het mens-aspekt in hun planologies of stedenbouwkundig werk buiten beschouwing te laten. Niettemin moet gekonstateerd worden, dat, in het voetspoor van het rationaliserend handelen, veel relaties tot met name het individu werden afgebroken. Het is om het even of de mens ondergeschikt wordt behandeld ten opzichte van establishment, technologie of ideologie, het effect is hetzelfde. De roep om een meer mensgerichte, en meer nog een individu-gerichte opvatting van de planning is er [33] [34] en het behoeft weinig betoog dat deze in de hier geschetste benadering een willig oor vindt. Verschillende schrijvers (o.m. Behrendt [11], Mitscherlich [35], Maslow [23], Fortmann [36]) benadrukken de noodzaak om binnen een wereld van onzekerheden juist het individu zijn ontplooiing te doen vinden. Zijn omgeving, zijn onderwijs, het kunnen begrijpen van het werk dat voor hem gedaan wordt, zijn hiervan de elementen.

etiek van de planning

Het voorgaande leidt als vanzelf naar de vraag of zich niet een (nieuwe) etiek van ons planmatig werken moet ontwikkelen. Het woord etiek behoort nog altijd tot de verdachte begrippen, altans binnen haar beperkende betekenis van een zedelijk normenstelsel. Etiek in de ruimere betekenis 'heeft als kernprobleem de vraag naar het criterium voor de verwerking van informatie binnen het handelen, waarbij alle structuren der samenleving in het geding zijn' (v. Peursen, 25) en 'de ethiek als verantwoordelijke evaluatie van de technische krachten, besloten in de cultuurwetenschappelijke kennis, moet in deze nieuwe, meer funktionele zin, nog geleerd worden'... het is 'de totale strategie van de mens om onpersoonlijke natuur- en samenlevingskrachten binnen eigen beslissingsvermogen te brengen'. (ibid.). Het lijkt van belang om deze opvattingen binnen de hier gegeven benadering van de (ruimtelijke) planning te brengen.

politiek als medespeler

Op verschillende plaatsen is reeds de verweving van politiek en (ruimtelijke) planning aan de orde gekomen. Een en ander betekent ook, dat de planoloog als 'deskundige', zijn functie mede als 'rolvervuller' zal dienen te zien binnen het spanningsveld van publiek belang/openbaarheid en overheidsorganen (vgl. Daniëls, 3). Dit vereist een niet geringe verschuiving van een instelling die

veeleer het eigen 'waardevrije' werken zag als een mogelijkheid om de maatschappij te veranderen. Het is echter niet alleen de planner die hier moeilijkheden mee heeft, het kost wellicht nog meer moeite aan de beleidsman om zijn 'rugdekking' van de neutrale expert te verliezen tegenover de onzekere krachten in het politieke spel. Het antwoord zal gevonden moeten worden in een nieuw pakket van spelregels voor het samenspel.

samenspel beleid, publiek en 'deskundige'

Het tot samenspel brengen van drie partijen die vanouds gewend waren zich vrij autonoom op eigen terrein te bewegen, betekent geen eenvoudige opgave, maar niettemin zal de oplossing noodzakelijk zijn. Wij zijn eraan gewend dat ten aanzien van ruimtelijke problemen het zwaartepunt van de besluitvorming, al naar het karakter van de opgave, bij één der drie genoemde partijen ligt: het publieke deel niet zelden in de vorm van een 'marktgedrag', het 'deskundige' vaak door suprematie van het technische. Het publieke zal haar plaats steeds meer vinden als actief reagerend en initiërend forum (vgl. de Groot, 9).

Vanuit de 'vak'wereld van de deskundige komt de noodzaak tot directe koppeling van handelen en beleid, o.m. door het gezamenlijk vaststellen van doelstellingen (Bahrdt, 37, hfdst. 6, Planning als politiek handelen).

Bij het opsommen van de punten die hiermee van enkele aantekeningen zijn voorzien, is reeds gesteld dat logieserwijze hierop dient te volgen een beschouwing over de instrumentatie, de uitzetting van te hanteren methoden en technieken, ter realisering van de planactiviteiten. Dit kan niet hier gebeuren, maar ik hoop daarvoor elders, o.m. in het kader van mijn onderwijstaak, gelegenheid te hebben. Toch mag op deze plaats een opmerking over het huidige karakter van deze instrumentatie niet ontbreken. In toenemende mate wordt dit karakter bepaald door een ware toevloed van methoden, technieken en denkwijzen, die zich ontwikkelden in andere vakgebieden. Op zichzelf is dit verblijdend, maar het gevaar is groot dat dit overënten ondoordacht plaatsvindt, b.v. omdat veronderstelde analogieën in wezen niet bestaan. Het geheel krijgt daardoor een brokkelig karakter, waarbij sommige elementen zelfs onvolledig zijn getransformeerd voor een verantwoord gebruik in de wereld van de urbanistiek. En waar dit laatste nog wel het geval is, kan het toch gebeuren, dat aaneensluitende brokken methodiek berusten op elkaar uitsluitende opvattingen of gedachtenkonstrukties. Zo treffen wij op dit moment

bij de toepassing van het siesteemdenken het konflikt aan tussen de meer mechanistische siesteembeschouwing en die, welke gebaseerd is op de in de biologie gebruikelijke siesteeminterpretatie, o.m. tot uitdrukking komend in een benaderingswijze vanuit de ekologie. Het vinden van een gemeenschappelijke 'taal' blijkt beslist nog geen gemeenschappelijk werken te betekenen. Los hiervan staat de nogal verbreide mening, dat de hantering van het siesteemdenken een instrument is voor het oplossen van vraagstukken, terwijl het in wezen niet meer (maar ook niet minder) inhoudt dan een structurerende benadering, die ons de mogelijkheid geeft om de goede vragen te stellen.

Het konfronteert ons met het feit, dat wij o.m. in de ruimtelijke planning, soms de verkeerde problemen hebben opgelost, terwijl op andere punten slechts delen van het probleem tot oplossing werden gebracht (39).

Dames en Heren,

Het zal U duidelijk zijn dat het zo summier aanstippen van al deze zaken, die als het ware het gereedschap van ons werken vormen, weinig overbrengt van de betekenis, die ik er aan zou willen geven. Ik acht mij echter gebonden, o.m. in mijn taak aan deze Technische Hogeschool, om een uitwerking in de geschetste richting te geven. Ik heb U bij de aanvang van deze voordracht gezegd, dat mijn denken zich in de laatste jaren, vooral door de konfrontatie met de mij gestelde onderwijsopgave, sterk heeft gewijzigd. Ik was reeds in de gelegenheid om, misschien wel aanwezige, kiemen verder tot ontwikkeling te brengen. De hier bepleite hantering van die onzekere elementen in de ruimtelijke prosessen, die door hun karakter, schaal en werkingssfeer tot de structurele onzekerheden behoren, is een resultaat van een voortdurende wisselwerking van denken en praktijk. Ik mag niet nalaten om hieraan toe te voegen dat de konfrontatie met de ruimtelijke problemen in Indonesië, ontstaan door de uitwisselingskontakten tussen de Technische Hogeschool Eindhoven en haar zusterinstelling in Surabaya, een belangrijke faktor vormde in de gedachtebepaling. Er is geen beter karikatuur beschikbaar van de gevolgen van de hantering van een (westers) zekerheidsmodel op een (ruimtelijke) situatie van structurele onzekerheid, dan in het urbanisatiebeeld van vele ontwikkelingslanden. Ik mag evenmin achterwege laten U erop te wijzen dat al het voorgaande alleen zijn weg kan vinden binnen een stelsel van opvattingen, dat wordt aangeduid als dialekties, een denkwereld die ik misschien via een achterdeur ben binnengestapt [38]. Operationeel maken van de maatschappelijke en ruimtelijke onzekerheden kan slechts worden bereikt door een

zich binnen de werkingssferen opstellen en vandaaruit reageren, m.a.w. door zichzelf in onzekerheid te plaatsen. Objekt en subjekt treden hier in een voortdurende wisselwerking, waarbij b.v. de vraag naar de verifieerbaarheid eigenlijk niet te beantwoorden is. Helaas wordt nog vaak gedacht, dat dit een zich afwenden is van een wetenschappelijk denken. Telkens duikt in gesprekken met o.m. studenten weer de opvatting van 'wetenschap' op als een vaste ankerplaats, waarop je in noodgevallen toch uiteindelijk je zekerheid weer kan hervinden. Die ankerplaats mag de wetenschap wel zijn maar, om nog even op het eerdere beeld terug te komen, het schip schommelt er niet minder om; er valt nog niet te biljarten. Wetenschappelijk denken is juist in onzekerheidssituaties een belangrijk middel tot het hier bepleite operationeel maken van het onzekere, o.a. door karakter en inhoud ervan te bepalen. Gebeurt dit niet, dan blijft onzekerheid hangen in de sfeer van het mistieke [25], hetgeen de ontwikkeling van de onzekerheid-als-methode in de weg zou staan.

Tans rest mij, dames en heren, dit fragmentarisch betoog af te ronden door een korte confrontatie van het gestelde met een tweetal velden van activiteit, die ik geacht wordt enigermate in mij te verenigen: het onderwijs en datgene dat wordt aangeduid als 'de praktijk'. Anders gezegd: kan iemand worden opgeleid in en tot onzekerheid en zo ja: hoe breng ik dat over? Het uitdiepen van deze vraag blijkt een konflikt naar boven te brengen, dat in de komende periode tot ernstige spanningen zal leiden, zowel in de onderwijssector als in de praktijk van o.m. de ruimtelijke planning. Wij moeten nl. konstateren dat het geïnteresseerde deel van de huidige studerende generatie, een studie die zich richt op situaties van handelen in onzekerheid, min of meer als voorwaarde ziet voor een aanvaardbare opleiding [40]. Echter, noch de beroepspraktijk, noch de wereld van het beleid en bestuur, geven er blijk van zich een dergelijke instelling eigen te willen maken.

Op grond van het voorgaande, moet dit tot de konklusie leiden, dat de 'praktijk' zich steeds meer zal vervreemden van de werkelijkheid en dat steeds meer paarden achter wagens terecht komen. Nog meer zorg zal ons moeten geven de toetreding van onze nieuwe generatie van planners-in-onzekerheid tot de hun vreemde (vak-) wereld, die blijft streven naar onbestaanbare zekerheden vanuit een verstard beroepsbeeld.

In een recent vraaggesprek met de Volkskrant [41] signaleert Maas, dekaan van de afdeling Bouwkunde aan de Technische Hogeschool Delft, de toenemende problemen bij de toetreding van de afgestudeerde bouwkundige ingenieurs in de beroepspraktijk;

20% van degenen die in de laatste twee jaren afstudeerden, vonden nog geen werk, ten dele tengevolge van het feit 'dat men niet overal in de traditionele beroepspraktijk happy is met bouwkundige ingenieurs met een opleiding, die niet rechtstreeks voorbereid op de nog steeds gangbare beroepsuitoefening'.

Men behoeft deze krant niet te verdenken van insinuaties als een en ander wordt gepresenteerd als een 'ernstig gevolg van de demokratisering bij bouwkunde', maar de bijdrage aan het misverstand is er niet minder om. Het kost weinig moeite om datgene wat als 'demokratisering' wordt aangeduid, in de ontwikkelingen een plaats te geven; het is echter geen verklaringsgrond, doch een der facetten van de noodzaak tot een geheel andere benadering van de ons gestelde vraagstukken.

De konfrontatie van opleiding en praktijk zal tot zorgelijke situaties leiden, met een tendens tot uiteendrijven, als niet tijdig op de juiste wijze gereageerd wordt.

De reactie kan uit weinig anders bestaan dan ernst te maken met de voorlichtende en stimulerende taak, die van een universiteit of hogeschool in het publieke belang verwacht mag worden. Het lijkt onzinnig om af te wachten tot de huidige generatie van beroepsbeoefenaren en bestuurders is uitgesudderd en plaats maakt voor een nieuwe. Een gerichte informatie aan de 'praktijk' over karakter, inhoud en werkwijzen van een 'kritiese planologie' zal, in het kader van een *éducation permanente*, van de instellingen van wetenschappelijk onderwijs moeten uitgaan. Dit is een verplichting tegenover de maatschappij én tegenover de afstuderenden.

U kunt zich, lieve mensen, afvragen of hier niet een misplaatst profetendom de kop opsteekt, dat zo nodig een boodschap moet uitdragen. Ik wil U bekennen, dat enige gedrevenheid mij in dit geval niet vreemd is, zij het dan dat die gedrevenheid voortkomt uit een persoonlijk ervaren van de toenemende vervreemding tussen praktijk, beleid en opleiding. Gedrevenheid ook om een plaats op te eisen voor een generatie van afstuderenden, die inderdaad anders tegen veel zaken aankijkt, maar daarin een nieuwe generatie vertegenwoordigt, die zich presenteert als de oogst van een door technologieën beheerste ontwikkeling van enkele desennia.

Aan Marshall McLuhan [8], voldoende verguisd om nog eens *au sérieux* te worden genomen, kunnen we enkele kenmerken van de nieuwe leersituatie ontleen, zowel voor de opleiding als voor de 'nascholing'. Als eerste het wegvallen van de vertrouwde indelingen in vakken of vakjes, van specialismen en 'disciplines', leidend tot een

totaal veranderende praktijksituatie, waaraan geen 'ekspert' of deskundige ter beschikking zal staan, maar een 'rolvuller'. Daarnaast zal de zekere wereld van het leerplan en de kollegezaal haar plaats afstaan aan de onzekerheid van het zelf ontdekken. Dit als noodzakelijk antwoord op de overmaat aan informatie. Hieruit zal ieder voor zich een keuze moeten maken met tegelijkertijd de opbouw van een afweermechanisme tegen een dreigende overbelasting vanuit de met informatie geladen omringende wereld. Het is de situatie waarin de studerende zijn eigen 'leerboek' per geval samenstelt met behulp van het fotokopieerapparaat. Ik spreek hier niet over een toekomstbeeld, dat zich wellicht nooit zo zal voordoen. Integendeel. Het gaat, sterk geschematiseerd, om de huidige onderwijssituatie, die wij (zij het soms met enige verbazing) om ons heen zien, maar waar de buitenwereld m.i. te weinig weet van heeft; een nieuwe taak tot informatie. Een onderwijssituatie, welke beloften inhoudt voor de mogelijkheid om juist in een maatschappijgericht activiteitsveld als de ruimtelijke planning, een vorming tot stand te brengen die zich het handelen in onzekerheid ten doel stelt. Mits echter bestaande belemmeringen worden weggenomen. Belemmeringen, die niet liggen bij het al of niet ontwikkelen of aksepteren van deze wijze van vorming, maar bij de ontplooiingskansen van het wetenschappelijk onderwijs. Over dit laatste moeten we pessimistisch zijn. Enkele onder U zullen zich verbaasd hebben over hetgeen ik hiervoor heb gezegd. Zij hadden zowel mij als de groep waarvan ik deel uitmaak, reeds met zekerheid geplaatst in het hokje van de discipline-mensen en de leerplanridders. Ik hoop hen die zekerheid nu te hebben ontnomen. Maar ik geef ze gelijk dat dit misverstand kon ontstaan. We zien ons geplaatst in een onderwijssituatie, die gekenmerkt wordt door een massaal karakter en een ongebreidelde toestroming van studenten, zonder dat de daarvoor verantwoordelijken zich afvragen of er binnen vijf à zes jaren meer dan tweemaal zo veel ingenieursplanoloog in de praktijk geplaatst kunnen worden. Een situatie, waarin dosenten en staf zijn teruggebracht tot productie-eenheden, die overmatige hoeveelheden student-uren moeten voortbrengen met nauwelijks meer mogelijkheden tot eigen uitbouw en vorming. Wie, uit solidariteit met het systeem, het gevraagde antwoord geeft, kan niet anders dan de indruk vestigen, dat hij de op productie gerichte organisatievorm steunt. Hij staat dan inderdaad ver van hetgeen hiervoor betoogd is. Immers, de zich vanuit de realiteit aandienende vormen van krities leren, zullen slechts tot stand kunnen komen binnen een milieu, dat de mogelijkheden tot het proces van zelf ontdekken biedt. Dat is nu te beperkt aanwezig.

Daarom waag ik het er toch op om aan te geven op welke wijze dit milieu wel geschapen zou kunnen worden, nl. in de vorm van een 'werkplaats voor urbanistiek', een informerende en reagerende omgeving, waarin men zich in alle vrijheid kan omringen met situaties van wisselende (on)zekerheid.

Elementen van deze werkplaats zullen o.m. zijn:

- een open contact met de ruimtelijke werkelijkheid en de zich daarin afspelende processen, door eigen waarneming en confrontatie;
- het eksperimenteren met ruimtelijke processen door middel van verschillende vormen van simulaties en de daaraan ten grondslag liggende ontwikkeling van al of niet wiskundige modellen en siestelementen;
- het leren reageren en 'terugkoppelen' in omstandigheden van strategies handelen met of door 'derden', die zowel mede- als tegenspeler kunnen zijn. De ontwikkeling van zgn. operationele spelen blijkt hiertoe een uitstekend middel;
- het ontwikkelen van creatieve vormen van toekomstdenken ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen en de mogelijkheid hierover een bepaalde beeldvorming tot stand te brengen.

Dames en Heren,

Het lijkt er op dat ik nu toch bezig ben met het ontwikkelen van een programma, terwijl ik in de aanvang van deze voordracht heb gezegd, dat dit niet mijn bedoeling was. Ik heb echter slechts gepoogd om een voor dit moment concrete afsluiting te geven, die kon onderstrepen welke reële mogelijkheden er liggen voor een, ook in dit geval onschiedbare, leer- en onderzoeksituatie. Aan de hogere machten, die het wel en wee van het nederlandse wetenschappelijke onderwijs bepalen en die mij hebben uitgenodigd mijn plaats aan deze Technische Hogeschool in te nemen, om een aanzet te geven tot een nieuwe studierichting binnen de nog zeer jonge afdeling der Bouwkunde, zou ik, ter afsluiting, een vraag willen voorleggen. En wel of zij echt de opgedrongen hap-slik-procedure-op-lopende-band-basis als oplossing voor het ontwikkelen van een nieuwe generatie van verantwoordelijke ingenieurs-planner als de juiste werkwijze zien.

Misschien dat op dit punt de onzekerheid niet te lang behoeft te duren.

Ik dank U.

Noten en literatuurverwijzingen

1. Churchman, C.W.: *A Pragmatic Theory of Induction*; Paper to the American Association for the Advancement of Science, Boston 1953.
2. Berg, G.J.van den: *Kritieke ruimtelijke ordening: kritische planologie*; *Bouw* (1969) 41, p. 1586-1594.
3. Daniëls, Ph.: *Kritische Planologie*; wat zij (onder andere) zou kunnen inhouden. *Tijdschr.v.St. en Volksh.* 52 (1971) extra nr. najaar i.v.m. 25 jr SPO.
4. Hemelrijk, J.: *Toeval en Wetmatigheid*; *Intermediair* 6 (1970) 23, p. 39/41/43.
5. Rapaport, A. and R.E. Kantor: *Complexity and Ambiguity in environmental design*; *Journ.Am.Inst. of Planners*, 33 (1967) 4, p. 210-221.
6. Rapaport, A. and R. Hawkes: *The perception of urban complexity*; *Journ.Am.Inst. of Planners*, 36 (1970) 2, p. 106-111.
7. Lohuizen, Th.K.van: *De eenheid van het stedenbouwkundig werk*; Intreerede T.H. Delft, Rotterdam 1948.
8. McLuhan, M.: *Stroomversnelling*; de mens in het elektronisch tijdperk, Bussum 1970.
9. de Groot, A.D.: *Een minimale methodologie op sociaal-wetenschappelijke basis*; intreerede Univ. Amsterdam, Den Haag 1971.
10. Lindblom, C.E.: *The Science of 'Muddling Through'*; *Publ. Admin. Review*, Spring 1959, p. 79-88.
11. Behrendt, R.F.: *Empirie of visie*; een tijdkritische sociologie; Aula 297, Utrecht 1966.
12. Ward, St.: *The ethics of planning*; *Journ. of the Royal Town Plg.Inst.* 58 (1972) no. 8, p. 364/5.
13. Stewart, J.D.: *Community and Corporate Planning in two-tier local government*; *Journ. of the Royal Town Plg. Inst.* 58 (1972) 8, p. 349-352.
14. *Integrale verkeers- en vervoersstudie*; uitgevoerd door het Nederlands Economisch Instituut, in opdracht van de Minister van Verkeer en Waterstaat, Den Haag 1972.
15. Drucker, P.F.: *Tijdperk van kentering*; Deventer 1970.
16. Drucker, P.F.: *Management in de praktijk*; Amsterdam 1966.
17. Nutt, B.: *Failure planning*; an approach to model building. Joint Unit for Planning Research, sec. series, seminar paper. London z.j. (± 1969).
18. Berg, G.J.van den: *Conditieplanning in West-Nederland*; *Bouw* (1969) 49, p. 1975-1978.
19. Alexander, Ch.: *Changes in Form*; *Architectural Design*, March 1970.

20. Berndt, Heide: *Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern*, Stuttgart 1968.
21. Maslow, A.: *Religie en topervaring*; Rotterdam 1972.
22. McLuhan, M.: *Mens en Media*; Utrecht 1967.
23. Goble, F.G.: *De derde weg*; de psychologie van Maslow, Rotterdam 1972.
24. Nichols, V.: *The Problem of Establishing Goals in the Study of Interaction between Urban Activities*.
J.U.P.R. Seminar Paper no. 7 (second series), London z.j. (± 1969).
25. Peursen, C.A.van: *Strategie van de cultuur*; een beeld van de veranderingen in de hedendaagse denk- en leefwereld. Amsterdam 1970.
26. Gore, W.J.: *Besluitvorming*; analyse en modelvorming. Marka nr. 94, Utrecht 1968.
27. Hugenholtz, P.Th.: *Tijd en creativiteit*, Aula Paperback, Utrecht 1972.
28. Mulisch, H.: *De toekomst van gisteren*, Amsterdam 1972.
29. Kemeny, J.G.: *Een wijsgerige visie op de wetenschap*; Hilversum 1967.
30. *heuristiek* (Gr.: heuriskein, vinden); de kunst om door methodes onderzoek (kombinatie, inductie, experiment, deductie, hipotese, enz.) wetenschappelijke waarheid te vinden. *Heuristische methode*: methode om de leerling door stelselmatig vragen zelf waarheden te laten ontdekken (Oosthoeks Encycl., deel 7, p. 249, uitg. 1961).
31. Kaufmann, A.: *Grondslagen voor besluitvorming*: inleiding tot de praxeologie; Wereldacademie/Hilversum 1967.
32. Fromm, Erich: *Humanistic Planning*; Journ. of the American Inst. of Planners 38(1972)2, p. 67-71.
33. Broady, M.: *Planning for people*; essays on the social context of planning. London 1968.
34. Meyer-Heine, G.: *A human approach to urban planning*; Int. Fed. for Housing and Planning; Paris 1968.
35. Mitscherlich, A.: *Op weg naar een vaderloze maatschappij*; Arnhem 1968.
36. Fortmann, H.: *Oosterse Renaissance*; Kritische reflecties op de cultuur van nu. Bilthoven 1970.
37. Bahrdt, Hans.P.: *Een leefbare stad* (1968), Utrecht 1972.
38. Brentano, M.von: *De onbescheiden filosofie*. Wetenschapstheoretische discussie in de sociale wetenschappen, in: *Positivisme en dialectiek*, Eurosboekje 1970/4. Groningen.
39. Schofer, J.L.: *Systems Analysis in transportation Planning*; Univ. of Chicago, z.j.
40. *Planologenpamflet*, Sunschift nr. 9, Nijmegen 1970.
41. *Bouwkundigen moeilijk aan de slag*; Volkskrant, zaterdag 20 jan. 1973.

Andere geraadpleegde literatuur.

Alexander, Ch.: *Stedebouw en psychologie*; *Streven* 23 (1970)5 p. 454–463.

Angenot, L.H.J.: *De voorwaardelijkheid van de Ruimtelijke Ordening*; afscheidskollege T.H. Delft, T.V.S. (1972) 1.

Fitch, L.C.: *Transportation Planning under Conditions of Uncertainty*, in: *The Urban Transportation Planning Process*, OECD, Paris 1971, p. 189–201.

Jantsch, E.: *Perspectives of planning*, OECD, Paris 1968.

Wiggerts, H.: *Planologie, sociale en technische wetenschap*. *De Ingenieur*, 85 (1973)2, p. 25–31.

Bouman, P.J.: *Een handvol mensen*, Assen 1972.

Hesse, Hermann: *De Steppewolf*, Amsterdam 1972.

Heynsdijk, J.: *De interdisciplinaire benadering in wetenschapsbeoefening en wetenschapstoepassing*, Rotterdam 1970.

Lohman, R.: *Alle dingen nieuw*. Bilthoven 1972.

Peursen, C.A.van, C.P. Bertels en D. Nauta: *Informatie*. Aula 356, Utrecht 1968.

Plattel, M. *Utopie en kritisch denken*; Bilthoven 1970.

Steenbergen, B.van: *Orde of Conflict*; tegengestelde maatschappijvisies binnen de futurologie; Eurosboekje, Hilversum 1969/2.

Tellegen, F.Ph.A.: *Filosofische Maatschappijkritiek*; bestek opmaken aan het eind van de vaart. T.H. Eindhoven 1970.

Ellsberg, Daniël: *Risk, Ambiguity and the Savage Axioms*; *Quart. Journal of Economics* 75 (1961)4, p. 643–669.

Helmer, O. and N. Rescher: *On the epistemology of the inexact sciences*; *Management Science* 6 (1959)1, p. 25–52.

Hulshof, A.H.: *Organisatieonderzoek; onzekerheid, risico en onnauwkeurigheid*. Intreerede T.H. Twente, januari 1972.

Koerts, J.: *Economie en kansspel*; een beschouwing over de toepassing van het waarschijnlijkheidsmodel in de economie; *De Economist* 114 (1966) 5/6, p. 301–319.

Savage, L.J.: *The Foundation of Statistics*; Wiley and Sons. 1954.

Urbanistiek – een ander perspectief voor planologie en stedenbouwkunde

Bouw van nieuwe steden en aanleg van omvangrijke stadsuitbreidingen is een zo omvangrijke bezigheid, dat de veronderstelling van een (toegepast) wetenschappelijke aanpak alleszins gewettigd lijkt. Immers, men kan toch niet aannemen dat de opgave om het leefgebied voor honderdduizenden in te richten, voor perioden van tientallen jaren, op vrijblijvende wijze zou worden vervuld! Vandaar het verzoek van de redactie om voor dit nummer van 'TNO Project' een inleidend artikel te schrijven over de wetenschappelijke aanpak van planologie en stedenbouwkunde. Zo'n vraag brengt je als planoloog telkens weer in verlegenheid, niet in het minst als je ervan overtuigd bent dat die vanzelfsprekendheid van de wetenschappelijke aanpak van je werk maar heel betrekkelijk is. Aan de andere kant daagt zo'n verzoek uit om het denkwerk waar je mee bezig bent nu eens concreet vast te leggen.

Daarom toch dit artikel, bedoeld als een konfrontatie met de uitwerking van het concept Urbanistiek, zoals die aan de afdeling Bouwkunde van de T.H. Eindhoven sedert 1971 aan de gang is. Vijf jaar lijkt een lange tijd, maar als die tijd voornamelijk moet toevallen aan de opbouw en het geven van onderwijs, met alle daarbij behorende organisatorische en administratieve taken, dan mag het verwondering wekken dat met een groep medewerkers al zoveel tot stand kon worden gebracht aan inhoud en werkmethodiek. Niettemin is het hiernavolgende een eerste schets, zo men wil een blik in de keuken en daardoor temeer een uitnodiging tot kommentaar en meedenken.

Begrippen

Vijftig jaar hebben we datgene dat we kunnen verstaan onder *ruimtelijk handelen* afgedekt met termen als planologie, ruimtelijke ordening en stedenbouw(kunde). We zullen ons niet vermoeien met het weergeven van de vele pogingen om de inhoud van deze begrippen zo te bepalen, dat ze de werkelijke activiteiten in de dagelijkse gang van de ruimtelijke ontwikkeling (stad en land) afdekken. Dat is, behoudens sterk vereenvoudigde gevallen, niet gelukt en het zal ook nooit lukken.

Zowel planologie als stedenbouw zijn in het begin van de twintiger jaren gekonstrueerde begrippen, kunstwoorden dus, en zij drukken net niet uit, wat de buitenstaander op het eerste gezicht zou denken. Stedenbouw heeft *niet* in de eerste plaats te maken met stad; het gaat om *inrichting en vormgeving* van 'plaats' (stede). Het begrip stede heeft allereerst te maken met de direkte (woon)omgeving van het individu en op de beperkte schaal van een bescheiden bouwopgave, meestal als architectonisch objekt. De term verbond de denken werkweld van de architect met de nieuwe

grootschalige opgaven die de bouw van omvangrijke nederzettingen van hem vroeg. Planologie is een taalkundig monsterverbond. Het Latijnse planum in de zin van aardoppervlak (dat we voor het gemak maar 'ruimte' zijn gaan noemen) is samengevoegd met het Griekse logos. Vrij algemeen wordt planologie nu opgevat als de wetenschappelijke voorbereiding van het ruimtelijk handelen. Het is interessant dat het begrip planologie ook stamt uit de stedenbouwkundige wereld van de 20er jaren. In het uit 1926 daterende boek *Stedenbouw* (dat op het punt staat herontdekt te gaan worden) van De Casseres komt het begrip planologie nog niet voor. Wel een verwerping van het begrip stedenbouw(kunde). In 1933 spreekt De Casseres wel over planologie als een 'pragmatische wetenschap, in zoverre zij algemeen nuttige doeleinden voor de gemeenschap nastreeft' en met als taak de ruimtelijke organisatie van de samenleving 'dusdanig te vormen, dat het maatschappelijke leven zich zonder verspillingen onder gunstige omstandigheden kan ontplooiën . . . '.

Prof. Ir. H. M. Goudappel (46) is in 1955 afgestu-deerd als civiel ingenieur aan de Technische Hogeschool Delft en was van 1958 tot 1966 wetenschappelijk medewerker in de sectie stedenbouwkunde van de afdeling Bouwkunde van deze T. H. Stichtte in 1963 een raadgevend adviesbureau dat sedert 1966 te Deventer is gevestigd. Van dit Buro Goudappel & Coffeng B.V. was hij tot 1975 directeur. Werd in 1971 benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de stedelijke planologie aan de T. H. Eindhoven. Is sedert 1975 gewoon hoogleraar aldaar en als zodanig belast met de leiding van de afstudeerrichting Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie van de afdeling Bouwkunde.

Prof. Goudappel werkte in binnen- en buitenland, met name op het gebied van de ruimtelijke planning ten dienste van het verkeer en vervoer. Was verschillende keren als adviseur en rapporteur verbonden aan de Nederlandse delegatie naar studiebijeenkomsten van de sectie voor Housing and Planning van de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties. Werkte in eenzelfde relatie mee aan activiteiten van het CEMT, het gespreksforum van de Europese ministers van transport. Hij is lid van de Commissie TNO voor het Verkeers- en Vervoersonderzoek en neemt deel aan het werk van begeleidingscommissies van het Studie- en Informatiecentrum TNO voor verkeers- en vervoersonderzoek (SIVVO) en het Planologische Studiecentrum TNO.

Het is waard om op te merken dat De Casseres deze begripsomschrijving hanteerde in een academische voordracht aan de Utrechtse universiteit waar hij de planologie introduceerde bij de geografen en pleitte voor een nauwe samenwerking tussen geograaf en planoloog. De tekst van de lezing doet vermoeden dat de geografen geacht werden met rode oortjes te luisteren naar het nieuwe perspectief

tief van hun vak. Dat men goed geluisterd heeft moge wel hieruit blijken dat de geografen in de daarop volgende decennia het alleenvertoningsrecht voor de planologie opeisten en dit tot op de dag van vandaag volhouden. Waarschijnlijk is dit een van de redenen waarom het aksent van het samenlevingsaspect uit De Casseres' omschrijving verlegd is naar het ruimtelijke aspect: '... een zodanig ruimtelijke ordening van een territoire, dat in sociaal, economisch en cultureel opzicht de gunstigste voorwaarden voor een doeltreffende ontwikkeling van de gemeenschap binnen dat territoire wordt geschapen ...' (Bakker Schut, 1944). We zullen niet langer stilstaan bij deze op zichzelf boeiende ontwikkeling in de begripsvorming¹. Het is voor ons van meer belang de koppeling tussen begrippen en werkelijkheid te leggen.

Ruimtelijke planning als probleemgebied; 1920-1960

Het lijkt paradoxaal dat, naarmate in een periode gepoogd wordt bepaalde verschijnselen in een begrip te vangen, de werkelijkheid zich juist versneld van de vaak moeizaam verkregen formulering gaat verwijderen. De oorzaak hiervan is wellicht, dat de behoefte aan begripsbepaling op zich al manifesteert, dat er wat loos is. Het begrip wordt dan als anker uitgeworpen om een al ingezette beweging te remmen. Maar dat helpt meestal niet. Verandering is zo wezenlijk, dat deze zich niet laat vastleggen.

In deze zin kunnen we ook begrijpen hoe de architect in de 20er jaren de nieuwe opgave van de ruimtelijke planning op grote schaal poogt te bezweren door het begrip stedenbouw(kunde). Maar dat gebeurt nu net in de tijd waarin het ruimtelijk uiteenvallen van stad en stadsbeeld zich gaat manifesteren en de essentie van het stad-zijn op de tocht komt te staan!

De ruimte wordt verheven tot leegte, waarin verzelfstandigde bouwwerken in de vorm van gebouwstroken, -kubussen, -platen en -torens hun individualiteit uitschreeuwen. Verbreking van samenhang, leegte, schaalloosheid kenmerken de 'stedenbouw', die men nu juist in een begrip had gevangen... Er waren natuurlijk argumenten te over, variërend van 'licht, lucht en leven', scheiding van functies

¹ Een veelomvattend en kritisch overzicht over de begripsontwikkeling is opgenomen in: J. J. J. van de Venne Regeneratie van de oude stad; 's-Gravenhage, 1971.

('wonen, werken, verkeer, recreatie'), tot en met de overleving van luchtaanvallen in komende oorlogen (o.m. Le Corbusier 1933). Daarnaast deed de ontwikkeling van de bouwtechniek het nodige om het bouwen op te gaan vatten als het realiseren van zelfstandige 'projecten'. De gelijktijdige veranderingen in ruimtelijke visies, maatschappelijk denken en technologische ontwikkeling zouden een metabetische studie over de stadsontwikkeling in de afgelopen halve eeuw meer dan waard zijn. Het zou een licht kunnen werpen op de zerkenlandschappen (Hertzberger), die de naoorlogse generatie onder de naam stadsuitbreiding heeft nagelaten als beeld van haar tijd. Dit is geen verwijt, want de samenhang der verschijnselen leert dat men, gegeven de omstandigheden, niets anders kon nalaten.

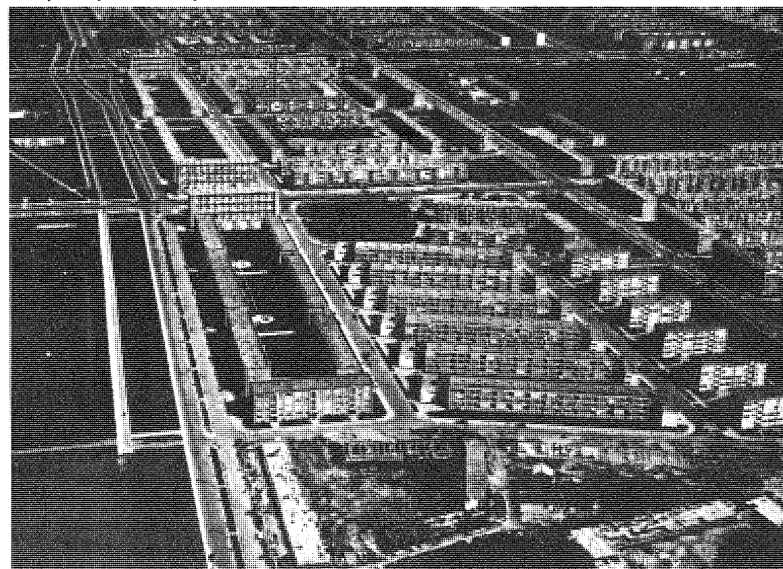
De ruimtelijke problemen stapelen zich op; 1960-heden

Het unieke, stormachtige en complexe karakter van eigentijdse ontwikkelingen wordt ons in de hele geschreven geschiedenis van de mensheid onder de aandacht gebracht. En 't was altijd waar, dus waarom nu ook niet. Een uitvoerige uiteenzetting over de problemen, zoals we die nu in de ruimtelijke planning tegenkomen, vraagt veel meer ruimte dan wij nu beschikbaar hebben. We doen daarom slechts een greep, maar wel zo, dat daaruit

zowel de opgaven als de noodzakelijke aanpak van het ruimtelijk denken en handelen van vandaag duidelijk kan worden. Veel hiervan kunnen we onder de gemeenschappelijke noemer van de *complexiteit* brengen, maar we merken al op dat dit geen nieuw gezichtspunt is. Laten we echter pogen om een aantal elementen uit dat complexe geheel naar voren te halen:

- de gevolgen van een periode van *uitzonderlijke groei* worden, voor een groot deel in negatieve zin, manifest. Zoals er na de beide wereldoorlogen een halve generatie nodig was om de ergste rommel op te ruimen, zo mogen we verwachten dat er nu een halve of hele generatie zal moeten aantreden om de gevolgen van groeistappen in de zestiger jaren de baas te worden. Voor onze steden betekent dat puinruimen, bijschaven, invullen, rekonstruktie, m.a.w. een ingrijpende koerswijziging in de probleemstelling van de ruimtelijke planning;
- veronachtzaming van *fundamentele ontwikkelingskarakteristieken*; de ekologie leert ons, dat er vrij nauwe grenzen bestaan waarbinnen veranderingen mogelijk zijn. We spreken dan over de mogelijkheid om veranderingen binnen een min of meer

De gevolgen van een periode van uitzonderlijke groei worden thans, voor een groot deel in negatieve zin, manifest. Opname: Aerialphoto 'Nederland'.

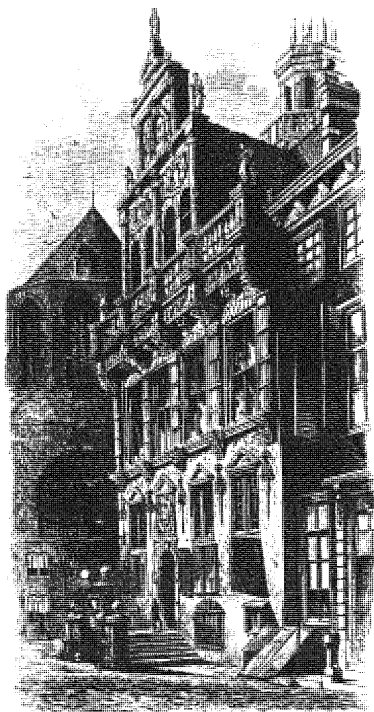

natuurlijke procesgang op te vangen en/of te assimileren. Wezenlijke voorwaarden hiertoe zijn: (behoud van) samenhang, evenwicht (harmonie) en continuïteit. Veel stedelijke ontwikkelingen in de laatste decennia zijn hiermee in strijd, vaak 'omdat 't niet anders kon'. Voorbeeld is de diskrepancie tussen de noodzakelijke massaliteit en de snelheid van het bouwen en de daarvoor gehanteerde vormen. Er zal veel tijd nodig zijn om dit alles te assimileren.

Het *aspektenonderzoek* (technology assessment) staat, waar het de stedelijke situatie betreft, nog in de kinderschoenen;

- de ontwikkelingen op het gebied van de *ekonomie* en de *technologie* hebben een vaak verwoestende invloed op de ruimtelijke structuren van zowel stad als land. Ruimte is een consumptiegoed geworden en daarmee ook een schaars (maar onvervangbaar) goed. De aard en de omvang van de technologische processen (veelal op

Het oude stadhuis van Den Haag, vlakbij Het Binnenhof. Overblijfsel uit een tijd dat de ruimtelijke planning nog nauwelijks een probleemgebied was.

produktie en consumptie als doel op zich gericht) reiken ver buiten de grenzen van het opneembare in zowel het natuurlijke als het culturele milieu.

Ook steden moeten een ontwikkeling bij kunnen houden, de 'time-lag' mag niet te groot worden. Wordt dit geforceerd dan vallen er gaten en de samenhang gaat verloren; te zien in bijna iedere stad in de meest letterlijke zin!

- *inkrimping van afstanden*; vrij grote veranderingen in de relatie tussen de mens en zijn primaire leefgebied (*territorium*). In 't algemeen komt dit tot uitdrukking in de vergroting van de aktieradius. Oorzaken zijn technische ontwikkelingen (verkeer/vervoer), economische mogelijkheden en verandering van mentaliteit (tijdbesteding;) mobiliteit. Echter ook het 'buitengebied' is, vooral door de kommunikatiedia, ingekrompen. Soms vervalt iedere afstand door rechtstreekse communicatie via telefoon, radio, televisie e.d. Steden verliezen het concentrerende en verdichtende effect dat een beperkte (fysische) aktieradius heeft;
- *inkrimping van tijd*; uiteraard hangt dit samen met het voorgaande punt. Maar ook de versnelling van ontwikkelingsprocessen speelt hier een grote rol. Deze versnelling kan een noodzakelijk karakter hebben (meer woningen voor meer mensen), maar kan ook uit een verandering van mentaliteit voortkomen (hang naar het 'volgende', haast, onvrede);
- de gebruikelijke ('klassieke') *benaderingswijzen en methoden* dekken de werkelijke problemen niet meer af; voor een deel valt dit te wijten aan de richting waarin theorievorming en werkmethodeken zich ontwikkelden, nl. los van de vragen die de werkelijkheid van alledag stelde. Andersdeels echter komt dit ook door een wijziging in de vraagstelling zelf vanuit de maatschappij en het niet tijdig daarop inspelen. Wat het eerste betreft zet de trend zich nog steeds door. Methoden die uitgaan van een analytische benadering, die onverbrekelijke samenhangen tracht te onttrafelen, vluchten nog verder in verfijning en superspecialisatie, terwijl juist de 'stap terug' naar een robuustere werkwijze, die gericht is op gehelen, meer aangegeven zou zijn;

- invloeden en ontwikkelingen in de sektor van *bestuur en beleidsvorming* en in het *politieke vlak* worden niet als wezenlijke elementen in de planvorming en -realisatie opgenomen. Zelfs veelal als niet terzake doende en veel te wisselvallig aangemerkt. Maar dat blijkt struisvogelpolitiek te zijn. Het betreft hier niet alleen de ideologische kanten van de zaak, maar ook de (veranderende) wijzen van beoordeling, afweging en besluitvorming, o.m. ook door de participatie daarin van de bevolking. De ruimtelijke planning is (nog) niet opgewassen tegen de wijzigingen in onze samenlevingsstructuren. In het bijzonder de ongelijksoortigheid en de ongelijktijdigheid tussen planvorming en besluitvorming levert grote problemen op².

Over Urbanistiek

Wie na kennisneming van deze reeks van problemen de moed nog niet opgeeft, kan zich de vraag stellen hoe we daar in vredesnaam nog greep op kunnen krijgen. Die onderneeming lijkt dan ook wel heel pretentius, maar misschien lukt het met het (cultuur)optimisme van een Khung Fu Tse, de wijze 'die wist dat het niet zou gaan, maar het toch deed'.

In ieder geval behoeven we niet te konkluderen dat de opgesomde problemen ver gezocht zijn. Ieder kan ze dagelijks ondervinden, zowel rechtstreeks als via de effecten.

Wat het eerst opvalt is, dat de problemen zich over zo'n breed terrein uitstrekken. Dat betekent in ons opgedeelde bestel dat vele al of niet wetenschappelijke disciplines bij de oplossing betrokken zullen worden. Het is overigens de vraag of dat waarborgen geeft voor een 'gedisciplineerde' benadering van de problematiek als geheel. De neiging bestaat al gauw om de vraag naar een uitweg of oplossing te beantwoorden vanuit de eigen vertrouwde denk- en zienswijze. Meestal gaat dat gepaard met een pleidooi voor nog meer opdeling, meer specialisatie, meer onderzoek, meer studie. Op zichzelf zijn dat misschien oprechte en terechte strevingen, maar zij leiden wel tot een verder uiteenvallen van het probleemveld en een voortgaande verwijdering tussen alle betrokkenen. Het meest zorgbarend is eigenlijk dat zo'n ontwikkeling in de verschillende deeldisciplines varieert in ver-

² zie Goudappel, H. M.: *Stedelijke wegen*; functies en verschijningsvormen. Preadvies voor het Nederlandsche Wegencongres, december 1976. (Ook ANWB-uitgave, Den Haag 1977).

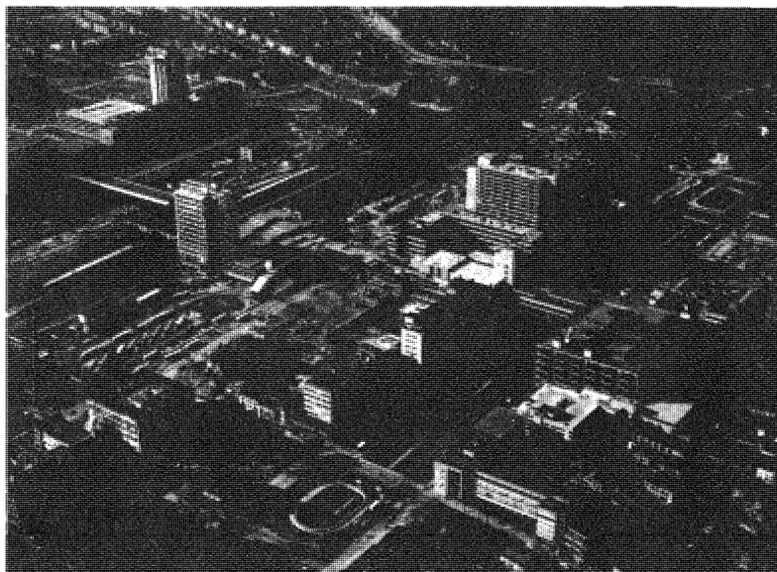
fijning en diepgang. Het gevolg is dat we steeds meer te maken krijgen met totaal verschillende gewichten en betrouwbaarheden tussen de elementen van een studie. Het is ook hier weer de zwakste schakel die de draagkracht van het geheel bepaalt. Voorbeelden zijn de steeds verfijndere rekentechnieken in de economie, de demografie en de verkeersordening, die echter nauwelijks zijn gekoppeld aan 'onberekenbare' gedragsfactoren, besluitvormingsprocedures en externe effecten.

De hier gesignaleerde situatie lijkt dan ook weinig uitzicht te bieden op een verantwoorde aanpak van een veelomvattende problematiek, zoals die van de ruimtelijke planning op stedelijk, regionaal en nationaal niveau. Immers, die problematiek wordt gekenmerkt door hechte samenhang en afhankelijkheid bij voortdurende verandering in ruimte en tijd.

Wij menen dat we alleen maar uit de zorgen kunnen komen (als het al mocht lukken) door opnieuw de aandacht te concentreren op de *totaliteit* van de ruimtelijke problematiek en daarbij vooral oog te hebben voor die factoren welke in het verleden te zeer veronachtzaamd zijn, omdat ze lastig en onbetrouwbaar waren. We kunnen hier denken aan het veranderingsprincipe (procesgang), het gedragsaspect, de onzekerheid e.d.

Het spreekt vanzelf dat we daarbij intensief gebruik moeten maken van de waardevolle inbreng die vanuit vele wetenschappelijke en anderszins kundige richtingen kan worden geboden. We zullen dan echter moeten accepteren, dat die bijdragen wel eens een 'stap terug' kunnen betekenen voor bepaalde disciplines, omdat reeds bereikte verfijningen niet in verhouding staan tot de kwaliteit van de inbreng vanuit andere sectoren. Immers, we konstateerden al dat er op het totaliteitsniveau een zekere overeenstemming moet bestaan tussen het karakter en de kwaliteit van die inbreng, welke tot integratie moet worden gebracht.

Wij menen hiermee te hebben aangeduid, zij het in het kort, dat er een bestaansreden is voor een veelomvattende benadering van de stedelijke en de regionale ruimtelijke problematiek. Toen rond 1971 een zodanige benadering als uitgangspunt werd genomen voor de ontwikkeling van een afstudeergericht aan de afdeling Bouwkunde van de T. H. Eindhoven hebben we dit aangeduid als *urbanistiek*. We zouden urbanistiek kort kunnen omschrijven als *een op integratie en toepassing gerichte leer*

*De vraag kan worden gesteld, hoe we in vredesnaam greep op de ontwikkelingen kunnen krijgen. Hier een overzichtsfoto van het omstreden project 'Hoog Catharijne' bij het Utrechtse Centraal Station.
Opname: Aerophoto-Schiphof*

inzake de ontwikkeling en inrichting van onze gebouwde (verstedelijkende) omgeving.

Nadat de term urbanistiek in 1971 werd geïntroduceerd bleek (uiteraard) dat er niets nieuws onder de zon was en ook niet dat zoiets op zichzelf staat. In 1973 werd het Deutsche Institut für Urbanistik opgericht door de gezamenlijke Duitse stadsbesturen. Wij zullen daar in een afzonderlijke paragraaf nog op terugkomen.

We ontdekten echter ook dat in 1926 de zon ook al had geschinen, want toen schreef De Casseres: 'Afgelid van het Latijnsche woord Urbs, dat de stad, maar meer nog de groote stad beteekent, heeft dit woord door zijn neutraliteit wel enkele voordeelen (. . .) en zijn opname in de Hollandsche taal zou het groote voordeel bieden, dat naast het woord "Urbanistiek", de aanduiding "Urbanist" als beoefenaar der urbanistiek, heel wat gunstiger is dan het van stede bouw afgeleide "Stedebouwer" of het ook veel gebruikte "Stedebouwkundige", een woord waarin alle onduidelijkheden saamgevoegd zijn'.

We moeten hieraan wel toevoegen dat De Casseres meer een vervanging van de term stede bouw op het oog had, zij het met de toevoeging dat men langzamerhand begon te beseffen. . . 'dat de sociologie de belangrijkste basis voor het stede bouw kundige werk is

en met de verdere ontwikkeling van den stede bouw zal men tot de erkenning moeten komen, dat deze geen onderdeel van de architectuur — zoals door velen werd en wordt geloofd — maar door en door een sociaal werk is, dat zijn basis vindt in de samenleving en grondt op drie uiterst belangrijke sociale verschijnselen: de bevolkingsbeweging, de sociale verhoudingen, en de economische toestanden'.

Dat de sociologie de ook door haarzelf gewekte verwachtingen ten opzichte van de ruimtelijke planning niet heeft waargemaakt, is inmiddels voldoende gebleken. Temeer is het nu van belang om de urbanistiek te koppelen aan een veelsoortige inbreng.

Het is van groot belang om daarbij twee aantekeningen te maken:

- a. Urbanistiek is eerst en vooral een denk- en handelingskader en pretendeert geen nieuwe discipline te zijn. Haar benadering moge op de grondslagen van wetenschapsbeoefening berusten, ze is zelf geen wetenschap. Zij is intermediair, of, zoals van Peursen c.s. dat noemen, een *scharnierkategorie*; het draaipunt waarin achtergronden, methoden, technieken, beleidsvorming en bestuur samenkomen en ook daadwerkelijk elkaar beïnvloeden. De

Duitse vakgenoten blijken over het draai-schijf-karakter van de urbanistiek te spreken;

- b. Urbanistiek is géén studierichting of iets dergelijks, die op een vastgestelde plaats in het wetenschappelijk onderwijs een afgeronde opleiding te bieden heeft. Het gaat (nogmaals) om een benaderingswijze, die ten grondslag kan liggen aan alle studies en specialisaties die betrekking hebben op de ruimtelijke problematiek. Ontwerpers, juristen, planologen, bestuurskundigen, civieltechnici, economen, geografen enz. enz. kunnen vanuit dit concept werken. Dat is zelfs voorwaarde voor een goede integratie en een wederzijds verstaan.

Urbanistiek als denkkader

De eerste belangrijke opgave van de urbanistiek is een zodanig kader van denken en handelen te scheppen, dat we zo min mogelijk over het hoofd zien of vergeten. In het bijzonder geldt dit voor de essentiële samenhangen en wisselwerkingen die op alle niveaus van het stedelijk ontwikkelingsproces voorkomen. Dit wil natuurlijk nog niet zeggen dat we in ieder voorkomend geval 'alles' bij onze studies betrekken; dat zou onmogelijk zijn. Wel is het de bedoeling om ons meer bewust te worden van weglatingen, vereenvoudigingen en onbekende factoren.

Als tweede opgave ziet de urbanistiek het open tegemoet treden van die elementen in haar werkerterrein die door onbekendheid, wisselvalligheid of onbetrouwbaarheid gemakshalve maar buiten de deur werden gehouden. In technische termen betekent dit, dat ze als exogene factoren werden verklaard. Bekend voorbeeld van zo'n ten onrechte exogeen verklaren is de uitsluiting van de invloed van het bestuurlijk handelen (met name besluitvorming) over ruimtelijke ontwikkelingen. De derde nota over de ruimtelijke ordening staat vol van de gevolgen van het buiten de plannen en beleidsvoornemens houden van deze wisselvallige faktor.

De elementen en factoren waarover we hier spreken zouden we onder de volgende aanduidingen kunnen vangen:

- complexiteit
- onzekerheid³

³ H. M. Goudappel: *Handelen in onzekerheid*; notities over een veronachtzaamd aspekt in de ruimtelijke planning; In: *Intreerede* T.H. Eindhoven, maart 1973.

- marginaliteit (de smalle marges in ons handelen)
- (voortdurende) verandering

De urbanistiek ziet nu als haar opgave om de afwerende houding tegenover deze zaken om te zetten in een erkenning van de wezenlijke betekenis (essentie) ervan. Dit betekent dat gepoogd moet worden om, waar maar enigszins mogelijk, deze elementen als *bouwstenen* in de planvorming en -uitvoering te betrekken. Per slot van zaken begrijpt iemand die gewend is om op rotsgrond te bouwen ook niet hoe we in Nederland zand en klei kunnen (en durven) gebruiken als grondslag voor onze bouwwerken.

Urbanistiek als benaderingswijze

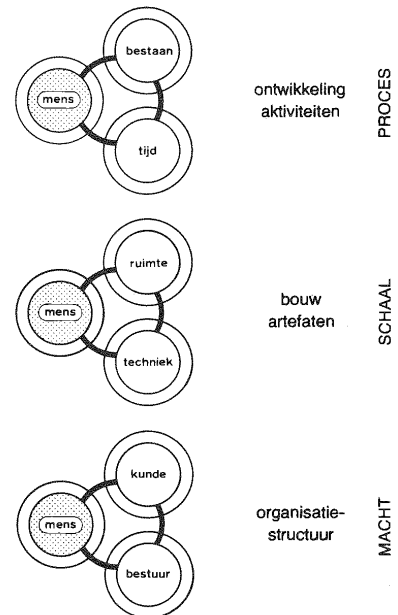
Teneinde een globaal beeld te geven van de wijze waarop het samenstel van verschijnselen en relaties zichtbaar kan worden gemaakt, geven wij hier een korte samenvatting van de werkwijze zoals die nu bij het onderwijs wordt gehanteerd.

We kunnen in de ons omringende werkelijkheid meestal vrij eenvoudig een aantal primaire samenhangen onderkennen. Geven we die aan in schemavorm, dan moeten we er ons van bewust zijn dat het sterke vereenvoudigingen zijn en we moeten elkaar beloven een en ander steeds in een ruimere kontekst te blijven zien. Omdat steeds het geheel van menselijke activiteiten in de ruimte onze aandacht vraagt, lijkt het vanzelfsprekend om de faktor 'mens' telkens als een van de elementen in de schematisering te betrekken. Wij geven de primaire verbanden aan in drielobbig (triplet) schema'tjes. Wij menen dat er drie van deze primaire verbanden kunnen worden onderkend (zie figuur 1).

De plaatsruimte noodzaakt ons om te veronderstellen dat de aanduidingen voor zichzelf spreken.

Elk van de daarin genoteerde termen moet worden opgevat als een uiterste concentratie van een zeer brede begripsinhoud. Bedenk maar eens wat men bij een begrip als bestaan, bestuur of techniek allemaal kan denken. Toch blijkt het zeer verhelderend als we deze primaire verbanden systematisch aflopen bij een ruimtelijk probleem waarvoor we ons gesteld zien.

De tripletvorm geeft nog uitdrukking aan een tweetal aspecten, die in gebruikelijke schematiseringen van de werkelijkheid meestal ontbreken, nl.:

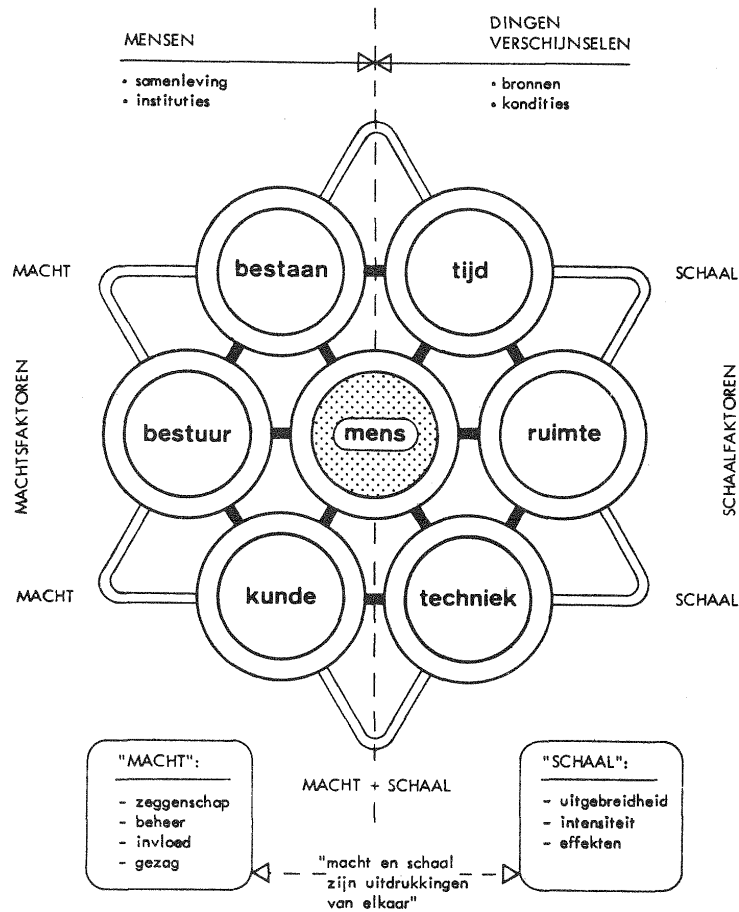
Figuur 1: de drie tripletten

- a. het gaat steeds om drie elementen die elkaar onderling in bedwang houden; m.a.w. die aan elkaar gebakken zitten. Dit cirkulaire beginsel is in het schema tot uitdrukking gebracht. Loopt een ervan uit de pas of wil een eigen leven gaan leiden, dan kan dit maar tijdelijk en het levert altijd schade op. Ontwikkelt 'bestuur' zich b.v. tot bureaucratie, of 'techniek' tot technokratie, dan verstoort dit het deelevenwicht.

- b. Van der Venne⁴ noemt schema's zoals hier gebruikt 'uiterlijk gefixeerde (materiële, organisatorische) niveaus van de sociale werkelijkheid'. Hij wijst erop dat onder deze niveaus nog liggen de 'diepere, meer flexibele en innerlijk gestructureerde niveaus, zoals de gewoonten en sociale rollen' en daaronder nog de 'spontane lagen van de sociale werkelijkheid, o.a. de scheppende en vernieuwende processen en de collectieve waarden en ideeën, dus de ideologie'. Wij betrekken deze aspecten nadrukkelijk bij de interpretatie volgens de aangegeven schema's.

Bij de tripletten zijn nog enkele begrippen

⁴ Van der Venne, J. J. J.: *Regeneratie van de oude stad*, Den Haag 1971, blz. 19.

Figuur 2: de urbanistiekster

genoteerd die met die bepaalde samenhang verbonden kunnen worden.

Een tweede stap in onze benaderingswijze is de samenvoeging van de drie tripletten, tot wat in de wandeling de urbanistiekster heet (zie figuur 2). De mens staat daarin centraal in zijn streven, handelen, gedrag en oordeelsvorming.

De samenvoeging van de primaire verbanden (dikke verbindingslijnen) spreekt misschien voor zichzelf. Het schema valt uiteen in een 'mens'-kant en een 'ding'-kant. Doortrekking van de relationele lijnen (open lijnen) voert tot contactpunten waar enerzijds (links) de machtsfactoren blijken samen te komen en ter rechterzijde de schaalfactoren. Beide zijn belangrijke aspecten in de eerder gegeven opsomming van ruimtelijke problemen. 'Macht' zullen we daarbij in verschillende (positieve en negatieve) verschijningsvormen

moeten verstaan, zoals zeggenschap, beheer(sing), invloed. 'Schaal' zal zowel moeten slaan op de ruimtelijke verschijningsvormen als op de omvang/intensiteit van ontwikkelingen als op de effecten van ontwikkelingen.

We willen ons verre houden van de indruk dat hiermee een 'recept' wordt gegeven. Het gaat, zoals we reeds zagen, veel meer om een 'checklist'. Van grote waarde blijkt dat we deze benaderingswijze, met behoud van alle gebruikte termen, succesvol kunnen toepassen op deelgebieden van de ruimtelijke planning. Het voordeel daarvan is dat zo'n deelbehandeling gerelateerd blijft aan het geheel. Een voorbeeld hiervan is de werkmethode voor de ontwikkeling van de infrastructuur voor de nieuwe stad Almere, welke door schrijver dezes werd uitgewerkt⁵.

⁵ zie o.m. Goudappel, H.M.: Stedelijke wegen. o.c., hoofdstuk 6: Almere.

Urbanistiek als werkmethode

Het constateren van verbanden, het signaleren van problemen en het onderbrengen in schema's vermag niet een bruikbaar instrumentarium te bieden. Het kan natuurlijk wel de weg wijzen. Met name de probleemsignalering leerde ons een aantal veronachtzaamde aspecten, die wij niet verder kunnen missen. Ook hier dienen zich weer een aantal kernbegrippen aan, die wij in het kort zullen toelichten. Omdat we het nu over de daadwerkelijke aanpak van zaken hebben, geven deze kernbegrippen ook een indicatie van de inhoud van studies, onderzoek en uitwerking (ontwerp) op het gebied van de ruimtelijke planning. De kernbegrippen betreffen:

- randvoorwaarden en begrenzingen
- karakteristieken en hoedanigheden
- potenties
- kondities en evenwichten
- cirkulaire samenhangen en effecten.

Onze werkmethode bestaat er nu uit deze aspecten te bezien in relatie met de verschillende onderdelen van het ster-diagram. Kenners zullen opmerken dat de genoemde begrippen sterke verwantschap vertonen met uitdrukkingen en noties in de ecologie. Dat is juist. In tegenstelling tot het werk van b.v. Peters, Goldberg en Bos is echter de ecologie niet als uitgangspunt genomen en als het ware omgevormd naar de ruimtelijke problematiek. Door het geheel vanuit de ruimtelijke probleemstelling te bezien zijn we echter op dezelfde grondslagen terechtgekomen; een werkwijze die ons temeer vertrouwen geeft dat we op de goede weg zijn. Gezien het grote belang ervan gaan we wat nader op deze begrippen in.

ad a.

Randvoorwaarden en begrenzingen lijken erg voor de hand liggende zaken om rekening mee te houden. Je springt niet verder dan de polsstok lang is en je loopt niet door een muur heen! Wij hebben echter zo veel technische en economische foefjes geleerd, dat zulke onmogelijkheden wel kunnen of anders wel omzeild kunnen worden. Maar de begrenzingen blijken toch telkens weer hun rechten te herkennen. Voorbeelden: 1. afbraak van zeer grote gebieden in binnensteden in de verwachting dat binnen enkele jaren alles weer volgebouwd kon worden met alle denkbare functies; 2. roepen om openbaar vervoer in stadsgebieden die eerst zodanig geprojecteerd zijn

dat de bediening met kollektieve transportmiddelen op geen stukken na haalbaar kan zijn.

ad b.

Karakteristieken en hoedanigheden sluiten nauw op het voorgaande aan. Ieder onderdeel in het stedelijke organisme, of het nu een mens, een groep, een gebouw, een weg, of een rioolgemeel is, heeft een aantal functionele karakteristieken en eigenschappen. Daar zit weinig rek in en de onderlinge afstemming luistert erg nauw. Het (onder)kennen van die fundamentele eigenschappen moet weer onderdeel van de planvorming worden. In de prioriteitsbepaling moet voorrang worden gegeven aan die elementen die het gevoeligst zijn voor bepaalde samenhangen. Voorbeelden: 1. situering van weinig mobiele mensen (b.v. bejaarden) nabij aktiviteitencentra; 2. ligging van werkgelegenheid of recreatiegebieden ten opzichte van de woongebieden, vooral ook waar het de afstanden betreft; 3. voorrang voor de tram of de bus om de noodzakelijke karakteristieken van snelheid, regelmaat te kunnen waarborgen.

ad c.

Onderzoek naar *potenties*, d.w.z. de (ontwikkelings)mogelijkheden, is op alle niveaus van het stedelijk leven verwaarloosd. Alles kon toch immers? Wat niet meer paste kon worden afgebroken. Het gaat er nu echter (weer) om de aanwezige waarden en ontwikkelingskansen te inventariseren, te waarderen en af te

wegen vooraleer besloten wordt tot ingrepen die het voorhanden zijnde potentieel vernietigen. Voorbeelden: 1. vermindering van vestiging van recreatieobjecten in natuurlijke situaties die dat 'niet kunnen hebben'; 2. het koste wat het kost renoveren in gevallen waar het alleen maar 'kosten op het sterfhuis' betekent; 3. te grootschalige voorzieningen voor de infrastructuur (kollektief vervoer, wegen); 4. afbraak van waardevolle stadsgezichten; 5. verdichting van veel te wijdlopie gebouwd stadsuitbreidingen.

ad d.

Kondities en evenwichten; planning konditioneert, met andere woorden het zet ontwikkelingen in gang die veranderingen teweeg brengen, die op hun beurt zelf ook weer het stedelijk ontwikkelingsproces beïnvloeden. De mens is vanouds gekonditioneerd geweest door zijn bestaansbronnen en door het niveau van zijn hulpmiddelen (werktuigen). De indruk bestaat wel eens dat we die fase te boven zijn. Maar dat is niet waar. We delen het gebruik van de ons ter beschikking staande ruimte met velen en wij worden door en voor elkaar gekonditioneerd. Aan de mate waarin dat mogelijk en wenselijk is, dient ruime aandacht te worden geschonken.

Planning verstoort ook evenwichten en het zal van het redresseringsvermogen van de gebouwde omgeving afhangen of snel herstel mogelijk is. Kennis van dit herstellingsvermogen is van groot belang, temeer nu wij ons in een situatie bevinden waarin een tabula rasa

planning weinig geloofwaardigs meer heeft.

ad e.

Cirkulaire samenhangen en effecten werden reeds aangeduid in de tripletschema's, waarin dergelijke aan elkaar gebonden activiteiten of elementen werden vermeld. Denken we b.v. aan de 'techniek' (bewerktuiging) welke de mens in staat stelde zijn leefruimte onder zijn invloed te houden. Of dit nu de bewerking van een bepaald areaal aan akkerland is, de militaire verdediging van een gebied of het droogmalen van een polder, dit alles hing in onderlinge relatie van elkaar af.

De uitwerking van deze punten is zeer summier gehouden. Onvoldoende blijkt hieruit dat dit allemaal aspecten zijn in onderzoek en planning, die op de een of andere wijze uitgedrukt kunnen worden in getallen (maten of waarderingen). Dit is van groot belang, omdat op geen andere wijze afwegingen en besluiten kunnen worden verkregen. Dat wij ons hierbij echter nadrukkelijk willen distantiëren van een 'diktatuur van het meetbare' behoeft, gezien het voorgaande, waarschijnlijk geen betoog.

Urbanistiek elders; Duitsland

In de Bondsrepubliek Duitsland⁶ heeft de door ons bepleite benadering van de ruimtelijke problematiek in 1973 haar beslag gekregen door de stichting van het 'Deutsche Institut für Urbanistik' (DIFU). Tijdens de Städtetag 1971, met als motto 'Red onze steden, nú' werd per resolutie de vorming van dit instituut gevraagd. Het karakter van de Städtetag, als gespreksforum van Duitse gemeenten, bracht met zich mee dat de nadruk bij de uitwerking van de urbanistiek aanvankelijk lag in de 'Kommunalwissenschaften', die in Duitsland nu eenmaal een veel indrukwekkender basis bieden voor de bestuurlijk-stedelijke problemen dan wij ook maar ergens in ons land kennen.

De start die het instituut maakte vanuit het bestaande apparaat van het 'Kommunalwissenschaftliche Forschungszentrum' in Berlijn, bevorderde de snelle totstandkoming ten zeerste. Aanvankelijk was deze afkomst in het werk van het instituut en haar medewerkers duidelijk herkenbaar, thans echter ligt het aksent op het zelfstandige karakter van het instituut, dat bedoeld is 'als een soort draaischijf tussen wetenschappen en bestuurlijke

Soms wordt om openbaar vervoer geroepen in stadsgebieden die zo gepland zijn dat de bediening met kollektieve transportmiddelen op geen stukken na meer haalbaar is, maar een enkele keer krijgt het openbaar vervoer de noodzakelijke vrije ruimte. (Fotoburo Thuring, Den Haag)

⁶ Glaser, Herm. (u.a.): *Urbanistik; neue Aspekte der Stadtentwicklung*. München 1974.

raxis, vanwaaruit een intensieve communicatie en een over en weer bevruchtende verking kan worden ontwikkeld'. Met weinig moeite zullen we hier de tegelijkertijd tenzient ontwikkelde gedachte van de scharierkategorie herkennen. De opgave welke et DIFU werd meegegeven achten wij waard m hier te releveren:

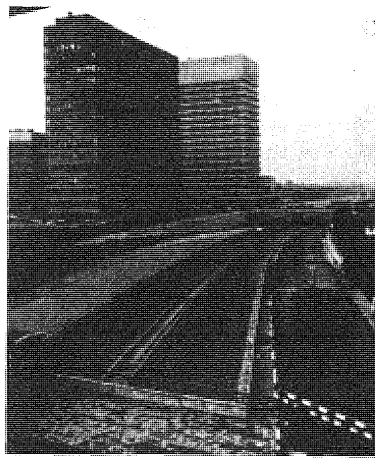
- bewerking van reeds beschikbare onderzoekresultaten en grondslagenonderzoek in zodanige zin dat dit rechtstreeks bruikbaar is ter ondersteuning (Arbeitshilfe) van de stedelijke studies;
- advisering aan de steden in concrete gevallen, in het bijzonder in het kader van de ondersteuning, maar beperkt door de beschikbare mankracht van het DIFU;
- advisering aan instanties die fundamenteel spuurwerk laten verrichten, in het bijzonder aan het bondsministerie voor het bouwwezen. Waar gewenst overneming van de voorbereiding, coördinatie en begeleiding van uitbesteed onderzoek;
- stapsgewijze ontwikkeling van een veelomvattend en op de behoeften gericht onderzoekplan, de uitwerking daarvan met inbegrip van de verzameling van informatie en dokumentatie;
- opleiding en kursussen, in het bijzonder door leergangen en publikaties.

De uitgebreide aandacht die aan het DIFU wordt besteed zou kunnen doen vermoeden dat we rechtstreeks afstevenen op een pleidooi om in Nederland ook maar weer eens een nieuw instituut op te richten. Ter geruststelling mag dan misschien dienen dat dit zeker niet de bedoeling van dit artikel is.

Wij menen dat het eerder van belang zou zijn als bestaande Nederlandse instituten de urbanistiek als uitgangspunt van hun werk zouden nemen en aldus tot een interne hervorming zouden komen. Het is niet ondenkbaar dat nu nog gescheiden optrekkende instellingen, afdelingen, sekties en wat dies meer zij, tot de ontdekking komen dat het erg effectief zou zijn om samen verder te gaan.

Tenslotte

Geeft de urbanistiek nu dé oplossing voor al onze problemen, even gesteld dat men een dergelijke visie algemeen zou aanvaarden?

... grootschalig ...
(Fotopersbureau Hendriksen-Valk)

Uiteraard niet! Iedere denk- en benaderingswijze is zelf ook weer deel van een groter geheel en kan dan ook niet los worden gezien van datgene dat we nu maar even de levensideologie van het moment zullen noemen. Alleen als een benadering gedragen wordt door een algemeen aanvaarde levensstijl, de verhouding van mens en samenleving tot het ontwikkelingsmoment van de cultuur, kan er sprake zijn van een 'aanslaan' van zo'n gedachte. En de verdere ontwikkeling ervan is dan weer mede afhankelijk van de flexibiliteit en de ruimte die het concept biedt. Het is vooral de mate van soepelheid ten opzichte van de voortdurende veranderingen die een bestaansvoorwaarde is voor zo'n concept, dat op zijn beurt een bijdrage moet kunnen leveren tot de continuïteit in het maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkelingsproces. Dit laatste geldt met name voor de urbanistiek.

Ieder denkkader heeft zijn eigen karakteristieken en is tijdgebonden. Deze betrekkelijkheid heeft ons echter niet tot neerslachtigheid te brengen. Belangrijk is om de rode draad door alle verandering heen te vinden en vast te houden. We menen te mogen stellen dat verschillende denkkaders, die de ruimtelijke ontwikkelingen in het recente verleden hebben bepaald op vele punten hun ondoelmatigheid, onvolledigheid en ook hun schadelijkheid hebben getoond. We moeten maar in alle bescheidenheid aannemen dat dit ook met opvolgende concepten het geval zal zijn. We moeten ook niet vergeten dat na enige tijd zal

blijken welke goede en zelfs essentiële elementen er in een verworpen concept aanwezig waren. Bewondering voor wat er in de twintiger jaren gebeurde, had zo'n halve eeuw nodig om te ontluiken.

Urbanistiek speelt in op een aantal onmiskenbare bewegingen in de huidige ontwikkeling van onze cultuur. Beter gezegd: urbanistiek heeft onmiskenbare trekken daarvan, waarschijnlijk met alle daarbij behorende modeverschijnselen. Of de beweging die wil werken in een richting van verandering in levensstijl, zorg voor samenhang en integratie, eerbied voor leefmilieu en natuur, de status van cultuurfase zal kunnen krijgen zal mede-bepalend zijn voor de urbanistiek als werkconcept. Wij kunnen immers de mond vol hebben over integrale planning of over participatie, maar als de zaken niet worden gedragen door een integrale visie op onze samenleving, dan blijven onze gereedschappen en methoden ook krachteloos.

Wij menen dat het vooral nodig zal zijn om een nieuwe vertrouwensbasis te leggen tussen de verschillende spelers in het maatschappelijke spel. Ondanks de pretenties die de urbanistiek onmiskenbaar heeft, verwijst ze allereerst naar het vele dat in het verleden al werd aangedragen tot de gedachtevorming. In het bijzonder het werk van Steigenga moet hier worden genoemd. In Nederland zijn er vooral op nationaal niveau belangrijke aanzetten beschikbaar, zowel voor de theorievorming als voor de concrete uitwerking. We denken hier met name aan het werk dat wordt verzet rond de 3e Nota over de Ruimtelijke Ordening (w.o. de Verstedelijkingsnota) en aan het onderzoek voor wetenschapsbeleid op het gebied van de ruimtelijke ordening, dat in opdracht van minister Trip wordt uitgevoerd door het Planologisch Studiecentrum TNO. Het zal in de eerstkomende periode nu vooral gaan om het doorwerken van al dit denkwerk naar de basis, waar immers de uitvoering van alle plannen gestalte krijgt in grondverzet, metselwerk en betonstorten. Het zal duidelijk zijn dat hiervoor nodig is dat de gedachtevorming, zowel bij het bestuurlijk handelen als bij het publiek, overkomt. Nog zeer onlangs vroeg onze minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening hiervoor aan de planologische wereld medewerking, begrip, inzet en . . . tijd. Misschien kan de urbanistiek hiertoe een bijdrage leveren.

Kopij ontvangen november 1976

---

50 jaar "planologie"

Een halve eeuw spanningen tussen Inhoud en Vorm

H. M. Goudappel*

Deze bijdrage is de (forse) uitwerking van een voordracht die in 1977 werd gehouden ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Dienst van Gemeentewerken van Bergen op Zoom.

Het verzoek om te spreken over 50 jaren Planologie in Nederland was aanleiding tot een bronnenstudie die echter niet alleen een overstelpende hoeveelheid materiaal opleverde. Het bleek mogelijk om een aantal lijnen en contouren te schetsen die een (persoonlijk) beeld geven van een stukje recente historie rond een verwarring stichtend begrip.

De hoofdlijn van het betoog wordt gemarkeerd door de opeenvolgende wisselingen in de relatie tussen "inhoud" en "vorm" van het ruimtelijke handelen. De rechtlijnige polariteit tussen deze twee begrippen valt na 1965 niet meer door te trekken.

Er dient zich een tweede polariteit aan, die tussen "planning" en "beleid". Wij zijn nog volop bezig om te leren leven met deze elkaar kruisende polariteiten. Op dat kruispunt kijken we nog even om ons heen wat er gaande is.

Kan "planologie" nog vijftig jaar mee?

In 1929 werd door J. M. de Casseres het begrip Planologie gevormd en in Nederland geïntroduceerd. Dat gebeurde in een artikel in *De Gids*, onder de titel *Grondslagen der Planologie*. Het lijkt misschien wat gezocht om de 50-jarige nu zo op de voorgrond te schuiven op de verjaardagspartij van dit 60-jarige tijdschrift. Maar daar is toch wel aanleiding toe.

De introductie van een (nieuw) begrip staat nooit op zichzelf en gebeurt ook niet plotseling. Het zijn de zich vaak langzaam ontwikkelende omstandigheden, die leiden tot nieuwe begrippen en begripsinhouden. We moeten inderdaad naar de beginjaren van ons tijdschrift teruggaan om ons verhaal over Planologie te beginnen. Vanaf de eerste jaargang wordt er rondgesold met de term stedenbouw, die maar niet wil af-

dekken datgene waar het om gaat. Het is ook in dit tijdschrift dat in 1922 een verhandeling van ir. Thomas Karsten over "Indiese Stedenbouw" (uit 1920) uitvoerig wordt weergegeven²⁶). Ik schroom niet om te beweren dat dit de gaafste en doorzichtigste tekst is die ik ooit over stedenbouw in het nederlands heb gelezen. Er is alle aanleiding voor om dit "koloniale" geschrift mede als uitgangspunt te nemen voor het verhaal van de planologie. Dat we daarbij moeten constateren dat ons feestvarken het vervolgens enkele decennia laat afweten als het de planologie betreft behoeven we het nu niet meer kwalijk te nemen. Ieder heeft per slot het recht om de eigen lijn te volgen.

Laten we echter nu ons verhaal beginnen. Dat verhaal zal zich moeten ontpinnen rond een begrippenpaar: *stedenbouw* en *planologie*. Begrippen die bij verschillende auteurs dan weer hetzelfde betekenen om vervolgens weer als

volstrekt tegengestelden te worden gezien.

Wie in een onontwarbare klauwen van uitspraken, citaten en teksten verstrikt is geraakt ervaart het als een verlichtend moment als hij ontdekt dat we eigenlijk te maken hebben met de oeroude broederschap en vijandschap tussen VORM enerzijds en INHOUD anderzijds. Soms zijn ze identiek en dekken elkaar geheel, dan weer zijn ze elkaars tegengestelden, of lopen in ieder geval niet in de pas (ongelijktijdigheid).

Kort samengevat zullen we pogen de ontwikkeling van het begrip planologie als inhoudskomponent te schetsen parallel aan de wisselende betekenissen van het begrip stedenbouw als vormkomponent. We zullen daarbij nageenoege geheel afzien van de hoogst verwarrende en vaak ontluisterende begripdiskussies die we overal op onze speurtocht tegenkwamen.

* Hoogleraar in de Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie, Technische Hogeschool Eindhoven.

Stedebouw (1920)

Vanaf het eerste stedebouwkundig nummer (22 dec. 1922) van dit tijdschrift wordt de term Stedebouw gebruikt met haast zonder uitzondering de toevoeging dat de benaming "minder gelukkig", "onjuist" of "verwarrend" is!

De hoop dat het vervangen van de tot 1920 gangbare term *stedenbouw*, welke nadrukkelijk op de stad betrokken was, door *stedebouw* (stede = "plaats") de oplossing zou geven was ijdel. In het vijfde stedebouwnummer (1923) wordt de naamuitbreiding van het tijdschrift (voor Volkshuisvesting en Stedebouw) ook weer verontschuldigd ingeleid met de opmerking dat stedebouw "slechts zeer benaderend weergeeft wat wordt beoogd". "Hij is gekozen bij gebrek aan beter, nadat alle professoren in het Nederlandsch aan onze Universiteiten waren geraadpleegd, en bleken geen betere benaming aan de hand te kunnen doen". Ook het begrip "bouw" werd eigenlijk hier misplaatst geacht: het gaat "veeleer om den aanleg. Maar om dezen dan ook in den uitgebreidsten zin, als het zich rekenschap geven van de vraag, welke bestemming aan gedeelten ener gemeente in de toekomst behoort te worden gegeven, rekening houdend met economische ontwikkeling, verkeer, volkshuisvesting, behoud van natuur".

In 1926 schrijft (op 24-jarige leeftijd) De Casseres zijn omvangrijke boek *Stedebouw*, eveneens met een afwijzing van deze term²⁷). Ondanks zijn voorkeur voor de term urbanistiek gaat hij toch maar in zee met dat "misleidende" en "onvolmaakte" begrip stedebouw. Maar hij geeft de term nadrukkelijk een nieuwe dimensie mee: "... met de verdere ontwikkeling van den stedebouw zal men tot de erkenning moeten komen, dat deze geen onderdeel van de architectuur – zoals door veelen werd en wordt geloofd –, maar door en door een

sociaal werk is, dat zijn basis vindt in de samenleving en grondt op drie uiterst belangrijke sociale verschijnselen: de bevolkingsbeweging, de sociale verhoudingen, en de economische toestanden".

We kunnen zeggen, dat alles kennelijk schreeuwde om een nieuwe aanduiding voor datgene wat er aan de gang was: het zich onttrekken van de ruimtelijke ontwikkelingen aan de eenzijdigheid van een architectonische benadering.

Deze nieuwe ontwikkeling was tweërlei. Enerzijds ging het om de noodzakelijke schaalvergroting in de ruimtelijke bemoeiingen (stad, gewest, regio) en anderzijds betrof dit de aandacht voor het inhoudelijke en het dynamische karakter van de ruimtelijke ontwikkeling. Daarin dienden een hele reeks van aspecten aan de orde te komen, waarbij niet altijd de "vorm" het uiteindelijke resultaat behoeft te zijn.

Planologie (1929)

Het voorgaande verklaart, waarom De Casseres in 1929 met het nodige enthousiasme het begrip *planologie* introduceert. Hij hoorde het gebruiken en verdedigen door Georges Benoit-Lévy op het in 1928 gehouden stedebouwkongres in Parijs¹⁴).

De Casseres' streven is dan ook planologie te laten dienen als *vervanging* van het "hatelijk-onjuiste stedebouw". Als voordelen voert hij aan de onttrekking van de ruimtelijke organisatie aan het begrip Bouwen in architectonische zin, het opheffen van ruimtelijke grenzen ("stede") en de verwijzing naar een tak van (toegepaste) wetenschap ("logie").

Dit streven tot vervanging van stedebouw door planologie is nu voor ons betoog van groot belang. Immers, er is geen sprake geweest van zo'n vervanging. Beide begrippen zijn naast elkaar

blijven bestaan en hebben in de afgelopen vijftig jaar, soms zelfs als "feindliche Brüder", niet onaanzienlijke betekenisverruiming en -verschuivingen ondergaan.

Het is onze bedoeling om voor een aantal hoofdmomenten, die we zo telkens rond de decennia's 1930-1980 hebben gelegd, de wisselwerking tussen de begrippen stedebouw en planologie na te gaan. We zullen dus geen chronologie of geschiedenis van het planologiebegrip nastreven, maar ons "beperken" tot kontourschetsen van een in de tijd wisselend spanningsveld tussen datgene, wat we eerder aanduidden met *vorm* en *inhoud*.

Stedebouw als vorm-begrip

Het blijkt een hardnekkig misverstand te zijn, dat "ruimtelijke ordening" aanvankelijk, d.w.z. eeuwenlang, het domein zou zijn geweest van de architect-stedebouwer. Eerst in de twintiger jaren van deze eeuw zouden zich een aantal disciplines bij de eigenlijk alwetende Bouwmeester hebben gevoegd; om niet te zeggen zich aan hem hebben opgedrongen.

Maar het maatschappelijke en economische leven werd zo ingewikkeld dat hij het wel moest aksepteren...

Dat misverstand is wel begrijpelijk. De architect-stedebouwer teerde nog altijd op het monopolie van de vormgeving, dat zijn voorgangers in de Barokperiode zo overtuigend gevestigd hadden. De konkrete en materiële verschijning maakte hij toch maar en vaak nog mooi ook!

En ook als er al anderen in het spel kwamen, dan nog diende de uiteindelijke leiding, presentatie en verantwoordelijkheid bij die stedebouwer te blijven.

We zullen zien dat dit nog een erg actueel standpunt blijkt te zijn.

Het voorgaande is wat provocerend gesteld en zo ook wel bedoeld. Mis-

**Thomas Karsten
over Stedebouw (1920)**

"De moderne stedebouw heeft te streven naar een welbewust organiesen en zich steeds ontwikkelende opbouw van een stad of dorp in zijn geheel, in verband met alle uitingen van het sociale leven; de stadsaanleg in engeren zin vormt hiervan een onderdeel."

"Aldus zal aan den aard, aan den vorm van het sociale leven der plaatselijke gemeenschap, groot of klein, beantwoorden de eenheid, de innerlike en uiterlike samenhang van zijn bouw en aanleg. En wanneer men dat eenmaal wil, moet, het spreekt van zelf, deze vorming bewust geschieden, niet overgelaten worden aan een z.g. natuurliken, vooral toevalligen groei, doch min of meer beheerst worden geleid."

"Is, aldus opgevat, stedebouw niet voor alles een technies werk, maar in de eerste plaats een organiseren, – daarnaast moeten wij ons steeds voor ogen houden, hoe wij met een levend, een groeiend organisme te doen hebben; wij moeten een stad steeds dynamies, nooit staties nemen."

"Wanneer wij voor den stedebouw het woord organiseren gebruiken, dan mag niet alleen gedacht worden aan een organiseren van en naar de materie, maar ook aan dat naar den geest: d.i. aan het maken van een organiese eenheid van uiterlik en innerlik, of, anders gezegd, aan het zoeken van de goede vormen."

De goede, d.i. de estetiese vorm voor een ding

is die, waardoor het uiterlik aan het oog, voor het gevoel, met juistheid en intensiteit de sociale en de innerlike betekenis van dat ding weergeeft."

"Hier is het de plaats om er nog eens den nadruk op te leggen, hoe nodig het is, dat, zoals in alle organisatie, ook in een stadsplan enkele grote vruchtbare gedachten verwezenlijkt worden, enkele hoofdlijnen worden gevolgd."

De sintese, die de stad in sociaal en politiek opzicht wil zijn, moet zij ook in aanleg en beeld geven, en zij, die tot taak hebben dien aanleg en dat beeld te vormen, doen goed zich steeds en steeds weer die eenheid te binnen te brengen, daaraan steeds in eigen verbeelding en in arbeid naar buiten te werken, steeds de oplossing der moeilijkheden, die haar in den weg staan, hare doorvoering en versterking, als van primair belang na te streven."

Karstens beschrijft vervolgens de middelen zoals het stadsplan, de voorschriften, de grond- en belastingpolitiek, de verkeerspolitiek, de statistiek en samenvoeging van gemeentegrenzen volgens organiese gehelen.

Hij gaat dan verder:

"Wanneer wij hier al deze bemoeiingen en maatregelen afzonderlijk hebben opgenoemd, moet niettemin op hun samenwerking de nadruk worden gelegd, een samenwerken, een in elkaar grijpen, waardoor zij eerst vol effect krijgen. De geest van eenheid, die wij voor het verkrijgen van een goed stadsgeheel reeds eerder hebben bepleit, moet zich ook in

deze praktiese daden uitspreken."

"Na 't betoog over de noodzakelijke eenheid in het stadsplan als geheel, over zijn innerlike organiesen samenhang, kan het niet verwonderen, wanneer hier als eis gesteld wordt, dat men voor elke levende en groeiende plaats als prakties doel moet zien te bereiken de opstelling van een totaal ontwikkelingsplan; alleen daarin kunnen de grote gedachten en de hoofdlijnen van het stadsorganisme in voldoende onderling verband en duidelijkheid werkelijk worden vastgelegd en uitgedrukt".

"Men moet zich nu een dergelijk totaal ontwikkelingsplan niet voorstellen als een enorme uitgewerkte kaart met eindeloos veel wegen en bouwblokken: de grote lijnen en gedachten, die het tot hun samenhangende aanduiding nodig hebben, zijn betrekkelijk maar weinige, en zo is, bijwijze van spreken, voor een goed totaal plan een velletje briefpapier wel voldoende, zoals trouwens elke eenheidsgedachte gekoncentreerd weer te geven is."

"Men kan uit een samenleving niet meer aan goeden vorm halen dan met haar geestelijke hoogte strookt, en die geestelijke hoogte wordt door fundamenteele sociale factoren bepaald, die veel dieper wortelen dan een verordening reikt."

Dat alles neemt echter niet weg, dat een samenleving vaak minder presteert dan zij wel zou kunnen, dat men haar dus kan prikkelen het beste te maken waartoe zij in staat is; prikkelen, maar niet dwingen."

schien alleen al om nog meer glans te verlenen aan de reeds geroemde verhandeling van Karsten over de Indiese Stedebouw²⁶). Daarin wordt het verschijnsel stedebouw vanuit een strikte vormvisie neergezet op een werkelijk glasheldere en evenwichtige manier. Granpré Molière gebruikt niet minder dan acht volle pagina's van het 15 septembernummer van 1922 van het Tijdschrift voor het citeren uit Karstens werkstuk met de inleidende woorden: "Het meest treffende is de wijze, waarop de uiteenlopende factoren van den stedebouw in hun samenhang en onderlinge waarde worden gezien, en tegenover het vele tendentieuze, overdrevene of oppervlakkige, wat op dit terrein nog steeds vrolijk-weg verschijnt, werkt het inderdaad als een verfrissend bad."

Wat schrijft Karsten dan wel? We kunnen dit slechts met de enkele citaten illustreren die in een hierbij gevoegd kader zijn weergegeven.

Met elkaar roepen ze voor ons echter een beeld op van een gave probleemstelling en van een nuchtere en eerlijke benadering van stedebouw in haar vorm-betekenis. In zijn commentaar hierop zegt Granpré Molière dan ook: "Ik heb zelden beschouwingen gelezen, waarbij de symbolische betekenis een werkelijkheid en anderzijds de realiteit van aesthetische, sociale en ethische factoren zoo helder worden ontvouwd en zoo van zelsprekend tot hun juiste waarde worden gebracht."

Maar Karstens uitspraken waren toch wel wat te groots voor het moederland, dat met het "bezit" van koloniën

lange tijd een uitstekende mogelijkheid had zijn briljante en "dus" lastige mensen uit het kleine en besloten nederlandse wereldje goedschiks af te voeren.

Planologie – een inhouds-begrip?

Van 1920 naar 1929 is niet zo'n grote stap meer. Zeker niet als we in de tussenliggende jaren telkens pogingen zien om te verwoorden dat er nog wel iets anders aan de hand is dan een vormvraagstuk. We zagen dat dit uitmondde in het importeren van het begrip planologie door De Casseres.

We doen aan De Casseres het meeste recht door uit zijn Gids-artikel die ele-

**J. M. de Casseres
over Planologie (1929)**

"Langzaam begint het standpunt veld te winnen, welke in de planologie een algemeene sociale wetenschap erkent. Zulks als gevolg van het algemeen op te merken streven der laatste jaren naar organisatie. De planologie heeft hier een belangrijke taak te vervullen en zal in beduidende mate kunnen bijdragen de nadeelen op te heffen, welke het gevolg zijn van een willekeurige en onsystematische ontwikkeling van het maatschappelijke leven. De planologie betreedt geen nieuwe banen, zij volgt de ontwikkelingsgang van het moderne leven, en heeft nog allerminst de plaats bereikt waarop zij, gezien haar betekenis voor de menschheid in dit verband aanspraak kan maken."

"In dit licht gezien moet de planologie de mogelijkheid scheppen, dat het economische en sociale leven zich onder gezonde ruimtelijke omstandigheden kan ontplooiën."

"Door de opheffing van het administratieve grensbegrip als obstakel voor het stedenbouwkundige werk, en de daarmee gepaard gaande erkenning van den omvang van het planologische probleem, rust op den planoloog, de moeilijke taak de eenheid der verschillende ruimtelijk merkbare uitingen der samenleving als grondslag voor zijn werk op te vatten. Deze eenheid gaat verder dan het ruimtelijk waarneembare. Niet alleen, dat de planologische arbeid een gunstigen invloed kan uitoefenen op gebieden, welke ruimtelijk

niet waarneembaar zijn, (psyche en gewoonten); bovendien kan geen werkelijk rationeel planologisch werk ontstaan, wanneer het niet mede berust op een diepgaand onderzoek van de psychische factoren, die voor dit werk van betekenis zijn."

"Het bijzondere voordeel van planologische behandeling is, dat alleen daardoor de waarborg wordt verkregen, dat het wonen als deel van een groter geheel wordt opgevat en maatregelen op dit gebied genomen, in harmonie zijn met de eischen, die de andere uitingen van menselijk samenleven stellen. Zoo kan geen redelijke volkshuisvesting tot stand komen, zonder dat nauw verband wordt gelegd tusschen het wonen en het werken."

"De realiseeringsmogelijkheden der planologische voorstellen hangen voor een belangrijk deel af van de geldende rechtsbegrippen, rechtsopvattingen en geformuleerde wetten."

"In de praktijk behoort het (...) tot de moeilijke taak van den planopsteller de locale, nationale en soms internationale problemen harmonisch te verwerken."

"De positieve voordeelen, verbonden aan internationale samenwerking op planologisch gebied, zijn van dusdanigen omvang en betekenis, dat deze op zichzelf voldoende zijn om alle krachten te doen inspannen, om daartoe te geraken."

"Uit het voorgaande is duidelijk gebleken, dat de planologie bij uitstek een sociale wetenschap is. Alle factoren, die de ruimtelijke uiting van het menselijke leven bepa-

len, dienen vóór de opstelling van het planologisch project in onderling verband te worden bestudeerd. Deze overweging leidde de geboorte van het planologische "survey" dat op zich zelf voldoende zou zijn om het in der planologie duidelijk te bewijzen."

"Uit het veelzijdige onderzoek trekt de planoloog de conclusies, welke op hun beurt inhoud van het plan bepalen. Hij "lost u bindet", combineert, analyseert, en synthetiseert, en "toovert" uit het amalga van figuren en cijfers, het planologisch project te voorschijn, dat bepaalt, waar vele menschen zullen wonen, waar loopen, waar werken, waar spelen, en waar zij gebracht zullen worden wanneer zij den weg van alle stof gegaan zijn. De planoloog moet bij al zijn werk denken aan de geslachten, die na hem komen, wel immers niet dan ten koste van groote offe aan geld en goed de fouten hunner voorouder kunnen herstellen. Het is daarom zijn taak door een, met kennis en inzicht in de mogelijke ontwikkeling van een samenleving opgesteld, plan, de ontplooiing van alle krachten die daarin leven mogelijk te maken. Hij zal dit het beste kunnen nastreven, door steeds bedenken, dat de taak van de planologie niet alleen is om zinnig te doen, maar evenzeer om zinnig na te laten, en op deze wijze voor komende geslachten de mogelijkheid te scheppen, op hun wijze de dingen te behouden, welke door een onoordeelkundige vaststelling en vastlegging aan het nageslacht onbereikbaar nadeel zouden kunnen berokkenen."

menten te lichten, die tesamen zijn beeld van de planologie vormden.

Wij doen dit weer "in kader" en op summier wijze, zoals dat ook met Karsten het geval was. Wij verwijzen echter naar de veel uitvoeriger weergaven van De Casseres' bijdragen in de studies van Peter de Ruijter en Gerard Koopmans, welke door het PDI in Amsterdam zijn uitgebracht²⁾. En men leze het Gids-artikel zelf ook eens!¹⁾.

Toch kunnen deze enkele citaten niet nalaten ons al met de neus op het feit te drukken dat het merendeel van hetgeen er in het planologische wereldje vandaag de dag (als "nieuw") wordt geponeerd, al meer dan 50 jaren in geschreven vorm ter beschikking staat. En... De Casseres was natuurlijk ook niet de eerste die deze zaken te berde bracht,

getuige zijn overvloedig citeren uit alle tijden, plaatsen en talen.

Planologie nu, zo stelt De Casseres samenvattend, dient de verschillende uitingen van menselijk samenleven als facetten van één steen te beschouwen. En, voegde hij er met enig utopisme aan toe: "Misschien is nog wel voor de Planologie de taak weggelegd de verstoorte eenheid van alle vormen van menselijk denken weder te herstellen."

In ieder geval ondervond hij dat dat "hatelijk-onjuiste" begrip stedenbouw en haar toenmalige beoefenaars dit alles niet oprachtten. Het veranderende karakter van dat stedenbouwkundige werk deed echter steeds meer de behoefte ontstaan aan een wetenschappelijke "methode" en aan een rationeel en efficiënt handelen op basis van "organisa-

tie". Vandaar ook De Casseres' pleidooi voor een planologie als een "door en door sociale wetenschap" en een verwijzing naar de bevindingen van de toen moderne bedrijfsorganisatie. We kon stateren, dat de "stedenbouwkundige" hantering van de Woningwet van 1901 weinig of geen aanleiding gaf om diep in te gaan op b.v. het vraagstuk van de stadsvorming als proces. Er was weinig vraag naar conceptvorming of methodenontwikkeling op dat punt. De impulsen daartoe, het moet nog maar eens herhaald worden, komen *niet* van stedenbouwkundigen. Initiatieven als de engelse tuinstadbeweging, veelal in verenigingsverband uitgewerkt, vonden hun oorsprong (1898) in het werk van de stenograaf Ebenezer Howard, onder invloed van Bellamy.

Planologie zou toch wel eens de inhouds-kant van de ruimtelijke problematiek kunnen worden. Maar dan kon het geen vervanging worden van stede-bouw.

De dertiger jaren (I)

Men kan zich voorstellen dat het na het Gids-artikel uit 1929 gewoon weer stil werd. Veranderen is altijd moeilijk en vervangen helemaal. Ook de weg die De Casseres had gekozen via een op zichzelf zeer gerespecteerd tijdschrift bood de vakwereld alle kans om de zaak te negeren.

In het tijdschriftenoverzicht van T.V.S. 1929 wordt het artikel kort vermeld (nr. 4, blz. 88). Maar verder blijft het daarbij. Nog in 1966 pruttelt Grandpré Molière na over het "vreemde leenwoord „planologie” dat eerst later binnengesmokkeld werd” en: "Een planoloog tast in den blinde zolang (hem) geen duidelijke richtlijnen zijn gegeven"³²).

De Casseres wendt de steven en we zien hem in 1933 binnenvaren in de haven van het Geographisch Instituut der Rijksuniversiteit van Utrecht.

Hij houdt daar op uitnodiging van Van Vuuren een of meer "akademische voordrachten" waarvan de entourage tot de hoogtepunten van de "unofficial history" van de planologie behoort. Wij volstaan echter met het constateren dat de tekst uit 1929 en de gepubliceerde lezing uit 1933 weinig verschillen, op enkele gedeelten na, die ons daardoor te meer interesseren¹⁵).

Die stukken geven namelijk uitdrukking aan de verwachting dat een ontwikkeling van de planologie wel eens eerder langs de geografische lijn zou kunnen gaan verlopen dan via de stede-bouwkundige lijn. Of in de trant van ons betoog: hier begon de ontdekking van de verschillen tussen inhoud en vorm. "Er is een snelle ontwikkeling merkbaar, zoowel wat de inhoud als de afme-

---

Planologie en "onderzoek"³³)

Planologie werd en wordt niet zelden vereenzelvigd met "onderzoek" in de zin van het in de praktijk te verrichten (voor)onderzoek (survey) ten dienste van de ruimtelijke planning. Weliswaar is aan het eind van de jaren '30 het begrip stede-bouwkundig onderzoek in gebruik geraakt, maar dit werd dan zozeer aan de vorm-kant gezet dat men ook nog eens de term planologisch onderzoek ging gebruiken in de betekenis van "ruimtelijk".

Al met al dreigde te worden vergeten dat het in de planologie zelf gaat om het "echte" wetenschappelijke onderzoek. Maar voor dit laatste was in de dertiger jaren nog geen plaats en vandaar het rondlopen van de begrippen.

Dat de praktijk hier in eerste instantie richtingbepalend werkte moge wel blijken uit het feit, dat de grondslagen voor zowel het stede-bouwkundig onderzoek als voor de planologie (als wetenschap) werden gelegd in het dagelijks werk aan de stede-bouwkundige plannen voor Amsterdam (Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam 1934) en voor de zojuist begonnen inrichting van de IJsselmeer-polders (Wieringermeer 1933). Zijn met het eerste de namen van pioniers als Van Lohuizen en Angenot verbonden, bij de polders denken we aan H.N. ter Veen en L. van Vuuren als de "inhoud" mensen van het eerste uur.

Een tweetal opmerkingen moet aan deze

konstateringen worden toegevoegd.

Allereerst het opmerkelijke feit dat de (Amsterdamse) pioniers van het stede-bouwkundig onderzoek civiel ingenieurs zijn. Zowel Van Lohuizen als Angenot koppelen een praktische aanpak aan eisen van wetenschap-ontwikkeling. Beiden treden aanvankelijk als privaattoecent op resp. in Amsterdam en Rotterdam, en later als hoogleraar aan de Delftse T.H. Zij waren beiden planologen van het eerste uur omdat ze ver de verengende grenzen van een "ingenieurs-benadering" wisten te overschrijden.

Als tweede punt, aan de sociaal-wetenschappelijke kant, dient te worden vermeld de bijzondere rol welke de sociografie heeft gespeeld in het tot stand komen van een planologisch arbeidsveld. In de periode 1920-1950 was de bijdrage vanuit de sociale wetenschappen (c.q. sociologie) in Nederland sterk gericht op deze door S.R. Steinmetz ontwikkelde benadering die de concrete en nauwgezette beschrijving van (delen van) de samenleving centraal stelde.

Veel stede-bouwkundig onderzoek werd in Nederland verricht door sociografen en (na de Tweede Wereldoorlog) ontstonden er in vele gemeenten sociografische buro's of diensten. Het heeft tot in de zestiger jaren geduurd vooraleer de planologie zich duidelijker kon gaan profileren tegenover deze sociografie.

tingen van het planologische arbeidsgebied betreft en het besef is groeiende, dat dit arbeidsveld van dat der bouwkunst – waarmede het soms nog verbonden wordt geacht – van den grond af verschilt."

De Casseres merkt op dat er tussen planologie en geografie vele aanrakingspunten bestaan en hij introduceert planologie als "de wetenschap van de ruimtelijke organisatie". Hij legt de relatie tussen de activiteiten van de geograaf en de planoloog op het gebied van de "surveys", waarbij hij vooral op de uitstekende Engelse voorbeelden wijst.

De Casseres spreekt echter van het nuttige werk dat een planologisch geschoolde geograaf kan verrichten voor de planoloog. Hij ziet de laatste nog duidelijk als een andere, de centrale figuur, in het spel.

"Alle ijver en studie is hier waarde-

loos, wanneer deze niet gesteund wordt door dat ééne zoo moeilijk definieerbare iets dat van den muzikspeler een musicus, van den onderzoeker een uitvinder, van den planopsteller een planoloog maakt." Maar hij moet wel kunnen steunen op een goed onderzoek, dat als geografische studie strikt planologisch gericht moet zijn.

De dertiger jaren (II)

De Casseres zat niet stil en gaf inhoud aan zijn ideeën, o.m. door het Algemeen Uitbreidingsplan voor Eindhoven¹¹) en drie streekplannen: "Z.O. deel van Noord-Brabant", "Meijerij van Den Bosch" en "Baronie van Breda". Hij publiceert het eerste plan in 1935 in the Town Planning Review²⁹). Hij projek-

teert de nu bekende Eindhovense rondweg, waarvan best een deel nog eens naar hem zou mogen worden genoemd. In 1935 komen we De Casseres ook tegen in Bergen op Zoom. Inmiddels als hoofd van de Technische Dienst van het Streekplan Midden- en West-Brabant. En deze dienst verzorgde ook uitbreidingsplannen voor gemeenten. Wij vermelden dit even omdat De Casseres, als uitvloeisel van zijn planologie-denken, de gemeenteraad van Bergen op Zoom konfronteerde met . . . alternatieven.

Drie stuks, met de vraag of de raad maar wilde kiezen.

Dát deed de raad niet!

Aan de vormkant gebeurde er in de dertiger jaren ogenschijnlijk niet zo veel. Toch werden toen de grondslagen gelegd voor zeker 20 jaar na-oorlogse stedenbouw in Nederland. Het CIAM-kongres in Athene in 1933 met het befaamde handvest vond zeker weerklank. De sterke banden die o.m. Van Eesteren met het CIAM had waren daar niet vreemd aan.

In juni 1935 wordt in het Stedelijk Museum van Amsterdam de internationale stedenbouwtentoonstelling "De Functioneele Stad" gehouden, georganiseerd door "de 8". Materiaal uit de gehele wereld, door CIAM-leden op een overeenkomstige wijze gepresenteerd, gaf een boeiend en onderling vergelijkbaar overzicht van de strevingen en de invloed van het "Nieuwe Bouwen". Van Eesteren houdt als voorzitter van de CIAM een openingsrede ²⁸).

"De behoefte aan stedenbouwkundig onderzoek en studie is bij ons gegroeid als gevolg van het ontdekken van de sociale kant van de architectuur . . .".

"De architect (. . .) verlaat hiermede het hem in de laatste eeuwen opgedrongen geïsoleerde kunstenaarsstandpunt en gaat zich bezig houden met de gewone alledaagse dingen, waaraan iedereen behoefte heeft, zoals bijv. de volkswoning en haar inventaris."

En in de inleiding tot de tentoonstelling stelt hij: "Het leidend beginsel der

CIAM is: eerst de analyse en daarna pas het synthetisch werk, het ontwerpen"²⁸). "Wat wij in dit verband onder functioneel verstaan is analoog met de betekenis van het begrip functie in de wiskunde.

Hierin is een functie een grootheid, die in haar veranderlijkheid afhangt van een of meer andere."

De CIAM heeft grote verdiensten gehad waar het betreft de verwijding van de horizon van de "stedebouw" tot de maatschappelijke en de mensaspecten van een veelomvattend "urbanisme". Men stond echter duidelijk aan de vormt-kant met een onderstreping van de noodzaak tot analyse en onderzoek.

De jaren '30 sluiten af met een eerste voet aan de grond van het stedenbouwkundig onderzoek als Van Lohuizen op 31 januari 1940 zijn openbare les houdt als privaats-docent aan de Universiteit van Amsterdam⁷).

Hij zegt bij die gelegenheid, dat de feiten "thans algemeen gevoerd hebben tot de erkenning, dat aan het opstellen van een stedenbouwkundig project een zoogenaamde survey, een wetenschappelijk vooronderzoek op sociaal en economisch gebied en een onderzoek van den bodem en wat daarmede samenhangt, moet voorafgaan".

"De onderwerpen, waarmede ze (het stedenbouwk. onderz. G.) zich bezig houdt zijn dus onbegrensd in aantal en zoo velerlei, dat het niet wel doenlijk is – zeker thans nog niet – ze in een systeem te rangschikken."

Wij kunnen onze terugblik op de jaren '30 afronden door te stellen dat er goede aanzetten te vinden zijn zowel aan de vormkant als aan de inhoudkant. Menige gedachte uit die jaren zal echter pas uitwerking krijgen in de jaren na de 2e wereldoorlog. Misschien moeten we nog even kijken hoe het met de akseptatie van de term planologie ging. We zien enkele malen het woord opduiken, maar telkens met een verschillende inhoud.

Ten dele hield dit verband met het

gebruik van het bijvoeglijk naamwoord "planologisch" als behorend bij de term ruimtelijke ordening. Want die term vond in die jaren steeds meer ingang. Daar zal het Duitse Raumordnung niet vreemd aan zijn geweest.

De lijn van de invoering van het begrip planologie is duidelijk door de beide Bakker Schuts getrokken. In 1933 nog sterk in technische zin ("Het opstellen van een schema voor de technische ontwikkeling van stad en land" – Bakker Schut 1933). In 1938 lijft P. Bakker Schut het begrip planologie met enige nadruk in bij zijn betogen over een Nationaal Plan.

Wij zullen nog zien dat in 1944 planologie zelfs het titelwoord wordt voor een publikatie van F. en P. Bakker Schut.

Voorlopig moeten we echter constateren dat de praktijk van de dertiger jaren uitloopt met het begrip stedenbouwkundig onderzoek. Van Lohuizen rept niet van planologie . . .

Het na-oorlogse Nederland

In de euforie van het Herrijzend Nederland lijken de kaarten voor wat de ruimtelijke ordening betreft geschud. Trouwens, er moest flink gewerkt worden en dan heb je alleen maar aandacht voor het Hoe.

Met de instelling van de Rijksdienst voor het Nationale Plan in 1941 waren ook alle bestuursnivo's voor wat de ruimtelijke ordening betreft afgedekt, dus daarover hoefde men ook niet meer te strijden.

Als laat oorlogskind (1944) ziet het boekje "Planologie; van uitbreidingsplan over streekplan naar Nationaal Plan" het levenslicht¹⁶). De auteurs, ir. P. Bakker Schut en dr. ir. F. Bakker Schut noemen het een globale oriëntering, niet geschreven voor de vakman. Het wonder is geschied! Deze autoriteiten op het gebied van de ruimtelijke ordening sanktioneren na de aanlopen

in 1933 en '38 het begrip planologie volledig: "Vroeger sprak men over "stedebouw" en bedoelde daarmee hetzelfde" staat er op de eerste bladzij, die als aanhef heeft: "Planologie is de wetenschap, die zich bezighoudt met grondslagen naar welke de indeeling van den bodem dient te geschieden". En: "De planologie is een normatieve wetenschap. Nagestreefd wordt een zoodanige ruimtelijke ordening van een territoir, dat in sociaal, economisch en cultureel opzicht de gunstigste voorwaarden voor een doeltreffende ontwikkeling van de gemeenschap binnen dat territoir worden geschapen."¹⁶⁾

Bepaald een nadrukkelijke plaatsbepaling van de planologie, zeker als men hier ook nog de beschrijving van de *methode van de planologie* ("de behandeling van de ruimte") aan toevoegt, t.w.:

- "onderzoek van de ruimte, dat aan sociaal-geografen of economen-geografen pleegt te worden opgedragen", als basis voor de
- "ordening van de ruimte, die door den planoloog geschiedt". Dit op haar beurt de grondslag voor:
- "vormgeving van de ruimte door den architect van gebouw of landschap".

"Bij het onderzoek domineert de doelmatigheid, bij de vormgeving de schoonheid, terwijl bij de ordening der ruimte deze beide factoren tot een harmonisch geheel moeten bijdragen."

Het zal opvallen (en Steigenga wijst daar in zijn *Moderne Planologie*¹⁸⁾ 1964 ook op) dat de nadruk door de Bakker Schuts nagenoeg geheel wordt gelegd bij de *ruimte*, het territoir.

Tesamen met de nadruk op het normatief wetenschappelijke wordt de planologie hiermee tot een meer theoretisch kader. Handeling en uitvoering worden geheel gelegd bij het begrip ruimtelijke ordening ("sommigen prefereren geografische ordening"). Deze opstelling is daarom zo curieus omdat Bakker Schut op een voorgaande bladzijde nog stelde dat planologie en stedebouw hetzelfde was, zij het dat "het

begrip "stedebouw" is uitgegroeid boven zijn oorspronkelijke betekenis en thans noch door het begrip "stad" noch door het begrip "bouwen" meer wordt gelimiteerd".

De planoloog wordt in dit geheel primair gezien als organisator en koördinator, die "de synthese moet brengen tuschen hetgeen de specialisten hebben uitgedacht". Voorts wordt zijn vooruitziend vermogen bij dit alles benadrukt.

Overigens begint men zich in deze jaren op breder terrein te sieren met de aanduiding "planoloog". Op verschillende kongressen is De Casseres present om de goëgemeente eraan te herinneren, dat hij niet vreemd is aan dat begrip. Hij konstateert zelfs een zodanig epidemisch gebruik van de term, die hij "het 20 jaar geleden (. . .) in een studie in De Oude Gids introduceerde", dat hij zich afvraagt of we nog wel op het goede spoor zitten "omdat de dingen die succes hebben nu eenmaal niet altijd hun oorzaak vinden in de redelijkheid en de juistheid". (Op het Wegenkongres 1948 over Autosnelwegen in en rond de stad, waar De Casseres zich o.m. afvraagt wat het nut is van "een onderzoek naar de verkeersnoodzaak bij die mensen, die zich met daverende snelheid in de Amerikaanse grote conservenblikken, voorzien van de bekende imitatie van de Jaarsmahaard (. . .) door het land spoeden"). In 1952 (Wegenkongres Stadsstraten) wijst hij op "het hardnekkige misverstand, dat nog steeds bij de mensen die hier aan de touwtjes trekken heerst omtrent taak en plaats van de stedebouwkundige". Dit naar aanleiding van een stedebouwkundige die zich als ("nieuwbakken") planoloog aandient. ". . . ik zou voor het onderwerp van heden graag alleen het voor zijn eigen doel nog steeds uitstekende woord "stedebouw" willen gebruiken." ". . . door het woord planologie te bezigen, vrees ik, dat men de bestaande verwarring omtrent taak en plaats van de planologie nog maar vergroot."

Ook bij De Casseres nu stedebouw en planologie!

De Ruijter en Koopmans²⁾ vermelden nog een afwijzing van de term Planologie door de Centrale Taalcommissie in 1952: "Het neologisme *planologie* moet worden afgekeurd daar het onjuist gevormd is (men verwacht planilogie, verg. planimetrie) en daar het niet voldoende zegt, dat de bedoelde plannen betrekking hebben op de ruimte. In plaats daarvan wordt *ruimteplanning* aanbevolen."

Jammer dat de taalcommissie er niets van begrepen heeft; het gaat immers niet om de "plannen"!

Als overstep naar de volgende fase in onze beschouwingen vermelden we nog het pleidooi dat de heren Bakker Schut voeren voor een speciale opleiding voor planologen. "Een aanvang is hiermede reeds gemaakt door de inrichting van een "stedebouwkundig leerjaar" ten behoeve van afgestudeerde bouwkundigen civiel ingenieurs aan de Technische Hoogeschool te Delft vanwege het Delftsch Hoogeschoolfonds."

Weinige jaren later, in 1947, vinden aan de afdeling der Bouwkunde van die T.H. de hoogleraarsbenoemingen plaats van ir. Th.K. van Lohuizen en Cornelis van Eesteren. We moeten hier

Prof. C. van Eesteren

voorbijgaan aan de spanningen die met name de benoeming van Van Eesteren in het besloten wereldje van de "Delftsche School" heeft teweeg gebracht. De afschuw, dat mensen van het Nieuwe (stede-)Bouwen en van de Funktionele Stad daar hun intrede deden, blijkt tot de dag van vandaag navoelbaar. Als geen ander heeft Vriend die woelingen beschreven³³).

We constateren nu, dat Van Lohuizen en Van Eesteren met hun beider intreedes een monument hebben opgericht voor de opvattingen over de "stedenbouwkunde". Het is hoogst merkwaardig dat het samenspel van hun opvattingen het hoogtepunt blijkt te zijn in de door ons beschouwde relatie tussen inhoud en vorm, maar dat het begrip planologie daarbij niet valt.

Alleen Van Eesteren gebruikt in een bijzin eenmaal het woord planologisch als adjectief van ruimtelijke ordening!

De rede van Van Lohuizen: *De eenheid van het stedenbouwkundige werk*⁸), wordt terecht als een klassieke tekst beschouwd. Het is van een eenvoud en een helderheid die je je doet afvragen of er wel problemen waren. "De stedenbouwkundige uitdrukkingsvorm is er niet uitsluitend een van architectonische verhoudingen, maar ook een van harmonie tussen het leven en de bewoners in al zijn uitingen en de vorm waarin dit zich als het ware kristalliseert in de vorm van het stadsorganisme."

Van Lohuizen beschrijft de processen van voortdurende wisselwerking tussen intuïtie en kennis, ontwerp en onderzoek, enz. en acht het duidelijk "dat er van het begin af de nauwst mogelijke samenwerking moet zijn tussen beiden, dat zij voortdurend deel moeten hebben aan elkanders werk en dit elkander wederzijds moet bevruchten". "Zo is de onderzoeker meer geschikt voor de stedenbouwkundige survey, naarmate hij met meer belangstelling meeleeft in de totstandkoming van het plan."

"De ontwerper zal deze ideeën vorm geven; in hem zullen ze uitdrukking krijgen, hij zal ze verwerken tot het

Prof. ir. Th. K. van Lohuizen

evenwichtige en schone beeld, dat de uiterlijke verschijning van de stad bepaalt." *"Slechts een volledige overeenstemming tussen inhoud en vorm geeft volle bevrediging"* (Curs. G.).

Vanuit zijn ervaring als privaatdocent aan de Universiteit van Amsterdam wijst Van Lohuizen op het ontbreken van de "gelegenheid, de nodige kennis op te doen, voor de geografen en economen, die hun taak zullen vinden in de stedenbouw (...), dat hun vorming hen niet de gelegenheid biedt de sfeer te beleven van de scheppende arbeid van het plannen maken, dat ze niet de werkwijze leren kennen waarin de economische, sociale en culturele behoeften der gemeenschap worden geconcretiseerd in terreinoppervlakken en aantallen en waarin in schets na schets de vele tegenstrijdige eisen tenslotte worden opgelost in een ontwerp waarvan de evenwichtigheid niet laat bevroeden, welke innerlijke strijd er nodig is geweest om haar te bereiken". Zijn pleidooi loopt uit op de noodzaak tot het formeren van interuniversitaire studiegroepen voor studenten.

De oratie van Van Eesteren³⁰), die een maand later volgt, verwijst op verschillende plaatsen naar het betoog van

Van Lohuizen en ademt dezelfde geest, nu echter vanuit de vorm benaderd. "De ontwikkeling van de stedenbouwkunde vergt van haar beoefenaars, dat zij zich verdiepen in het wezen en de invloed van de vormverschijning, opdat de vormgeving in een voortdurende wisselwerking van wetenschappelijk en intuïtief zoeken zal kunnen geschieden." "... is de stedenbouw uit het bewust zijn van verantwoording voor de inhoud en vormen van stad en landschap ontstaan. Zij is een sociale taak. Zij moet vraagstukken oplossen van plaatsbepalende, bouwkunstige, wetenschappelijke en technische aard, welke zich in ruimte en tijd afspelen." "Deelname aan stedenbouwkundig werk veronderstelt bij de betrokkenen aanwezigheid van visionair vermogen, gepaard gaande aan kennis en kunde. Dit geldt voor de bestuurder, de onderzoeker, de technische specialisten en de ontwerper."

Resultaat is echter alleen te verwachten als "in het onderbewustzijn van de gemeenschap der stedenbouwkundigen, bestuurders, specialisten en onderzoekers een preconceptie leeft, welke naar bewustwording dringt".

Aan het slot van zijn rede legt Van Eesteren de verbinding met de woorden: "Gij, collega Van Lohuizen, (...) hebt (...) ons stedenbouwkundige ontwerpers, in staat gesteld het kloppende leven van de nederzetting en van de landschappen in zijn vele wisselingen en golven te vatten en te begrijpen door middel van leesbare en diepgaande rapporten en andere middelen en methoden van overdracht."

Vele van de woorden en gedachten van beide hoogleraren zullen in de zestiger en begin zeventiger jaren vergeten of zelfs verworpen worden.

Inmiddels blijkt, dat ze opnieuw hoogst actuele betekenis krijgen als het er om gaat de weg in de hedendaagse doolhof van opvattingen en concepties te vinden. Maar daarover later.

Langs de door Bakker Schut getrokken lijn van gemeentelijk uitbreidingsplan,

Prof. ir. Jac. P. Thijsse

via streekplan naar Nationaal Plan, begint het begrip planologie in de praktijk nu echter gestalte te krijgen. In 1951 verschijnt er bij Samsom zelfs een populair boekje *Planologie; wat is dat eigenlijk* van de hand van J. de Blik, bureau-chef bij de PPD Zeeland. Het volgt de lijn Bakker Schut/De Casseres en geeft een goed inzicht voor de buitenstaander. Maar, hoe uitgebreid de literatuurlijst ook is, van Delftse oraties is geen sprake!¹⁷⁾

De jaren '50

De discussie over de ruimtelijke ordening en alles wat daaraan vast zit komt in de jaren '50 heel nadrukkelijk op gang. De (re)organisatie binnen ministeries, planologische diensten en de taakbepaling tussen gemeentelijke, provinciale en rijksplannen, brengt heel wat pennen in beweging.

Het valt niet mee om in deze hele wirwar een hoofdlijn rond het thema planologie-stedebouw te volgen.

We zouden kunnen zeggen dat de opstelling Van Lohuizen-Van Eesteren een zodanige gaafheid vertoonde, dat nu voor jaren een zekere stabiliteit ver-

Planologie in Indië

In het eerste gedeelte van onze beschouwingen is een centrale plaats toegekend aan de heldere inzichten over stedebouw die in het "indiese" deel van de natie opgeld deden. Het zou volstrekt terecht zijn in gelijke zin aandacht te geven aan de hantering van het begrip planologie in de nederlands-indiese situatie voor en na de tweede wereldoorlog. We kunnen vaststellen dat er in Indië aanzienlijk minder terughoudendheid ten opzichte van het begrip planologie bestond dan in het moederland. We kunnen spreken van een moderne en niet door konventies vervaarde toepassing, waarbij de lijn duidelijke liep via de opleiding tot civiel ingenieur aan de T.H. Bandoeng.

Voor de cursus 1941-1942 werd in het programma een kollege (werkelijke) planologie ingevoerd, waarvoor ir. Thomas Karsten zeer terecht werd aangewezen. Hij was de auctor intellectualis van deze benadering der problemen en als zodanig de leermeester van alle planologen in Indië vóór de oorlog.

Zijn visie werd ook gepropageerd in de Stadsvormings Commissie, die met prof. Logeman, ir. Karsten en mr. Hens (secretaris) aan het hoofd, een ontwerp had opgesteld van een Stadsvormings ordonnantie. De zeer duidelijke en uitgebreide toelichting hierbij van Karstens hand trok sterk de aandacht en vond algemeen grote waardering. Prof. Logeman vertrok met de ontwerp ordonnantie naar Nederland voor overleg met de Neder-

landse Regering. De Tweede Wereldoorlog onderbrak de verdere behandeling van de ordonnantie en ook Karstens Planologie kollege. Karsten overleed tijdens de Japanse bezetting. De beide onderbroken activiteiten konden eerst na het sluiten van de vrede worden voortgezet door ir. Jac. P. Thijsse die als lid-deskundige meegewerkt had in de Stadsvormings Commissie en reeds gedurende vele jaren een nauw contact met Karsten had onderhouden. Kort na de oorlog werd Thijsse belast met het kollege Planologie aan de T.H. Bandung en tevens met de oprichting en leiding van het Centraal Planologisch Bureau.

Toen in 1948 de Afdeling Bouwkunde werd opgericht zette hij daar zijn werk voor de civielen en bouwkundigen nog voort tot juni 1954.

Prof. ir. Jac. P. Thijsse, is voor mij het meest sprekende voorbeeld van een all-round planoloog, die in en vanuit Nederland heeft gewerkt.

Zijn planologische werk heeft in de jaren '50 en '60 grote internationale bekendheid, erkenning en invloed gekregen door zijn hoogleraarschap aan het Institute of Social Studies in Den Haag. Al enkele keren mocht ik ervaren hoe de sleutelposities in de Japanse vakwereld worden ingenomen door een keten van discipelen van Thijsse.

Ons blijft nog de taak een ten onrechte vrijwel onbekend stuk planologische geschiedenis verder aan de vergetelheid te ontrukken.

wacht kon worden. Eigenlijk is dat ook wel zo, want het duurt tot 1962 vóórdat we weer zo'n duidelijk signaalpunt in de ontwikkeling tegenkomen. Maar voor het zover was, werd er natuurlijk veel voorbereid, ook in geschriften, en dit liet niet na om steeds discussie en beroering te wekken. (Voor een uitgebreide studie daarover: zie De Ruijter en Koopmans²⁾).

Twee ingrijpende ervaringen in de praktijk van het ruimtelijk handelen eisen in het begin van de vijftiger jaren de aandacht op. Allereerst de betrekkelijkheid van het bestemmingskarakter van de ruimtelijke plannen. De maatschappelijke en ruimtelijke processen waren zo stormachtig, dat dit niet meer te vatten was in "eindplannen", die een in een bepaalde tijdsperiode te bereiken in-

richting beoogden. En in het verlengde van die ervaring begonnen er ernstige bedenkingen op te komen tegen de gedachte van een nationaal plan, althans als een super-uitbreidingsplan. Begrippen als ruimtelijke ontwikkeling, proces, beleid, alternatief, model, begonnen hier en daar op te duiken.

Deze gang van zaken is voor ons weer van groot belang. Immers, dit betekende in concreto een toenemende twijfel aan (de mogelijkheden van) de vorm en een kans op verschuiving naar de inhoud. Op nationaal nivo kwam dit alles o.m. tot uitdrukking in het rapport De ontwikkeling van het Westen des Lands (Rijksdienst voor het Nat. Plan, 1957).

Het zijn deze toch eigenlijk eksterne factoren die achteraf bezien de 50er

jaren tot de *emancipatieperiode van de planologie* hebben gemaakt. De belangrijkste wegbereiders zijn ongetwijfeld Steigenga, Van Paassen en Van den Berg, die (dit moet met nadruk gezegd) vanuit een "Utrechtse" sociaal-geografische traditie en dus langs de onderzoeklijn, in opeenvolgende artikelen de grondslagen legden voor wat later een echte (universitaire) planologie zou worden.

Eerst na zijn benoeming op de eerste Nederlandse leerstoel voor Planologie in 1962 heeft Steigenga zijn aanvankelijke onderzoekersbeschouwingen nadrukkelijk in een planologies kader geplaatst, hoewel daar in 1957 door hem al een aanzet voor gegeven was.

De Ruijter en Koopmans²⁾ hebben in enkele regels de opeenvolgende ontwikkeling bij Steigenga kernachtig geschetst en wij citeren dit graag:

"Een artikel uit 1953 over "Het sociaal-wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van de Stad" vormt het begin. Steigenga eindigt door erop te wijzen dat de sociale onderzoeker steeds moet streven naar het formuleren van praktische conclusies."

"Deze kunnen alternatieven zijn, waarbij duidelijk moet worden aangegeven, welke de gevolgen zijn, wanneer door het beleidsorgaan voor een bepaald alternatief wordt gechopt. Het sociale onderzoek dient zich niet alleen te bepalen tot de eindtoestand. Ook het bereiken van de eindtoestand, de realisatie dus van het plan of het verwezenlijken van de voorgestelde politiek, dient in bepaalde gevallen onderwerp van onderzoek te zijn." (Steigenga, 1953 blz. 42).

Enkele jaren later wordt dit in een nog steeds bijzonder lezenswaardig artikel verder uitgewerkt (Steigenga, 1956). De waarde van de prognose – zo kenmerkend voor het traditionele survey – wordt gerelativeerd.

Daartegenover wordt het wils-element beklemtoond. De sociaal-wetenschappelijk onderzoeker zal zich moeten omvormen tot „sociaal-ingenieur”.

Naast survey en analyse betekent dit een konstruktieve en synthetische taak. Het betrekkelijke karakter van de prognose betekent, dat er ruimte komt voor het konstrueren van mogelijke alternatieve oplossingen, ieder met bepaalde sociale en zedelijke consequenties. Deze alternatieven kunnen vorm krijgen in wat Steigenga noemt een „planningmodel”.

Deze synthese komt tot stand op grond van de analyse van gevonden relaties en tendensen.

Doordat nu duidelijk wordt dat er een keuze mogelijk is tussen verschillende elementen komt ook het politieke karakter van de ruimtelijke planning (een begrip dat Steigenga hier consequent gebruikt) duidelijk naar voren. Het besef dat het hier een politieke zaak betreft was tot dan nauwelijks doorgedrongen. Immers als er „noodzakelijk één fraai plan uit het ontwerpproces voortkomt is kiezen – politieke meningsvorming – overbodig”.

Tot zover De Ruijter c.s.. Steigenga heeft deze hele ontwikkeling in 1962 tot een synthese gebracht in zijn oratie: „Van sociale analyse naar sociaal-ruimtelijke constructie”³⁾.

De vijftiger jaren waren dus belangrijke voorbereidingsjaren voor de nieuwe planologie "eerste fase". Deze toevoeging, omdat de eerste stap naar de emancipatie nog nadrukkelijk lag binnen "het klassieke beeld van de planologische onderzoeker" (Van der Cammen⁵⁾). Er zal, na 1970, nog een tweede fase in de emancipatie komen.

De inlijving van het "stedebouwkundig onderzoek" in de universitaire traditie tijdens de jaren '50 wordt nog eens indringend geïllustreerd door de (interne) strijd aan de Delftse T.H. om de opvolging van Van Lohuizen, die in 1956 overleed. We moeten vrezden dat er weinig schriftelijk is gedokumenteerd rond de grote druk die van universitaire zijde is uitgeoefend om de plaats bezet te krijgen door een sociaal-geograaf (Utrecht), dan wel een sociograaf (Amsterdam).

De rol van de civiel ingenieur in het stedenbouwkundig onderzoek wenste men uitgespeeld te zien. Met de benoeming van de "Amsterdamse" C.S. Kruijt werd de „universitaire” claim gehonoreerd, zij het dat er enige tijd verstreek, omdat Kruijt zijn dissertatie-onderzoek over zelfmoord nog moest afmaken.

Maar dan sluiten we de vijftiger jaren toch af. In 1959 wordt de term planologie voor het eerst in de troonrede gebruikt . . .

De 60-er jaren

De zestiger jaren brengen een afronding van de eerste fase van het emancipatieproces van de planologie door de vestiging van een aantal leerstoelen aan Nederlandse universiteiten en het in een aantal gevallen daaraan verbinden van instituten. Steigenga werd reeds genoemd (A'dam, 1962); er volgden: G. A. Wissink (1962, Nijmegen), Chr. van Paassen (1965, Utrecht), G. J. van den Berg (1968, Groningen) en J. Buit (V.U. Amsterdam, 1970), allen „Utrechtse” sociaal-geografen!

In Delft kwam er nog eenmaal (?) een civiel ingenieur/onderzoeker aan bod; door een interne verschuiving bezette van 1963 t/m 1971 L. H. J. Angenot de leerstoel „Stedenbouwkunde (onderzoek)”.

De lezer zal wellicht opmerken dat de lijn van het betoog wel erg wordt getrokken langs die van het wetenschappelijk onderwijs. Beroepsdeformatie? Dat is niet de reden.

We vinden tot op zekere hoogte in de opleidingsactiviteiten een weerspiegeling van wat zich in de praktijk afspeelt, zeker als het situaties in beweging betreft (nieuwe leerstoelen, benoemingen e.d.).

Het is dringend nodig om nu onze aandacht weer eens op de vorm te richten. Zij het dat dit tot een droeve slot-som zal moeten leiden.

Het opvallende feit ligt er dat op het moment dat de inhoud-kant, bij monde van Steigenga, een duidelijke doorbraak laat zien naar de vorm ("sociaal-ruimtelijke konstruktie") de stedenbouwkundige wereld het op het gebied van de vorm-ontwikkeling geheel laat afweten. Mogelijk dat dit zelfs de aanleiding voor Steigenga vormt om zelf een antwoord te zoeken.

Deze harde stellingname vraagt om enige toelichting.

Het beeld is duidelijk. In de wederopbouw golf, die rond 1960 duidelijk ten einde loopt, heeft men zich volledig uitgeput in het oneindig herhalen van het massale uitbreidingspatroon (van "blokkendoos" tot "zerkenland-schap"). Vriend en vijand paste de beginselen van het "nieuwe bouwen" en de "funktionaliteit" toe op een manier waarop dit weinig meer met de oorspronkelijke ideeën te maken had. De eisen tot efficiency, bouwstromen, enz. konden nog lang de zaken op gang houden, maar qua vormgeving was de koek op, uitgeleefd. De Bijlmermeer was de laatste monumentale opflakking (ook wel gekarakteriseerd als het testament) van de CIAM.

Het is op enkele verspreide en ver weg gelegen plaatsen dat er nog sprake is van een stedenbouw met toekomstperspektief. Eenzaam staat daarin, door haar inmiddels bijna 25 jaar volgehouden opeenvolgende stedenbouwkundige experimenten, de gemeente Emmen, waar N. A. de Boer en A. de Jong achtereenvolgens lieten zien dat niet alle hoop verloren behoeft te gaan.

Overall elders echter wendt men zich in die jaren vertwijfeld, als men "wat wil" tot *architekten* (van naam). In enkele gevallen nemen die zelf initiatieven. Het Buro Van den Broek en Bakema gooit erg hoge ogen in binnen- en buitenland. Voorbeelden: Plan Kennerland, Groot Vaassen/Apeldoorn Noord, Binnenstadplan Eindhoven, Pampusplan Amsterdam, Leeuwarden Noord, terwijl ook Tel Aviv/Israël zeker genoemd dient te worden.

Bakema begeleidt deze ontwikkeling op geheel nieuwe en indringende wijze door een aantal televisievoordrachten, waarin hij schetsend met de losse pols gaat „van stoel tot stad”. De enige keren dat het Nederlandse volk als geheel op overtuigende wijze is gekonfronteerd met de "stedenbouw"³¹.

In Utrecht ontstaat als initiatief vanuit de projektontwikkelingssfeer het plan Hoog Catharijne dat als architektonisch totaal-ontwerp zo imponeert, dat de gemeente zich snel laat binden aan uitvoeringskontrakten zoals die nooit eerder waren voorgekomen.

Dit alles lijkt strijdig met de uitspraak, dat het gedaan was met de vorm in het begin van de zestiger jaren. Maar dat is het niet.

Hier is n.l. geen sprake meer van een *stedenbouwkundige* vormkonseptie en het valt zelfs te verdedigen dat hier ook in architektonische zin sprake was van een dramatisch eindpunt van een ontwikkeling.

Wat dit laatste betreft valt een zeer recente verwijzing op van de Delftse hoogleraar-architekt Carel Weeber³⁵, naar een voordracht die Van Tijen in 1961 hield en waarin hij glashelder de ondergang van de vorm voorzag. Weeber suggereert (m.i. terecht) dat dit alles niet beter wordt geïllustreerd dan door de opmars van het (globale) vlekkenplan dat via de Wet op de R.O. (1965) zijn intree deed.

Overigens, Weeber schetst op overtuigende wijze het voortduren van de vorm-malaise tot op de huidige dag en stelt, dat de eerste voorwaarde om de architectuur nieuw leven in te blazen is: het ontwikkelen van een nieuwe stedenbouwkunde – "een discipline die in de jaren zeventig geheel verdwenen lijkt".

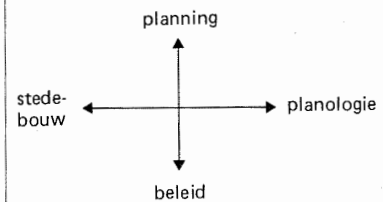
Zeventiger jaren

We zullen onze beschouwingen moeten voortzetten aan de hand van een nieuw

beeld, dat niet meer tweepolig is (vorm-inhoud), maar waaraan zich een nieuwe polariteit heeft toegevoegd namelijk *planning en beleid*.

We kunnen op verschillende gronden spreken van "kruisende polariteiten":

We moeten volstaan met een summiere schets van deze ontwikkeling, die zelfs nog volop in beweging is. De korte zichtafstand moge mede aanleiding zijn tot een zinvolle beperking.

Ook dit knikpunt in de ontwikkeling van de planologie kan m.i. het beste geïllustreerd worden aan de hand van belangrijke momenten in de opleidingen aan universiteiten en hogescholen.

De tweede fase van de emancipatie in de planologie voltrekt zich onder de grote veranderingen in het maatschappelijk leven, die we al signaleerden.

In 1971 komt, na voorbereidend werk in ad hoc commissies (1966, 1970), de oprichting tot stand van een Sektie Planologie van de Academische Raad. Zo'n sekte is een plaats van overleg tussen vertegenwoordigers van alle instellingen voor wetenschappelijk onderwijs waar een bepaald vakgebied deel uitmaakt van de opleiding. De sekte brengt adviezen uit aan de Academische Raad, die op haar beurt weer adviezen uitbrengt aan de Minister voor Onderwijs en Wetenschappen.

Tot de eerste taak van de nog in oprichting zijnde sekte behoorde het geven van een advies over de definitieve instelling van "één, hoogstens twee" universitaire opleidingen planologie. Dit zouden zogenaamde bovenbouwopleidingen zijn met als onderbouw een kandidaatsexamen in b.v. de sociale geografie, sociologie, economie e.d.²¹).

In 1972 verschijnt het rapport "Advies inzake de taakverdeling bij het wetenschappelijk onderwijs in de planologie" van deze Sektie, met het advies een dergelijke opleiding te verbinden aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, met nog de aanbeveling voor een "goede derde" aan de R.U. Utrecht. De door de minister opgelegde beperking slaat de op enkele plaatsen levende wens tot het opbouwen van een "echte" planologie opleiding de bodem in.

De Sektie schaarst zich rond de volgende definitie van planologie: "de wetenschappelijke en methodologische (bedoeld is: metodische, G.) reflectie op de ruimtelijke ordening en -planning, inhoudende het streven naar beschrijvende, verklarende en normatieve theorievorming op basis van empirisch onderzoek van uitgangssituaties, procesinterventies en planresultaten". Vanuit deze definitie gaat de Sektie verder met de bezinning op de taak en de inhoud van het planologie onderwijs.

In 1973 krijgen Amsterdam en Nijmegen daadwerkelijk de zo fel begeerde status. Hiermee is in zekere zin de eerste emancipatiefase van de planologie definitief afgesloten.

Wij zagen echter al dat een tweede fase in de ontwikkeling zich al na 1965 begon af te tekenen. De toevoeging van de polariteit planning-beleid zal de zeventiger jaren beheersen en vormt aanleiding tot veel verwarring en misverstand tot op de huidige dag. De definitie van de Sektie Planologie, ontstaan op de drempel van deze nieuwe fase, had het voordeel dat er in de nieuwe omstandigheden ook nog mee te werken viel. In die zin was de definitie dus progressief. Of ieder er hetzelfde bij dacht is natuurlijk een andere vraag.

Voor wat betreft de "planning" kant schetste o.m. Van Paassen in 1971, aan de hand van vooral Amerikaanse ontwikkelingen, welke nieuwe situaties de planologie wachtten. Dit gebeurde in een intern gebleven notitie aan de Sektie Planologie²²).

Het feit dat zo'n nota intern blijft is tekenend voor een situatie.

Deels onderkent men het belang niet en deels is er een panische angst voor nog meer verwarring en onzekerheid. Van Paassen wijst op de vloedgolf van planning-, organisatie- en beleidsaspecten die in de V.S. over de Urban & Regional Planning is uitgestort (management, operations research, wiskundige modellen en technieken). Die zal aan ons land niet voorbijgaan. Konstateren we vervolgens dat er (ten onzent?) een grote kloof is tussen de overtrokken pretenties van planologen en datgene wat ze werkelijk blijken te kunnen omvatten, dan is het duidelijk dat er problemen voor de deur staan.

Een en ander kwam er eigenlijk op neer, dat nu juist bij het zelfstandig worden van de planologie (opleiding) gesteld moet worden dat "de" planoloog niet meer bestaat! Hij heeft z'n brevet van onvermogen uitgereikt gekregen. Als er sprake is van een opleiding, dan zal het vooral gaan om een training in het coördinerend optreden temidden van een aantal *invloedsvelden*, die ieder op eigen manier inwerken op het veld van het planologisch *handelen*.

De belangrijkste invloedsvelden zijn nu juist die van de planning en van het beleid.

Daarbij vertoont de planningkant de neiging geheel gevangen te raken in een wurgende greep van een (vaak technologisch denken in structuren en systemen, terwijl de ontwikkeling aan de beleidskant wordt gedomineerd door wat wordt aangeduid als de vermaatschappelijking. Enkele notities mogen dit nog toelichten.

Aan de "planning" kant heeft de intrede van de management- en operations research-invloeden een nauwelijks te overziene stroom van methoden, technieken en opvattingen in de planologie opgeroepen. Inmiddels zijn er al meer dan tien jaren nodig geweest om de onbruikbaarheid en de valse schijn van vele van die werkwijzen te ontmaskeren en dat proces is nog volop gaande. De

eerste pogingen worden nu gedaan om het slagveld te overzien en wat orde op zaken te stellen. Maar het is slechts een begin.

Op vele plaatsen wordt nog met blind geweld verder gestreden. Het boeiende is dat aan de bezinning namen kunnen worden verbonden van hen die ooit de werkers van het eerste uur waren toen de "Fehlleistungen" begonnen¹¹).

- Aan de beleidskant constateren we het grote dilemma tussen enerzijds de verdichting van het maatschappelijk gebeuren met de daardoor opgeroepen bewegingen tot planning, schaalvergroting en centralisatie en anderzijds de emancipatie van de burger, die werken vanuit de basis (inspraak, participatie, democratisering) tot realiteit wil zien worden.

Het antwoord dat van beleidszijde daarop is gevonden o.a. in de vorm van nota's, structuurschema's en de planologische kernbeslissingen vormen zeker een nieuwe uitdaging voor de planologie. Ze heffen echter het zojuist geschetste dilemma bepaald nog niet op.

De planologie zoekt tastend z'n weg in dat proces van vermaatschappelijking¹¹). Zo is het de grote verdienste van Van den Berg dat hij, naast zijn kritische doorlichting en plaatsbepaling van de planologie¹¹) in de turbulente periode rond 1968-'70, ook de konsekventies, die verbonden zijn aan de vermaatschappelijking van o.m. de ruimtelijke ordening, heeft getrokken. Hij constateert "een omschakeling van exploitatie-planning, met sterk privaat-economische inslag, naar konditieplanning waarin aan overwegingen van zelf gekozen welzijn de nodige speelruimte wordt geboden".

In praktijk en onderzoek heeft Van den Berg de thema's rond inspraak en participatie inhoud gegeven, in later jaren vooral in de sector van de stadsvernieuwing.

In 1970 schetst Steigenga een lijn in zijn voordracht Planologie in beweging¹⁹), die zoals Van der Cammen te-

---

Ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit

---

blokken aan het been voor het toekomstige beleid?

H. M. Goudappel*

Het gaat minder goed met de ruimte en met de ruimtelijke organisatie dan we eens denken. Zo'n stelling blijft een loze redenering wanneer we niet systematies en diepgaand proberen na te gaan wat er dan mis is en waarom. In dit artikel worden enkele van de probleempunten onderzocht. Met de uitnodiging aan anderen om hierop aan te sluiten.

De wijze waarop het ruimtelijk beleid met de bijbehorende instrumenten in Nederland werkt blijkt de oorzaak ervan te zijn, dat we dreigen vast te lopen in een gevarieerde ruimtelijke voorraadvorming, die het verder handelen ernstig lijkt te gaan belemmeren. Hiermee is ook het aspect van de ruimtelijke kwaliteit in het geding; de kans is groot dat zich juist nu wreekt het feit dat aan die kwaliteitsvraag de laatste decennia weinig actieve aandacht werd besteed. We lossen dit alles niet op met alleen maar sleutelen en uitbouwen van de wet op de ruimtelijke ordening. Integendeel.

Reeds geruime tijd worden we in Nederland in spanning gehouden door de vraag in welke richting het bouwen zich zal ontwikkelen. Hendriks spreekt van een Keerpunt in 1972 en voorziet een voortdurende daling tot niets minder dan een nulpunt rond 2000. Bewindslieden en bouwondernemers laten echter niet na (voor hen) optimistische geluiden te laten horen, zij het soms met enige moeite en niet geheel vrij van dubbele bodems. Zo vertelt het Jaarverslag van de Directie Bouwnijverheid ons van een gunstig jaar 1978. De bouwproductie is gestegen met 4% (in konstante prijzen t.o.v. 1977). Zelfs werd het hoogste nivo bereikt van de bouwproductie sinds de Tweede Wereldoorlog. Wat *produktie* in dit verband is, wordt duidelijk in de zin: "Het aantal in aanbouw genomen en voltooide woningen daalde opnieuw, maar dit werd vrijwel gekompenseerd door de toeneming van de *aanneemsom*

*Hoogleraar in de Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie, Techn. Hogeschool Eindhoven

per woning" (curs. G.). "Dit werd veroorzaakt door een verschuiving van sociale woningbouw naar duurdere onge-subsidiëerde bouw en door verdere stijging van de kwaliteit van de woningen."

Het is dus allemaal maar een kwestie van begrippen en van al of niet goed willende lezers.

Nu spitsen de betogen van Hendriks zich niet toe op onzetten of aanneemsommen, maar op *volumina*, d.w.z. werkelijke gebruiksruimte. Daarin blijkt een belangrijke rol te worden vervuld door de omvang en de hoedanigheid van de *voorraad* en de wijze waarop deze beheerd, instand gehouden, veranderd en vernieuwd wordt.

Het blijkt, dat de situatie m.b.t. die voorraadopbouw in hoge mate bepalend is voor de toekomstige ontwikkeling en daarmee ook voor de marges die aan de beleidsvorming worden geboden. Dit vraagstuk blijkt nog maar weinig bestudeerd te zijn op de makroschaal van een nationaal bouwbeleid.

Juist nu echter de instandhouding

van voorraden uit zowel ideële motieven als uit overwegingen van bezuiniging, beperking van grondstoffen en energie, zo nadrukkelijk op de voorgrond treedt is een bezinning daarop nodig.

In dit artikel willen we laten zien dat het om zelfde redenen noodzakelijk is om ons bezig te houden met de omvang en de karakteristieken van de *ruimtelijke voorraad*. Ook hier blijken op makroschaal zoveel belemmerende factoren aanwezig, dat de vraag kan worden gesteld of een adequaat ruimtelijk beleid nog wel mogelijk is. Het lijkt in ieder geval noodzakelijk om drastiese wijzigingen in benaderingen en opvattingen ten aanzien van dat beleid te overwegen.

Ruimte

Onze ruimtelijke omgeving is een belangrijk onderdeel van al datgene waarover de mens zijn "Bouwen" uitstrekt.

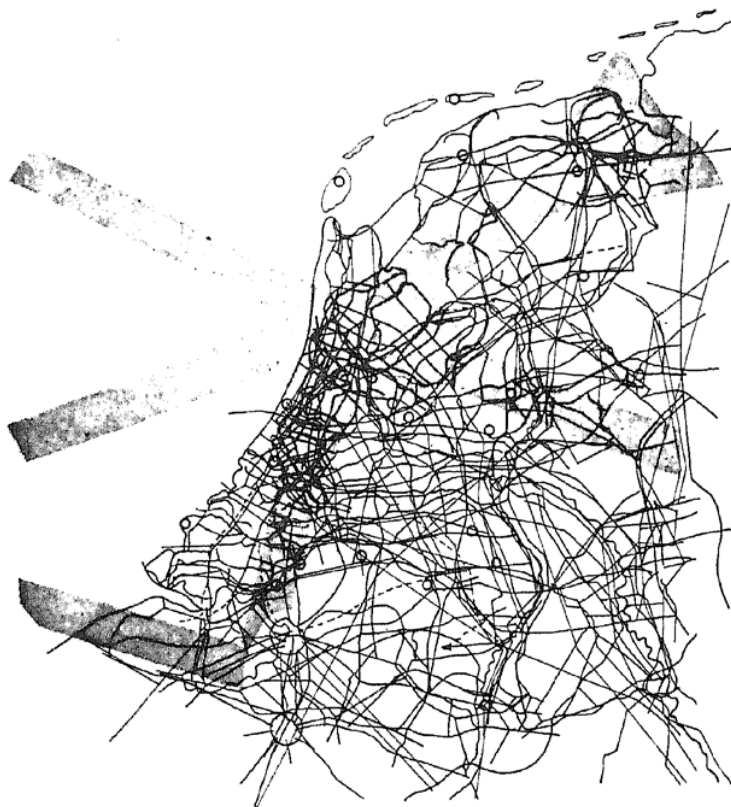

fig. 1. De totale vervoersinfrastructuur van hogere orde, zoals die in de Tweede Nota R.O. (1966) ons toelachte ... (Bos, 1972).

De vroegste activiteiten die met bouwen te maken hadden waren gericht op bescherming (hol, hut) en het intensiveren van bestaansvoorwaarden (land-bouw). Die activiteiten hadden nog sterk het karakter van een zich-afzetten-tegen die ruimte, de (vijandige) buitenwereld.

Steeds meer is dit echter overgegaan naar een inrichten, beheersen en terugdringen van die ruimte. De slinger is zelfs doorgeslagen naar de andere kant: uitbuiting van de ruimte; ruimteconsumptie.

Als wij nu spreken over de "veranderende relatie tussen bouwproductie en gebouwde omgeving" (Hendriks 1978) en over het "keerpunt" dan heeft het zeker zin om na te gaan of deze verschijnselen zich ook voordoen m.b.t. de inrichting

(= bouw) van de ruimtelijke omgeving. Op zijn minst zal men er iets van moeten merken, dat deze veranderingen doorwerken in het ruimtelijk domein.

Wij zullen een en ander niet los mogen zien van een tweetal zorg-barende actuele ontwikkelingen, n.l.:

- de aantasting van het milieu, dat we zouden kunnen zien als de "inhoud" van onze leefruimte, zowel in materiële als in abstracte (spirituele) zin;
- de verschuivingen in de sektor energie, die zich zullen aandienen en die ook een grote invloed zullen hebben op inrichting en gebruik van onze "ruimte". Ook hier dient de materiële en de mentale kant te worden bekeken.

Milieu- en energieproblemen zijn zo oud als de mensheid; steeds hebben ze

zich weer in andere gedaante voorgedaan. Meestal via crises heeft de mens telkens weer een antwoord gegeven en daarmee tevens de ontwikkeling van de samenleving richting en vorm verleend. Thans beleven we weer zo'n konfrontatie in een haast gebruikelijke gedaante: schaarste terwijl men juist dacht aan de drempel van de overvloed te staan (welvaart, atoomenergie etc.). Milieuzorg en energiebeleid zullen dus zwaar wegende zaken moeten zijn in het ruimtelijk beleid. Maar omdat er nog meer problemen in dat beleid zijn, is het zaak om die wel gescheiden te houden; anders zoeken we oorzaken en gevolgen op de verkeerde plaatsen.

Dit artikel gaat over een van die andere problemen; in de wetenschap dat als we dat ("voorraad"-)probleem niet oplossen, de oplossing van de zoveel belangstelling eisende andere vraagstukken ook niet mogelijk is.

Voorraad

Hendriks (1978) stelt in zijn "Keerpunt"-beschouwingen het begrip voorraad centraal. We komen deze hantering van het begrip o.a. tegen bij Boulding, als hij spreekt over Economics as an Ecological Science (Boulding 1970). Recent is een studie van Friese over Voorraadeconomie (Friese, 1979).

Als we ons afvragen wat dit kan inhouden voor onze ruimtelijke omgeving, dan leidt dit tot interessante en eigenlijk ook verrassende aspecten.

We ontdekken dan waarom we t.a.v. de inrichting van onze territoriale ruimte ook met forse beleidsproblemen te maken (zullen) krijgen.

Onze ruimtelijke voorraad is echter wel anders opgebouwd dan onze voorraad bouwwerken. Van die laatste kunnen we n.l. zeggen dat ze grotendeels in gebruik en nog bruikbaar zijn. De ruimtelijke expansie in de afgelopen decennia heeft er echter toe geleid dat grote delen van ons nationale terri-

toir (A) gekonditioneerd, (B) onbruikbaar dan wel (C) onjuist gebruikt raakten.

ad A. Onder gekonditioneerde ruimten verstaan we:

1. gebieden die door (veelal technische) ingrepen "geschikt" gemaakt zijn voor bepaald gebruik.

"Bouwrijp" zijn kan in dit verband zowel te maken hebben met landbouw en veeteelt (ruilverkaveling, polderinrichting) als met de aanleg van stedelijke uitbreidingen, zeehaven-komplexen e.d. Waar dit gebruik geëffektueerd is, kan men er misschien wel eens spijt van hebben, maar er is toch sprake van een bepaald nut. Anders ligt dit met de voorraad gekonditioneerde terreinen, waarin grote kapitalen zijn gestoken in de verwachting dat de ontwikkelingen binnen afzienbare termijn de behoefte aan die terreinen zouden doen ontstaan. We kunnen hier denken aan: kaalslag-gebieden in steden, zeehaventerreinen (Eemshaven, Maasvlakte), industriegebieden (Amsterdam West!) en de vele over het land verspreide gemeentelijke industrieterreinen;

2. gebieden die *juridies bestemd* zijn (bestemmingsplannen, stads/dorpsgezichten e.d.) meestal na tijdrovende procedures, waar men niet zo gauw op terug wil komen;

3. gebieden die door de aanleg van (technische) voorzieningen min of meer "vragen" om een bepaald gebruik. Dit betreft vooral de gevallen waarin kapitaalsintensieve infrastructuren bestemmingen genereren, die in een aantal gevallen zelfs helemaal niet bedoeld zijn. Men denke b.v. aan de druk rond belangrijke knooppunten van verkeer en vervoer tot vestiging van verdeelcentra, weilandwinkels, etc.;

Bij elkaar vormen deze gekonditioneerde ruimten in ons land een areaal van grote omvang. De veronderstelling is gewettigd dat de som van deze bestemmingen de meest optimistische *totaalbehoefte*(-ramingen) verre overtreft.

Dit is zowel een gevolg van een zekere concurrentie verhouding tussen gemeenten als van de hantering van overtrokken groeiveronderstellingen in de periode waarin de plannen gemaakt worden. We hebben nu een "ijzeren voorraad" die ons nog danig in de weg kan gaan zitten, omdat wijzigingen in het ruimtelijk beleid (b.v. op grond van energieoverwegingen) wel eens erg bemoeilijkt kunnen worden door de al gereed liggende terreinen, die een steeds zwaardere kapitaalslast vormen.

Achtergronden

Het ontstaan van die gekonditioneerde ruimte is niet zomaar een ongelukje, pech of een gevolg van wat te optimistische (?) prognoses. We kunnen het ook niet afwentelen op een of ander falend of kortzichtig beleid. Nee, het overmatig fikseren van de ruimte, als vorm van voorraadvorming, is een *logiese consequentie* van het huidige maatschappelijke bestel, met alle daarbij behorende houdingen, mentaliteiten en gedragingen.

Dit herinnert ons aan het feit, dat ook onze ruimtelijke constellatie een *afspie-*

geling is van onze levens- en bestaanswijze als mensen. Als er dus sprake is van verantwoordelijkheden, dan liggen die bij ons allemaal als leden van die samenleving.

Karakteriseren we deze situatie naar de ruimte toe, dan gaat het om de "strukturele planologische overbesteding" waarover Prins Claus reeds in 1972 sprak in een Pleidooi voor een gezamenlijk milieubeleid der Beneluxlanden. (Staatscourant 3.5.1972, nr. 85). Quené sluit hier in 1973 op aan door te stellen: "Onder invloed van deze discussies over de planologische overbesteding wordt de vraag actueel, of de ruimtelijke ordening niet óók verplicht is, om op de grenzen van de groei te wijzen en op grond daarvan te streven naar een zodanige spreiding van de maatschappelijke processen, dat zij ruimtelijk gezien aanvaardbaar blijven" (Quené, 1973).

We moeten helaas konstateren dat in het ruimtelijk beleid weliswaar naar die grenzen aan de groei verwezen is, maar dat daar nooit echt *ruimtelijke* consequenties uit getrokken zijn. We moeten aannemen dat dit komt omdat men deze verbanden eigenlijk niet ziet. Van "kon-

Het is weinig bekend dat ons land ook echte woestijnen kent. Het apokaliptische landschap rond de zinkfabriek in Budel, waar vegetatie over vele kilometers onderkomen of geheel onmogelijk is.

sumptiegedrag" kunnen we nog wel eens overstappen naar een begrip als ruimteconsumptie, maar dit heeft alleen maar met de gebruiksaspekten te maken.

Het voorraadprobleem, met al haar verstarrende en blokkerende verschijnselen gaat veel dieper. Maar ook dat probleem ligt verankerd in de ontwikkelingen die zich in de samenleving als geheel voordoen! Wij kunnen dan o.m. wijzen op de grote verschuivingen die in de laatste decennia zijn opgetreden ten aanzien van de grootheden arbeid, kapitaal en energie.

Voor elk van deze grootheden hebben zich verschijnselen van accumulatie/opeenhoping en van stolling/sublimatie voorgedaan.

Voorafgaand daaraan trad dan vaak nog transformatie op van de ene grootheid in de andere (b.v. vervanging van arbeid door kapitaal en/of energie).

Dit proces leidt allerwege tot "voorraad"-vormingen, die niet zelden konditionerend of zelfs kongesterend (zullen) gaan werken.

Kwee beschrijft onderdelen van dit proces en merkt o.a. op dat de meerwaarde ("kapitaal") voor een deel wordt omgezet in technisch-economische infrastructuren, die het ontlenen van meerwaarde aan de natuur nog verder vergroten (Kwee 1979).

De eindige hoeveelheid Ruimte, waarmee wij mógen werken, is nu een deel van die *natuur*.

Vatten wij samen:

Het huidige ontwikkelingsproces leidt tot een toenemende konditionering van onze beperkte ruimte op zo'n wijze dat de ontstane "voorraad" belemmerend of zelfs verstikkend gaat werken op een verdere ontwikkeling. De "voorraad" wordt ons de baas.

ad B. De *onbruikbare ruimte* is een bijzondere vorm van gekonditioneerde ruimte.

Wij kunnen daarin de volgende onderscheiding maken:

1. gebieden die onder invloed staan van

bestemmingen die elders reeds zijn geprojecteerd; het zijn vooral de gebieden die "onleefbaar" zijn geworden door negatieve milieu-effecten: vervuilde lucht, stralingszones, geluidzones, veiligheidsstroken e.d.

De tendens is dat deze gebieden nog sterk in omvang zullen toenemen, niet alleen door de uitbreiding van de storingsbronnen maar ook omdat men tot het inzicht komt dat bepaalde effecten die nu nog getolereerd worden, eigenlijk ontoelaatbaar zijn (b.v. Hoogvliet-Spijkenisse als woongebied.) Het gaat niet zelden om vrij arbitraire grenzen die uit een strijd om (de konsekventies van) bepaalde toelatingsnormen te voorschijn komen;

2. margegebieden rond omvangrijke werken van technische infrastructuur; autosnelwegen, verkeersknooppunten, emplacementen, leidingstraten, vliegvelden;

3. gebieden waarop een gebruiksbeperking van kracht is t.g.v. storingen door mijnbouw, gaswinning, e.d. De recente berichten uit de Groningse aardgasgebieden over de zakkende bodem en de daarmee gepaard gaande schade en afwateringsproblemen over grote op-

pervlakten zijn hiervan een goed voorbeeld;

4. gebieden waarop een embargo rust; natuurterreinen en -monumenten, waterwingebieden.

Wellicht verbaast het dat dit onbruikbare ruimte wordt genoemd. Gelukkig hoeft echter de "onbruikbaarheid" niet altijd negatief te worden gewaardeerd. Het gaat hier om gebieden, waarvan enige bestemmings-verandering uitgesloten moet worden geacht;

5. in drie-dimensionale zin dienen te worden toegevoegd de straalzenderpaden, de vrije (onbebouwde) zones rond navigatiestations en sommige militaire objecten en de invliegroutes met hun geluidstroggen;

6. tenslotte dienen genoemd te worden de verloren terreinen die men in het engels aanduidt met *derelict land*. Op het eerste gezicht lijkt het dat we hier in ons land er niet zoveel van hebben, in tegenstelling tot b.v. Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Toch mogen we de terreinen die door vuilstort, dumping, verlaten spoortrace's, mijnterreinen, havengebieden etc. verder onbruikbaar zijn geworden niet onderschatten.

Huisvuil ten dienste van toekomstige recreatie en fluister (!!) wallen. Stadsrandgebieden die qua bodemopbouw voor altijd gekonditioneerd zijn.

Wat dit laatste, het derelict land, betreft moge worden gewezen op de alarmerende bevindingen in Groot-Brittannië. Men verkeerde daar in de gelukkige omstandigheid, dat in 1933 een nationale inventarisatie van de grondbestemmingen had plaatsgevonden welke in 1963 kon worden herhaald.

De resultaten geven een schrikbeeld van de gevolgen van slordig ruimtemisbruik, ruimtevernietiging, uitputting en verwaarlozing. Kortom gevolgen van een ruimtekonsumptiegedrag met alle daarbij behorende effecten van verspilling en zorgeloosheid. Als voorbeeld moge dienen het grondgebruik in het intensief geurbaniseerde gebied van de Thames delta, met een omvang van 332 km² (ong. Rotterdam boven de Maas + Den Haag en het Westland). In 1963 bleek de volgende *verhouding* in het grondgebruik:

- woningen, winkels (1)
- fabrieken, industrie (6)
- wegen, kruispunten (16)
- gebruiksgroen (sport, spel, tuin) (15)
- braakliggend, verlaten, onbruikbaar (derelict) (19)
- kaalslag (61)

Wellicht de meest trieste bevinding was, dat de grootste toename van "derelict land" in de laatste 10 jaren was ontstaan: de periode waarin het ruimtelijk beleid qua aandacht, doelstelling en instrumentarium het grootst was!

Het valt te begrijpen, dat een publicatie over dit onderzoek (Coleman, 1976) de titel draagt: "Is planning really necessary?"

Alice Coleman, die de leiding van het onderzoek 1963 en de uitwerking ervan had, heeft inmiddels haar werkgebied verlegd in de richting van een actie voeren tegen deze vormen van misbruik van aardse bronnen.

ad C. *Onjuist gebruikte ruimte*

Onder de druk van omstandigheden en/of door ontbrekend inzicht zijn vele omvangrijke gebieden bebouwd geraakt zonder diepgaande overweging of dat

wel juist was. Deze vormen van ruimtelijke roofofbouw worden nog nauwelijks onderkend. Hoogstens hoort men de verzuchting dat alle gemakkelijke en goedkope gebieden voor stedelijke uitbreiding zijn opgebruikt en dat onze generatie nu relatief veel meer op tafel moet leggen voor bouwrijp maken, ontsluiting, e.d.

Ook de suburbanisatie en andere spreidingsverschijnselen zijn en worden grotendeels geregeerd door financiële overwegingen, in dit geval voornamelijk bezien vanuit de individuele portemonnaie. In een aantal gevallen stonden bestuurlijke en juridische overwegingen een juiste keuze van b.v. stedelijke uitbreiding in de weg.

Dit zijn nog slechts de min of meer formele en materiële overwegingen.

We moeten echter mede in de beschouwing betrekken dat niet onaanzienlijke stedelijke uitbreidingen zich op plaatsen bevinden die als "woon"-plaats minder geschikt zijn. Ons technies kunnen, dat het mogelijk maakte "overal" te bouwen, al was het tot op 6 meter onder N.A.P., heeft volkomen doen vergeten dat er vanouds nog andere criteria golden voor een gezonde plek van vestiging. Stralingszones, aardmagnetische invloeden, bodembewegingen/aardbevingen, waterhuishouding e.d. hebben onze hiervoor meer gevoelige voorouders doen afzien van het willekeurig gebruik van de ruimte. Deze ruimte-ekologische verbanden kunnen niet door bruut-techniese maatregelen worden verbroken. We behoeven in dit verband maar te wijzen op het alarm dat mondiaal is geslagen over het tropiese regenoerwoud (Brazilië!). Schokkend is ook de strijd die wordt gevoerd in het Z.W. van de U.S.A. over de gigantiese ontwikkeling van de nucleaire industrie en de wilde uraniumwinning in een zeer groot gebied (w.o. het Colorado plateau), dat vanouds als een "energiepunt" van de aarde wordt beschouwd (Price, 1979). Het officiële Amerikaanse standpunt dat dit gebied als een "national sacrifice area" moet worden op-

geofferd aan de eeuw van de atoomkracht spreekt wat dit betreft boekdelen.

Boekdelen die ook gevuld kunnen worden met het commentaar van de uit dit gebied verdreven Hopi-indianen, die juist op het gebied van kennis van de (leef-)ruimte tot de hoogstontwikkelden behoren.

Daarnaast speelt bij dit alles nog het aspect van de *veiligheid*.

Wie zich realiseert in welke mate onze stedelijke uitbreidingen en ruimtelijk en technies afhankelijk zijn van grootschalige techniek en overmatige toevoer van energie kan niet anders dan met schrik zich bepaalde toekomstige situaties voorstellen (oorlog, grondstoffen-schaarste, economies verval, zeespiegelrijzing).

Men zal wellicht opmerken dat over veel van deze kwesties weinig bekend is, maar dat is nu juist waar het om gaat!

Ook de processen waarover wel wat bekend is, hetzij in natuurlijke zin dan wel in maatschappelijke zin, worden ruimschoots geëgeerd.

Als voorbeeld en illustratie wijzen wij op een interessante beschouwing van Klaassen (1978) over het zogenaamde Desurbanisatieproces in onze westerse steden en de konsekventies die dat zou moeten hebben voor de organisatie van onze stadsvernieuwing. Klaassen stelt dat de (grote) agglomeraties in west-europa duidelijk in bevolkingsaantal (gaan) afnemen.

In dat proces zijn drie fasen te onderkennen, n.l.:

1. daling bevolking, toeneming aantal huishoudens, stijging vraag naar grond
2. verdere daling bevolking, daling aantal huishoudens, voortgang stijging vraag naar grond
3. alle drie de elementen in dalende lijn; afnemende stedelijke oppervlakte.

Op de beschreven processen blijkt wel kritiek mogelijk, maar wij willen ons nu beperken tot de vraag, wat we in de toekomst zouden moeten doen met een

eventueel ter beschikking komen van overvloedige stedelijke ruimte.

Het antwoord van Klaassen is zeker uitdagend. Hij stelt voor deze grond ter beschikking te laten komen aan een verbetering van de stedelijke kwaliteit, i.c. door meer open ruimte te scheppen temidden van de dichtst bebouwde gebieden.

Echter we zijn nu uitgerend bezig om die gebieden op zeer kapitaals-intensieve manier te renoveren en te herstrukturere! Met andere woorden: wij konditioneren onze ruimte (weer eens) tegen de stroom in! Klaassen heeft geen gelijk te hebben, zoals hij ook zelf stelt, maar het zou het definitieve falen van de stedelijke politiek betekenen als we aan die vraagstukken voorbij gaan, zo voegt hij daaraan toe. Zijn stu-

die is geen slag in de lucht maar een konklusie uit uitvoerig onderzoek in west- en oost-europese landen. (Van den Berg et.al. 1980.)

Ruimtebehoefte

Het zou uiteraard wenselijk zijn als onze overwegingen met wat meer cijfermateriaal konden worden onderhouden. Met de kwantificering van de ruimte-behoefte in Nederland is het echter droevig gesteld. In de Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening (1973) komt een paragraaf Ruimtebeslag voor, waarin op het steeds toenemende stedelijk oppervlak wordt gewezen. De 8% stedelijk gebied voor ons land in 1970 zal naar

verwachting oplopen tot 16% in 2000. Een vertaling van een aantal schattingen met betrekking tot activiteiten in de productiesektoren en de bevolkingsontwikkeling in ruimtelijke eenheden wordt in het vooruitzicht gesteld (blz. 16). Navraag bij de RPD in 1980 leidt echter tot de konklusie dat aan dit belangrijke werk niets meer is gedaan. We moeten het dus nog steeds laten bij de waarschuwing tegen de al vermelde "planologische overbesteding" (blz. 16).

In hun studie "Ruimte-consumptie of bouw-consumptie" hebben Ronteltap en Funken (1972) een aantal ramingen opgesteld voor het toekomstig ruimtegebruik.

Het ging hier om de beantwoording van een specifieke (kwaliteits-)vraag en voor enkele van de hiervoor genoemde ruimte-konditionerende factoren geven zij bruikbare ramingsmethoden. De inmiddels ingetreden veranderingen maken een herziening of bijstelling van het werk echter nodig. Belangrijk blijft de konklusie van hun studie, n.l. dat "toevallige machtsverdeling over instanties, groepen en individuen," alsmede "de mening die iedere machtsbezittende eenheid heeft over de moeite (kosten) die het haar waard is om een bepaald ruimtelijk effect te bereiken of te voorkomen" kan leiden tot "het ontstaan van een sociaal-ruimtelijke werkelijkheid die voor allen nadelig is en door niemand gewenst wordt". In de overheidssfeer blijven studies als deze echter nog achterwege.

Naast de derde nota is er nog een ander recent dokument, dat de indruk wekt een indicatie te geven van ruimtegebruik en ruimte-consumptie, nu en in de toekomst.

Dat is het WRR rapport: "De komende 25 jaar" (1977). In twee tabellen (52 A en B) worden samenvattingen gegeven van de veranderingen in ruimtebeslag, die in voorafgaande paragrafen besproken worden. Het gaat om twee variantsituaties met resp. een doorlopende jaarlijkse productiegroei

fig. 2. Randvoorwaarden wonen en kantoren in het streekplangebied Amsterdam-Noordzee-kanaalgebied (fragment). Gearceerd zijn "gebieden waarbinnen in beginsel nieuwe ontwikkelingen op dit punt uitgesloten zijn".

met 37 (A) en een afnemend groeitempo van de produktie tot 0% in 2000 (B).

Ook hier leidde navraag tot de konklusie, dat de gehanteerde cijfers niet veel meer zijn dan slagen in de lucht, die niet (traceerbaar) zijn gedokumenteerd.

Helaas! Wij moeten konstateren dat onze schaarse ruimte in alle geledingen van onze samenleving "ons een zorg" blijkt te zijn. Dit is des te ernstiger omdat niet alleen de kwantiteit van de ruimte in het geding is, maar ook de *kwaliteit*. Immers die faktor komt meestal niet eerder aan bod dan nadat de getalmensen en de modellenmakers helemaal aan hun trekken zijn gekomen.

Maar het lijkt wat lang te gaan duren als we daarop blijven wachten.

Over ruimtelijke kwaliteit

Wij willen dit kwaliteitsaspect nadrukkelijk aan onze overwegingen rond de geblokkeerde ruimte verbinden. Kwaliteit, de *wezenlijke hoedanigheid van de dingen*, roept in onze samenleving niet zoveel emotie meer op. Het begrip is volledig ontkracht door het massale en lege gebruik in de reclame. Een enkele politieke leuze over de kwaliteit van het bestaan blijkt wel eens even geheven te worden, maar raakt al gauw weer vergeten. Een enkeling trekt nog wel eens ten strijde en roept op tot een werkelijk kwaliteitsbesef mede als geestelijke waarde. Enkele geschriften van Van Ettinger, oud-direkteur van het Bouwcentrum, leggen van zo'n bezorgdheid over de inhoud van het begrip kwaliteit, getuigenis af. (Van Ettinger, 1974, 1977).

Schamele restanten van het kwaliteitsbegrip komen we recentelijk tegen in opgeklopte discussies over mooi en lelijk uitmondend in kretologieën als de nieuwe lelijkheid, -truttigheid en wat dies meer zij. Men vergeet dat een pole-

fig. 3. Randvoorwaarden voor de "stille recreatie" in hetzelfde gebied (fragment). In het gearceerde gebied kan niet gedacht worden aan stille recreatie.

miek zelve ook kwaliteit nodig heeft, zeker als 't over . . . kwaliteit gaat.

Van (denken over) kwaliteit kun je overigens goed gek worden. Het is treffend en misschien ook wel verheugend dat een boek daarover zo'n opgang kan maken.

Robert Pirsig's: *Zen en de kunst van het Motoronderhoud* (Amsterdam, 1977) is een doorlopende mono/dialogo over het begrip kwaliteit, gekoppeld aan levendige beschrijvingen van het Amerikaanse landschap. Het is daarmee ook een inspirerend boek over de kwaliteit van de ruimte!.

Als wij nu spreken over de ruimte als *gekonditioneerd, onbruikbaar, verknoeid, vermorst* etc, dan betekent dit dat we daaraan eigenlijk een anti-kwaliteit verbinden.

Waar het er ons nu om gaat de

beleidsinhoud van het bezig zijn met de ruimte te bezien, is aandacht voor dat kwaliteitsaspect voor ons temeer geboden.

Immers, kwaliteit maakt eigenlijk het Ruimte-zijn uit. En is er enig beter criterium voor een ruimtelijk beleid te noemen? Nu maakt Pirsig het ons wel moeilijk met uitspraken als: "Kwaliteit bestaat, maar kan niet worden gedefinieerd en moet niettemin duidelijk worden gemaakt." Dat zijn woorden, waar pragmatiese beleidsvormers weinig mee te maken willen hebben. Maar dat mag de professionele verantwoordelijke in de ruimtelijke planning niet weerhouden zich rekenschap te geven van deze wezenlijke aspecten van zijn werk.

In onze opgave van het "bouwen" in een veranderende wereld zal kwaliteit eerst en vooral tot uitdrukking moeten

komen in de zorg (care) voor ons werk.

Dat betekent ondermeer aandacht voor het technies-ambachtelijk aspect ervan, het maken. Of om nog even Pirsig te citeren. "what really causes technological hopelessness is absence of the perception of Quality in technology by both technologists and Anti-technologists." En verder: "It is hoped that we can get technological work out of the noncaring subject-object dualism and back into craftmanslike self-involved reality again, which will reveal us to the facts we need when we are stuck." Het zal inmiddels duidelijk zijn dat het ons in dit artikel gaat om dat "stuck": de vastgebakken en verkleefde situatie waarin we met onze ruimtelijke beleids- en planningsvraagstukken terecht zijn gekomen en die ons zou doen vergeten dat er nog een professionele taak ligt.

Met deze uitweiding over kwaliteit wordt mede duidelijk dat we niet mogen blijven hangen in beschouwingen over de kwaliteit van de ruimte-als-zodanig.

Zeker bij beleidsvorming is er sprake van een polair verband: mens-ruimte.

En, hoe mens-centries dit ook klinkt, een beleid zal toch in eerste instantie vanuit en om de mens worden gevoerd. In de wisselwerking tussen de polen *mens* en *ruimte* zal het persoonlijke beleevingsaspect van die ruimte mede een grote rol mogen spelen. De eerste vraag die dan rijst is: of er een strijdigheid kan schuilen in de kwaliteitscriteria vanuit de mens en vanuit de ruimte op zichzelf. Wij menen deze vraag bevestigend te moeten beantwoorden, maar moeten het nu bij deze konstatering laten. Wij willen echter wijzen op de nog spaarzame studies over waarderingen en opvattingen m.b.t. verschillende ruimtelijke activiteiten. Voor wat de motivaties en gewoonten in het verkeer en vervoer betreft is het werk van Van den Broecke (1973) bekend.

Het waarderingspatroon in woonsituaties is ten dienste van het bestemmingsplanwerk operationeel gemaakt

door Veldhuis en Hacfoort (1978).

Maar ook is bekend dat b.v. bij de herlokatie van bedrijven die uit binnensteden vertrekken, geheel andere en zwaardere ruimtelijke kwaliteitseisen worden gesteld, dan die welke de eigenlijke oorzaak vormden van het vertrek.

Dit zijn allemaal punten die in een ruimtelijk beleid aandacht, weerwoord en verwerking behoeven.

Op weg naar dwangneurose?

Wij kunnen ter voorlopige afronding van deze verkenning nu pogen tot een slotsom te komen met betrekking tot de gevolgen van de verschillende problemen, die zijn geschetst. Het zal duidelijk zijn dat een samenvattende gedachte opgebouwd moet worden rond de begrippen als kongestie en blokkering (van het ruimtelijk beleid). We kunnen misschien ook spreken van een stofwisselingsstoring, maar we weten nog niet zo goed of het bloed niet in orde is dan wel of het hart- en vatenstelsel slecht funktioneert. Waarschijnlijk beide.

We hebben decennia lang gewerkt aan een juridies beslag op de ruimte via plannen en regelingen. Dat doel is bijna bereikt: het hele Nederlandse territoir lijkt onder controle. We willen de boel echter niet laten verstarren. Daarom schrijven we periodieke herzieningen voor, vinden afwijkings- en uitwerkingsbevoegdheden uit, eisen "ruimtelijke flexibiliteit". Maar Buit (1978) wijst ons wat dit laatste betreft, uitvoerig op de gevolgen en de offers hiervan, voor zowel de huidige als de komende generaties. Ook de financiële aspecten, waaronder de bezitsverhoudingen, met betrekking tot onze ruimte blijken nog danig zwaar te wegen. Niet alle ruimtelijke plannen en regelingen leiden zomaar tot de gewenste effecten. Van de Veer (1979) komt b.v. tot de konklusie dat in het Rijnmond-gebied de grond voor arbeidsintensieve producties zo

schaars en kostbaar is, dat dit een wezenlijke oorzaak vormt voor de werkloosheid.

De ongelijkmatige ontwikkeling van verschillende regio's en landsdelen vormt een schrijnende tegenstelling tot alle gedachten aan ruimtelijke spreiding van activiteiten. En de toekomst ziet er wat dat betreft nog somberder uit (Van Hoogstraten, 1979).

De ruimtelijke bestemming en niet-bestemming wordt nog in hoge mate gedikteerd door de wijze waarop de woningbouw nog steeds tot stand komt, n.l. in grootschalige massaprojekten, die weinig of geen hinder van de ruimtelijke omgeving gedogen. De invulling van geschikte gebieden van kleinere omvang en de vervanging van bestaande verouderde bebouwing komen daardoor niet voldoende van de grond. Tot het moment dat we spijt krijgen van onze "planningologische overbesteding".

Maar toch lijkt het, zoals de titel van een publikatie aangeeft, dat Nederland "bijna klaar" is!

Dat "klaar" bestaat dan eigenlijk uit een loodzware zeggenschapsstructuur, die ieder wijzigings- en aanpassingsstreven maar een uiterst marginale zaak maakt. Angst voor nieuwe procedures, inspraakronden, enz. enz. is niet de aantrekkelijkste grondslag voor flexibiliteit.

Het is nog maar enkele decennia geleden, van het eind van de dertiger jaren tot 1960 toe, dat Nederland het studiegebied van Amerikaanse planners was, die maar niet konden begrijpen dat je zover kon gaan met de beheersing van de bestemmingen. Prof. C. van Eesteren weet nog levendig te vertellen over de bezoeken die Clarence Stein ("Radburn") en Lewis Mumford zo rond 1938 aan Amsterdam brachten om wegen te zoeken om aan de Amerikaanse "dwangneurose" van de onaantastbaarheid van het private grondbezit te ontkomen.

Het ziet er naar uit dat we via een omweg nu voor wat Nederland betreft in een vergelijkbare situatie terecht zijn

Memento mori anno 1980; ruimtegebruik dat echter nog niet volledig konditionerend is. Hier kunnen we nog gaan denken over ruimtelijke kwaliteit.

gekomen. "Eigendom" is vervangen door "juridische bestemming" en "voorraad" en die lijken nu even onaantastbaar en even frustrerend te zijn.

Loopt het nu wel zo'n vaart?

Het is misschien wel interessant om weer eens wat nieuwe onheilen over de beleidsvorming af te roepen maar, zo zegt de toch altijd zo nuchtere Nederlander: loopt het nu wel zo'n vaart?? Als ik in m'n auto of m'n treincoupé zit dan zie ik toch nog haast eindeloze open gebieden aan me voorbij trekken! De koeien grazen nog rustig in zelfs de streken die onder de grootste ruimtelijke druk zouden staan, zoals in het Westen van het land: Zuidhollandse weidegebieden, polders, de Haarlemmermeer, Flevoland... wat wil je nou!

Wij willen volstaan met het beantwoorden van die vraag door enkele voorbeelden, die waarschijnlijk meer zeggen dan uitvoerige verhandelingen.

1. We kunnen allereerst nog eens kijken naar het kaartje dat Bos (fig. 1 op blz.

242) in 1972 maakte over de totale vervoersinfrastructuur die Nederland toelachte vanuit de 2e Nota R.O. (1966) (Bos 1972).

De lijndikten zijn hier representatief voor het ruimtelijk beslag. Wie zich vandaag de dag zorgen maakt om de ruimtelijke inrichting en versnippering leze het mens-ekologische artikel van Bos er maar eens op na.

2. Het land waar nog ruimte is... Zuidelijk Flevoland... Almere... Dat zeggen de advertenties!

a. Het inpassen van de brug van de spoorlijn tussen het oude land en Almere-Lelystad is een planologische en technische puzzel, waarbij het gaat om marges van enkele meters. Reeds gelegde en bestemde ruimte voor wegen, leidingen en andere utilitaire voorzieningen laten nauwelijks meer speelruimte.

b. De tracering van de nog niet eens gerealiseerde rijksweg 6 (ged. Diemen-Lelystad) belemmert een planologisch wenselijke opzet van Almere. Het is een schipperen en marchanderen in een ogenschijnlijk leegte.

3. Twee illustraties (fragmenten) uit het

Streekplan Amsterdam-Noordzeekanaalgebied. Het hoofdstuk randvoorwaarden uit het Streekplanrapport (Prov. N.H. 1978) biedt ons reeksen belemmeringen voor verschillende categorieën bestemmingen.

Fig. 2 op blz. 246 geeft een beeld van de (on-)mogelijkheden voor de vestiging van woon- en kantoorbestemmingen, nadat rekening is gehouden met straalpaden, archeologische monumenten, hoogte-beperkingen en geluidshinderzones (Schiphol), natuurgebieden, geluidshinder industriegebieden, waterwinning, ontgrondingen, leidingzones, wegen en spoorwegen met hinderzones, nationale landschappen en bufferzones. De nog "onbelemmerde" gebieden, volgens dit kaartje, bestaan voor het merendeel uit de *bestaande* bebouwing van Amsterdam en Haarlem!

Daarbinnen zouden ook nog wel ongeschikte gebieden kunnen worden aangegeven. Wij willen niet nalaten dit beeld te confronteren met het randvoorwaardenonderzoek voor "stille recreatie" (-mogelijkheden) voor dit zelfde gebied (fig. 3 op blz. 247). Zelfs als de binnenstad van Amsterdam daarvoor in aanmerking komt (!) lijkt de stilte nog schaarser dan de ruimte.

Dit laatste illustreert nog eens het arbitraire karakter van de aanduidingen. We kunnen gevoelig aannemen dat een conservatieve normstelling het geschetste beeld van de belemmerde ruimte nog veel te rooskleurig maakt.

Bestemmingsbelemmeringen, waarover we ook spraken kwamen in deze voorbeelden nog helemaal niet aan de orde.

4. Recente studies in Groot-Brittannië wijzen uit dat "zelfs om te voorzien in een relatief beperkte toename van het energiegebruik een onverwacht (en ongehooft) grote aanslag zal moeten worden gepleegd op bestaand grondgebruik, op landschap en milieu" (Klein 1980). Of het nu om grootschalige energieproductie dan wel om de eveneens gepropageerde kleine en verspreide pro-

duktie-eenheden gaat, het zal grote invloed hebben op de ruimte. Dat we dit voorbeeld aanhalen is nu eens niet om instemming te betuigen. De kern van het energievraagstuk ligt o.i. elders, maar daar hopen we eerlang nader op in te gaan. Waar het ons nu om gaat is dat uitspraken als deze opnieuw zullen leiden tot bestemming, reservering en misschien bouwrijp maken van gebieden, die daarmee de kwaliteit van hun ruimte-zijn al op voorhand zullen verliezen.

Immers "toekomstig grootschalig ruimtebeslag" schijnt meer aan te spreken en tot handelen aan te zetten dan een grootschalige bezorgdheid om de ruimtelijke kwaliteit.

Ter afsluiting: ruimtelijk beleid?

Het antwoord dat de ruimtelijke planning en het ruimtelijk beleid op de geschetste ontwikkelingen en de houdingen daartegenover kunnen geven is maar uiterst beperkt. Zeker als men in een soort overmoedig planningsoptimisme meent dat met uitsluitend "ruimtelijke" maatregelen het nodige kan worden gecorrigeerd en bijgestuurd. De ruimtelijke ordening en -planning staat wat dit betreft in Nederland onder grote druk. Immers, in de ruimtelijke planning vindt het overheidsingrijpen een vrij stevige wettelijke basis met aan de praktijk getoetste procedures. De neiging is dan ook erg groot (en wordt zelfs openlijk uitgesproken) om verschillende nieuwe vormen van overheidsingrijpen (voorlopig) onder te brengen in het al bestaande en funktionerende stelsel van de ruimtelijke wetgeving. Op dit moment ontpint zich deze discussie o.m. rond de milieueffektenrapportage, de maatregelen tot beperking van de energieconsumptie en de operationele gebiedsaanwijzing (OGA) als mogelijk nieuwe planologische rechtsfiguur. Gehoopt wordt dan misschien, dat in beter tijden alsnog een onderbrengen van de

noodzakelijke maatregelen in een eigen (kader)wet mogelijk is. Hier dreigen echter grote gevaren. Die betreffen niet alleen het oneigenlijk akkumulerend effect, dat de onderbrenging van vreemde elementen in de ruimtelijke wetgeving tengevolge heeft. (Ook hier: verharding, ophoping, kongestie). Wij moeten ook onder ogen zien, dat de vigerende ruimtelijke wetgeving tegen de hiervoor geschetste algemeen maatschappelijke ontwikkelingen van konditionering, opeenhoping en blokkering niet bestand zal blijken te zijn. Vreemde elementen maken in dat geval het instrumentarium, dat eigenlijk vrij specifiek van karakter is, veel te kwetsbaar. We moeten b.v. niet vergeten dat onze ruimtelijke wetgeving nog in hoge mate wordt gedomineerd door het (stedelijk) uitbreidingskarakter. Daarbij gaat het vanouds om de "eenvoudige" overgang van agrarisch gebruik van de grond naar stedelijke doeleinden. De Stadsvernieuwing b.v. blijkt ook ten aanzien van de ruimtelijke aspecten een eigen wetgeving nodig te hebben met aangepaste planvormen. Hetzelfde geldt voor verschillende onderdelen van de milieuwetgeving.

De kern van het probleem zit 'm daarin dat de Wet R.O. (terecht) sterk *territoriaal* (geografies) gericht is. Komplekse ruimtelijke processen waarin centrale sociale en economische vraagstukken mede bepalend zijn laten zich daaronder echter niet bruikbaar rangschikken.

We denken dan aan de werkgelegenheidsaspecten, regionaal-economies beleid, bevolkings spreiding, vestigingsplaatskeuze en milieueffekten. Daarnaast is het in een aantal gevallen van belang om te konstateren dat onze ruimtelijke wetgeving van typies stedelijke aard is, hetgeen met name in landelijke gebieden tot problemen leidt. Een recente studie over de Groningse streekdorpen en lintbebouwing geeft hiervan een goed beeld. (Planol. Studiecentrum R.U. Groningen, 1979).

Het is verheugend dat er aan de ver-

betering van de beleidsvorming en vooral ook aan de praktische hanteerbaarheid van het ruimtelijk beleid wordt gewerkt. Althans, daarover wordt intensief nagedacht. Maar de recente discussies in de Raad van Advies van de Ruimtelijke Ordening (RARO, 1980) over de Operationele Gebiedsaanwijzing (OGA) als mogelijke nieuwe planologische rechtsfiguur tonen aan dat we nog een lange weg te gaan hebben. Wij vrezen dat ook hier de regelingen en bijstellingen het tempo van de werkelijke veranderingen niet zullen kunnen houden. In een aantal gevallen zal de Tijd zeker een deel van de problemen die we gemaakt hebben "oplossen", d.w.z. ze buiten spel zetten. Maar een ander deel zal als rekening gepresenteerd worden. Voor een uitvoeriger uiteenzetting over deze kongestievervalsingen in de ruimtelijke beleidsvorming wordt verwezen naar andere publikaties (o.m. Goudappel, 1980). De lezer vraagt zich misschien al af of we niet te ver van ons onderwerp: ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit zijn afgedwaald. Bepaald niet! Want de hier opgesomde vraagpunten, die we kunnen samenvatten onder de aanduiding *ongelijksoortigheid* en *ongelijkzijdigheid* in het ruimtelijk beleid hebben allemaal rechtstreeks te maken met de (blokkering van) bestemmingen en de kwaliteitsvraag.

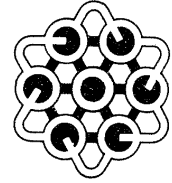
De nabije toekomst zal moeten leren of we aan een "ruimtelijke dwangneurose" kunnen ontkomen; daar zal een "keerpunt" voor nodig zijn.

N.B. Dit artikel is in hoge mate geïnspireerd door stimulerende discussies in de gespreksgroep G10+, waarin op initiatief van prof. dr. A. Hendriks een tiental docenten van de T.H. 's Delft en Eindhoven en van de Universiteit van Amsterdam (Bouweconomie) praten over de toekomst van het bouwen.

Literatuur (referenties)

- van den Berg, L., R. Drewett, L. H. Klaassen, A. Rossi, C. H. T. Vijverberg (1980). *Urban Europe: a study of growth and decline* (deel I van drie delen, uitg. European Coördination Centre of Research and Documentation in Social Sciences - the "Vienna Centre") Pergamon, London 1980.
- Bos, P. (1972). Mens-ecologie en ruimtelijke ordening; een hypothese. In: Klaassen, L. H. (red.) *Regionale economie; het ruimtelijk element in de economie*. Groningen 1972.
- van den Broek, A. A. J. (1973). Inventarisatie en onderlinge samenhang van de factoren die het autobezit en het gebruik van auto en openbaar vervoer bepalen, alsmede hypothese t.a.v. de werkingwijze van mogelijke beleidsinstrumenten. (Pilot fase; interim rapport van Proj. Bureau Integr. Verkeer en Vervoer Studies) Amsterdam 1973.
- Boulding, K.E. (1970). *Economics as a Science*; New York 1970.
- Buit, J. (1978). Doelstellingen en ruimtelijke voorstellen; planologische beschouwingen over een "ongemakkelijke" relatie. Assen, 1978 (hoofdst. 4: ruimtelijke flexibiliteit).
- Coleman, A. (1976). Is planning really necessary? *The Geographical Journal*, Vol. 142, (nov. 1976), part 3, p. 411-439.
- Ettinger, J. van (1974). *Overleven door kwaliteit*; Amsterdam 1974.
- Ettinger, J. van (1974). *Op zoek naar kwaliteit*; Baarn 1974.
- Friese, P. (1979). *Voorraadeconomie*; (Wiardi Beckman Stichting) Deventer 1979.
- Goudappel, H. M. (1980). *National Physical Planning in the Netherlands; a critical review on policies, methods and deficiencies*; Paper to Polish-Dutch Seminar on Regional Planning, Warszawa, april 1980.
- Hendriks, A. (1979). *Een keerpunt in de produktie*. Delft 1978.
- Hendriks, A. (1979). *Het keerpunt in het bouwen*; Studium Generale Vrije Universiteit, Amsterdam 14 februari 1979.
- Hoogstraten, P. van (1979). *Regionale ontwikkeling en planning, nieuwe problemen, nieuwe politiek?* (in gelijknamige bundel, p. 163 e.v.) *Ekologische Uitgeverij/Zone*, Amsterdam 1979.
- Klaassen, L. H. (1978). *Het desurbanisatieproces in de grote steden*; *Economisch-Statistische Berichten* (1978), nr. 1, p. 8-10.
- Klein, F. R. (1980). *Stedebouw en Energie*; *Congres van Stedebouwkundigen in Strasbourg*, *Tijdschrift voor Stedebouw en Volkshuisvesting*, 61 (1980), nr. 2, p. 140-143.
- Kwee, S. L. (1979). *Nederland op weg naar een postindustriële samenleving?* (Hfst. 1 uit gelijknamige bundel), Assen 1979.
- Planologisch Studiecentrum R.U. Groningen en Inst. voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding, Wageningen (1979). *Streekdorpen en lintbebouwing in de provincie Groningen; verkenning, analyse en aanbevelingen betreffende ruimtelijke en maatschappelijke aspecten*. Wageningen 1979.
- Price, Joan (1979). *The earth is alive and running out of breath*; *East West Journal* 9 (1979), nr. 9, p. 28-33.
- Provincie Noord-Holland (1978). *Streekplan Amsterdam-Noordzeekanaalgebied*. Haarlem 1978.
- Quené, Th. (1973). *Ruimtelijke Ordening; een tussentijds bestek*. In: *Tussentijds Bestek*, publ. Sticht. Mij. en Onderneming, Amsterdam 1973; ook: RPD-Zwart Wit reeks nr. '73-3, Den Haag.
- RARO (1980). *Advies over de operationele gebiedsaanwijzing als planologische rechtsfiguur; aangeboden aan de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening*, 10 december 1979. *Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage* 1980.
- Ronteltap, R. en J. Funken (1972). *Ruimteconsumptie of bouwconsumptie? Sociale kosten van de wijze van wonen en verplaatsen 1970-2000*; Deventer 1972.
- van de Veer, F. (1979). *Sociaal vestigingsbeleid in Rotterdam*, in: P. van Hoogstraten (red.): *Regionale Ontwikkeling en Planning*; Amsterdam 1979.
- Veldhuizen, K. J. en E. J. H. Hacfoort (1978). *Waardering van woonsituaties; het gebruik van waarderingsmetingen ten behoeve van de ruimtelijke planning*. Eindhoven (Stichting PVP) 1978.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid (1977). *De komende vijf-entwintig jaar; een toekomstverkenning voor Nederland*. WRR Rapport nr. 15, Den Haag 1977.

Urbanistiek

een inleiding

H. M. Goudappel*

In 1967 werd aan de ook toen nog jonge T.H. Eindhoven (1957) een afdeling Bouwkunde gesticht. De wederopbouw golf (tot ca. 1960) en de daarop volgende expansie in het bouwen ten gevolge van uitbreidingen (groei), vernieuwing (na afbraak), verandering en uitdunning boden het perspectief voor een opleiding "waarbij het accent dient te vallen op de rationele, functionele en technische aspecten van het bouwen" (Bouw. 1967). Gewaarschuwd werd tegen een te eenzijdige aandacht voor de vormgeving. "Alle aanleiding is aanwezig om nieuwe wegen in te slaan. Daarbij zal in belangrijke mate gevaren moeten worden volgens een nieuwe koers, hetgeen inhoudt dat een langdurig proces van formulering en opbouw voorzien moet worden, waarbij zonder enige twijfel onderwijstechnisch vele problemen overwonnen moeten worden."

Tot een van de kernproblemen van de nieuwe bouwopgave behoorde de toe-

Dit artikel geeft in vogelvlucht een schets van de urbanistiek, zoals deze ten grondslag ligt aan het onderwijs en onderzoek in de ruimtelijke planning aan de T.H. Eindhoven en dat als concept ook in de praktijk bruikbaar blijkt.

Er is met die urbanistiek niets bijzonders aan de hand; het is een poging om de elementen en de verschijnselen die er in het spel zijn in het ruimtelijk handelen (planning, beleid, organisatie, uitvoering) te inventariseren en te rangschikken en waar mogelijk samenhang en structuur te ontdekken. Dit streven is ingegeven door de overtuiging dat er een tekort is aan inzicht en diepgang bij dat ruimtelijk handelen. Dit is de hoofdoorzaak van vele onzekerheden, tegenvallers en mislukkingen. De ruimtelijke ontwikkelingen zullen we alleen de baas kunnen als we terugvallen op grondslagen en achtergronden.

komstige urbanisatie van ons land. Was niet ruim een jaar eerder de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening verschenen, die geheel nieuwe en ongedachte perspectieven opende op de ruimtelijke inrichting?

Gekonstateerd werd dat er een geleidelijke vermenging tussen de stedenbouwkundige en architectonische vormgeving optrad. De grootschalige en omvangrijke architectuur ging steeds meer in de richting van een veelomvattende stedenbouwkundige vormgeving. Het perspectief leek Hoog Catharijne, Bijlmermeer, Maarssenbroek en Pampusstad. Planning en organisatie dienden de noodzakelijke voorwaarden te scheppen voor een vlot verloop van de operaties. "... een groeiende behoefte aan wat men *urbanisatie-techniek* zou kunnen noemen. Hierbij wordt het probleem aan de orde gesteld van de samenhang van diverse stedelijke voorzieningen, die tesamen een uitgestrekt gebied levensvatbaar en bewoonbaar moeten maken. Het gaat hier om de vervlechting van stedelijke voorzieningen in antwoord op het complex van behoeften, dat door de samenleving

wordt gesteld." De nieuwe bouwkundig ingenieur zou tesamen met "een groot aantal specialisten van diverse pluimage" een duidelijke rol moeten vervullen in "de vertaling van een gecompliceerde gebruiksvraag in een bouwkundig te realiseren milieu".

In juni 1970 dienden de eerste afstudeerstudenten, die de driejarige kandidaatsopleiding hadden voltooid, zich aan om zo'n nieuwe bouwkundig ingenieur te worden. Hoewel: onderweg was er wel wat gebeurd. De verwachtingen leken na de woelingen van '68 en de (bouwkundige) meidagen van 1970 in Eindhoven wat anders en zeker ook wat onzekerder. De fraaie volzinnen die het technisch toekomstperspectief schetsen, bleken al snel te verbleken.

Het was in dat klimaat dat de *Urbanistiek* haar eerste vorm kreeg en kon gaan uitgroeien tot *een op integratie en toepassing gericht concept inzake de ontwikkeling en de inrichting van onze gebouwde (verstedelijkende) omgeving*.

De kans was uniek: op een moment waarop weinig of niets meer "gegeven" was, werken aan de opbouw van een benaderingswijze en een manier van

*prof. ir. H. M. Goudappel, hoogleraar TH Eindhoven, afdeling Bouwkunde, vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie

aanpakken die inspeelde op sterk veranderende omstandigheden in praktijk, samenleving en onderwijs.

We willen in dit artikel een summier overzicht geven van de inhoud en de vorm die dit urbanistiekconcept na tien jaar intensief werken heeft gekregen. In de loop van de 70-er jaren is in de (vak-)groep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie, naast een overmatige onderwijslast, langs verschillende lijnen gewerkt aan een verkenning en analyse van de actuele ruimtelijke problemen en aan de mogelijke manieren om die problemen het hoofd te bieden. Reeds terstond bleek dat het ruimtelijk handelen in steeds toenemende mate belemmerd werd (en wordt) door het ontbreken van een overkoepelend (denk)kader en door een gebrek aan integratie tussen en in de beleidssectoren en de erbij betrokken disciplines. Daarbij manifesteerde zich een volstrekt onvoldoende aansluitingsmogelijkheid tussen de maatschappelijke situaties en processen enerzijds en de ruimtelijke ontwikkelingen anderzijds. Juist in een situatie waarin niet meer teruggevallen kan worden op gevestigde meningen (paradigma's) en routineachtige procedures wrekt zich het ontbreken van een denkkader of "konsept". Lapmiddelen als doelstellingenreeksen en inspraakvertoningen hebben inmiddels hun ontoereikendheid overtuigend laten zien. De mate waarin de ruimtelijke problematiek een maatschappelijke problematiek bleek te zijn gaf aan de invulling van het urbanistiekconcept een extra dimensie.

Samenvattend kunnen we inmiddels zeggen dat de volgende hoofdpunten de grondslag voor de verdere uitwerking van het urbanistiekconcept zijn gaan vormen:

- de noodzaak het denken en handelen met betrekking tot onze ruimtelijke omgeving te vatten in een *samenhangend konsept* of kader;
- het centraal stellen van *mens en samenleving* en van de relaties en processen die zich afspelen in hun verhouding tot de leefomgeving;

– het onderkennen van de *voortdurende veranderingen* die optreden in situaties en omstandigheden en het operationeel maken van die veranderingen als kenmerkende bestanddelen van het ruimtelijk handelen.

Het zal vanzelf spreken dat zowel de benaderingswijze van de problematiek als de omstandigheden met elkaar de weg wijzen naar bepaalde oplossingen. Wie wat dieper ingaat op de zaken, komt al gauw tot de ontdekking dat het heus niet alleen gaat om specifiek *ruimtelijke* problemen. De genoemde punten kunnen we op vele analoge situaties van ons maatschappelijk leven betrekken. We leveren met ons allen ons aandeel in onze cultuur, ook als het de krisissituaties daarin betreft.

In de urbanistiek willen we het echter gericht hebben over de nogal verstoorde relatie tussen *mens en ruimte* en dat terrein is al groot genoeg. Het stemt tot voldoening dat we treffende en inspirerende parallellen tegenkomen in wetenschap en praktijk als het gaat om het zoeken van nieuwe wegen en oplossingen. Kultuurfilosofie, ekologie, psychologie, fysika, geven alle impulsen daartoe en er lijkt een groeiende integratie tot stand te komen.

Noch qua inhoud, noch qua naamgeving bleek het hanteren van het urbanistiekbegrip oorspronkelijk, zij het dat we dat pas later ontdekten. Meer dan 50 jaar geleden voerde De Casseres (1926) al een pleidooi voor urbanistiek als een vervanging van het "hatelijk-onjuiste stedebouw". De Casseres (1929) wees ook nadrukkelijk op de sociale dimensies en introduceerde in 1929 het begrip planologie (zie Goudappel 1976T, 1980V). Sfintescu (1934) voerde in gelijke zin een pleidooi voor een "urbanistique générale". In Duitsland werd in 1973 door het samenwerkingsverband van de Duitse steden het Deutsche Institut für Urbanistik gesticht, waarin vooral vanuit de bestuurs- en beleidspraktijk ("Kommunalwissenschaften") naar de stedelijke planning zou moeten

worden gekeken (zie Goudappel 1976T).

Waarom een "konsept"?

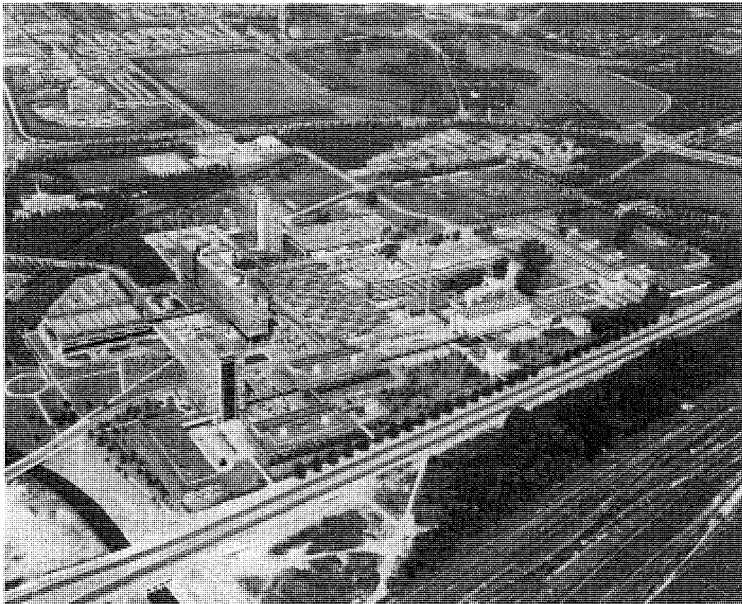

De urbanistiek beoogt geen "theorie" te zijn en wil dat ook niet worden. Het gaat immers om een erg complexe zaak waarin verandering troef is. Ongetwijfeld is er op onderdelen wel eens iets te onderkennen dat wetmatigheid vertoont en daardoor in een theorie gevat zou kunnen worden. Maar dan nog is de vraag hoe lang zo'n verband stand houdt in een meervoudig wisselende omgeving.

Wij geven de voorkeur aan het begrip *konsept*. We kunnen dat omschrijven als een samenhangend geheel van overwegingen en invloeden ter verklaring van een verschijnsel vanuit een bepaalde gezichtshoek. De essentie van een konsept is, dat het een kader en/of structuur aangeeft waarbinnen men de vrijheid heeft om plaats- en tijdgebonden te handelen. Er is hier grote verwantschap met het "echte" begrip stedebouw, dat ook een structurerend principe beoogt te zijn, waarbij de vorm (het concrete bouwwerk) voorlopig nog uitgesteld wordt.

Dezelfde katalyserende rol speelt een konsept ten opzichte van de mogelijk latere theorie-vorm. Een konsept verklaart niets en wil geen universele oplossingen geven, maar scheidt wel voorwaarden voor het zoeken van achtergronden en wetmatigheden. Newton vatte zijn ontdekkingen en definities over de verandering in beweging op een nieuwe manier samen; dit leverde de "conceptual structure" van de zwaartekracht.

Hij schiep hiervoor een wiskundig verband (calculus) dat met alle gekonstateerde verschijnselen rekening hield. Over de *oorzaken* van de zwaartekracht en de (nog) niet waargenomen fenomenen geeft Newton's konsept geen uitsluitel. Maar met krachten, massa's en

TH Eindhoven (foto KLM-Aerocarto b.v.)

versnellingen kon hij uit de weg, van appels tot hemellichamen.

Erikson (1977) zegt, dat een concept ontstaat in een periode of sfeer van onzekerheid en crisis. Het heeft de vorm van een *ritualisering* die "bijdraagt tot het vermijden van impulsieve overdaad en dwangmatige zelfbeheersing, van sociale vormloosheid en moralistische dwang". In perioden van snelle verandering kunnen ritualisering en uiteenvallen onder invloed van veranderende ideologie en technologie. "Maar nieuwe ritualisering ontstaat alleen daar waar een dominerende geest ontstaat die in overeenstemming is met nieuwe materiële feiten, met een nieuw gevoel van realiteit, en met nieuwe prikkels voor interactie in de aktualiteit."

En zijn we daar niet met z'n allen aan bezig?

Eisen aan een concept

Waar een concept vooral een opstelling beoogt te geven t.o.v. de aktuele proble-

matiek, zou het terecht zijn om thans een min of meer uitvoerige uiteenzetting te geven van de ruimtelijke problemen en ontwikkelingen, waarmee wij gekonfronteerd worden. Enkele punten werden in de inleiding reeds genoemd. Wij moeten er echter nu van uitgaan dat de lezer met deze materie enigermate vertrouwd is, omdat een behandeling binnen het bestek van dit artikel eveneens ruimtproblemen zou oproepen. Wij hebben elders reeds verschillende uiteenzettingen hierover gegeven. (Goudappel 1976T, 1979, 1980, V, P, R, W). Overigens zal zo'n overzicht nu ook volgen, maar dan in spiegelschrift, nl. als opsomming van de eisen waaraan een concept als door ons bedoeld wordt, moet voldoen. Immers, wij mogen van zo'n reeks eisen verlangen dat ze de indicatie geven van de antwoorden waarop wordt gewacht. Wij volstaan met een puntsgewijze weergave, die uiteraard stuk voor stuk een uitvoerige toelichting zouden verdienen.

1. Uitgangspunt voor een concept dient o.i. te zijn een *holistisch* (of: "Ganzheits-")*karakter*, d.w.z. het moet

veelomvattend zijn en bestaan uit een geheel van elkaar wederzijds aanvullende overwegingen van zowel rationele als emotionele aard.

2. De strekking van het concept dient *algemeen* te zijn in zowel de ruimte (stad, regio, derde wereld) als in de tijd (historisch prospectief). Daarbij dient het aksent te vallen op de voortdurende *verandering* en op de *kontinuiteit* die inherent zijn aan ruimtelijke processen. Het is van belang dat de opzet ongevoelig is voor de richting waarin de ontwikkeling loopt (groei of afname).

3. Er moet *aansluiting* zijn op de "omringende wereld", zowel op concrete problemen als op buurtdisciplines; dit door koördinatie, afstemming en samsenspel.

Naast deze algemene punten komen we tot een drietal noodzakelijke *karaktertrekken* van het concept:

4. *Heuristisch*, d.w.z. nadruk op het ontdekken ("vinden") van verbanden; intuïtie, empirie en inzicht zijn daarbij van meer nut dan streng systematisch onderzoek. Daarvoor is het veld van onderzoek té kompleks (vgl. punt 3 en 9). Bruikbare stellingen dienen te worden opgebouwd uit eenvoudige samenhangen en vervolgens met bewijzen te worden onderbouwd.

5. *Synthesevormend* ten aanzien van:

- denken en handelen;
- intellect (ratio) en emotie (intuïtie);
- inhoud, vorm en proces;
- Materie, Energie en Informatie als de konstituerende "werelden" van onder meer onze ruimtelijke omgeving.

6. *Konvergerend*; dit in tegenstelling tot de uitdijende en fragmenterende tendenzen die inherent zijn aan determinisme en specialisatie; deze konvergentie mag echter niet strijdig zijn met het open karakter dat in punt 2 is benadrukt.

Om dit alles mogelijk en werkbaar te maken is het nodig dat we:

7. terugvallen op *fundamentele karakteristieken*, d.w.z. op hoedanigheden en kwaliteiten;

8. afstemmen op een *integrerend* en

koördinerend vermogen ten opzichte van planning, beleidsvorming en empirisch onderzoek.

9. en tenslotte moet het concept *hanterbaar en uitwerkbaar* zijn in de praktijk van het ruimtelijke handelen en o.m. de basis kunnen vormen voor de te hanteren methoden van onderzoek, ontwerp, evaluatie en besluitvorming.

De nogal gekoncentreerde vorm van dit overzichtje, dat als het ware een afspiegeling vormt van onze ruimtelijke problematiek, zal niet nalaten de indruk te vestigen, dat we kennelijk op weg moeten om de Steen der Wijzen te zoeken.

In ieder geval zullen we veel verder moeten zoeken dan naar het schaap met de vijf poten. Ter geruststelling moge worden opgemerkt dat het uiteindelijk te presenteren concept in hoge mate aan dit Eisenpakket zal voldoen!

Wij moeten niet vergeten dat we met onze rug tegen de muur staan. Wie in recente overzichten, zoals dat van Van der Cammen (1979) de onthutsende hoeveelheid van snel verouderende methoden, technieken, opvattingen en inzichten geëtaleerd ziet, moet tot de overtuiging komen dat alleen een terugvalen op een algemene grondslag enige hoop op uitzicht kan geven. Van der Cammen stelt dan ook zeer terecht, dat voor de planologie en ruimtelijke planning het nu een eerste vereiste is, dat deze tot een gemeenschappelijke vorm van probleemstructurering komt (p. 144).

Opbouw van het concept

Het urbanistiekconcept is van onderaf opgebouwd. Door een voortdurende confrontatie met praktijksituaties en -voorvallen en een voortdurende toetsing van de denkwijze aan de werkelijke ontwikkelingen werd vermeden, dat er een al te abstrakt schema zou ontstaan, dat het contact met de alledaagse wer-

kelijkheid mist. Als "bouwers" kunnen we ons dat niet veroorloven. We stellen dit met zoveel nadruk, omdat er in het navolgende natuurlijk wel schema's zullen verschijnen en het zal van de lezer uiteraard wat moeite eisen om het gebodene te volgen.

De schema's etc. zijn echter geen doel, maar middel. Wij hopen elders aandacht te geven aan het verheugende feit, dat de gehanteerde samenhangen en indelingen uitstekend aansluiten op veel meer omvattende denkbeelden, die vroeger en nu en in oost en west door de mensheid zijn ontwikkeld.

Wij willen proberen iets van de geleidelijke opbouw van onderaf te laten doorklinken in de manier waarop het verhaal nu is opgebouwd.

Het slechts schetsen van de hoogtepunten van ons parcours brengt wel het probleem met zich mee, dat de lezer een enkele maal gekonfronteerd wordt met sprongen in de gedachtenontwikkeling. Wij hopen dat geïnteresseerden hierdoor zullen worden uitgenodigd kennis te nemen van uitvoeriger uiteenzettingen en onderbouwingen, die ten dele nog in bewerking zijn.

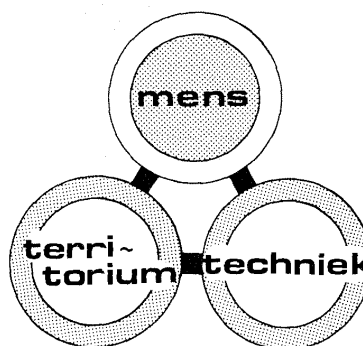
De algemene opbouw van het urbanistiekconcept volgt nu in drie opeenvolgende stappen of niveo's:

1. Eerste nivo: primaire samenhangen (triaden)

Bij de opbouw van onderaf spelen elementaire drievoudige structuren de hoofdrol. Overal om ons heen kunnen we eenvoudige samenhangen aantreffen, die uit drie delen bestaan. Al het goede bestaat in drieën, zegt de oude volkswijsheid. De verklaring daarvoor is niet zo moeilijk. Weliswaar is polariteit (dialektiek) de grondslag van alle verschijnselen, maar twee (tegengestelde polen zijn nooit in evenwicht; daarvoor is een derde faktor nodig die evenwicht maakt, verschil opheft, neutraliseert of hoe men dit ook wil uitdrukken. Een drievoudig verband is het eenvoudigste systeem dat stabiel kan zijn. Daarom staat een fotoestel op een

driepoot, maar het doet dan ook niets meer dan staan; het krachtenspel van m'n fiets heeft al *beweging* nodig om overeind te blijven, maar kan dan de derde poot zelfs missen!

We kunnen zo'n samenhang uitdrukken in een driepool of triade (triplet). Neem als voorbeeld het verband mens-territorium-techniek (fig.). Daar is erg veel over te zeggen en aan te ontlenen. De mens beheerst zijn omgeving/leefruimte al naarmate hij technische middelen ontwikkelt. Maar er is een voortdurende wisselwerking: de techniek vormt de mens weer. Dit verhaal gaat op vanaf het eenvoudigste gereedschap om het land te bewerken (kultiveren) tot aan het organisme voor de grote stad met zijn verkeersstelsels en energievoorzieningen enz.

Wij volstaan hier met de vermelding dat de driepoolstructuur (bijna) altijd kan worden teruggevoerd op drie fundamenteel verschillende elementen, die archetypisch van aard zijn. Dat zijn de aan de polariteit ontleende tegengestelde beginselen: *receptief* (ontvangend) en *actief*, met dan als derde het *bemiddelende*, evenwichtmakende of neutraliserende beginsel. We komen dit tegen in de opbouw van de natuur, de mens (lichaam, ziel, geest) en van het goddelijke (drieëenheid). In alle culturen is en wordt daar op verschillende wijze uitdrukking aan gegeven, maar het beginsel is steeds hetzelfde.

Voor onze beschouwingen, waarin de

ruimtelijke processen centraal staan, blijkt de meer concrete aanduiding Materie-Energie-Informatie zeer bruikbaar. We zullen in vele gevallen kunnen wijzen op het stoffelijke, het energetische en het informatieve aspect van een verschijnsel dat we bestuderen. Omgekeerd kunnen we zeggen dat de konstatering dat deze drie aspecten vertegenwoordigd zijn in de beschrijving van een proces, een zekere garantie biedt dat we op het goede spoor zitten al het om een verklaring ervan gaat.

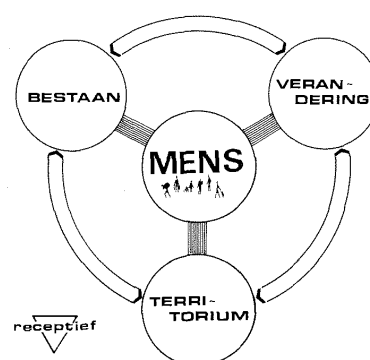
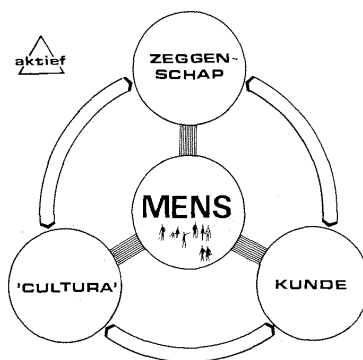
Voor een uitvoeriger bespreking van dit M-E-I-kompleks moeten we verwijzen naar komende publikaties.

Nu is er het gevaar dat men zó gelukkig is met die eenvoudige driepoolstructuren, dat de neiging ontstaat om nu alles maar met opeenstapelingen op "velden" van triaden te gaan verklaren. Maar die vlieger gaat niet op; honderd fotostatieven bij elkaar zijn niet in staat om het ruimtelijk gebeuren of de ontwikkeling van onze *kultuur* te verklaren.

Om op de fiets te blijven is er beweging en verandering nodig. We krijgen nu te maken met een *proces*, waarin de Tijd een rol gaat meespelen. We zullen straks zien dat we dit kunnen aangeven door een vierdelig schema.

De mens is nu bij uitstek de veroorzaker van die verandering als het om onze *kultuur* gaat. Hij gebruikt daartoe zijn bekwaamheden (*kunde*) en bouwt hiermee zijn *bestaan* op. Belangrijk in dit geheel is hoe de mens zijn verhouding daarbij ziet ten opzichte van zijn omgeving en zijn medemens; kortom: hoe hij zijn *zeggenschap* plaatst.

We hebben hier in woorden neergezet, wat ook in een schematisch verband kan worden gevat. We kunnen nl. rond dat mens-zijn de kursief gestelde begrippen rangschikken in vierpolen en daarbij onderscheid maken tussen de actieve elementen en de receptieve. We moeten dit hier kortsluiten door de beide diagrammen hier slechts weer te geven.

Voor de goede orde zij hier opgemerkt dat we onder "mens" zowel het individu als groepen en maatschappelijke verbanden dienen te rekenen. Met deze opstelling hebben wij het punt bereikt waarop we kunnen spreken van een:

2. Tweede nivo: verweven samenhangen ("ster")

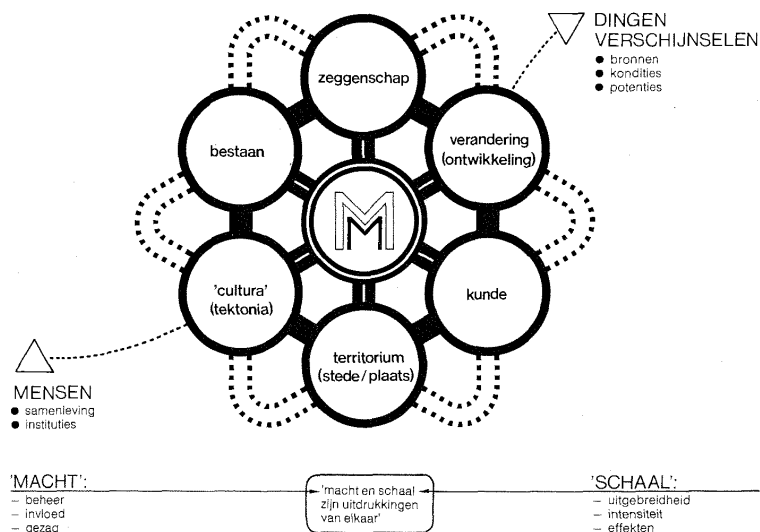
De polariteit en de gemeenschappelijke kern van de beide verbanden die zojuist werden aangegeven, nodigen uit tot een samenvoeging tot een zeshoekige figuur, die door het aangeven van de vele onderlinge relaties tussen de verschillende *aspecten* uitbreidt tot een stervormige figuur. Het blijkt dat we in deze figuur de gehanteerde begrippen op ver-

rassende manier een "plaats" kunnen geven.

In eerdere publikaties (o.m. Goudappel 1976) hebben we hetzelfde schema langs andere weg "afgeleid", eveneens met driepolen.

We hebben nu deze weg gekozen om de verschillende mogelijkheden te laten zien.

Dit diagram toont een boeiende verweving van actieve menselijke fakulteiten (kundigheid, zeggenschap en "cultura"/"bouwen") en de receptieve "dingen"/verschijnselen (territorium, bestaan en verandering). Deze laatste drie zijn de *dragere* van de ruimtelijke en temporele verschijnselen die we in ons

vak bestuderen. Omdat het begrip cultuur veel verwarring blijkt te geven, gebruiken we de term "cultura", die zelf weer verwijst naar het actief handelen, het tektonische of gewoonweg het *bouwen*, in z'n vele verschijningsvormen.

De eerstgenoemde drie "mens"-elementen hebben te maken met de verschillende vormen van *macht*. Bij de dingen/verschijnselen kunnen we praten in termen van *schaal*, maat, verhouding. En we weten allemaal hoezeer macht en schaal uitdrukkingen van elkaar kunnen zijn.

Het is niet ondenkbaar dat de lezer wat moeite heeft met het "spelen" met zulke kennelijk zwaar beladen begrippen. Het zou misschien beter zijn de verschillende aspecten aan te duiden met symbolen, maar dat zou toch ook weer grote problemen meebrengen. We beperken ons maar tot de konstatering, dat iedere term in deze diagrammen staat voor een heel *begripsveld*. Deze begripsvelden zijn en worden in verschillende deelstudies uitgewerkt.

Met dit sterdiagram hebben we nu op een tweetal nivo's een aantal (7) veelbetekenende begrippen bijeen gebracht. Zij geven met elkaar een palet waarmee een verscheidenheid aan verschijnselen om ons heen geschilderd zou kunnen worden. Dat ligt dus op het vlak van de informatie, dat letterlijk betekent: het tot (in) *vorm* brengen; ze zijn dus kennelijk met het bemiddelende bezig. Het ligt derhalve in de lijn van ons concept om enerzijds naar een equivalent te zoeken in het materiële vlak, dat is van de concrete *gebouwde* omgeving en anderzijds in het vlak van de achtergronden ("ideeën") die achter de verschijnselen liggen, kortom het energetische element.

Wij volstaan nu met de konklusie dat in elk van de beide genoemde richtingen (materieel resp. ideëel) op dezelfde wijze een samenstel van fundamentele begrippen in ster-vorm kan worden afgeleid.

Ook in de materiële sektor kunnen we derhalve zeven categorieën onderscheiden. Die hebben alle te maken met de concrete ruimtelijke en bouwkundige vormgeving en inrichting, zoals de mens die hanteert om zijn omgeving te ordenen en inhoud te geven. Maar ook om die uit te putten en te vernietigen! Het gaat hier om de konkrete vraag van het HOE; we vatten die samen in de volgende begrippen:

7. Natuurlijk domein	}	— actief
6. Cultureel milieu		
5. Werken (productie)	}	— receptief
4. Structuren (ruimtelijke)		
3. Verbindingen (netwerken)		
2. Wonen		
1. Voorzieningen		

We merken op dat deze rangschikking analoog is met die in het hiervoor behandelde aspektendiagram. De hier voorgestelde categorieënreeks duiden we aan met de term *infrastructuur* (= onderbouw), de konkrete materiële basis van ons ruimtelijk handelen. Het ligt voor de hand om de aspectenreeks aan te duiden als *superstructuur* (= bovenbouw).

Voor het gebruik van deze termen zijn er voldoende argumenten in vooral de internationale literatuur; de woordbetekenis is echter wat ruimer dan in het Nederlands gebruikelijk is. (Superstructure: Ensemble des institutions, des idées, de la culture d'une société (par opposition à l'infrastructure, qui est la base matérielle, économique, de cette même société.) Grande Larousse, 1964.)

Voor wat de infrastructuur betreft is deze gedachtengang reeds uitvoerig uiteengezet (Goudappel 1979).

Het derde segment, dat van de achtergronden of de "ideeën" kunnen we op eenzelfde wijze als sterdiagram opbouwen. We duiden die aan als de *ideostructuur*. De begrippen die hierin hun plaats moeten krijgen hebben te maken met het WAAROM.

Het behoeft geen betoog dat dit een zwaartepunt van het urbanistiekconcept is. Immers, een van de voorwaar-

den waaraan dit concept moest voldoen was, het gefundeerd zijn in de wezenlijke achtergronden van de verschijnselen waarmee we ons bezighouden.

Het veelal ontbreken van die invalshoek bij het ruimtelijk denken en handelen zien wij als hoofdoorzaak van een ruimtelijke planning en stedenbouw zonder visie en perspectief.

Nu is het invullen van de ideostructuur niet zonder problemen. Beter gezegd: we kunnen deze invulling op verschillende manieren laten plaatsvinden, al naar beschouwingwijze, wereldbeeld of ideologie van degene die deze invulling onderneemt. Ook kan de invulling gebeuren in relatieve termen (b.v. ruimte, tijd, bewustzijn) dan wel in absolute termen (b.v. heeal, eeuwigheid, Al of God).

Dat dit feit zich hier aandient, is een groot voordeel. Meestal komt men er niet aan toe. Of men laat het links liggen in een poging tot zgn. neutraliteit of waardevrijheid. Naar de achtergronden of de instelling van een auteur kan men dan alleen maar raden. Maar nu moet men met de billen bloot!

Dit spektakel zullen we de lezer echter op dit moment besparen. We volstaan met het aangeven van één mogelijke (proeve van) invulling van de ideostructuur, maar de onderbouw ervan moeten we helaas achterwege laten. Publikatie daarvan zal in ander verband moeten volgen.

In het volgende zullen we als elementenreeks voor de ideostructuur meenemen:

7. (Zelf-)bewustzijn
6. Energie
5. Kreativiteit
4. Informatie
3. Tijd
2. Ruimte
1. Materie

Ook deze reeks kan onderverdeeld worden in receptieve en actieve elementen. De opbouw van de ideostructuur is n.l. geheel analoog aan beide andere "structuren". Verwante begrippen staan tel-

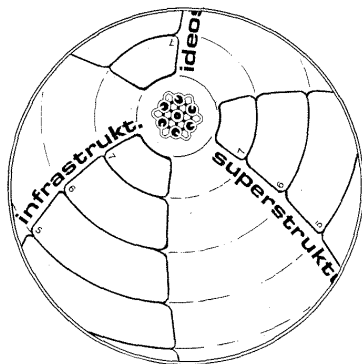
kens op eenzelfde plaats in de reeksen en de indeling is analoog. In de hiernavolgende samenvattende diagrammen zal dit duidelijk worden.

3. Derde nivo: ruimtelijke samenhang

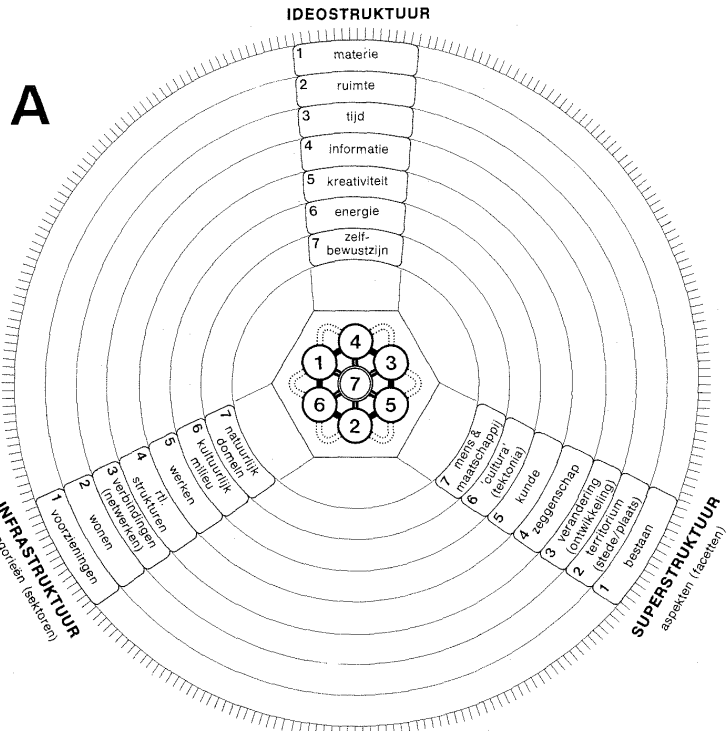
We staan nu op ons tweede nivo met drie "segmenten" in de hand, die naar drie richtingen inzicht kunnen geven in o.m. het ruimtelijke en het bouwkundige gebeuren. De neiging is groot om dit nu in een rechthoekig assenstelsel aan te geven en te zeggen dat we allerlei verschijnselen kunnen "plaatsen".

Dit is echter een doodlopende weg, want het blijkt dat we weinig of niets kunnen doen met zo'n "plaats"-bepaling. Alle beweeglijkheid en verandering (voorwaarden in het konsept!) zouden verloren gaan.

Het karakter van de samenhang tussen de drie structuren komt echter wel tot uitdrukking als we deze op een boloppervlak met een gemeenschappelijk punt als "pool" afbeelden. We geven hiervan een schematische aanduiding:

Wij zullen straks zien waarom deze afbeeldingswijze van groot belang is voor de dynamiek van het konsept. Eerst maken we uit praktische overwegingen een zgn. uitslag van dit ruimtelijk beeld, hetgeen leidt tot een drievoudig segmentendiagram (fig. A). Hierin zijn de reeds bekende begrippen gerangschikt, verdeeld over de drie "structuren".

Men dient bij de verdere hantering van deze figuur echter steeds het bolvormige karakter in aanmerking te nemen.

In het geheel blijkt nu ook de samenhang en verwantschap tussen de begrippen in elk der segmenten; zij liggen op dezelfde "breedtegraad". Kijken we b.v. eens naar cirkel 3, dan zien we de onmiskenbaar bij elkaar behorende begrippen tijd, verandering (ontwikkeling) en verbindings (netwerken). De laatstgenoemde als concreet ruimtelijke *vormverschijning* van de abstracte aanduidingen in de ideo- en de superstruktuur.

We kunnen nu stellen dat wij ons een (drievoudig) beeld hebben gevormd van het *denkkader* waarin ruimtelijke processen (en ook bouwkundige, kulturele e.a. processen) zich afspelen. De praktisch ingestelde zal terecht de vraag stellen wat je hier nu mee kunt doen; immers, ook de praktische bruikbaarheid was een basisvoorwaarde voor het konsept. In concrete termen gaat dit om

de vraag, hoe het nu met het *handelingskader*, het doen en het maken, gesteld is.

De introductie van de bolvormige voorstellingswijze wijst ons nu de weg naar het antwoord. Wij spraken al over de "pool", waaraan de afgebeelde segmenten ontsprongen. Welnu, er zal dan ook sprake moeten zijn van een tegenpool! Welke segmenten zal deze bevatten als het concreet handelen in het geding is? Ons antwoord kan direct zijn: het betreft de drie hoofdelementen van het ruimtelijk handelen: *planning, beleid* c.a. en (planologisch) *onderzoek*.

De ook voor ons teleurstellende konstatering dat we thans moeten volstaan met slechts de "plaatsing" van deze begrippen mag ons niet ontslaan van het bieden van enige duidelijkheid over datgene wat we met die begrippen bedoelen. Immers, juist in een vakgebied als het onze, dat zich bezighoudt met de grensgebieden tussen mens/samenle-

ving, ruimte, techniek en natuurwetenschap is het nietszeggende, verhullende of inflatoire woordgebruik troef. Elke kans om de begrippen (weer) aan de grond te zetten moet daarom worden aangegrepen.

Wij willen ons in onze voorlopige en summere begripsaanduiding dicht opstellen bij het voortreffelijke pleidooi voor scherpe begripsbepaling van Kuypers (1980). Dit niet in het minst omdat hij op de begrippen beleid en planning zo uitvoerig ingaat en deze inderdaad weer aan de grond zet.

Beleid omschrijft Kuypers, na een uitvoerige en zeer gefundeerde toelichting als: "een systeem van gekozen elementen, waarvan elk zich tot één of meer andere verhoudt als een doel tot een middel of als een middel tot een doel." Dit beleid is altijd verbonden met een concrete actor (= persoon of georganiseerde groepering) en met een bepaald tijdstip ("gegeven moment"). In ons diagram zullen we de ontplooiing van een beleid voorlopig aanduiden met *beleidsp proces*.

Planning valt nauwelijks te definiëren. Daarvan zijn zoveel noties en beschrijvingen in omloop, dat wij moeten volstaan met een aanduiding. Wij spreken over planning in de zin van het maken van een ontwerp (pro-jeckt) of voorstel. Het verhoudt zich tot het min of meer vaststaande (de-fini-tieve) van beleid als het oriënterende, het wenselijke en/of het mogelijke. Kuypers zegt dan ook dat elk plan een "idee ter overweging" is, een ontwerp dat het karakter draagt van een "voorstel". Het wordt ingediend, voorgelegd en geopperd.

Tussen plan en beleid ligt de beslissing, de definitieve keuze die het tot beleid maakt. Voor dit alles is *onderzoek* nodig; we bedoelen hier toegepast en onderbouwend onderzoek, dat gebaseerd is op de grondslagen van verantwoordelijke verkenning, waarneming en kwantificering (survey) ten dienste van het ruimtelijk handelen. (Wij zouden de voorkeur geven aan het begrip informatiek, als dit bestond.)

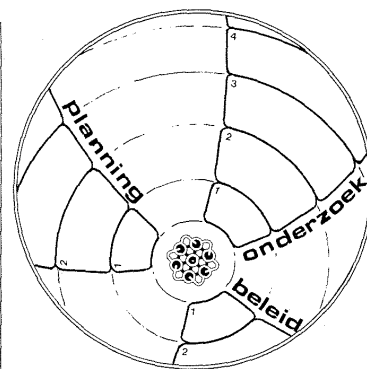
Ten aanzien van de rangschikking en plaatsing van deze drie elementen in ons diagram komen we nu tot de volgende overwegingen:

1. Onderzoek, planning en beleid hebben een gemeenschappelijke karakteristiek: het zijn uitdrukkingen van *creatieve processen*. Ze behoren daarmee tot de fundamentele menselijke vermogens en vormen het handelingsader bij uitstek. Zij hebben overeenkomende structuren en indelingen.

We kunnen deze elementen dus óók aanduiden als segmenten rond een pool. Hun richting is tegengesteld aan die van de segmenten die aan de denkpool ontspruiten.

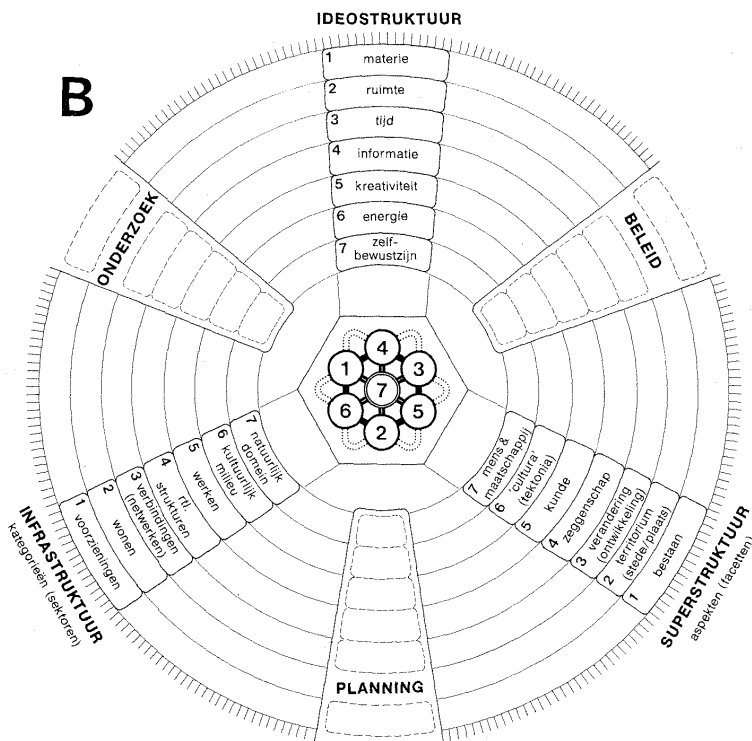
We kunnen als volgt naar het "zuidelijk halfrond" van onze bol kijken: zie schema in de kolom hiernaast.

Geven we dit nu ook aan op de uitgeslagen fig. A dan leidt dit tot het diagram fig. B. We zien daarin dat het segment "planning" in het veld tussen in-

frastructuur en superstructuur valt; "beleid" bevindt zich in het spanningsveld van ideo- en superstructuur, het veld van de ideeën of denk-beelden, het toegepast *onderzoek* speelt zich (vooral) af in het veld tussen de ideostructuur en de infrastructuur, het veld van de vormontwikkeling.

2. Ook de drie handelingssegmenten kunnen elk volgens een sterdiagram

worden opgebouwd en in een zevenvoudige reeks van begrippen worden geneo- teerd. Dit lijkt een gewrongen konstruk- tie, omwille van "het systeem", maar dat blijkt niet het geval te zijn. Een die- pergaande beschouwing leert namelijk dat de handelingssegmenten wel dege- lijk de tegenhangers zijn van de denk- segmenten, ook in structuur.

Dit betekent in concreto dat de inde- ling van de ene reeks in *tegenovergestel- de* richting loopt t.o.v. de beide naburige segmenten, die bij de andere pool behor- ren. De verdere invulling moeten we echter achterwege laten. Maar we willen nog wel wijzen op de ervaring dat we in alle studieboeken over planning, onder- zoek of beleid inderdaad gelijksoortige indelingen tegenkomen in nivo's, sta- dia, aandachtsvelden, enz. Of deze nu opgezet worden als cycli, fasen, reeksen, bomen e.d. maakt niet veel verschil. De planningcyclus en de empirische cyclus voor het onderzoek zijn voldoende be- kend. Brasz c.s. (1962) systematiseert b.v. de beïnvloedende factoren voor het bestuur in een zevental "omgevingen", nl. de politieke, juridische, economi- sche, sociaal culturele, technologische, geografisch/demografische en de inter- nationale omgeving. Dit is een reeks die als invulling van het beleidssegment zeer wel denkbaar is. De overeenkomst met de indeling van de planningsektoren in het bekende rapport van de Com- missie De Wolff (1970) is bijna volle- dig.

3. We zien in ons diagram geïllustreerd het feit, dat planning, beleidsvorming en onderzoek het minste vat hebben op die processen welke het meest auto- noom zijn en behoren tot de natuurlijke orde der dingen. De rekeningen die we gepresenteerd krijgen in de hoek van de natuur en het milieu zijn hiervan het meest overtuigende bewijs.

Daarentegen kunnen we met plan- ning c.a. meer greep krijgen op de meer materiële uitrustingen, zoals de netwer- ken en voorzieningen. We zien dan ook dat dit de activiteiten zijn waarin we de meeste "eer" met onze planning, ons

beleid en onderzoek weten te behalen (verkeer, vervoer, waterbouw, infra- structuur, woningbouw e.d.).

Uiteraard gaat dit slechts in zoverre op als wij ons onthouden van inbreuken op de natuurlijke verhoudingen. Wij kunnen zeggen dat onze afbeelding ons een duidelijke spiegel voorhoudt over datgene wat er kan en wat (nog) niet kan. We mogen er zeker ook uit leren hoe een mogelijke en waarschijnlijk noodzakelijke ontplooiing van 's men- sen vermogen tot planning, beleidsvoe- ring en beheer zal verlopen, namelijk door de ontwikkeling van het bewust- zijn in de richting van de meer autonome (natuur-gebonden) processen. Dit thema is nader uitgewerkt in een recente publikatie (Goudappel 1980), waarin het meerdimensionale karakter van planning, beleidsvorming en onderzoek is geschetst.

4. Ter afsluiting moge voor de liefheb- ber nog worden opgemerkt, dat we met de ruimtelijke voorstelling van ons dia- gram in bolvorm volstrekt in de struk- tuur van ons aanvangspunt (driepool en ster) zijn gebleven. Maken we namelijk een doorsnede over de evenaar van de bol, dan zien we opnieuw een sterdia- gram verschijnen waarin de segmenten (infrastructuur, planning enz.) op de hoekpunten verschijnen. We leren daar- uit ook iets over de betekenis van het centraal geplaatste begrip, dat a.h.w. de spanning tussen de twee polen over- brugt. We komen hiermee tot een ope- rationele begripsbepaling die een we- zenskenmerk voor het urbanistiek- koncept vormt ("Einmal sollten Begriffe nicht vorab definiert, sondern aus der Sache, aus dem sozialen und ökonomi- schen Prozesz her entwickelt werden", Gude 1977; met verwijzing naar Ador- no).

De concrete hantering van het concept

Zo men al onder de indruk is van de hiervoor geschetste samenhang tussen

vele abstracte begrippen, dan toch zal opnieuw de vraag naar de praktische toepasbaarheid opklinken. Daartoe is nog een volgende stap nodig. Niet alleen de manieren van werken met dit dia- gram dienen daarin duidelijk te worden, maar ook is, voor ons geval, een toespit- sing op de ruimtelijke problematiek nod- dig. Immers, de begrippenreeksen, zoals die nu zijn ontstaan, kunnen nu nog in vele richtingen gebruikt worden; in principe in alle gebieden waar de sa- menleving zich bedient van planning, beleidsvorming en onderzoek.

We willen nog even in herinnering roepen wat in de aanhef van dit artikel is gezegd, nl. dat het ons gaat om een poging om de elementen en de ver- schijnselen die er in het spel zijn in het ruimtelijk handelen te inventariseren en te rangschikken en waar mogelijk sa- menhang en structuur te ontdekken. Nu die poging is uitgemond in een sterk gekondenseerd diagram, dienen we ons te realiseren dat het nooit mogelijk kan zijn om in één klap "alle" elementen, invloeden en samenhangen te behan- delen of zelfs te overzien. Ons diagram, met nog veel meer achtergrondinfor- matie, kunnen we zien als een *instrument*, dat we per situatie scherp moeten stel- len op dat specifieke geval. Het grote voordeel is echter dat we steeds een breed arsenaal van invalshoeken en zienswijzen ter beschikking hebben en de instelling elk moment kunnen veran- deren.

Bij dit scherpstellen, d.i. het bruik- baar maken van ons instrument voor concrete situaties, staat nu het begrip *integratie* centraal.

Integratiekaders/velden

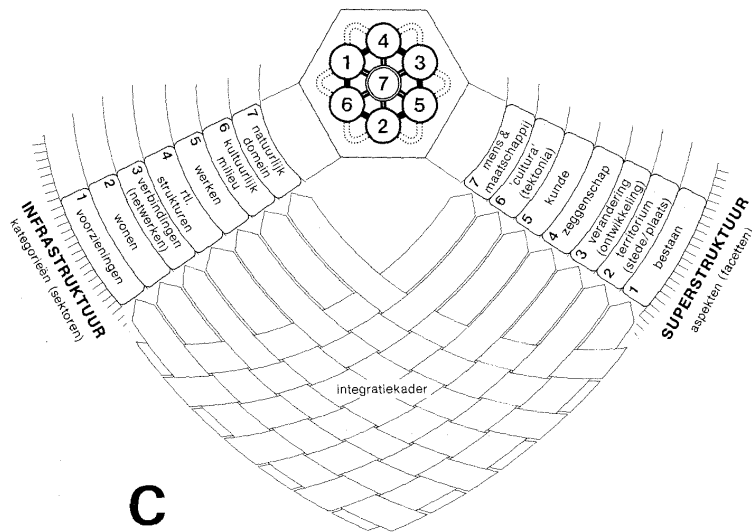

De noodzaak tot integratie in planning en beleidsvorming wordt allerwege be- nadrukt. Opnieuw kan worden verwe- zen naar het rapport van de Cie. De Wolff (1970). Niet zelden wordt onder integratie verstaan dat nu maar alles

met alles in verband moet worden gebracht. En als dat dan niet lukt, wordt de hele idee van integratie maar overboord gezet. Wij geven de voorkeur aan een benadering die uitgaat van *integratiekader of -veld* omdat dit verwijst naar een bepaalde vrijheid van handelen. Het zal immers steeds nodig blijven om zinvolle beperkingen aan te brengen in de behandeling van ruimtelijke vraagstukken en ook in de verdeling van verantwoordelijkheden. Die kunnen wat dat betreft nog best sektorgewijs (in ons geval: per aspect) verdeeld blijven.

Waar het echter om gaat is, dat we niet bij één lijn blijven, maar steeds kijken naar de mogelijke dwarsverbanden. Daarbij kan ons diagram nu goede diensten bewijzen door de systematische rangschikking van de in het geding zijnde aspecten en categorieën. Hoe dit in het werk gaat hebben we, als een voorbeeld, aangegeven voor de concrete situatie van een planningvraagstuk, b.v. een structuurschema, een streekplan of een structuurplan. Deze opgave speelt zich af in het veld tussen de categorieën van de superstructuur en de aspecten van de infrastructuurreeks (fig. C). Hier ontstaat een netwerk ("vlechtmatje") waarin heel concreet de samenvallende attentiepunten verschijnen. We zouden dit ook een *planweefsel* kunnen noemen.

In de praktijk ziet men hier en daar al wel activiteiten in deze richting, maar het bezwaar is meestal dat (deel)plannen of nota's alleen maar op een bepaald kruispunt in dit netwerk worden gesitueerd. Dit is natuurlijk geen integratie (Van der Ham, 1979). Wij moeten in dit netwerk juist de kans aangrijpen om volgens een bepaalde systematiek alle ter zake doende elementen aan de orde te stellen en met elkaar in verband te brengen. In de meest optimistische kijk kunnen we ons zelfs voorstellen dat we met elkaar afspreken, dat alle beleidsnota's, structuurschema's, streeken structuurplannen die verband houden met de ruimtelijke organisatie, vol-

gens deze systematiek worden opgezet!

Het lijkt voorshand nog wel een utopie dat men in al deze nota's en plannen onder hetzelfde paragraafnummer B-4 "zeggenschapsverhoudingen met betrekking tot de woonvoorzieningen" of onder E-2 "ruimtelijke aspecten van de werkgelegenheidsbestemmingen" zal vinden... Maar ook utopieën worden wel eens realiteit.

Konkrete voorstellen in deze richting zijn ook uitgewerkt door De Boer (1976, 1978) die "checklists" ontwierp voor structuurplannen e.d. Met opnieuw een verwijzing naar Erikson (1977) kunnen we zo'n integratiekader zien als een vorm van ritualisering, zoals ook een concept dat was. Hij citeert uit Huizinga's *Homo Ludens*, dat het gaat om "tijdelijke werelden binnen de gewone wereld, bestemd voor de uitvoering van een opzichzelf staande handeling".

Uitwerkingen en toepassingen

De uitwerking van het geschetste concept vindt thans allereerst plaats in de studie aan de T.H. Eindhoven. Over de

opbouw van dat onderwijs gaat een hiernavolgend artikel. In andere artikelen wordt het onderzoek in urbanistiek verband aan de orde gesteld. Daarnaast vormt de urbanistiek de achtergrond voor een reeks van publikaties en adviezen, die voor een deel nog in bewerking zijn. Reeds verschenen artikelen c.a. betreffen de Infrastructuur (Goudappel 1979), Modelbegrip (id. 1971), De bestemmingen van onze ruimte (id. 1980R), De ruimtelijke wetgeving (id. 1980W), Ruimtelijke planning en beleid (id. 1980P), Stedelijke verkeersproblematiek (id. 1976W).

Onderwerpen die in voorbereiding zijn betreffen Mens en Ruimte, Energie, ruimte en milieu, Bouwen als grenskunde, bronnenstudies (1e deel, Goudappel 1980V) e.a.

Ook de elders in dit nummer in diverse artikelen aan de orde komende onderzoeksprojecten dienen in dit verband te worden geplaatst. Kritische beschouwing en discussie over het urbanistiekconcept vindt intern al regelmatig plaats. De door ons zeer gewenste openbare discussie komt langzaam of gang. Waardevolle bijdragen zijn al geleverd door Goedman (1978), Van der Ham (1979) en in dit nummer door Van Hoogstraten (1980).

Waarom?

Terugblikkend op dit alles blijft misschien toch de vraag: waarom dit alles; moet dat zo nodig? Wij hebben in het inleidende gedeelte van dit artikel al verwezen naar de manifeste problemen in onze maatschappelijke en ruimtelijke domeinen. Zij waren in 1970 de reden om een nieuwe onderwijs- en onderzoekopdracht te formuleren. Maar de ontwikkeling staat niet stil en de problemen nemen bepaald niet af. Er hebben zich nieuwe vormen van onzekerheid, kompleksiteit en verwarring voorgedaan, die ook weer om een antwoord vragen. (Goudappel 1980/P). We hebben ons uitgangspunt genomen in de konstatering dat de "Konzeptlosigkeit" van het ruimtelijk handelen (planning, beleid, stedenbouwkunde enz.) de belangrijkste reden is dat we op het gebied van de ruimtelijke ontwikkeling en milieuzorg steeds weer falen. Steeds is ingespeeld op actuele ad hoc situaties, zonder terug te gaan op de wortels van de problemen. In de hele ontwikkeling van de planologie en de stedenbouwkunde staat dit nuchtere feit als een paal boven water (Goudappel 1980/V).

Pogingen om hieraan wat te doen zijn van tijd tot tijd inspiratiebron geweest (De Casseres, Geddes, Van Lohuizen, Van Eesteren) en zullen dat blijven, maar we moeten nu een stap verder gaan. Thans is er een studentengeneratie in opleiding, die dreigt de ruimtelijke vraagstukken gereduceerd te zien tot besluitvormingsprocessen, onderhandelingskaders, rekenmodellen en strategische keuzen.

In de laboratoriumsituatie van de T.H. vereist het "produceren" van een doorgerekend en getekend structuurplan voor een stad van 120.000 inwoners een programmatijd van . . . 35 seconden. Een groepje studenten kan in een middag zo'n tien volledige "structuurplan"-alternatieven genereren.

Morgen zal dat ook in de praktijk gebeuren. Het gevaar is levensgroot dat de planoloog of planner in deze ontwikkeling in de luie stoel terecht komt van een planologisch TV-kijker, die stromen van overmatige informatie passief over zijn hoofd laat uitstorten en meteen langs zijn kouwe kleren laat afglijden. Wordt in deze situatie de student en straks ook de praktiserende planner geen anker gegeven in de vastere bodem van inzicht, begrip en achtergronden, dan betekent dit het bankroet van een professie.

De traditionele verhoudingen in de wereld van planning, onderzoek en beleid zijn daar namelijk niet op berekend (zie Van Lohuizen in dit nr.).

De enige troost is, dat dit fiasko gedeeld wordt met vele andere menselijke activiteiten omdat, zoals Carl Burckhardt reeds in 1938 zei: "Het grootste probleem van deze tijd is dat de methoden sterker zijn geworden dan de mensen die ze moeten toepassen".

Maar de recente reacties op deze ontwikkeling zijn ook al weer even ongeavanceerd. In vele publikaties blijkt er sprake te zijn van een anti-methode-sfeer, die niet zelden naar een fnuikend nihilisme dreigt af te glijden. Het is juist de bedoeling van de urbanistiek de zeer waardevolle verworvenheden van methoden en technieken in een juiste *verhouding* te plaatsen ten opzichte van de verschijnselen zelf en ten opzichte van het menselijk handelen in onderzoek, planning en beleidsvorming.

We zullen een nieuwe dimensie van "bewustzijn" (= weten waar het om gaat) aan onderwijs, onderzoek en praktijk moeten kunnen geven om verder te kunnen gaan. Dit alles zal ook gepaard moeten gaan met een hernieuwd koncept *ruimtelijk bewustzijn*, d.w.z. besef voor de betekenis van iedereen en ieders plek op aarde: A sense of place. Wat dit betreft is het herstel van de relatie enerzijds met de geografische wetenschappen en anderzijds met een vernieuwde stedenbouw van het allergrootste belang.

Afsluitend zouden we willen zeggen dat de urbanistiek voor ons veel meer is geworden dan alleen maar een denkkader of een konsept. Kijken we terug op dit artikel, dan verschijnt de urbanistiek als:

- een manier van *kijken en benaderen*, met een nadruk op het holistische karakter en met de voortdurende vraag naar het WAAROM;
- een *methode* of konsept, met de vraag naar het HOE;
- een *houding*, met als centraal moment de "urbane" mens in zijn voortschrijdende ontwikkeling *binnen het geheel van grensstellende wetten van de natuurlijke en de kosmische orde*;
- een *programma* voor nog vele jaren werk.

Voor ons aanleiding genoeg om de urbanistiek "nodig" te vinden.

Literatuur/referenties

- Boer, N. A. de (1976). *Stagnerende ruimtelijke ordening*; Dubbelnr. Wonen-TA/BK (1976) nr. 23/24.
- id. (1978). *Planvorming in de ruimtelijke ordening*; diktaat h 5, afd. Bouwk. T.H. Delft. 4e dr. 1978.
- Bouwk. (1967). Rapport aan het College van Curatoren van de T.H. Eindhoven d.d. 23 mei 1967 over stichting van een afdeling Bouwkunde.
- Brasz, H. A. e.a. (1962). *Inleiding tot de bestuurswetenschap*; 's-Gravenhage 1975³.
- Cammen, H. van der (1979). *De binnenkant van de planologie*; proefschr. Univ. v. Amsterdam. Oktober 1979, Muiderberg 1979.
- Casseres, J. M. de (1926). *Stedenbouw*; Amsterdam 1926.
- Casseres, J. M. de (1929). *Grondslagen der Planologie*; De Gids 93 (1929) 1, p. 367-394.
- Cie De Wolff (1970). Rapport van de Commissie Voorbereiding Onderzoek Toekomstige Maatschappijstructuur. Voorzitter: prof. dr. P. de Wolff, 's-Gravenhage 1970.
- Erikson, E. H. (1977). *Spelen en Visie*; Aula 654, Utrecht 1979.
- Goudappel, H. M. (1971). *Het modelbegrip in de urbanistiek*; Stedenbouw en Volkshuisvesting 52 (1971) nr. 9.

id. (1976/T). *Urbanistiek; een ander perspectief voor planologie en stedenbouwkunde*; TNO-Projekt 4 (1976) nr. 12; p. 420-427.

id. (1976/W). *Stedelijke wegen; functies en verschijningsvormen*; Preadvies Het Ned. Wegencongres. Herdruk ANWB-serie Verkeerskunde en Verkeerstechneek nr. 12. 's-Gravenhage 1976.

id. (1979). *Een verruimd infrastructuurbegrip als denkkader voor de integratie en coördinatie van ruimtelijke planning en beleid*; in: Syllabus van de Leergang "Infrastructuurbeleid in maatschappelijke context" van de Stichting Postdoctoraal Onderwijs in het Bouwen (PDOB) te Eindhoven, oktober 1979.

id. (1980/L). *Het opleidingsmodel "plan-*

ning/urbanistiek", schets van het onderwijs voor bouwkundig ir-planner aan de TH Eindhoven; *Stedenbouw en Volkshuisvesting* 61 (1980) nr. 10 (dit nummer).

id. (1980/P). *Planning in de onzekerheid van de jaren '80* (uitgewerkte voordracht voor een vakgenotenkonferentie van RPD en PPD medewerkers, april 1980). Publik. najaar 1980.

id. (1980/R). *Ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit; blokken aan het been voor het toekomstige beleid?* *Stedenbouw en Volkshuisvesting* 61 (1980) nr. 5, p. 241-251.

id. *50 jaar "Planologie"; een halve eeuw spanning tussen Inhoud en Vorm*; *Stedenbouw en Volkshuisvesting* 61 (jan. 1980)

nr. 1, p. 45-60.

id. (1980/W). *National Physical Planning in the Netherlands; a review on policies, methods and deficiencies*; Paper to the Polish-Dutch Seminar on Regional Planning; Warsaw, april 1980.

Gude, S. (1977). *Infrastrukturpolitik und Stadtplanung*; in: Simonis, U.E. (hrsg.), *Infrastruktur*, Köln 1977.

Kuypers, G. *Beginselen van beleidsontwikkeling*. Deel A. Basistheorie, deel B. Practische methoden. Muiderberg 1980.

Sfintescu, C. I. (1934). *L'Urbanistique Générale*; (Samenvatting van het boek *Urbanistica Generală*, Bukarest 1933); *Urbanisme* 71, 1934.

Het opleidingsmodel "planning / urbanistiek"

schets van het onderwijs voor bouwkundig ingenieur - planner
aan de TH Eindhoven

H. M. Goudappel*

Min of meer als bijlage bij het voorgaande artikel geven we hier een korte schets van de opbouw van het onderwijsmodel voor de opleiding van ruimtelijke planners, zoals dat aan de afdeling Bouwkunde van de T.H. Eindhoven wordt gehanteerd.

Er moet een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen dit "model" en het als denkkader gehanteerde urbanistiekconcept. De opleiding past in een groter geheel en wordt uiteraard sterk mede bepaald door de onderwijskundige randvoorwaarden (opbouw studiepakket e.d.) van de afdeling Bouwkunde.

Situatieschets

Een van de afdelingen (fakulteiten) van de in 1956 gestichte Technische Hogeschool Eindhoven is die der Bouwkunde. Een karakteristiek van de intenties bij de oprichting van deze afdeling in

* prof. ir. H. M. Goudappel, hoogleraar TH Eindhoven, afdeling Bouwkunde, vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie

1967 is in het voorgaande artikel gegeven. Langzamerhand hebben zich in de opleiding aan de afdeling Bouwkunde een drietal "stromen" afgetekend, nl.

1. *het architectonisch en stedenbouwkundig ontwerpen*, vanouds het domein van de architect en de stedenbouwkundige;
2. *de bouwtechniek* ("materialisatie"), het domein van de konstrukties, materialen, installaties, afbouwtechniek en de bouworganisatie;

3. *de ruimtelijke planning*, omvattend het hele domein van het menselijk han-

delen in en met zijn omgeving, van plaats tot streek. Het betreft de structurering, inrichting, vormgeving en het beheer van de ruimtelijke omgeving, met inbegrip van het (voor)onderzoek en de programmering. Gezien het karakter van de opleiding valt de nadruk op de "ruimte-bouw", d.i. de daadwerkelijke konkretisering van die ruimtelijke inrichting met een aksent op de stedelijke situatie. Maar wat dit laatste betreft is er in Nederland niet veel ruimte aan te wijzen die buiten de invloed-

sfeer van het verstedelijkingsproces valt.

Over het onderwijs in de laatstgenoemde stroom gaat dit overzicht. Wij merken daarbij op, dat er thans een herprogrammering van het onderwijs aan de afd. Bouwkunde ter discussie staat, die enige wijziging in de invulling van het model zou kunnen opleveren. De vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie hanteert dit model op grond van een tienjarige ervaring en de verwachting is dan ook dat de structuur en de uitgangspunten volledig bewaard blijven.

Het is voorts nog van belang om op te merken dat een van de doelstellingen van de genoemde herprogrammering is, het opnieuw realiseren van een hoge mate van *gemeenschappelijkheid en integratie* binnen het driestromenland dat hiervoor werd geschetst. Dit is voor de ruimtelijke planning een zaak van groot belang, omdat hierdoor het streven naar een "ruimtelijke identiteit" en een "ruimtelijk bewustzijn" kan worden versterkt. Dit streven ligt mede opgesloten in het urbanisatieconcept, dat als denkkader voor de opleiding wordt gehanteerd.

In de laatste decennia dreigt de ruimtelijke planning geheel op te lossen in het programmatische en het procedurele en het contact met de concrete ruimtelijke omgeving en de vorm dreigt soms verloren te gaan. Reeds in de huidige vooropleidingen (atheneum e.d.) treedt een verschuiving op van het concrete naar de meer formele structuren en dit heeft tot gevolg dat het *ruimtelijk besef* ernstig onderontwikkeld is. De oorzaak is duidelijk: de opvatting dat wij ons territorium en onze ruimtelijke orde min of meer onder controle hebben leidt ertoe dat men minder aandacht aan die ruimte schenkt als een ervarings- en attentiegebied. In de aardrijkskunde in het v.w.o. wordt de nadruk gelegd op maatschappelijke processen en verhoudingen; de "down-to-earth" relatie met het aardrijk verdwijnt. De gevolgen zijn echter ook duidelijk; de

verminderde omgang met de ruimte leidt tot slordig gedrag, verspilling en vervuiling. Voor de bouwkundige opleidingen is het van belang om te constateren dat deze ontwikkeling niet op zichzelf staat.

Ook de drastische veranderingen in het wiskundeonderwijs hebben het nagenoeg verdwijnen van de specifiek meetkundig-ruimtelijke onderwerpen (geometrie, analytische meetkunde, stereometrie, beschrijvende meetkunde) met zich meegebracht.

Ook dit betekent het verval van ruimtelijk invoelingsvermogen met gevolgen die ernstiger zijn dan men zich thans voorstelt.

In de aanvang van een bouwkundig-ruimtelijke opleiding zal derhalve meer aandacht vereist zijn voor het aankweten van een gevoel voor ruimtelijke situaties en verhoudingen en een bewustmaking van de relaties tussen de mens en zijn ruimtelijke omgeving. In een oriëntatiecollege voor het merendeel van de eerstejaars bouwkundestudenten wordt daartoe vooral gewerkt aan het leren herkennen en onderscheiden van ruimtelijke verbanden, samenhangen en processen en de rol van de mens daarin als individu en in samenlevingsverband.

Eerst in een latere fase van de studie wordt dit geheel geplaatst in het verband van het urbanistiekconcept.

Geleding van het onderwijsaanbod

De vertaling van de doelstellingen van het onderwijs in een bepaald vak of in een richting vindt meestal plaats in een vrij uitvoerig pakket van *eindtermen*.

Ook voor de opleiding b.i.-planner zijn deze opgesteld; een weergave daarvan zou thans te veel plaats vragen. Wij richten ons daarom op de concrete uitwerking van het wensen- en eisenpakket in de vorm van een beknopte en overzichtelijke indeling die de grondslag kan

bieden voor een vakkenindeling en van de verschillende jaarprogramma's.

Als voorstellingswijze is daarvoor een *lagen-model* ontwikkeld. Dit bestaat uit drie lagen die het algemeen wetenschappelijk en bouwkundige kader van de opleiding uitmaken en zeven lagen, die elk een kennis/vaardigheidsgebied voor het ruimtelijk handelen betreffen. Deze opbouw ziet er als volgt uit:

Algemeen kader bouwkundige opleiding (gemeenschappelijke basis)

- A. Bouwkundige grondslagen
- B. Samenleving
- C. Wetenschapsbeoefening

Specifiek ruimtelijke kennisgebieden

- 1. Urbanistiek (denkkader)
- 2. Toegepast planologisch onderzoek
- 3. Milieubouwkunde
- 4. Ruimtelijk ontwerpen
- 5. Planning en organisatie
- 6. Regionale ontwikkelingen
- 7. Stedelijk beheer en rekonstruktie.

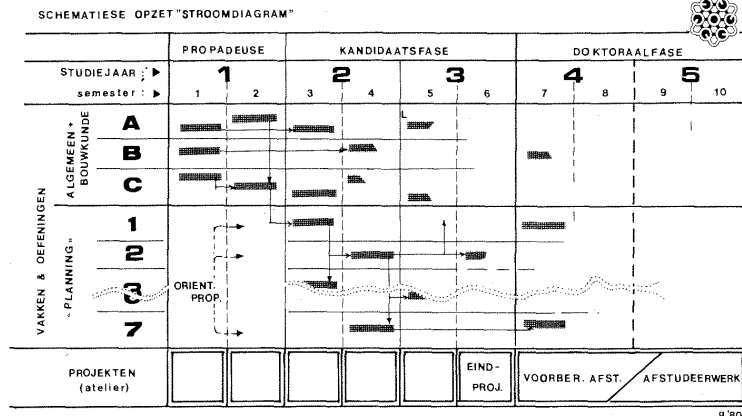
Wie zich op de hoogte heeft gesteld van de opbouw van het urbanistiekconcept (zie voorgaand artikel) vraagt zich misschien af waarom hier geen vergelijkbare reeks uit dit concept is gehanteerd. Dit zou echter onjuist zijn, en wel om twee redenen. Allereerst omvat het concept verschillende reeksen van onderwerpen c.a. en deze zullen *met elkaar* de achtergrond moeten vormen van hetgeen in het opleidingsmodel aan de orde wordt gesteld. Een tweede reden is, dat de daadwerkelijke vormgeving van een onderwijsprogramma een geheel andere invalshoek vraagt. Hier gaat het om een efficiënte en overzichtelijke indeling die in een beperkt aantal jaarprogramma's en roosteruren vertaald kan worden. Bij die vertaling komt dan vooral naar voren de gedachte dat het urbanistiekconcept een *scharniercategorie* wil zijn, d.w.z. een draaipunt vormen "waarin achtergronden, methoden, technieken, beleidsvorming en bestuur samenkomen en ook daadwerkelijk elkaar beïnvloeden" (C. A. van Peursen e.a.: Infor-

matie; een interdisciplinaire studie, Utrecht, 1968, p. 14). Voor de student betekent dit, dat de nadruk in de opleiding wordt gelegd bij een coördinerende "vertaal"-functie in de richting van een op handelen en uitvoeren gerichte ruimtelijke planning.

Uitwerking van het lagenmodel ("multiplex")

Het is meer dan een bouwkundig grapje dat dit lagenmodel wordt aangeduid als het *multiplexmodel*. Immers, het gaat erom een gezamenlijke hechtheid op te bouwen door een goed samenkneden van de lagen. Het komt vaak meer aan op de onderlinge binding dan op de interne consistentie van iedere laag afzonderlijk.

In bijgaande tabel is een uitwerking gegeven van het model, waarbij een verwijzing is gegeven naar vakken en vakgebieden, zoals deze in het programma van kolleges en oefeningen is neerge-

legd. Een verdere benoeming hiervan laten wij achterwege. Hiervoor kunnen geïnteresseerden de jaarlijks verschijnende studiegids van de afdeling Bouwkunde T.H.E. raadplegen.

Wel dient nog iets gezegd te worden over de rangschikking van de verschillende vakken over het geheel van de vijf studie jaren. Hiertoe wordt een stroomdiagram opgesteld dat waarborgen

geeft voor een juiste samenhang en volgorde van alle vakken, oefeningen en projecten over de tien semesters. Ter oriëntatie is hiervan het principeschema weergegeven. Uit dit schema blijkt de algemene opbouw van de studie, bestaande uit een jaar propadeuse, twee kandidaatsjaren en twee doktoraaljaren.

In de propadeuse wordt het reeds genoemde oriënterende kollege ruimtelijke planning gegeven. Hierin wordt een samenhangend beeld van de verschillende "lagen" geschetst, met een duidelijke koppeling aan de concrete ruimtelijke werkelijkheid (fietsstocht, stadswandelingen e.d.). Voorts wordt in het eerste jaar een deel van het atelier-(project-)werk besteed aan mikro-ruimtelijke vraagstukken.

De grondslag voor de verdere studie wordt in de kandidaatsfase gelegd. Daarbij is het streven om iedere "laag" van het multiplexmodel reeds in het begin (3e semester) aan de orde te stellen. Op die wijze blijft de onderlinge samenhang van de lagen voortdurend in de aandacht.

Opleiding en praktijk

Het lijkt volstrekt reëel om te eisen dat wij de invulling en detaillering van deze

T.H. EINDHOVEN * AFDELING BOUWKUNDE * RICHTING RUIMTELIJKE PLANNING * GROEP URBANISTIEK & RUIMTELIJKE ORGANISATIE

LAGENMODEL ("MULTIPLIX") VAN HET ONDERWIJSAANBOOD URBANISTIEK EN RUIMTELIJKE ORGANISATIE

ALGEMEEN KADER (GEMEENSCH. BASIS)	A	BOUWEN EN BOUWKUNDE • VORMLEER; BOUWTHEORIE; ONTWERPEN
	B	SAMENLEVING • WIJSBEGEERTE EN MAATSCHAPPIJ WETENSCHAPPEN * BEROEP EN PRAKTIJK
	C	WETENSCHAP • WISKUNDE/MECHANICA; SOCIALE EN EKONOMISCHE WETENSCHAPPEN (METHODEN + TECHNIEKEN)

SPECIFIEK KADER (ORIENTATIE, RUIMTELIJKE PLANNING, A)	1.	URBANISTIEK (denkkader)	• mens en ruimte • ruimtelijke ontwikkelingsprocessen • stedelijke geografie • ruimtelijke inrichting
	2.	PLANLOGIES ONDERZOEK	• waarnemen, meten, analyse en synthese • methoden en technieken • prognostiek
	3.	MILIEUBOUWKUNDE	• groeischap en maatschap/inrichting • milieuprocessen stad en land • ruimtelijke ecologie
	4.	RUIMTELIJK ONTWERPEN	• morfologische structuren • vormgeving/gestalte • ontwerpen
	5.	PLANNING EN ORGANISATIE	• planning en programmering; ruimtelijk management • recht en bestuur/procedurele aspecten; instrumentarium • planningstechnieken • planvorming
	6.	REGIONALE ONTWIKKELINGEN	• theorievorming • ruimtelijke beleidsvorming
	7.	STEDELIJKE REKONSTRUKTIE	• maatschappelijke kaders • procedureel kader • bouwkundig kader (bouwprocessen)

structuur laten plaatsvinden vanuit de praktijk, het alledaagse bezigzijn met de ruimte en het bouwen. Maar de realisering van die invulling valt niet mee. We moeten helaas konstateren dat de signalen vanuit die praktijk weinig krachtig en overtuigend zijn en vaak uiterst verward. Voorts moeten we sterk twijfelen

aan de toekomstwaarde van de wensen en noden. De neiging is groot om dan maar weer eens de ivoren toren op te zoeken om daar, in hoogheid gezeten, te vertellen wat er moet gebeuren.

Wij hopen onszelf en anderen deze overmoed te besparen door een nuchtere en open instelling ten opzichte van en

de praktijk en de opleiding, waarbij beide tegen de concrete maatschappelijke situatie worden uitgezet. Het is bij deze opstelling dat we het urbanistiekconcept hanteren als referentiekader en als instrument.

Kanttekeningen bij het urbanistiekconcept

Pieter van Hoogstraten*

Urbanistiek moet niet worden opgevat als een nieuwe discipline. Als denk- en handelingskader heeft het tot doel "ingesleten-denksstructuren-oplossend" en "blikverruimend" te werken. In deze bijdrage worden kanttekeningen en suggesties geplaatst bij enkele kernthema's van het urbanistiekconcept.

---

1. Ruimte en maatschappij

De kern van veel van de analyses in de "gangbare" stadssociologie kan worden getypeerd als zijnde beheerst door de *problematiek van de stadskultuur*.

Onder problematiek wordt in deze bijdrage een theoretische structuur van begrippen en noties verstaan, die op een bepaalde wijze samenhangen en wel zo dat bepaalde vragen per sé gesteld moeten worden, terwijl andere per sé niet gesteld kunnen worden (Bachelard). Dit vindt zijn uitdrukking in de vorm van een kulturalisme dat gekoppeld is aan

* ir. P. W. M. A. van Hoogstraten, wetenschappelijk medewerker vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie TH Eindhoven

een of andere evolutietheorie: de maatschappij wordt opgevat als een eenheid die zich ontwikkelt door veranderingen van waarden, waarbij de motor van die verandering wordt gezocht in een quasi-natuurlijke oorzaak: de "techniek" of de "stad".

Er is op gewezen dat in een dergelijke problematiek twee soorten van vereenzijdigingen kunnen optreden¹⁾.

Allereerst die waarin de ontwikkeling van de stad wordt voorgesteld als een causale relatie tussen *maatschappij en ruimte*: de maatschappij produceert waarden en normen waardoor steden ontstaan en zich ontwikkelen. "Verstedelijking" wordt gezien als levenswijze, de veranderingen van normen en waarden worden gedacht als zijnde de grondslag van de problemen aangaande de verstedelijking van vandaag. Hoewel de Verstedelijkingnota een expliciete

wetenschappelijke conceptie mist, suggereren opbouw en uitwerking van de Nota dat in een dergelijke kulturalistische traditie wordt gewerkt²⁾.

Een tweede vereenzijdiging ligt precies andersom. Daarbij wordt een causale relatie gedacht tussen *ruimte en maatschappij*: de stad – als ruimtelijke eenheid – produceert bepaalde maatschappelijke vormen. In Nederland is de meest duidelijke exponent hiervan het fasemodel m.b.t. de verstedelijking dat door het N.E.I. is gepresenteerd³⁾.

In dit *algemene* model worden de verschillende stadia van stedelijke groei beschreven. Het sluit aan bij een wijd verbreid beeld⁴⁾, dat de ontwikkeling van de steden als volgt weergeeft:

De *eerste* fase is die waarin er geen arbeidsdeling tussen stad en land bestaat, geen interne en externe besparin-

gen, en een totale spreiding van vraag en aanbod.

In de *tweede* fase is het ontstaan gedacht van steden en dorpen onderling verbonden met verkeerswegen.

In de *derde* fase ontstaat de interregionale verkeersstructuur en daarmee samenhangend een interregionale arbeidsdeling en een toename van de betekenis van de interne en externe besparingen in het proces van maatschappelijke ontwikkeling.

De *vierde* fase kenmerkt zich door de door de industrialisatie bepaalde versterking van de concentratie van kapitaal en arbeid.

De *vijfde* – en laatste – fase in dit model houdt de opheffing van het platteland in: kapitaal en arbeid zijn volledig samengebracht in een veelheid van ballingsgebieden.

In het N.E.I. is op dit thema doorgeborduurd. Na de fase van de "*urbanisatie*" (fase 4 uit het vorige model) is nu de "*suburbanisatie*" en later nog de "*desurbanisatie*" gedacht.

Een dergelijk abstrakt en universeel model zegt niets over het specifieke van de stad of van steden in het proces van maatschappelijke ontwikkeling. Noch is het in staat iets te zeggen over de teloorgang van steden in eerdere fasen dan na fase 5. Het is eveneens niet in staat iets te zeggen over de arbeidsdeling tussen verschillende steden.

De stad wordt gepresenteerd als het resultaat van de ontwikkeling van verkeer en vervoer of van technologische factoren (stoommachine, chips of de auto). De "stad" wordt gehanteerd als een begrip bij evidentie. In het geval van het N.E.I. wordt een bepaalde bestuurlijke territoriale eenheid als stad gekwalificeerd. Gemeenten met een pendelrelatie van meer dan 15% van de werkzame beroepsbevolking met die centrale stad worden gedacht als deel uitmakend van de "agglomeratie". De stad wordt a priori als gegeven geponeerd en kan daarmee dus geen onderwerp van verklaring meer zijn.

Daarnaast is het kiezen van bestuur-

lijke grenzen en een bepaalde pendelrelatie een *volstrekt arbitraire* zaak: wie zegt dat dit precies de kernthema's zijn, waardoor het meest wezenlijke van het proces van structuurverandering in de steden wordt weergegeven⁵?

De ontwikkeling van de steden wordt gepresenteerd als een in zichzelf verloopend proces dat als een "tweede natuur" buiten de maatschappelijke verhoudingen wordt gesitueerd.

Met betrekking tot de ruimtelijke planning en ordening betekent dit dat de mogelijkheden voor overheidsingrijpen zeer gering en marginaal worden gedacht. We zullen hierop nog terugkomen.

In een kritische bespreking van de "gangbare" stadssociologie stelt Manuel Castells⁶) dat een wetenschap, wil het bestaan als wetenschap, óf een specifiek theoretisch óf een specifiek reëel object moet hebben. "De stadssociologie" is zijn stelling "is een *ideologie* omdat ze noch het ene, noch het andere heeft⁷).

Dit betekent niet dat, als deze beide ontbreken het geen institutioneel bestaan kan hebben, in de zin dat het maatschappelijk gezien wordt erkend als in staat zijnde kennis te produceren. Echter als het alleen maar dit is, is een dergelijke activiteit niet theoretisch maar ideologisch. Daarbij komt dat iedere wetenschap in zekere zin een vermenging van ideologie en theorie omvat.

Er bestaat daarentegen de noodzaak een theorie te ontwerpen die effectief de stedelijke ontwikkelingen baseert op de ontwikkeling van de maatschappij als geheel.

Stedelijke en regionale ontwikkelingen moeten daarin worden gezien als afgeleiden van meer fundamentele conflicten die gerelateerd zijn aan economische groei, sociale ontwikkeling en politieke beheersing/overheersing.

Het gaat er daarbij om te begrijpen op welke wijze de dynamiek van de maatschappelijke ontwikkeling tot uitdrukking komt in de ruimtelijke structuur.

Of, in de vraagstelling van Bleitrach, "hoe speelt op een bepaald historisch moment de organisatie van de ruimte vanuit haar eigen specifieke maatschappelijke kenmerken een rol bij het versnellen, vertragen of anderszins beïnvloeden van de tegenstrijdige ontwikkeling van de maatschappelijke verhoudingen binnen een gegeven produktiewijze⁸).

In een dergelijke benadering wordt de relatie tussen ruimte en maatschappij gezien als een dialektische⁹).

---

2. Het urbanistiekconcept

Elementen in de ruimtelijke structuur worden gekenmerkt "door hechte samenhang en afhankelijkheid bij voortdurende verandering in ruimte en tijd"¹⁰). De *urbanistiek* heeft in zijn credo "opnieuw de aandacht te concentreren op de *totaliteit* van de ruimtelijke problematiek en daarbij vooral oog te hebben voor die factoren welke in het verleden te zeer veronachtzaamd zijn, omdat ze lastig en onbetrouwbaar waren"¹¹).

De urbanistiek wordt omschreven als "een op integratie en toepassing gerichte leer inzake de ontwikkeling en inrichting van onze gebouwde (verstedelijken-de) omgeving"¹²). Als zodanig beantwoordt het aan de bijna alom gevoelde behoefte

- a. op wetenschappelijk terrein de samenhang der dingen te doorvorsen;
- b. op bestuurlijk terrein tot een integraal c.q. complementair bestuur te komen.

Het is m.i. een omissie dat het concept zich niet bezig houdt met de vraag naar het ontstaan van de hopeloze versplintering in de wetenschap en van het bestuur. Het blijft daarmee intentioneel en heeft een a-historisch karakter. Daarnaast is het onduidelijk op welke wijze die samenhangen in de wetenschap en het bestuur tot stand kunnen worden gebracht.

De urbanistiek beoogt geen nieuwe discipline te worden. Het heeft een functie als denk- en handelingskader.

Als *denkkader* wordt ervan uitgegaan dat we “in de ons omringende werkelijkheid meestal vrij eenvoudig een aantal primaire samenhangen (kunnen) onderkennen”¹³). Deze kunnen worden weergegeven in tripletten. De onderscheiding in macht-schaal-proces of in activiteiten-artefakten-organisatie of in bestaan/tijd-ruimte/techniek-kunde/bestuur worden *a priori* als primaire samenhangen geponeerd.

De explicitering van de criteria die leiden tot de onderscheiding in tripletten is noodzakelijk om aan het verwijt van willekeurigheid te ontkomen.

De tripletten worden gedacht in een aantal nivo's – in navolging van Van der Venne – waarbij de “spontane lagen van de sociale werkelijkheid, o.a. de scheppende en vernieuwende processen en de kollektieve waarden en ideeën, dus de ideologie” aan de basis van alles wordt gedacht¹⁴).

Dit refereert aan een kulturalistische benaderingswijze – urbanism as a way of life – waarover we eerder gesproken hebben. De problematiek van het subjeet staat centraal: “de mens staat daarin centraal in zijn streven, handelen, gedrag en oordeelsvorming”¹⁵).

Als *handelingskader* beoogt het oplossingen aan te reiken voor een reeks van – m.i. terecht – gekonstateerde problemen in de planningspraktijk:

– het relatief geringe probleembewustzijn, de verengingen en verdraaiingen in de probleemstellingen: “het is de bedoeling om ons meer bewust te worden van weglatingen, vereenvoudigingen en onbekende factoren”;

– het “tegemooitreden van die elementen in haar werkterrein die door onbekendheid, wisselvalligheid of onbetrouwbaarheid gemakshalve maar buiten de deur werden en worden gehouden”¹⁶).

Hier wreekt zich m.i. het a-historische karakter doordat de “oplossingsstrategie” de vraag naar het waarom, naar de

achterliggende maatschappelijke logika van deze beide knelpunten *niet* in de beschouwing betreft.

Het streven “zo min mogelijk over het hoofd te zien” in het verlengde van de “check-list” van De Boer¹⁷) suggereert dat de oplossingen zonder meer binnen het bestaande planningsapparaat zijn te vinden. Dat zou een grondige analyse echter eerst moeten uitwijzen en deze analyse zal daarom in het “konsept” een centrale rol moeten innemen.

3. De niet bedoelde gevolgen

Ik pleit hiermee voor een grondige analyse van de maatschappelijke functies van de ruimtelijke planning¹⁸). Iets wat in Nederland praktisch niet gebeurt en waar sommigen zich nogal makkelijk van afmaken. Bijvoorbeeld door te stellen dat de planoloog geplaagd is voor de keuze “véél te kunnen verklaren of iets te kunnen veranderen”, en dat betekent natuurlijk dat voor het tweede gekozen wordt¹⁹).

Of er wordt gesteld: “planologie is een normatieve wetenschap”, een uitspraak die door het gros van de planologen wordt onderschreven.

Voor wat betreft zijn theoretische fundering grijpt deze opvatting terug op de handelings-theoretische benadering van Max Weber. Op zichzelf is dat niet vreemd, omdat “de planologie” direkt refereert aan handelend optreden.

In de opvatting van Weber²⁰) wordt de sociologie omschreven als een wetenschap “die probeert sociaal handelen duidend te begrijpen (verstehen) en zo het verloop en de gevolgen ervan oorzakelijk te verklaren”. De kerngedachte daarbij is dat de basiseenheid van de “sociale wereld” inclusief de meer ingewikkelde maatschappelijke instellingen – zoals “staat”, “kerk” enz. – wordt gevormd door sociale handelingen (en dus niet door personen of door sociale instellingen).

Al het maatschappelijke is resultaat

van menselijk handelen en van complexen van menselijk handelen. De nadruk ligt daarbij op de intentionele structuur, ofwel de in het handelen opgesloten “subjectief bedoelde zin”. Deze intentionele structuur is een kenmerk bij uitstek van het doelrationele handelen. “Handelen” schrijft Weber “slaat voor ons steeds op gedragingen van een of meer afzonderlijke individuen”. In een kritische interpretatie van het werk van Weber schrijft Bader, dat de individualistische methode van de verstehende sociologie eerder de betekenis van een universeel referentiekader heeft, van waaruit zich voor Weber in principe alle sociale verschijnselen laten bestuderen.

“Als verklarende theorie, d.w.z. als poging de maatschappelijke bewegingswetten en ontwikkelingstendenzen te verklaren door ze te herleiden tot individueel handelen, schiet ze duidelijk te kort: ze loopt stuk op het probleem van “niet bedoelde gevolgen van het handelen”.

Weber zelf is zich daarvan bewust, getuige zijn uitlatingen daaromtrent, de door ons hier aangehaalde plannings-theoretici echter niet (meer).

De sociaal-structurele vooronderstellingen die liggen opgesloten in het handelen, die niet vanuit de zin van het handelen te begrijpen zijn vallen buiten de analyse. Het is een vraag die in de handelingstheoretische kontekst ook niet gesteld kan worden. Oorzaken blijven verborgen. De maatschappelijke structuren die een oriëntatiepunt zijn voor handelende personen en daarmee ook voor de handelingstheorie blijven onbegrepen maatschappelijke “data”²¹).

Bader wijst in dit verband op een belangrijk gevolg, n.l. dat het onderscheid tussen maatschappelijke verschijnselen en verschijnselen van de dode natuur verdwijnt. “De dimensie van de intentionele structuur van het maatschappelijk handelen en de daaruit resulterende maatschappelijke instituties gaat verloren als vastgehouden

wordt aan het perspectief van de "geïndividualiseerde enkeling", wanneer dit althans betekent dat alles wat tot de omgeving behoort, alleen nog maar wordt gezien als een arsenaal van middelen ter realisering van zijn subjectieve doelen. De natuurlijke en sociale omgeving van het individu levert de "data" aan de hand waarvan het zijn handelingsituatie definieert.

Handelen bestaat dan – al naar gelang de graad van rationaliteit – alleen nog uit een min of meer "volmaakte aanpassing" aan de gegeven situatie²²).

Doordat in een dergelijke benadering het onmogelijk is de "niet-bedoelde gevolgen van het handelen" te verklaren, krijgen de niet begrepen sociale "data" de schijn van onveranderlijkheid en onontkoombaarheid: ze worden een tweede natuur aan wier wetten de handelende individuen zich evenzeer te onderwerpen hebben als aan die van de dode natuur.

Het zijn de "niet bedoelde gevolgen" die voor de planologen een voortdurende plaag zijn. In weerwil immers van de enorme groei van de inspanningen – op financieel, personeel en organisatorisch vlak – stapelen de problemen zich eerder op dan dat deze verminderen.

De handelings-theoretische conceptie is niet geschikt om hiervan een beeld te vormen. In deze conceptie staat de *problematiek van het subjekt centraal*.

"Volgens deze problematiek worden de actoren van een maatschappijformatie, de "mensen", niet beschouwd als de "dragere" van objectieve instanties (zoals bij Marx), maar als het oorspronkelijkheidsbeginsel van de niveo's van het maatschappelijk geheel. Dit is een problematiek van de sociale actoren, van individuen als de oorsprong van het maatschappelijk handelen: sociologisch onderzoek leidt dan tenslotte niet tot de bestudering van de objectieve koördinaten, die de verdeling van actoren in maatschappelijke klassen en tegenspraken tussen deze klassen bepalen, maar tot het zoeken naar *finale verklaringen*, waarvan de *gedragsmotieven* van de in-

dividuele actoren de grondslag vormen²³).

Dit betekent dat wordt geabstraheerd van de produktieverhoudingen, van het ontstaan en de betekenis van de vorm en functies van het staatsapparaat, kortom de maatschappelijke structuur, de "objectieve koördinaten" om die term van Poulantzas nog eens te gebruiken; ze worden buiten analyse gehouden en in de planningstheorieën als onveranderlijkheden voorondersteld.

De focus verschuift van de maatschappelijke bepaaldheid van de problemen – die onderwerp van planning zijn – naar de intentie ze op een of andere wijze te willen veranderen/op te lossen. De politieke en ideologische betekenis van deze verschuiving lijkt me duidelijk.

---

4. Instrumentalisering

Het is in Nederland gewoonte met betrekking tot de ruimtelijke ordening te spreken over de trits onderzoek – planning – beleid; een funktiedeling waarachter m.i. vraagtekens gesteld moeten worden.

Planning wordt erin gezien als het – systematisch – voorbereiden van beslissingen die niet door de planner, maar in het algemeen door niet-deskundigen die politieke verantwoordelijkheid dragen, worden genomen. Planning verschijnt dan als een techniek om inzichten – verkregen uit onderzoek – om te zetten in plannen waar de "politiek" of het "beleid" een keuze uit maakt; resultaten van onderzoek – zo suggereert de trits – vormen de basis van het beleid (of zouden dat moeten zijn). Een beleid dat daarmee een rationele karakter heeft c.q. zou kunnen krijgen.

Twee wezenlijke vraagstellingen worden buiten beschouwing gelaten:

a. wat wordt wel en wat wordt niet onderzocht of is onderwerp van planning?

b. hoe worden de problemen geformuleerd?

De trits is hierdoor een uitdrukking van een vergaande instrumentalisering van wetenschap en techniek door "het beleid", i.c. ondergeschikt gemaakt aan de bestaande autoriteitsverhoudingen (die weleens de basis zouden kunnen vormen voor een belangrijk deel van de huidige problemen).

De suggestie wordt gewekt dat het onderzoek aan het beleid vooraf zou gaan. Onderwerpen voor staatsbevoegdheid komen echter niet voort uit onderzoek, maar uit het konflikteuze karakter van het proces van maatschappelijke ontwikkeling. De optredende instrumentalisering van de wetenschap kan m.i. niet worden gezien als een resultaat van een keuze tussen "veel te verklaren of iets te kunnen veranderen", maar is precies het resultaat van conflicten die voortvloeien uit de krisismatige ontwikkeling en waar geen oplossingen voor worden gevonden.

Met instrumentalisering bedoel ik niet alleen het toepasbaar maken van resultaten van wetenschappelijk onderzoek.

Met deze instrumentalisering treden – bemiddeld door de maatschappelijke organisatie van onderzoek en planvorming – belangrijke versmallingen en verdraaiingen in de vraagstellingen op omdat de positie van de opdrachtgever (op het terrein van de ruimtelijke ordening in het algemeen delen van het staatsapparaat) bij het bepalen van de *problematiek* van grote invloed is. Mijs inziens de reden dat diepgaande beleidsevaluaties – hoe noodzakelijk ook – uiterst schaars zijn.

Bepaald door de instrumentalisering van wetenschap is in het planologisch onderzoek in Nederland de laatste tijd nogal wat energie geïnvesteerd in het ontwerpen van "beslissystemen" of de ontwikkeling van beleidsplanning. Het gaat daarbij om systemen waarmee de gevolgen van planningsmaatregelen op een bepaald terrein – bijv. woningbouw – voor een groot aantal situaties snel

kunnen worden nagegaan²⁴).

Een uitwerking daarvan is bijvoorbeeld een rekenprogramma waarin bepaalde elementen (in ons voorbeeld grondgebruik, kavelkosten en bewonerswaardering) in een geformaliseerde, kwantitatieve samenhang zijn gebracht en waarbij beslissingen snel op hun konsekventies kunnen worden doorgerekend en eventueel op monitoren kunnen worden geprojecteerd. Het programma produceert derhalve geen beslissingen – want dat doet de politiek/het beleid, zoals we zagen.

Dergelijke systemen zijn sterk selectief omdat slechts die elementen die van belang *geacht* worden ook worden opgenomen. De criteria hiervoor zijn impliciet en het systeem krijgt daardoor een willekeurig karakter.

Immers, wie zegt dat grondgebruik, kavelkosten en bewonerswaardering op zichzelf de beslissende elementen zijn voor de verhoging van de kwaliteit van de resultaten van overheidsingrijpen; temeer daar ieder van deze elementen op zich weer afgeleiden zijn. Impliciet ligt in deze opvatting de vooronderstelling opgesloten dat de ineffektiviteit en de (te) geringe rationaliteit van het overheidsingrijpen te wijten is aan het gebrek aan inzicht en dat dit verholpen kan worden al dan niet gebruik makend van elektronische apparatuur.

Afgezien van de reductie van de complexiteit tot enkele elementen, is het zo dat in een dergelijke formulering van de problematiek het functioneren van het overheidsapparaat zelf per sé niet in de vraagstelling kan worden betrokken.

Het is opmerkelijk dat de discussie over planning en ruimtelijke ordening de afgelopen tijd sterk georiënteerd is geraakt op de *beleidsplanning*. De nadruk komt daarbij te liggen op organisatorisch-strategische elementen in het proces van ingrijpen in de maatschappelijke ontwikkeling.

De achtergrond daarvan is m.i. de verscherping van de problemen m.b.t.

de ruimte en de kennelijke onmogelijkheid om deze het hoofd te bieden.

Voor het planologisch onderzoek heeft deze oriëntatie op de beleidsplanning aanzienlijke gevolgen. In de probleemstellingen treden twee soorten verengingen op:

1. Het onderzoek wordt beperkt tot de relatie beleidsinstelling (in de meeste gevallen de staat) – omgeving. De “instelling” wordt gezien als een systeem met een bepaalde handelingsrationaliteit dat reageert op “stimuli” die haar vanuit de omgeving bereiken.

2. Beleidsplanning houdt zich bezig met het beslissen over beslissingen. In de probleemstellingen worden deze beslissingen als empirische feiten behandeld, zonder dat de maatschappelijke context waarbinnen ze zijn ontstaan, waarbinnen ze worden geproduceerd hierbij wordt betrokken. Het karakter blijft daarmee buiten de analyse.

De vraag naar de verklaring van verandering (bijvoorbeeld het ontstaan van problemen) in het gebruik van de ruimte wordt niet gesteld. Dat hoeft ook niet want “planologie is een normatieve wetenschap” die tot doel heeft problemen *op te lossen*.

Het resultaat is: de instrumentalisering van het onderzoek door beleidsinstanties/delen van het overheidsapparaat. Acceptabel klinkende termen als “beleidsondersteunend onderzoek”, “gebruikgericht of toegepast onderzoek” kunnen de koppeling aan de bestaande status quo niet verbergen. Het betekent de versterking van de in de planologie veel voorkomende toestand dat onderzoeken in opdracht van en binnen het overheidsapparaat plaatsvinden. Het functioneren van het staatsapparaat zelf is daarbij een politiek geladen onderwerp en mag dus niet in de analyse betrokken worden (zie het geringe aantal beleidsevaluaties dat plaatsvindt), of dat de uitkomsten van het onderzoek reeds voor het onderzoek vaststaan (omdat ze met een bepaalde politieke positie verbonden zijn).

Een tweede resultaat is de sterke gerichtheid van het onderzoek op het ontwerpen van beslisprocedures. Het gaat daarbij om de vraag: “Hoe kan een besluit worden doorgevoerd (of hoe kan de handelingsrationaliteit van de staat worden opgevoerd)?” Er wordt daarbij ervan uitgegaan dat een politiek of anderszins genomen besluit “langs democratische wijze tot stand is gekomen”, “in het algemeen belang is” en in ieder geval niet tot het terrein van het onderzoek behoort²⁵).

Nu is het wel interessant te zien dat geen enkel proces dat een uitwerking heeft op de ruimtelijke structuur ook maar op enigerlei wijze overeenstemt met welk model van “black boxen” en hun ingewikkelde onderlinge terugkoppeling-smechanismen dan ook.

Van verschillende zijden is reeds gezezen op het gevaar “dat frikties tussen de feitelijke en de geplande ontwikkelingen te snel verklaard worden uit de gehanteerde planningsmethode... en dat te gemakkelijk voorbijgegaan wordt aan de mogelijkheid dat analyse en probleemstelling aangepast moeten worden omdat ze niet voldoende aansluiting hadden bij de maatschappelijke werkelijkheid”²⁶).

Ter afsluiting, lijkt mij de stelling gerechtvaardigd dat in de urbanistiek terecht een aantal thema's aan de orde worden gesteld die veelal buiten de “gangbare” planologie en planning gehouden worden. De omvang en scherpte van de problemen m.b.t. de ruimtelijke structuur waarvoor een oplossing moet worden gevonden vereist dat deze manko's ook inderdaad opgeheven worden.

Daarvoor is inzicht in het ontstaan en de karakteristieken van de “probleemverdraaiingen” en de “instrumentalisering” noodzakelijk. Dat is dan het onderzoek waarmee de maatschappelijke impact van het urbanistiek-concept bespreekbaar kan worden gemaakt.

Noten

1
D. Bleitrach, *Metropolitaine regio en lokale hegemoniale apparaten, over het vraagstuk van de lokale politiek, ZONE 9*, Amsterdam 1978, p. 19 e.v.

2
In het deel 2a van de Derde Nota op de Ruimtelijke Ordening (de Verstedelijkingsnota, Den Haag 1976) wordt het hoofdstuk "Spreiding en Verstedelijking, karakter van het proces" geopend met de ontwikkelingen in de sociale waarden en strevingen.

3
Hier is gebruik gemaakt van de papers die zijn gepresenteerd op het jubileumcongres van het N.E.I., september 1979: L. H. Klaassen, *Urban developments in Western Europe*, L. van den Berg, I. J. Boeckhout en J. van der Meer, *Stedelijke dynamiek in Nederland*.

4
Cf. U. P. Ritter, trefwoord "Siedlungsstruktur", *Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung*, Hannover, 1970, p. 2897 e.v.

5
Voor een methodologische kritiek op een dergelijke werkwijze zie M. Ball, *A critique of urban economics, International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 3, no. 3, London 1976, p. 309 e.v.

6
M. Castells, *Is there an urban sociology*, in: C. G. Pickvance, *Urban Sociology*, critical

essays, Londen 1976, p. 33 e.v.

7
M. Castells, a.w., p. 36

8
D. Bleitrach, a.w., p. 19

9
Cf. D. Läßle, *Gesellschaftlicher Reproduktionsprozess und Stadtstrukturen*, in: M. Mayer e.a. (red.) *Stadtkrise und soziale Bewegungen*, Frankfurt a/M., 1978, p. 23 e.v.

10
H. M. Goudappel, *Urbanistiek – een ander perspectief voor planologie en stedenbouwkunde*, in *TNO-project 76-12*, p. 420 e.v.

11
a.w. p. 423

12
a.w. p. 423

13
a.w. p. 423

14
J. J. van de Venne, *Regeneratie van de oude stad*, Den Haag 1971, p. 19, aangehaald bij Goudappel, a.w. p. 424.

15
a.w. p. 425

16
a.w. p. 424

17
N. de Boer, *Stagnerende ruimtelijke ordening, Wonen/TABK 23/24*, 1976.

18
Cf. P. van Hoogstraten, *Regionale ontwikkeling en planning, nieuwe problemen – nieuwe problematiek?* Amsterdam 1980, p. 184

19
J. Ellemers, *Veel kunnen verklaren of iets kunnen veranderen; krachtige versus manipuleerbare variabelen; Beleid en Maatschappij 3*, 1976, gecit. bij H. van der Cammen: *De binnenkant van de planologie*, Muiderberg 1979, p. 64.

20
M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, citaten overgenomen uit V. M. Bader, zie noot 21.

21
V. M. Bader, *Sociaal handelen en de maatschappelijke "kooi van afhankelijkheid"* een bijdrage tot kritiek op de handelings-theoretische benadering in de sociologie van Max Weber, in: V. M. Bader e.a. *8 lezingen over de verhouding Marxisme-Sociologie*, SUA 1976, p. 11 e.v.

22
Bader, a.w. p. 21.

23
N. Poulantzas, *De kapitalistische staat, Tefelder Ure 23*, Nijmegen, 1978, p. 737.

24
o.a. K. J. Veldhuisen en E. J. Hacfoort. Een beslissingssysteem voor de planning van woningbouw, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 2/80, p. 103 e.v.

25
H. van der Cammen, a.w. p. 135/6.

26
J. de Cloe, *Kanttekeningen bij het R.P.D.-rapport over planningsmethodiek*; gecit. bij Van der Cammen (1980) p. 135.

Prof. ir. H.M. Goudappel

BOUWKUNDE-TECHNIEK : URBANISTIEK

bestand tegen "onderhandelen"?

BIJDRAGE AAN DE BUNDEL
OVER
ONDERHANDELIJNGS PLANOLOGIE
(KONGRES VAKGROEP URBANISTIEK
EN RUIMTELIJKE ORGANISATIE
NOV. 1980)

Inleiding

Wellicht roept het enige verbazing op dat het onderwerp onderhandelingsplanologie centraal wordt gesteld in een kongres dat wordt georganiseerd vanuit een opleiding die verbonden is met de techniek. Immers de techniek, als een op uitvoering en vervaardiging gerichte menselijke activiteit, lijkt toch wel de laatste om zich te willen bezighouden met een zo wisselvallig bedrijf als onderhandelen?

Ook al wordt 'techniek' in aldus uitgesproken veronderstellingen tekort gedaan in haar werkelijke betekenis, dan nog blijft het feit dat de 'uitvoering en vervaardiging' niet ongeïnteresseerd kan blijven toekijken als er zulke ontwikkelingen als onderhandelingen in haar werkingssfeer aan de orde zijn. Immers, iedere voorbereidende handeling konditioneert de uiteindelijke vormgeving en realisatie ervan; evenzeer wordt het gebruik en de toepassing van het resultaat van het 'technies' handelen ook weer bepaald door o.m. de maatschappelijke kontekst waarin dit plaatsvindt. We hebben langzamerhand vele voorbeelden van eens begonnen ondernemingen met een sterk technologies karakter (kerncentrales, metrostelsels, wegenkompleksen) die vooraf of later niet bestand bleken tegen een afweging van waarden in groter verband. Het is nog altijd een tekort van vele technici en van de opleidingen die hen vormen, dat dit groter verband, ook al lijkt dat vaak wat 'zacht' van aard, ten onrecht wordt veronachtzaamd. Het is voor de ruimtelijke organisatie en -planning, die bij uitstek te maken hebben met dat grotere verband, van erg veel belang om zich intensief bezig te houden met de ontwikkelingen in het werkgebied, dus ook als het om het onderhandelen gaat!

In deze bijdrage zullen we enkele ontwikkelingen in dat werkgebied van het bouwen en de techniek wat nader bekijken. Wij zullen ondermeer ingaan op de rol welke de urbanistiek in dat proces van samenspel en afweging kan spelen. De urbanistiek is het konsept dat ten grondslag ligt aan een belangrijk deel van het onderwijs en onderzoek in de sektor (hoofdstroom) Ruimtelijke Planning van de Afdeling Bouwkunde T.H. Eindhoven. We zullen vooral bezien op welke punten de kwaliteit en creativiteit van de bijdragen uit de 'techniese' hoek in het gedrang dreigen te komen en waar het 'spel' de kans loopt te worden verstoord als we al te nonchalant omspringen met een begrip als onderhandelen.

12

Laten we beginnen met een 'verhaaltje',...

Er was eens .....

nog niet zo heel lang geleden, een wereld waarin de mensen al flink ver gevorderd waren in het opdelen van hun taken en hun activiteiten. Arbeidsdeling heette dat, men begon zelfs al te spreken van specialisatie. En ook de term vervreemding viel al eens.

Maar toch ....

- men wist nog behoorlijk veel van elkaar af;
- men liet nog aardig wat aan elkaar over;
- het zag ernaar uit dat er nog een flinke dosis onderling vertrouwen was;

De 'impact' van de verschillende ruimtelijke activiteiten die men ontplooidde was ook nog niet zo ingrijpend, hoewel ....

- toch half 'Holland' werd ingepolderd;
- en half Nederland werd ontgonnen;
- de duinen werden doorgraven door zee-kanalen;
- de grote rivieren ingedijkt, afgesloten en overbrugd;
- algemene uitbreidingsplannen voor de steden ontstonden (o.m. Amsterdam 1879, 1935);
- het land doorploegd werd door kanalen en spoor- en tramwegen;
- en nog veel meer ....

Maar ja ....

- we waren nog niet met zovelen;
- we verdienden nog 'een stuk' minder;
- we schenen nog niet zo geëmancipeerd, volwassen te zijn;
- democratie had een wat andere inhoud;
- we eisten nog niet zoveel onnutte welwaartsprodukten;
- we waren nog niet zo verslaafd aan een alles vervangende technologie;
- we wisten (derhalve) nog niet wat ruimteconsumptie was;

Maar dit sprookje ging veranderen en het "er was eens ...." werd een "er is nu ....".

Dat 'Nu' is sedert de 60er jaren voor de activiteiten die te maken hebben met het inrichten van onze leefruimte bepaald geworden door:

- de doelstellingennota's;
  - de systeembenaderingen;
  - de inspraak;
  - de akties;
  - de struktuurschema's en -schetsen;
  - de modellen en simulaties;
  - de alternatieven;
  - de evaluaties;
  - de planologische kernbeslissingen;
  - de strategiese besluitvormingen;
  - de beleidsanalyses;
- en nog veel, véél meer.

Nieuwe elementen, die maatschappelijk alleszins verklaarbaar zijn; op vele punten zelfs als gunstig mogen worden beoordeeld.

Maar, combinaties van al deze vondsten houden het meestal niet veel langer uit dan vier, vijf jaar en het ene bankroet volgt op het andere. Want die nieuwe wijn gaat telkens weer in de oude zakken, i.c. de bestaande strukturen van procedures, planning, bestuurlijke organisatie, beleidsvorming en van de bijbehorende mentaliteiten.

In zijn proefschrift over de binnenkant van de planologie heeft van der Cammen die snelle opeenvolging van werkwijzen en inzichten geanalyseerd. Hij onderscheidt alleen al tijdens de nauwelijks voorbije zeventiger jaren drie hoofdaksenten in de procedurele verwerking van de ruimtelijke planning.

Ze zijn al eerder genoemd in het inleidende artikel van dit boek (zie 'Reflectie') n.l. (1) de doelstellingenmethodiek, (2) de strategies-probleemgerichte planning en dan zo rond 1980 beginnend (3) de onderhandelingsplanning. Dit is een indeling die vooral is gericht op de wijze waarop de ruimtelijke planning zich opstelt ten opzichte van haar doelgroepen.

Zelf heb ik in beschouwingen over de ontwikkelingen in de planologie en de stedenbouw over de afgelopen vijftig jaar en in een vooruitblik op de 80er jaren de periode van de jaren 70 gekarakteriseerd als die van de systeembenadering (Goudappel, 1980, 1981).

Maar ook binnen die wat meer door de methoden en technieken bepaalde invalshoek kunnen we de vele opeenvolgende inzichten en modes onderkennen.

Of een door mij veronderstelde 'bewustzijns-ontwikkeling' de periode van de 80er en 90er jaren gaat bepalen is een zaak die alleen nog maar verkennend kan worden afgetast. Ook dat gebeurt in deze bijdrage.

We moeten nu echter eerst vaststellen dat er hier en daar zaken dreigen vast te lopen. En de vraag is of 'onderhandelen' ons kan redden als volgende nieuwigheid.

Onderhandelen?

Ik wil maar meteen stellen dat wij m.i. erg huiverig moeten zijn voor dat onderhandelen, wanneer dat een nieuwe kortlopende mode wordt. Als het, zoals het inleidend woord tot deze bundel zich al afvraagt, gaat om een verschuiving van het overleg op basis van harmonie/koalitie naar het exploiteren van het konflikt.

Planning, Techniek, Bouwen en ook Beleidsvorming zijn cultuurdragende activiteiten die evolutionair van karakter zijn. Zij roeien a.h.w. tegen de stroom op als creatief proces; zij zijn gericht op negentropie om 't maar eens in natuurkundige termen te zeggen.

Die processen komen niet tot stand in een sfeer en onder de kondities van een konflikt. We zullen moeten zoeken naar (nieuwe) structuren die zijn gebaseerd op de integratiëgedachte. Daarin speelt raadpleging, overleg en associatie de hoofdrol. Niet de onderhandeling, het kompromis en het onkontroleerbare proces van de emotionele laatste stemronde, de machtsdruk van de grootste schreeuwers of de taaiste volhouders. Want dan regeert de ongelijksoortigheid en de ongelijktijdigheid.

Deze stellingname, ik ben me dat bewust, is ook een poging om tegen de stroom op te roeien. Maar ieder geval wel 'bewust'.

De konfliktbenadering is een krampachtige reactie ten opzichte van de veelal nog onbegrepen overgang die we doormaken van de energie-samenleving naar de informatie-samenleving. De alles overspoelende informatiegolf tast de gevestigde samenlevingsstructuren aan. Overleg, samenspel en beleid lijken niet meer mogelijk. Daarom maar handjeklap en als 't moet, konflikt.....

Steinbuch neemt het op voor juist die beleidssektor als hij zegt: "Het hardst (..) worden wel diegenen getroffen die zwaarwegende beslissingen moeten nemen. Bij zulke beslissingen is het meestal niet mogelijk in langdurige naspeuringen 'alle' relevante informatie bijeen te geven. Men moet snel beschikbare kennis combineren en riskante beslissingen nemen". In dat proces lijkt het geboden om zaken te vereenvoudigen, "toegankelijk te maken", maar daarmee wordt nu juist het wezenlijke ervan ontlopen of veronachtzaamd.

Steinbuch betoogt dat de traditionele informationele processen in het door de massamedia beheerste info-tijdperk niet meer leiden tot het "beste ontwerp" van een beleid of een te realiseren voorziening. De openbare discussie en de parlementaire discussie van het 'live'-type doet datgene zegevieren wat het meest effectief is te verbreiden. De werkelijke problematiek is zo kompleks, dat deze voor het beperkte (en vaak ook afgestompte!) menselijk bewustzijn overkomt als irrationeel. Het vereenvoudigde en beperkte 'model' dat we ervoor in de plaats stellen maakt een rationele indruk en wordt daarom ten onrechte als beslissingssituatie genomen. Aldus Steinbuch, ietwat geparafraseerd. Deze overwegingen geven een ekstra dimensie aan onze terughoudende opstelling ten aanzien van het 'onderhandelen'. Immers als ook de onderhandelingen zich bewegen langs de lijnen van de schijnrationaliteit dan zijn we ver van huis. Wordt daarbij nog in aanmerking genomen, dat we vaak nog uitgaan van de gedachte dat de machthebbers huizen in de sectoren van de traditionele politieke en economische kaders dan konden we wel eens tot de ontdekking komen dat de strevingen naar economische en sociale gelijkheid allang op de verkeerde fronten wordt uitgevochten. De nieuwe 'kapitalisten' zitten allang onopgemerkt in de informatiesektor, met de dominante bestaansvoorwaarde "informatie" onder hun controle... Dat zijn de nieuwe "informalisten", maar er is nog geen Marx om ze te ontmaskeren!

Onderhandelen over de Ruimte?

Vanuit de opstelling die in het voorgaande is verwoord, zullen we ons nu richten op het 'onderhandelen', als een mogelijk nieuw element in het ruimtelijk planningsgebeuren. Terecht kan worden opgemerkt, zoals in volgende bijdragen in dit boek ook gebeurt, dat onderhandelen toch eigenlijk vanouds bij uitstek een onderdeel van de ruimtelijke ordening is!

Waarom dan nu zo'n afwijzende houding?

Dat overleg, afweging, samenspel enz. een kernzaak voor het ruimtelijk handelen was en is, wordt beslist niet ontkend. Wat echter ten aanzien van de zich nu aftekende ontwikkeling de waarschuwing oproept is de dreigende verzelfstandiging van dit onderhandelen, als methode of techniek met de neiging om een doel op zichzelf te worden. Dat is het moment waarop verschillende kwaliteiten in het planningsproces in het geding komen! Het lijkt erop dat dit verzelfstandigde onderhandelen al min of meer als een voldongen zaak wordt geaksepteerd. Daar zul je binnenkort best mensen voor kunnen inhuren! Men maakt zich alleen nog maar druk (ook in verschillende bijdragen in deze bundel!) over de manier waarop dit alles nu weer netjes moet worden ingepast in de al overbelaste planprocessen.

Maar dat is dan weer de inmiddels toch wel beruchte instrumentele oplossing, die voor ieder probleem een gereedschapje weet te maken, waarmee aan de essentie van het probleem kan worden voorbij gegaan!

Mijn vraag is of we met deze opstelling ten aanzien van het onderhandelen op de goede weg zijn. Is het van enige waarde voor de ruimtelijke planning om opnieuw een modeverschijnsel op te gaan hangen in de al zo bonte garderobe van snel verslijtende jasjes en petten?

Is ons probleem niet veeleer dat de kern van ons ruimtelijk handelen, dat alles te maken heeft met ons bouwen (het vormgeven en inrichten van onze omgeving), rechtstreeks met ons technies handelen in verband moet worden gebracht?

Immers wat betekent dat onderhandelen in de praktijk?

Een soort ruimtelijke SER? Waar we op slimme manier bereiken:

- dat we dat zout uit de Rijn toch wel weer moeten 'aksepteren' of op een andere plaats lozen?
- dat we de grond uit Lekkerkerk, Tilburg of de Vogelpolder weer op een andere plaats mogen dumpen; als volgend station in onze beperkte Ruimte (liefst in Duitsland, België of de Noordzee) waar een volgende generatie het dan wel weer vindt?
- dat wederpartijen tegen elkaar worden uitgespeeld over de vraag wat het hun "Waard" is om het Markermeer wel of niet in te polderen?
- dat een paar röntgen aan straling wordt uitgeruild tegen een mooie beplanting?
- of dat terwille van de werkgelegenheid Pietersen toch nog via een M.E.R. procedure wat meer 'mag' lozen in ons aller water, bodem of lucht?

Dit nu zijn, met vele andere punten, de harde vragen waarbij de kwaliteiten van ons samenleven en van onze verhouding ten opzichte van de Ruimte in het spel zijn.

Naar mijn mening hebben we op al die punten de grenzen van het marchandabele al overschreden en zijn we voorbij de mogelijkheden (de spelregels) van het overleg en het afwegen gegaan.

Dit soort onderhandelen draagt het karakter van het wezenloze kompromis:

- waarbij niemand aan zijn trekken komt;
- waarbij zaken die principieel ongelijksoortig zijn tegen elkaar worden afgewogen;
- waarbij we alle essenties geweld aandoen door ze onder één noemer te willen brengen dan wel ze in het vlak van opvattingen, meningen en machtsverhoudingen tegen elkaar uit te spelen; en dat alles met volstrekt onberekenbare, maar wel katastrofale gevolgen.

Katastrofaal omdat aanwijsbaar tegen 'orde der dingen' wordt ingegaan. Ook omdat er in dit geheel geen plaats meer is voor een van de meest kenmerkende drijfveren achter onze menselijke vermogens: de kreativiteit, die gericht is op ontwikkeling, evolutie, opbouw. Het kompromis reikt naar vervlakkings, afbraak, entropie.

Nieuwe konseptuele kaders

Er zijn in het voorgaande vele punten gepasseerd die verwezen naar de grote verscheidenheid in standpunten, opvattingen en methoden in de ruimtelijke planning en beleidsvorming.

Dit steeds komplexer en ook steeds meer gefragmenteerd geheel dreigt ons het overzicht op de zo wezenlijke samenhangen te ontnemen.

Het geheel aan konseptuele kaders is daarbij m.i. ons grootste probleem, juist bij dat ruimtelijk handelen.

Al die mode-artikelen die we hiervoor noemden munten uit door hun beperkte opzet en hun kortzichtigheid. Nu blijkt niet zelden dat op praten over veelomvattende konsepten een zwaar taboe rust. (Wat verbeeldt hij zich wel! Nog altijd op zoek naar de steen der wijzen?) maar zoals ik reeds op andere plaatsen heb betoogd: ik wil daar niet voor opzich gaan. Dat dit een misschien wat kinderlijke opstelling lijkt is niet zo'n bezwaar. Aan het eind van deze bijdrage zullen we betogen dat het urbanistiek-konsept vooral moet worden opgevat als een spelstructuur! Die behoeft niet beperkt te zijn tot het kind. Integendeel!

Als we een onderwerp als de funktie en de plaats van het onderhandelen willen verkennen is er dringend zo'n structuur nodig om het vraagstuk verantwoord te kunnen plaatsen en afwegen.

Het onderzoek is onze groep aan de T.H.E. is de afgelopen tien jaar gekonsentreerd geweest rond het opstellen van zo'n struktureel konsept. Dit werd vanaf het begin gevonden in de Urbanistiek welke ook de basis vormt voor het onderwijs in de ruimtelijke planning aan de afdeling Bouwkunde. Die Urbanistiek wordt omschreven als een op integratie gerichte benadering van de maatschappelijke en ruimtelijke problematiek met betrekking tot de planning en inrichting van onze gebouwde omgeving. De uitwerking/invulling, van het konsept vormt tevens de achtergrond voor verschillende T.H. activiteiten m.b.t. de ontwikkeling van methodiese en vormgevende elementen van de ruimtelijke planning.

Dit in een brede kontekst van enerzijds technieken van modelvorming, simulaties en planmanagement via vraagstukken van samenleving, infrastructuur en milieu naar anderzijds de ecologie en het landschapsonwerp. Op deze manier menen we op een rij te kunnen zetten wat er in maatschappelijke en in professionele zin nu echt wezenlijk is, m.a.w. wat de fundamentele ontwikkelingselementen zijn. We verwachten daarna tevens te kunnen aantonen dat een groot aantal nutteloos komplicerende factoren, die de huidige gang van zaken frustreren, hun plaats eigenlijk niet waard zijn. Het urbanistiekconcept is elders uitvoerig toegelicht. (Zie lit. opg.) In het verband met ons onderwerp willen we hier nu een element uitlichten dat ons inzicht kan geven in dat onderhandelen.

De essentie van de urbanistiek is n.l. het samenkomen van een denkkader (de 'filosofie') en van een handelingskader, dat ten grondslag moet liggen aan onze ruimtelijke activiteiten.

Zowel in het denkkader als in het handelingskader worden drie samenstellende elementen onderscheiden, t.w.:

In het DENKKADER

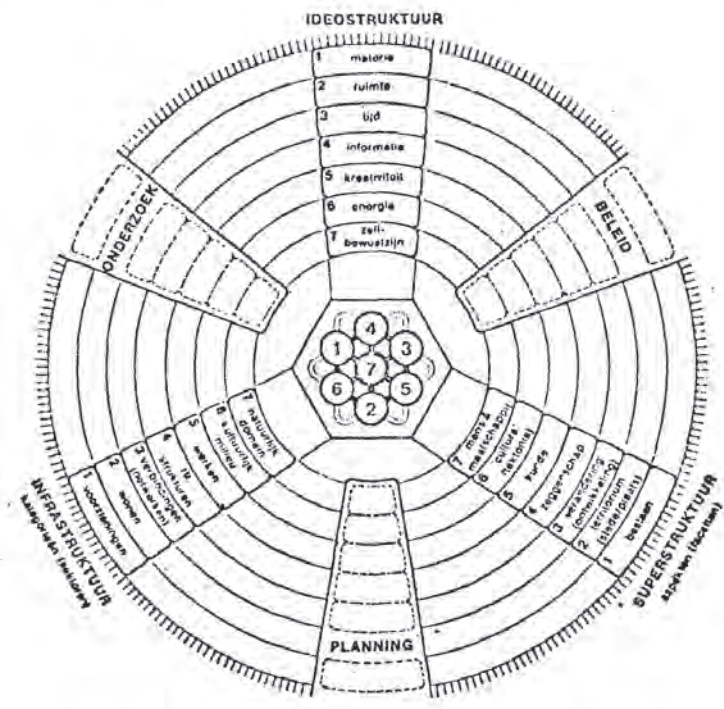
- . de infrastructuur, de verzameling van de concrete gebouwde en te bouwen elementen, m.a.w. de materiële basis van onze ruimtelijke inrichting;
- . de superstructuur als de organisatorische en overkoepelende aspecten m.b.t. de konseptuele kaders van het bouwen en inrichten van onze ruimte;
- . de ideostructuur het samenstel van de wezenlijke achtergronden en de ideeën van waaruit wij handelen en onze menselijke cultuur vormgeven.

In het HANDELINGSKADER

- . het (planologische) onderzoek, in de concrete betekenis van het verkennen en waarnemen (inquiry)
- . de beleidsvorming als de concrete vaststelling van de doeleinden, middelen en waarden;
- . de (ruimtelijke) planning, de konkretisering van de ruimtelijke vorm en inrichting en het scheppen van de kondities voor de realisatie (het 'Bouwen')

Deze drie handlungsactiviteiten worden gezien als gelijksoortige creatieve processen die elk een eigensoortig aandeel leveren aan het menselijk streven

naar inrichting van de ruimtelijke omgeving en daarmee ook de vormbepaling van onze cultuur.

Denkkader en handelingskader zijn op haast wetmatige manier met elkaar verweven. Dit is aangegeven in het afgebeelde schema met zes sectoren, die zelf ook weer op een consistente manier zijn onderverdeeld. Op deze manier wordt uitgedrukt dat we te maken hebben met een multisektorale benadering, een term die ik hier prefereer boven multidisciplinair.

Dit alles lijkt een wat rigide geheel. En zoals met zoveel zaken die met levensverschijnselen te maken hebben; het dogmatisch hanteren van zo'n schema zou inderdaad uitzichtloos zijn. Maar het vrij hanteren ervan als een instrument ter ordening van gedachten kan zeer veel nut en inzicht bieden. ('spelstructuur'; zie verderop).

Als we plannen maken, beleid voeren of onderhandelen dan hebben we steeds te maken met drie basisactiviteiten, n.l. (1) het steeds over en weer vertalen van elkaars gedachtengangen, (2) het konseptualiseren van die gedachtengangen in vormen en ontwerpen, en (3) het afstemmen en kooördineren. Dit zijn allemaal onderdelen van dat creatieve proces.

Dit laatste, het kooördineren en afstemmen is nu weer van bijzonder belang voor ons onderhandelen.

In dat verband is het interessant om op te merken dat vanaf het eerste begin het begrip scharnierfunctie is gehanteerd om dat kooördinerende karakter van de urbanistiek aan te geven. Dit sloot aan op een behoefte die in de zestiger jaren steeds meer manifest werd, n.l. om de uiteenvallende wetenschapsbeoefening ('disciplines') weer tot elkaar te brengen, desnoods onder de vlag van een nieuwe tak van wetenschap. Van Peursen et al. gaf dit in 1968 als volgt aan: "Nieuwe categorieën zijn daar te verwachten waar een wetenschap gedwongen wordt ongebruikelijke methoden te beproeven, en dit geschiedt vooral als een wetenschap tot samenwerking komt met een andere wetenschap, dikwijls met een die een afwijkend methodologisch instrumentarium bezit. Daarom zijn juist de categorieën die zich in het interdisciplinaire onderzoek opdringen van groot belang. Welke categorieën zou men 'scharniercategorieën' kunnen noemen ('hingecategorieën').

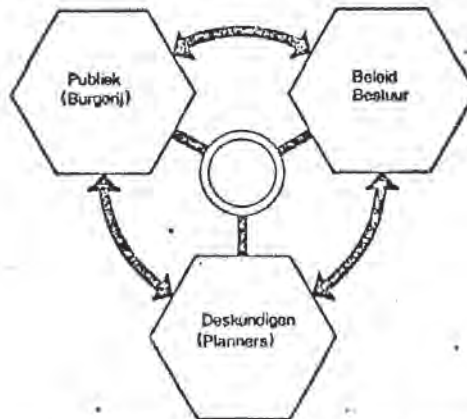
Zij vormen punten, waar de eigen methodiek in beweging is. Zij vormen vooral ook punten van contact tussen onderscheiden disciplines, waarbij lang toegesloten deuren opnieuw gevonden worden en onderling herkenbare begrippen, die operationeel blijken te functioneren, opendraaien. Zij wijzen tenslotte ook op een frontgebied van wetenschappelijk denken, waar zuiver onderzoek en praktische toepassing, theorie en praxis, ratio en ethos met elkaar in aanraking komen."

Dit wat lange citaat geeft glashelder aan wat ons voor ogen stond met het urbanistiekonsept als punt van samenkomst van denken en handelen. Het is frappant zoals dit nu na tien jaren ook een rechtstreekse uitwerking kan krijgen naar het nu zo centraal gestelde onderhandelingsvraagstuk.

De actores in het onderhandelen

Het scharnierpunt dat we hier hebben aangeduid biedt nog niet zonder meer een concreet beeld van dat onderhandelen. Daartoe is het goed om ons te realiseren dat er wat de potentiële onderhandelaars, de actores, betreft

eigenlijk drie verschillende groepen kunnen worden onderscheiden t.w. de bestuurders, het publiek (burgerij) en de deskundigen (in ons geval de planologen). We kunnen het samenspel tussen deze groepen aangeven in een drieslag figuurtje, waarin de wisselwerking tussen de verschillende groepen goed tot uitdrukking komt:

Dit nu is het (vereenvoudigde) beeld van het samenspel, het overleg en het integrerend werken. Zowel onderling als binnen elk van de drie 'polen'. Hierin moet de associatie worden gevonden om tot een goede ruimtelijke ordening te komen. Dit echter dreigt nu een strijdperk te worden als het om 'onderhandelen' in een konfliktopstelling gaat. Enige verdere verkenning vanuit het urbanistisch-beeld kan wat meer zicht geven op de problemen die hierbij kunnen rijzen.

We herkennen deze drieslag in de hoofdsectoren van het urbanistiek-schema, die gericht zijn op handelen (aktie) n.l. beleid, onderzoek en planning. Misschien verbaast het even dat 'onderzoek' in één lijn wordt gesteld met 'publiek'. Het gaat hier echter om de taak van dat onderzoek, n.l. het waarnemen, verkennen en analyseren van de samenleving. De engelse taal die een rijk geschakeerd arsenaal van begrippen heeft om 'onderzoek' aan te duiden gebruikt hier de term inquiry.

Duidelijker komt onze drieslag van acties nog terug in het organisatorische en konseptuele kader van de superstructuur. We zien daar begrippen Zeggenschap, Mens- en Samenleving en Kunde. Dit zijn eigenlijk de zaken die in het spel zijn als er het over onderhandelen hebben. Zien we dat goed in, dan kunnen we ook de invulling van een begrip als onderhandelen ten goede keren. -

Kwaliteiten en vakmanschap

Het zal weinig toelichting behoeven dat we ons nu op een terrein bewegen waar de kwaliteiten van die verschillende elementen in het geding zijn. We moeten volstaan met het plaatsen van enkele opmerkingen bij het aspect van de Kunde; concreter: het gebruik van onze vermogens, ons vakmanschap.

Menige kritiese en vragende opmerking die in het voorgaande is gemaakt had te maken met verrygend vakmanschap of een verkeerd gebruik daarvan.

Ik meen dat dit een punt van grote zorg is. Voor de praktijk én voor onze opleidingen.

In ronde woorden gezegd, dacht ik dat het tijd werd dat de bewuste en verantwoordelijke onderzoekers, planners, ingenieurs, bouwers enz. weer eens heel duidelijk stelden waar het hen om gaat. Wat zij als hun opdracht en hun taak zien. Niet als 'technuten', 'bêta's' of betweters, maar als (mede-) mensen die hun plaats in de samenleving kennen.

Dan kan althans van deze categorie van mensen de 'onderhandelingspositie' duidelijk worden. Niet per ad hoc geval, maar als konsept.

Hetzelfde kan ten aanzien van de sectoren 'bestuur' en 'publiek' worden gezegd. Op alle terreinen zal het nodig zijn om verouderde mentaliteiten en methoden los te kunnen laten ten overstaan van de nieuwe opgaven waarvoor we staan. Het is de krampachtigheid van het willen vasthouden van verouderde en onbruikbare structuren die ons in de sfeer van het (konfliktueuze) 'onderhandelen' dreigen te trekken. Het is onmogelijk om te blijven staan bij de verzuchting dat er overal krisissen zijn: in het bestuur, in de planning, in de techniek en noem maar op.

Het is me al gebleken dat deze stellingname nogal wat misverstand kan oproepen.

Laten we uit de uiteenlopende reacties vooral nog eens kijken naar de 'beschuldiging' dat zulke uitspraken een wat hulpeloze pogingen zijn om de macht herstellen van de technokraten en de deskundigen. Dát is het niet; het is niet de bedoeling om stellingen te betrekken in de ivoren toren!

Ook de 'deskundige' zal net als de bestuurder en als elk lid van de samenleving een volstrekt nieuw antwoord moeten vinden op de eveneens nieuwe situaties waarin we ons bevinden. Situaties die op zichzelf volgende stappen in de ontwikkeling van de mensheid betekenen en heus niet altijd als 'probleem' behoeven te worden beschouwd.

Dat antwoord zal o.m. moeten bestaan uit het weer leren werken op basis van een integrerend en verdichtend denken. Dit tegenover de voortdurende differentiatie en uitsplitsing, ook b.v. in de deskundigen-wereld (specialisten!). Een uitvlokken van kundigheden en verantwoordelijkheden wat zich o.a. in de 70er jaren dramatis uitte in de gefragmenteerde ad hoc milieuwetgevingen (water, bodem, lucht, geluid, straling enz.) die nu nauwelijks meer onder één noemer gebracht kunnen worden, omdat procedures, rapportages, specialisten en ambtelijke structuren allemaal verschillen.

Reeds werd opgemerkt dat ook in de opleidingen aan die kwaliteits- en integratieaspecten en aan de 'nieuwe eisen' grote aandacht geschonken zal moeten worden.

Een opleiding van vakmensen zal zich breed moeten oriënteren, en dient zich rekenschap te geven t.a.v. de actuele omstandigheden en van de vragen die er leven in de omgeving van het vakgebied. Maar die opleiding moet ook aftasten waar we naar toe zouden moeten of kunnen gaan.

Op dit punt mogen de (Nederlandse) beroepsverenigingen het antwoord ook niet langer schuldig blijven.

In Europees verband werd reeds enkele jaren geleden gewezen op de nieuwe taken van de ingenieur en met name zijn verantwoordelijkheid als lid van de samenleving.

In het EEG rapport over de ingenieursberoepen in Europa (vs. Fragnière) wordt gesteld:

"Het is niet langer de uitsluitende taak van de ingenieur de mens tegen de natuur te beschermen, maar veel meer om die natuur te beschermen tegen de mens om de levensvoorwaarden voor die mens veilig te stellen. Die fundamenteel nieuwe situatie heeft ingrijpende consequenties voor de technische studie en de beroepsuitoefening. Het dwingt de ingenieur zichzelf in een heel ander licht te zien. Het schept de behoefte aan nog meer ingenieurs, maar dan wel heel andere."

en verder:

"Ook de technische beroepen moeten zich vandaag de dag meer dan ooit hoeden voor verkaveling in afgesloten specialisaties. Zij moeten niet langer proberen zich buiten de sociale en politieke spanningen te houden.

Met de ontwikkeling van een nieuw maatschappelijk bewustzijn, dat zich steeds meer verwijderd van het enge bewustzijn en meer nadruk legt op de onderlinge samenhang van de beroepen, is het voor de individuele vakman of de vakgroepen niet meer mogelijk zich afzijdig te houden. Integendeel, zij moeten zich voorbereiden op een heel andere beroepsuitoefening."

Ook de jaarlijkse kongressen van de Verein Deutscher Ingenieure hebben op dit punt tot opvallende publikaties geleid. We zijn dus heus wel gewaarschuwd. Het is vanuit die opstelling dat er nu dan ook binnen een opleiding aan een Technische Hogeschool óók gesproken moet worden over de mogelijkheden van een 'onderhandelingsplanologie'.....

Terug naar het SPEL

Maar met al deze belangrijke zaken als kwaliteit, bewust vakmanschap, denken in verantwoordelijkheid enz. zijn we er nog niet. Ik denk dat de belangrijkste faktor nog genoemd moet worden: de herontdekking en ontwikkeling van het Spelvermogen van de mens en van die vakman. Eerst daarmee kan onderhandeling weer tot een werkzame situatie worden.

Huizinga (wie anders zouden we als eerste noemen als het over de spelende mens, de Homo Ludens gaat) spreekt van het 'spelgehalte' van een cultuur. Hij toont aan dat dit gehalte a.h.w. een maat is voor het kunnen functioneren van een samenleving. Ik dacht dat Huizinga's prachtige boek uit 1938 maar eens wat meer in de aandacht zou moeten komen. Het is opvallend hoe juist het spel-thema in de gehele geschiedenis met grote regelmaat terugkeert als het erom gaat vastgelopen situaties weer vlot te krijgen. Van Plato tot Schiller en Schopenhauer vinden we beschouwingen over het spel van de mens en van zijn Schepper.

In deze eeuw denken we in Nederland natuurlijk direkt aan het al genoemde werk van Huizinga, die zelf echter weer uitvoerig verwijst naar Frobenius. Ik noem deze Duitse etnoloog en kultuurfilosoof uit de eerste helft van deze eeuw met nadruk, omdat hij zijn kultuurfilosofie en daarmee ook zijn spelbeschouwing geheel ent op waarnemingen m.b.t. de wijze waarop de mens met zijn leefruimtes omgaat.

Frobenius gebruikt de term Paideuma om de 'ziel' van de verhouding tussen mens, ruimte en tijd aan te geven. Stof om over na te denken voor 'ruimte-

lijke vakmensen' als ze voor de taak staan om dat voor onze tijd ook weer opnieuw te ontdekken. Dan weten we tenminste een beetje waarover we moeten 'onderhandelen'.

Ook onze aktiviteit als planners, waarvoor we begrippen als vakmanschap en kwaliteit van stal haalden, heeft alles met spel te maken. Hoyack zegt dat zeer treffend als hij het vermoeden uitspreekt 'dat het denken in plannen, taken en doelen slechts een speciale uiting is van de spelmatige aktiviteitsdrang in ons, ja dat wij in ons aktief-willen-zijn (-) voor ons part meedoen in het kosmies spel der Godheid".

Het is dit spel als kultuur-dragend element dat door Hermann Hesse zo indringend is gebruikt in zijn meesterwerk 'Das Glasperlenspiel', waarin een samenleving in de 23e eeuw geheel op een spelstructuur wordt geënt. Het was ook het spelelement, het ludieke karakter, dat paradoksaal genoeg tot de meest serieuze aspecten van de Provo-beweging in het midden van de zestiger jaren behoorde als een appèl aan de alles beklemmende ernst van een technokraties-materialistische samenleving.

Deze nabijheid van ernst en spel is heel essentiëel.

In het ritueel of de kultus, zo zegt Frobenius, speelt de mens de natuur en de wereldorde na en maakt die daarmee voor zichzelf inzichtelijk en beheersbaar. Ruimtelijke planning en ordening, als afschaduwing van natuurlijke ordening heeft hier alles mee te maken. Als wij ons krities opstellen ten opzichte van het onderhandelen daarbij, gaat het ons vooral om die vormen van onderhandelen, die zich buiten die orde plaatsen. Het 'konflikt als doelstelling' is geen spelsituatie meer, net zo min als een atoomoorlog.

Hiermee zij we op datgene gekomen dat we de hoofdwet van het spelen zouden kunnen noemen. Die luidt dat spelregels de alles bepalende maar minimale structuur moeten bieden en dat speelregels een haast oneindige variatie van spelsituaties mogelijk maken. Speelregels vormen de taal waarmee de spelende mens zich uitdrukt aan de hand van de grammatika, die in de spelregels is vastgelegd. De regels van het schaken of het voetballen kunnen op één bladzij worden neergeschreven. Over de hantering ervan in tweedrie kombinaties en siciliaanse openingen kunnen we hele bibliotheken vullen. Ik meen dat de hoofdoorzaak van het steeds ingewikkelder worden van onze overlegstructuren en procedures ligt in het oneigenlijk verschuiven van de speelregels naar de spelregels. Daarmee wordt de verhouding verstoord tussen de 'grondwet' en de uitvoerende wetten en regelingen.

Het is opmerkelijk dat het spelelement aan het einde van de zestiger jaren vrij plotseling opkwam in de planningswereld. Maar dat ging meteen op de manier van de institutionalisatie en als modeverschijnsel. Gemeend werd dat de vraag naar inspraak en de behoefte aan meer inzicht en informatie bij bestuurders kan worden opgevangen door z.g.n. gaming-simulation, het via intensief computergebruik opbouwen van 'net-doen-alsof' situaties. Op zichzelf zitten hierin goede mogelijkheden, maar die liggen toch elders dan de toen snel opkomende commerciële vormen van beslissingsspelen e.d. suggereerden.

Ook het urbanistiekconcept, ik heb daar elders uitvoeriger op gewezen, dient allereerst te worden opgevat als een spelstructuur en een instrument. Na hetgeen hiervoor over het spel is gezegd, zal dit niet meer zo verwonderlijk zijn. Het zal dan ook duidelijk zijn dat we hiermee niet bedoelen een afzonderlijke activiteit, een doen-alsof-situatie. Het is juist essentieel dat het proces waarin we zitten zelf als spel wordt gezien en ervaren!

Dan komt er 'ruimte' voor onderhandelen over de Ruimte.

Niet als institutie, maar als een levend onderdeel van onze ruimtelijke planningsactiviteiten. Daarin kan kwaliteit, vakmanschap, onderling vertrouwen en wederzijdse erkenning een vanzelfsprekende plaats krijgen. Daarin spelen de verschillende actoren: bestuurder, burger, vakman hun eigen specifieke rol. Want ook de burger of de bestuurder is 'ergens' vakman en de deskundige zal op andere momenten ook weer burger of bestuurder kunnen zijn.

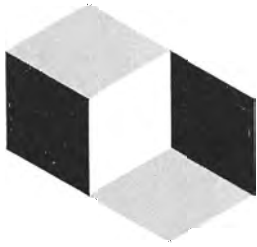
Het gaat ons om dat vakmanschap dat, om met Arnold Keyserling te spreken, weer wordt opgevat en beleefd als Kunst. Daarmee kunnen we de nu hopeloos lijkende discussies over methoden, technieken planningsstijlen, procedures, strategieën en zelfs van onderhandelen overstijgen.

Voor die doorbraak hielden we in deze bijdrage een pleidooi.

- Verein Deutsche Ingenieure   Ingenieure für die Zukunft;
Technische Intelligenz im Spannungsfeld zwischen Studium
und Beruf; Vorträge und Diskussionen. Reihe: Der
Ingenieur in Beruf und Gesellschaft , Düsseldorf 1981
- Fraglière, G. und   Der Ingenieur in den EEG;
Sellin, B.   :Soziales Selbstbild, Beruf und Ausbildung. Hannover 1974
(ook in het Engels en Frans beschikbaar)
- Hoyack, L.   De philosophie der verveling, Deventer 1954.
- Hesse, Hermann   Das Glasperlenspiel, (1e uitg. 1943)
div. drukken Suhrkamp, Frankfurt am Main.

BUR/HG/MM+MA
4.8.1981.

Ruimtelijke planning in de onzekerheid van de jaren tachtig

---

¹ Hoogleraar in de Urbanistiek
Technische Hogeschool Eindhoven,
afdeling Bouwkunde

H. M. Goudappel¹
op zoek naar nieuwe dimensies voor een bewuste planning

Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1981

GOUDAPPEL, H.M. 1981c. *Ruimtelijke planning in de onzekerheid van de jaren tachtig*. Publikatie '81-1, Rijksplanologische Dienst, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

Deze verhandeling vormde de inleiding voor een vakgenotenconferentie welke op 28 en 29 mei 1980 werd georganiseerd door de Rijksplanologische Dienst. Deelnemers waren planologen van de RPD, de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Provinciale Planologische Diensten en medewerkers van het Planologisch Studiecencentrum TNO en het Openbaar Lichaam Rijnmond. De kern van het verhaal wordt gevormd door de gesproken voordrachtstekst. Op enkele plaatsen zijn echter toelichtingen en nadere uitwerkingen toegevoegd, terwijl ook het vergelijkende illustratiemateriaal is uitgebreid. Daarbij is gebruik gemaakt van waardevolle suggesties en kritische opmerkingen, die tijdens de discussies ter tafel kwamen. Dat dit enige verscheidenheid in stijl oplevert, is geaccepteerd, omdat dit onderstreept dat de zaken waar het hier om gaat, nog volop 'onderweg' zijn.

Inhoud

---

1 Inleiding	7
– over onzekerheid	8
– diagnose	9
– een verkenning (Faludi, Veldhuisen, Jansen, Weeber)	12
2 Verkenning van mogelijkheden en kansen voor de 'volgende stap'	18
– Nog eens over Planning	19
– Planning in de 70er jaren; systeembenadering	20
– Nieuwe wegen voor de jaren '80?	21
– Ontmaskering van paradigma's	22
– Een programma voor (weder-)opbouw	24
– Over een 'meerdimensionaal denken' met betrekking tot planning	27
– Uitweiding: vier dimensies in beelden	28
– Tegenspraken in de 4D doorbraak	31
– Verder kijken; planning en besluitvorming in 5D	34
3 Over bewustzijnsstructuren en planning	40
– bewustzijn en planning	42
– Bewustzijn als hologram	42
4 Naar nieuwe theoretische kaders voor de planning?	45
Poging tot een schets	45
– Holistiek	47
– Ecologisch	48
– Harmoniek	50
– Systematica	51
– Catastrofe theorie	52
– Instrumentiek	54
– Gemeenschappelijke taal	56
5 Ter afsluiting: consequenties van het 'anders' denken	59
– Consequenties voor de praktijk	60
Bibliografie en Referenties	64

'Als vandaag de dag iets zeker is, dan is het een gevoel van onzekerheid – een voorgevoel dat de toekomst niet eenvoudig ontwikkeling en groei van het bestaande kan zijn.

Verandering is er altijd geweest, maar de snelheid waarmee de waarden van gisteren vandaag al weer ouderwets of overbodig lijken, raakt aan ons evenwicht. Het is alsof de tijd ontbreekt zich ergens thuis te voelen.

Daar komt nog bij de dreiging die ons voortbestaan onzeker maakt. Zelfs wie zich daaraan wil onttrekken en voor zichzelf bewust een eiland heeft gemaakt, kan zich niet veilig weten'.

Deze woorden sprak Koningin Beatrix ter gelegenheid van haar inhuldiging in Amsterdam op 30 april 1980. Wij mogen er gelukkig nog van uitgaan dat bij plechtigheden als deze woorden worden gesproken die zorgvuldig zijn voorbereid en afgewogen. Wij kunnen ze derhalve beschouwen als een weergave van wat er in een bepaalde tijdperiode leeft. Van het onderwerp van deze vakgenotenconferentie mogen we dus zeker ook stellen dat het een levend en actueel vraagstuk is.

1

Inleiding

De keuze van een onderwerp voor een bijeenkomst als deze vakgenotenconferentie is een hachelijke zaak. Er is altijd wel enige spanning tussen de bedoelingen van de initiatiefnemers en de wervende kracht die van een thema uit moet gaan, zoals in deze conferentie.

Laten we eens naar het onderwerp kijken. Degenen die dit hebben vastgesteld hebben zeker bedoeld ons in een levend probleemveld binnen te brengen. Zeker 80 procent van de plannende werkers in RPD en PPD's moeten geacht worden zo niet overdag dan toch wel 's nachts te worden geteisterd door nachtmerries en spookverschijningen die te maken hebben met die:

'Planning in de onzekerheid in de jaren '80'

Wat er aan de hand is wordt benadrukt door de volgende toelichtende punten uit de aankondiging van de conferentie:

- 'De ruimtelijke ontwikkelingen in ons land behoeven sturing (daarover is een ieder het wel eens);
- maar zodra de vraag opkomt in welke richting en in welke mate;
- of de vraag welke mogelijkheden voor ordening in feite aanwezig zijn;
- *verkeert de zekerheid in onzekerheid*'.

Nu lijkt het wat gezocht om een stukje tekstanalyse te gaan weggeven op zo'n titel met toelichting. Maar ik wil daarmee toch beginnen en wel omdat daarmee een aantal vooronderstellingen en paradigma's aan het licht kunnen komen, die een onbevangen kijk op het onderwerp in de weg staan. Een van onze gesprekspunten zal namelijk zijn de noodzaak tot een *opbouwende (zelf)kritiek*, zowel onderling als tegenover onszelf, als we studies verrichten, plannen maken of onderwerpen voor een bijeenkomst formuleren. Ik wil daaraan nu al toevoegen de eis dat wij die kritiek moeten koppelen aan meer vertrouwen in elkaars werk en in ons eigen werk. Ik acht deze zaken van wezenlijk belang om de kloof tussen onze dagelijkse fraseologie en onze werkelijke bedoelingen weer te sluiten. Ook in de formulering van ons onderwerp zitten namelijk impliciete veronderstellingen en standpunten, de bekende paradigma's. En het is nodig om die bloot te leggen om van daaruit een 'open' verkenning voor de jaren '80 te kunnen maken.

Onze toelichting stelt het begrip *planning* (in de jaren '80) centraal. We worden 'dus' geacht te weten wat dat is en in de komende jaren zal zijn. Die planning zal het echter wel moeilijk krijgen! Let wel, het gaat niet over 'planning in onzekerheid' of zoiets. Nee, het gaat over *planning-in-de-onzekerheid-van-de-jaren-'80*. Het zijn de jaren '80 die ons de zorgen brengen en dan nog wel in de vorm van *onzekerheid*! En is onzekerheid niet de vijand van de planning? De draak die verslagen moet worden? Weliswaar een sterk mechanistische opvatting die teruggaat op het vroeg 17e eeuwse natuurwetenschappelijke denken, maar nog springlevend, alle lippendienst aan procesplanning ten spijt.

Wat is er loos met die jaren '80 dat de onzekerheid daar zo mee wordt verbonden? Geeft dit een algemeen gevoel weer dat we op de wip zitten en op weg zijn naar het uur van de waarheid, maar niet weten wat de waarheid zal zijn? Is het een groeiend eind-van-de-eeuw of, nog sterker, een groeiend eind-van-het-millennium-gevoel? We weten allen best dat er in de roerige

jaren '68 en '69 bepaald ook wel gesproken is over de onzekerheid van de jaren '70, maar de gevestigde ordes leken toen veelal nog tijdelijk verstoord en er was bij de 'grote massa' zeker een gevoel dat het wel over zou gaan. Maar er is veel veranderd, in het bijzonder in Nederland en er wordt sterker gevraagd waar het allemaal zal uitkomen.

Dat de maatschappelijke omwenteling in Nederland in extreme mate om zich heen heeft gegrepen werd me dezer dagen nog eens duidelijk toen ik op een congres in Polen een uiteenzetting moest geven over de ontwikkeling van de ruimtelijke planning en wetgeving in Nederland in de laatste 20 jaar. Je hebt dan heel wat uit te leggen aan collega-planners, waar ze nauwelijks begrip van kunnen krijgen. Maar wat nog treffender is: het optreden en gedrag van de overwegend jeugdige Nederlandse groep van universitaire medewerkers in deze vakbijeenkomst was zo opvallend vrijpostig, belerend/betweterig en vaak taktloos, dat je gastheren niet zelden in grote verlegenheid raakten. Hoe komt dat nu? Het ligt niet op mijn weg om dat uitvoerig te gaan uitwerken. Maar er zijn een paar puntjes die voor ons van belang kunnen zijn, omdat die waarschijnlijk het gezicht van ons vakgebied in de tachtiger jaren mede zullen gaan bepalen.

Allereerst is daar de drastische verschuiving in de samenstelling van de zojuist al genoemde 'massa', die nog op ordelijke verbanden vertrouwde. Er heeft zich een omvangrijke generatie aan toegevoegd die zich *bewust* is geworden in een periode waarin van orde en regel weinig sprake was en waar de ouderen niet in staat waren de gebruikelijke zekerheden over te dragen. Maar nog belangrijker lijkt me, dat de door vele jongeren en ouderen ervaren schone dageraad rond 1968 tot 1972 toch uitliep op een druilerige regendag, die teleurstelling bracht en geschokt vertrouwen. De vlieger ging niet op. En ik denk dat de jaren '80 daar een afdoend antwoord op zullen moeten vinden.

De planningwereld is voor zulke zaken meestal wat gevoeliger dan het gewone dagelijkse leven. In 1973 heb ik in m'n oratie op de TH Eindhoven de ruimtelijke planning als een 'handelen in onzekerheid' aan de orde gesteld. Niet in het minst vanuit een sterk persoonlijke betrokkenheid bij de omslag die in de vlak daarvoor liggende jaren heeft plaatsgevonden. Ik neem zelfs aan dat de titel van die voordracht de aanleiding was om mij uit te nodigen voor deze inleiding. Het is natuurlijk leuk dat als je eens wat ten beste geeft naar aanleiding van een bepaald begrip, je nog zoveel jaren daarna als 'deskundige' wordt beschouwd. Waarbij sommigen je er zelfs van gaan verdenken dat het je bedoeling is om te gaan handelen in onzekerheid!

Laat ik U wat dat betreft gerust stellen. Ik denk dat de onzekerheid waar ik in 1973 over sprak een andere is dan die 'van de jaren '80', waar we het nu over zullen hebben.

Uiteraard zijn er wel verbanden, maar er zijn nog méér verschillen.

Over onzekerheid

Omdat dat begrip onzekerheid zo centraal staat, wil ik daar nu eerst wat dieper op ingaan, hoewel het zeker niet mogelijk zal zijn dat volledig uit te diepen binnen het bestek van deze inleiding. Maar het is wel nodig dat, als we de term onzekerheid gebruiken, wij ons realiseren welke vormen ervan we bedoelen. Ons thema suggereert verschillende van die vormen. En ieder zal waarschijnlijk reageren op die onzekerheid welke hem of haar het meest bezig houdt. Misschien 'ziet' men de andere vormen dan niet eens.

'De' onzekerheid van de jaren tachtig kan duiden op de ongewisheid van het toekomstige. Dat is vrij gebruikelijk. Maar ons probleem is dat we daarheen kijken vanaf een vrij wankel basis, een rondobberend vlot misschien. Dat geeft een extra dimensie aan die onzekerheid. We zouden daartegenover kunnen stellen, dat het in de gang der dingen ligt dat een periode van onzekerheid gevolgd zal worden door een periode van veel stabielere situaties. Misschien maken we ons teveel zorgen vanuit onze huidige wiebelende basis waarin neergang, afbouw, decline, enz. troef lijken te zijn.

Maar we kennen binnen deze maatschappelijke onzekerheid ook nog datgene dat men verlies aan normen en waarden noemt. Er is veel op drift geraakt en een verwachting dat alles weer bij het oude terug zal keren is niet gewettigd. Immers, het gaat om onomkeerbare processen, zij het dat ze wel cyclisch kunnen verlopen.

Het is in die context dat ook onze eigen onzekerheden tot volle bloei komen; bij voorbeeld je persoonlijke opstelling tegenover zowel je omgeving als jezelf. De manier waarop je je vak moet bedrijven. Wat we aan moeten met al dat andere om ons heen: op hol geslagen chefs en directeuren, bestuurders en beslissers, insprekers, actiegroepen en mobiele eenheden. Allemaal mensen en groepen, het zij hier als troost gezegd, die zelf ook weer vaak heel impulsief handelen vanuit datzelfde onzekerheidscomplex dat ons omgeeft. In zulke situaties verschijnen boekjes als dat van Alan Watts 'Lof der onzekerheid', waarin hij er op wijst dat onzekerheid en verandering de echte motoren zijn van ons leven, bestaan en evolutie.

Het is vanuit die gezichtshoek dat ik mijn betoog wil voortzetten, omdat de veranderingen in de jaren '80, ook in ons vakgebied, zullen verlopen langs de *bewustwording* van die noties: Leven, Bestaan (existentie) en Evolutie. Wat dat inhoudt hoop ik verderop duidelijk te maken. We kunnen dus zeggen dat er veel gevarieerde vormen van onzekerheid zijn en we zullen die moeten kunnen onderscheiden. Maar er bestaat ook een hoge mate van gemeenschappelijkheid in het onzekere, niet in het minst door de onderlinge samenhang en beïnvloeding van de verschijnselen die ermee te maken hebben.

We hebben in de afgelopen jaren vele pogingen gezien om die onzekerheid te bedwingen of misschien wel te bezweren. Van de aloude waarschijnlijkheids- en kansrekening tot de recentere vormen van strategische keuzebepaling zijn allemaal voorbeelden daarvan. Stof voor omvangrijke boeken, workshops en conferenties te over. Maar het is net als met planning (ook een poging tot uitbannen van het ongewisse), hoe meer je er aan doet, des te meer verkeert het in het tegendeel. We hopen nu op speurtocht te gaan waarom dat zo is.

Diagnose

Die uitspraak over 'het verkeren in het tegendeel' dienen we daartoe nog wat uit te werken. Daarvoor kies ik, om in de termen van de ruimtelijke ordening te blijven, voor een verkorte procedure.

We presenteren bij wijze van *diagnose* een aantal min of meer controversiële uitspraken. Bijna ieder punt staat in tegenstelling tot de in titel (en toelichting) van ons onderwerp veronderstelde situaties. Nogmaals, dit is geen benepen kritiek op het onderwerp, maar een doorlichting van de context waarin dit geformuleerd is. Een context die bepaald wordt door algemeen aanvaarde opvattingen (paradigma's), die we in ons dagelijks werk hanteren. En we zijn hier bij elkaar om daar eens kritisch naar te kijken.

U zult de meeste punten wel herkennen, zodat een uitvoerige toelichting niet nodig is. Ongetwijfeld zult U het niet steeds eens zijn met de formulering, maar dat kan ook een kwestie van innerlijke weerstand zijn. En ook dat moeten we duidelijk voor de geest halen.

Maar nu de reeks punten uit onze diagnose:

1 Onze min of meer conventionele (en routinematige) opvattingen over 'planning' in het algemeen en ruimtelijke planning in het bijzonder, berusten op veronderstellingen en uitgangspunten die niet langer meer houdbaar zijn en/of bruikbaar blijken te zijn. Dit betreft:

- het karakter van de planning zelf;
- de (on)mogelijkheden van de planning;
- de ambities/pretenties van de planning ('sturing');
- de context van de planning ('environment').

2 We moeten rekenen op waarschijnlijk flinke controversen met en tussen de gevestigde planningsbenaderingen en -methoden. Dat 'gevestigde' slaat

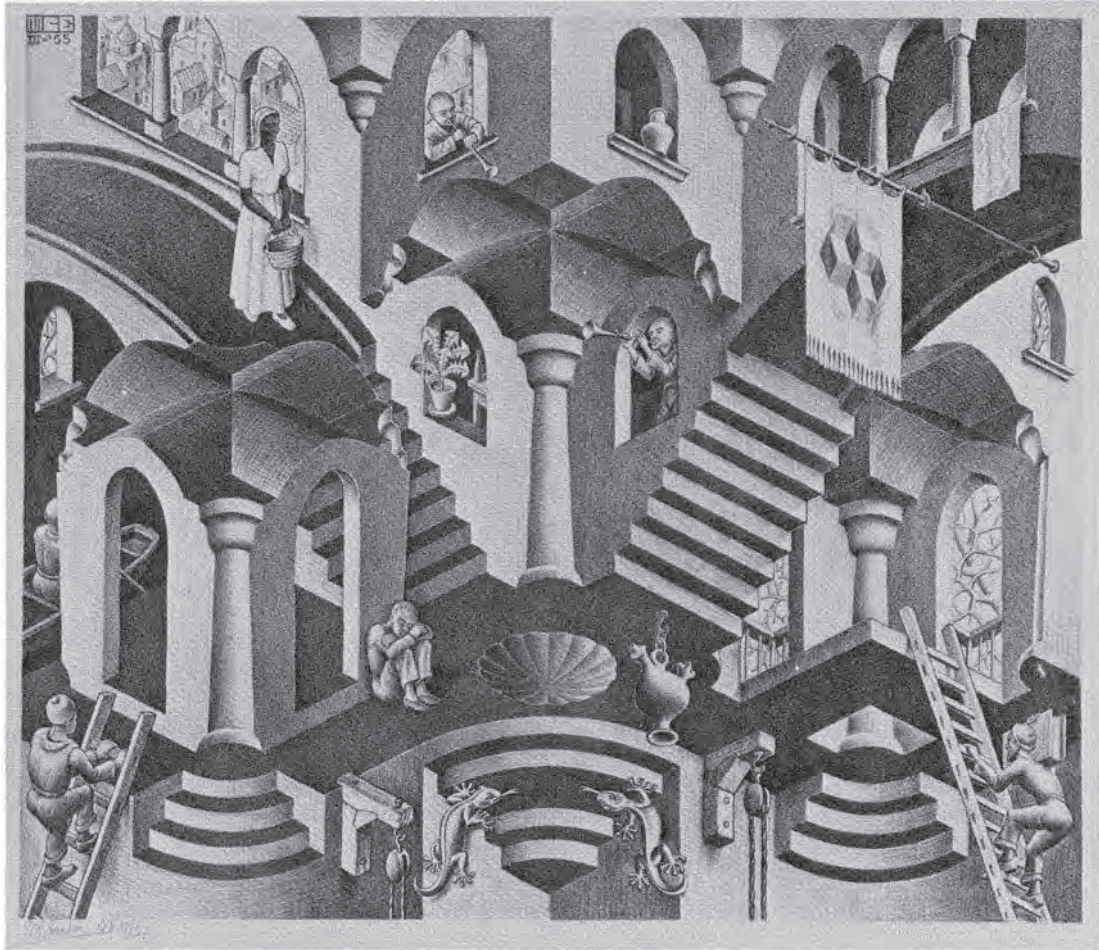

Fig. 1+2 zie manuscript (voorbeeld montage)

Kunnen we de planning anno-nu verbeelden door de kerkers van Piranesi (1720–1778): geweldig, ruimtelijk, eindig, absoluut, dwingend, tijdloos. . . maar toch, als je goed kijkt, met schoonheidsfoutjes: dingen die niet kloppen, machtige constructies op lemen voeten, ongeloofwaardigheden. fig. 1. (nr. VII uit de reeks Le Carceri)?

Of . . . menen we dit al te hebben 'opgelost', maar dan met grapjes en oefjes, zoals Escher die zo virtuoos heeft laten zien (fig. 2). Escher's ruimten zijn speelser, lijken meer dynamisch (Tijd) maar . . . ze lossen niets op; tonen ons hoogstens de problemen waarbij, zoals van Peursen zegt: 'de positie van de waarnemer wordt gerelativeerd'. In wezen is er weinig verschil met Piranesi. We laten ons erdoor beduvelen.

Doelstellingen, modellen, strategieën, evaluaties, kritieke paden enz. enz. lossen niets op als het gaat om het eigen wezen van de planning, als creatief proces waarin de mens tot aan de grenzen van zijn vermogens mag gaan.

mede op betrekkelijk recent verworven inzichten uit de zeventiger jaren, zoals bij voorbeeld de systeembenadering.

3 We zijn ons er eigenlijk niet goed van bewust wat planning feitelijk is, zo min als we weten wat 'elektriciteit' is.

Ermee werken kan wel, maar tot op zekere hoogte, willen we meer, dan is een diepgaand inzicht nodig.

4 Planning lijkt gericht op ordening, maar vergroot in wezen (op hogere niveau's) de chaos. In natuurkundige termen: verhoogt de entropie. Dit komt omdat de beoogde 'ordering' wordt verkregen door vastlegging ofwel verstarring, hetgeen tegen het grondbeginsel van levende systemen indruist. De overwegende opvatting van planning betekent de dood in de pot.

5 Het vergaande reductionisme in de wijzen van planning, en de zogenaamde modelbenaderingen en in vele vormen van besluitneming, mede als antwoord op de complexiteit, is niet alleen een doodlopende weg, maar wordt meer en meer onacceptabel.

6 Er zijn grote verschuivingen in het karakter en de niveau's van beleidsvorming en -uitvoering aan de gang. Die staan onder invloed van sterk veranderende verhoudingen tussen 'basis' en 'top'. Het gaat hier om een cultuurproces, dat niet bezworen kan worden door procesbeschrijvingen, methoden en technieken uit de oude (= bestaande) bedeling. Ook de erkenning van 'toenemende complexiteit' helpt geen zier.

7 We moeten rekenen op een uitkristalliseren van de conflictsituaties en spanningen die er zijn gegroeid in de verhouding tussen het groot- en het kleinschalige. Dit betreft zowel de intermenselijke verhoudingen, de instituties, de wetenschapsbeoefening als de technologie. Het antwoord: 'hou 't klein' is even onzinnig als 'hou 't groot'.

8 De constatering dat er een verschuiving aan de gang is in de aandacht van het kwantitatieve naar het kwalitatieve is juist, maar niet voldoende om een weg te zoeken naar een oplossing.

9 En dit alles nog eens samengevat in twee afbeeldingen (1 en 2) met commentaar op de bladzijden 10 en 11.

Ik ben me ervan bewust dat ik met deze opsomming de kans loop het verwijt te krijgen, dat ik Uw onzekerheid probeer te vergroten of zelfs aan te praten. Ik meen echter dat het óók een interpretatie van ons onderwerp en van mijn opdracht mag zijn als ik dat doe.

Denkt U overigens niet dat ik de pretentie heb U wel even te vertellen hoe het allemaal zal lopen in de tachtiger jaren.

Ik verkeer echter in de gewaardeerde situatie dat ik, in dienst van de gemeenschap, in de gelegenheid wordt gesteld mij te wijden aan het verkenen van die situaties. Door literatuurstudie, eigen denken en door overleg en confrontatie. Het is daarvan dat ik nu verslag wil doen en verantwoording afleggen.

Een verkenning

Zo'n verkenning vraagt een zich op de hoogte stellen wat er in die gemeenschap, die samenleving, aan de hand is. Dat zullen we nu ook doen ten aanzien van de opvattingen en richtingen die we zoal tegenkomen in de wereld van de ruimtelijke planning. Er zijn erg veel opvattingen en richtingen, zoals U maar al te goed weet. We houden nauwelijks zicht op wat er allemaal wordt beweerd en klaargestoomd.

We hebben daarom een keuze gemaakt uit een viertal min of meer geprononceerde opvattingen over de aanpak van de ruimtelijke planning en beleidsvorming in de komende jaren. We hebben ons gewend tot mensen, die als duidelijke exponent geacht kunnen worden van bepaalde zienswijzen. We laten die nu zelf aan het woord, omdat dit ook de meest authentieke weergave oplevert¹. De hier volgende uitspraken zijn ontleend aan videogesprekken, die werden opgenomen in het kader van deze voordracht. De essentie van de gesproken tekst geven wij aan met de aantekening dat een en ander niet uitputtend is, noch voor wat betreft de argumentatie van de ge-

¹ Tijdens de bijeenkomst werd de nu volgende tekst gebracht in een videopresentatie.

sprekspartners, noch naar de richtingen die we kunnen onderscheiden. We doen de gespreksgenoten recht door te verwijzen naar hun recente publicaties, waarin hun standpunten in breder context zijn verwoord (zie literatuurlijst).

Prof. drs. Andreas Faludi (universiteit van Amsterdam; planologie) verwijst in de afgelopen jaren regelmatig naar het *rationaliteitsbeginsel* als het gaat om de ruimtelijke planning en de beleidsvorming. Hij heeft er echter bezwaar tegen als dat wordt gezien als een 'richting' voor bijvoorbeeld de jaren '80. Rationaliteit, zo stelt hij in zijn Amsterdamse intrede (1978), betreft een methodologische richtlijn; die is niet aan tijd of periode gebonden. Het is een begrip met een sterk normatief gehalte. Natuurlijk kan men pessimistisch zijn over de vraag of er in de komende periode veel van die zo noodzakelijke rationaliteit terecht komt. Als het om een 'richting' gaat, dan staat ten aanzien van de ruimtelijke ordening voor Faludi centraal de grote behoefte die er bestaat aan een zodanige *maatschappelijke consensusvorming*, dat wij keuzesituaties voor de toekomst kunnen plaatsen. Daarbij gaat het om de vraag wat wel en wat niet in beschouwing moet worden genomen in termen van alternatieven en ook om (het karakter van) de doelstellingen waartegen we alternatieven moeten evalueren. Het grote probleem van de jaren '80 is (wordt), dat we het daar niet over eens zijn.

De aandacht voor dit (rationele) besluitvormingsaspect in de ruimtelijke planning is in Faludi's werk van betrekkelijk recente datum, maar ligt wel in het verlengde van zijn eerdere werk. De ontwikkeling van zijn denken op dit punt valt ongeveer samen met zijn komst naar Nederland (1974, benoeming tot hoogleraar TH Delft).

Hier kon een vergelijkend empirisch onderzoek worden gedaan (Leiden-Oxford studie). Dat onderzoek werd sterk beïnvloed door contacten met het Britse Institute for Operational Research. Het werk aldaar wordt gekenmerkt door een zeer nuchtere opstelling, die uitgaat van de constatering, dat we in de (ruimtelijke) planning eigenlijk bezig zijn om het proces van *dagelijkse besluitvorming* mede te beïnvloeden, mede te sturen. Dit 'mede' drukt een opzettelijke voorzichtigheid uit, waardoor de strategische aspecten van die dagelijkse beslissingen, die verwijzen naar de verbanden met weer andere beslissingen, goed uit de verf komen. Die nuchtere opstelling spreekt Faludi erg aan en hij acht die nogal in strijd met de opstelling van veel planologen, die toch vaak min of meer pogen een ideale toestand te schetsen en hun best doen om die te gaan verwerklijken.

De consequentie van de zienswijze van het genoemde instituut en van Faludi zelf is echter dat je uit moet gaan van een analyse van hetgeen dag in dag uit toch al wordt gedaan aan (micro-) besluitvorming met betrekking tot de ruimtelijke ordening. Dit betekent ook, dat je het hele ruimtelijke planvormingsproces moet beginnen met een analyse van de *keuzesituaties*.

Die worden in hoge mate bepaald door wat diensten, maar ook andere factoren (onder meer de particuliere sector) dag in dag uit doen. Het is de voornaamste taak van de planning, volgens Faludi, dat we samenhang in die actuele en dagelijkse situaties opsporen en/of bewerkstelligen.

De vraag rijst natuurlijk wat er dan in 'de' planningbenadering van vandaag zou (moeten) veranderen om de door Faludi gewenste situatie te bereiken. Immers, dat zou dan zijn programma voor de jaren '80 zijn.

Faludi vindt dat er dan in eerste instantie iets moeten veranderen aan de ideologie van de planning. Zijn opvatting staat bijna haaks op de meer traditionele opvattingen over ruimtelijke planning en -ordering.

Het dagelijks beleid in termen van afgifte van bouwvergunningen, verstrekken van subsidies, voeren van onderhandelingen, innemen van standpunten in commissies en dergelijke zal veel duidelijker vertrekpunt van het werk moeten zijn en ook als het *eindpunt* van ieder planingsproces gezien moeten worden. Als wij plannen van de Ruimtelijke Ordening (RO) niet kunnen terugvertalen in termen van veranderingen van deze dagelijkse stroom van beslissingen, dan zijn die plannen hun papier niet waard. Zij zijn dan namelijk gedoemd om geen effect te sorteren.

Als tweede punt is het van belang om ten aanzien van de probleemgebieden waarmee de planning geconfronteerd wordt, een vérgaande decentralisatie na te streven. Faludi doelt hiermee niet primair op de veelbesproken decentralisatie van het openbare bestuur, maar betreft dit allereerst op de planning als zodanig. In sterk gecentraliseerde coördinatiepunten, waar op dit ogenblik de (ruimtelijke) planning plaatsvindt, is men in feite niet in staat de (dagelijkse) keuzesituaties te overzien. Laat staan dat men alle keuzen die gemaakt kunnen worden, zou kunnen beïnvloeden. Faludi pleit in dit verband voor een stringente beperking van de planning op welk niveau dan ook, tot hoofdlijnen en hoofdpunten. Met dat pleidooi haal je natuurlijk een levensgroot probleem in huis, namelijk de vraag wie er bepaalt wat die hoofdlijnen zijn. Een eenduidig antwoord is hier niet mogelijk; dit moet van geval tot geval bepaald worden. Maar het zal duidelijk zijn dat we hier weer terug zijn bij de enorme behoefte die er bestaat aan consensusvorming! Onze politieke structuren schieten op dit punt tekort, omdat men zijn taak als consensusvormer niet voldoende behartigt. Daardoor zitten we in de problemen.

Faludi beweert niet dat door die (rationele) consensusvorming ook altijd volledige overeenstemming zal worden bereikt; er bestáán onoverkomenlijke verschilpunten, inzichten en conflicten. Maar die komen dan wel als zodanig boven tafel. Wij moeten het pleidooi voor de consensusvorming dan ook zien als een probleemaanduiding; de weg daarheen is in handen van de partijen die bij het proces betrokken zijn.

Tot zover Faludi, die in dit gesprek niet refereerde aan de opvattingen van Sir Karl Popper, maar die hier toch een grote rol spelen, zoals door Faludi in onder meer zijn Amsterdamse oratie nadrukkelijk naar voren is gebracht. Popper gaat uit van de gedachte, dat planning slechts inkrementeel (stukje bij beetje; 'piecemeal') kan zijn. Hoewel Faludi Popper op dit punt niet volledig kan bijvallen, spreekt hem ook hier de nuchterheid aan, die uit Popper's aanpak spreekt.

Wij moeten ons richten op de plaatsen waar (de wortels van) de problemen liggen en daar als 'ingenieurs' oplossingen tot stand brengen (social engineering).

Dr. Karel Jan Veldhuisen, socioloog en medewerker van de Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie aan de afdeling Bouwkunde van de TH Eindhoven, houdt zich in het bijzonder bezig met de kwantitatieve benaderingen (vooruitberekeningen, modellen, simulaties) in de ruimtelijke planning.

Voor Veldhuisen concentreert die ruimtelijke planning zich in hoofdzaak rond twee soorten afwegingen:

1 de afweging tussen ruimtebeslag, financieel-economische kosten en gebruikskwaliteit van datgene wat gepland wordt.

2 de afweging van de na- en voordelen voor individuen/huishoudens, die ofwel van hun plaats verdreven worden, dan wel ergens terecht komen door die ruimtelijke planning.

De eerstgenoemde afweging heeft volgens Veldhuisen, uitsluitend kwantitatieve trekken (ruimtebeslag, kosten, maar toch ook gebruikskwaliteit die weer in ruimtegebruik en kosten kunnen worden uitgedrukt). In iets mindere mate geldt dit voor de tweede soort overwegingen, maar ook daarin blijft nog veel kwantificeerbaar.

De functie die mathematische modellen in dit verband (gaan) vervullen is, het duidelijk maken van afwegingen, waardoor de besluitvorming doorzichtiger wordt. Het gaat dus in eerste instantie om het versterken van de argumentatie, waar nu de verschillende participanten in het plannings- en besluitvormingsproces de neiging hebben het een dan wel het ander (ruimtebeslag of kosten of gebruikswaardering) prioriteit te geven. Men valt daarmee telkens terug in een soort politiek proces waarin vooral machtsfactoren een grote rol gaan spelen en waarin meer naar de uitkomsten van dat beslissingsproces wordt gekeken dan naar de redelijke afwegingen binnen ons waarden- en normenstelsel.

We zien in dit geheel de modeltechnieken fungeren als hulpmiddel bij het maken van de afwegingen, die zelf uiteraard deel zullen blijven uitmaken van het politieke proces.

De kwantitatieve methoden zullen niet dienen ter vervanging van bepaalde onderdelen van het planningsproces, maar zij bewerkstelligen dat de besluitvorming op zichzelf een grotere mate van argumentatie achter zich krijgt. Het 'politieke' aandeel, berustend op machtsverhoudingsoverwegingen, kan door die argumentatie tot een redelijke proportie worden teruggedrongen.

We bereiken door de toepassing van modellen mede, dat een groter aantal participanten in het besluitvormingsproces kan worden betrokken. Dit biedt op zichzelf al weer meer inzicht in de krachten die binnen het afwegingsproces meespelen.

Ruimtelijke planning gaat over kwantiteiten en niets anders, zo stelt Veldhuisen. Waar er sprake is van kwalitatieve aspecten dan zal dit, juist door de betrokkenheid op het ruimtelijke, veelal nog meetbaar en kwantificeerbaar gemaakt kunnen worden. Het andere zal er dan buiten moeten blijven.

Drs. Ad Jansen, geograaf en medewerker van het Economisch Geografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam, kan als exponent van een geheel andere richting worden gezien. In een bijdrage aan een bijeenkomst van Poolse en Nederlandse (universitaire) planologen in Warschau, april 1980, is zijn pleidooi voor een *fenomenologische benadering van de planning* een nieuw geluid. Die benadering vraagt namelijk een andere kijk op de werkelijkheid dan de gebruikelijke en gaat uit van een geheel andere attitude dan die in de vigerende wetenschapsopvatting. Jansen stelt dat nu juist die 'standaard'-opvatting, die sterk natuurwetenschappelijk gericht is, weinig of niet toegesneden is op de ruimtelijke ordening. Daardoor blijven er in de ruimtelijke ordening zaken liggen die niet alleen waardevol zijn, maar die ook echt de moeite waard zijn om te realiseren. Jansen meent, dat de wetenschappelijke voorbereiding in het kader van de ruimtelijke ordening nogal eenzijdig is en alleen daarom al is het wenselijk om eens wat anders tegen de problemen aan te kijken. Als een voorbeeld van zaken die verloren zijn gegaan, kunnen we noemen het waardevolle element van de publieksruimte in het stedelijk milieu. De indruk bestaat dat de ruimtelijke ordening zich zodanig in de meer planmatige en procedurele richting heeft ontwikkeld, dat de publieksruimtelijke aspecten geen aandacht meer krijgen. De publieksruimte wordt zelfs min of meer gezien als een restruimte, die overblijft als je gebouwen en bestemmingen hebt gelocaliseerd (op grond van allerlei normen, voorschriften, regelingen en dergelijke). Bekijken we dit fenomenologisch, dan leert dit ons (zoals trouwens de historie ons ook al leert) dat de publieksruimte altijd een enorm belangrijke betekenis heeft gehad in zowel het maatschappelijke als het individuele functioneren. Dit geldt zowel voor de stedelijke als voor de plattelandssituatie. Deze notie komen we nauwelijks meer tegen in de formele opstellingen die de ruimtelijke ordening, onder meer in doelstellingenpakketten, thans kiest. (Zie ook wat Weber hierover opmerkt in het navolgende, opm. G). Als in de huidige ruimtelijke ordening wordt gepraat over ruimte, dan vertaalt men dit meestal in 'kosten', 'oppervlakten' en andere nuttigheidsfuncties. Uit fenomenologisch onderzoek blijkt zonneklaar, dat er ten aanzien van de Ruimte nog heel andere betekenissen aan de orde zijn en die mogen niet verwaarloosd worden.

Uit dit voorbeeld moge blijken, dat de fenomenologische zienswijze in de praktijk vooral gericht is op de (micro)ruimte van de directe stedelijke omgeving. Het zal echter duidelijk zijn, dat ook in de grotere verbanden van landschap en regio, belangwekkende aanknopingspunten gevonden kunnen worden.

Wat zijn nu belangrijke kenmerken van de fenomenologische benadering? Waarschijnlijk het hoofdkenmerk is de grote aandacht voor het subject, de mens zelf en de betekenisproblematiek die het individu aan zijn leefwereld geeft. Die aandacht raakt in de standaard wetenschap verloren, omdat deze

noties zo moeilijk te kwantificeren zijn; ze worden afgedaan als vaag of weinig concreet. Aan de Amsterdamse filosoof de Boer ontleen we het simpele voorbeeld van de stok in het water die ons *verschijnt* als gebroken. De (sociale) wetenschapper van nu, ook die in de ruimtelijke ordening werkt, is al te veel geneigd om de rechte stok als uitgangspunt te nemen van hun planingsactiviteiten. De fenomenologisch georiënteerden zijn nu meer geneigd om de gebroken stok als uitgangspunt te nemen, omdat dat hetgene is wat in de ervaringswereld van de mens verschijnt. En, zo stelt de fenomenoloog: wat reëel is in de ervaring, is ook reëel in de consequenties. Sluit je je planning niet aan op (de ervaring van) de leefwereld van de mensen waarvoor je plannen maakt, dan is de kans op brokken erg groot.

Het is misschien goed om op te merken dat met deze benadering natuurlijk niet bedoeld wordt om nu alle problemen maar fenomenologisch aan te pakken. Een brug moet je niet construeren op het gebroken-stok-idee. Het gaat om een specifiek soort problemen, waarin de subject-ervaring centraal staat. Het gaat er niet om andere wetenschappelijke benaderingen nu maar terzijde te stellen. Maar omdat die onzekerheid van/in de jaren '80, die wij in dit gesprek als uitgangspunt namen, nu juist zo veel te maken zal hebben met die collectieve en individuele belevingen en ervaringen, is het van belang een evenredige aandacht voor de fenomenologische zienswijze te vragen.

Prof. ir. Carel Weeber, architect te Rotterdam en hoogleraar aan de afdeling Bouwkunde TH Delft, heeft in recente voordrachten en publicaties hernieuwde aandacht gevraagd voor de *vorm*. Voor de noodzakelijke herleving van de architectuur, zo meent hij, liggen de voorwaarden zelfs opgesloten in de manier waarop men er in zal slagen de concrete stedelijke ruimte weer vorm te geven.

De vormen die het stad-zijn uitmaken zijn vrij permanent en zelfs statisch van aard. Daarover behoeft je nauwelijks in onzekerheid te verkeren. Het zijn de functies, de wijzen van invulling die wisselen en daarmee ook onzeker zijn. Uit eigen waarneming moeten we constateren dat al sedert de jaren '30 stedenbouw niet meer wordt opgevat als het ordenen van openbare ruimte, maar veel meer als het ordenen van infrastructures en het netjes wegzetten van gebouwen, groen, en dergelijke.

Daarmee is echter vergeten dat de stad en de stedenbouw primair te maken moeten hebben met het ordenen van die openbare ruimte, die als zodanig eigen vormen kent die zo sterk zijn dat ze nauwelijks te verzinnen zijn. Die vormen zijn binnen culturen ontstaan. Ze variëren wel iets van plaats tot plaats, maar het opvallendst zijn toch wel de grote overeenkomsten. Bij het begrip straat bijvoorbeeld behoort een herkenbaar beeld of het nu in China is of in Rome, vroeger of nu.

Stedenbouw, zo stelt Weeber, moet (weer) gebaseerd worden op onderzoek naar de typologie van die elementen van de openbare ruimte.

We moeten helaas constateren dat de wil en het begrip om in die richting te werken in de huidige planning ontbreekt. Je ziet dat al op het niveau van het bestemmingsplan, dat toch in zijn essentie een vorm-plan zou moeten zijn. Het huidige bestemmingsplan legt in hoofdzaak functies en verkeersstructuur vast en gaat voorbij aan het formele concept van het stedelijk patroon dat daarbij hoort. In het gunstigste geval wordt dat pas op het niveau van de architect(uur) onder supervisie van de stedenbouwer ingevuld. Het resultaat zien we overal om ons heen van hoogbouwwijk tot woonervencluster: de open ruimte is de restante van de architectuur. En het gaat nu juist om het omgekeerde!

Die ontwikkeling is in de Wet RO van 1965 versterkt, maar dat kwam omdat in de jaren dat deze wet tot stand kwam, er ook al geen traditie meer leefde om (nieuwe) stedelijke beelden te zien in termen van openbare ruimten. Toen dat in 1965 werd opengegoid heeft men nagelaten om zich opnieuw te oriënteren op het toch nog recente verleden. Het is waar: in de toen gangbare stedenbouw en architectuur bleek men daar ook geen behoefte aan te

hebben. Daarom moeten we daar nu weer aandacht aan schenken, want pas als de stad als vorm-concept weer gaat leven, kan die gedachte weer terugwerken op de ruimtelijke planning. Weeber is bereid om erg ver te gaan op de weg naar een nauwe relatie tussen stedenbouw en ruimtelijke planning. Maar hij stelt ook, dat een *stadsplan* veel onafhankelijker kan zijn van het *programma* van de stad dan wij nu menen. We kunnen vorm en materiële inhoud in hoge mate ontkoppelen. Zelfs de bestemming van de gronden, zoals voor een centrum, een woonwijk, een verkeersverbinding zou je pas later in kunnen vullen als je nadrukkelijk het vormconcept voor de stad voorop stelt. Dat het kan toont ons de Amerikaanse stedenbouw, overigens zonder waardeoordeel of zonder een pleidooi voor het gridsysteem. Hier zijn globale ruimtelijke voorwaarden geschapen waarin vele vormen en stadsbeelden kunnen worden ingevuld en veranderd over lange reeksen van jaren. Je zou hier kunnen spreken van een 'objectief formeel niveau', waarbij vormen betrokken zijn waarover een hoge mate van consensus bestaat. Dat kan omdat die vormen voor zichzelf spreken. Ook bepaalde landschappelijke of geomorfologische situaties kunnen die hoge mate van vanzelfsprekendheid hebben en als drager fungeren. Ontbreken die, zoals in een polder, dan kunnen eenvoudige geometrische vormen een begin van een gemeenschappelijke vormbeleving op heel objectieve wijze uitdrukken. We zijn dan heel dicht bij wat de ruimtelijke planning (ook) zou moeten zijn.

Vier vakgenoten, vier meningen. Soms frappante tegenstellingen, dan weer treffende aaneensluiting van visies. Boeiend ook om te constateren dat de vertolkers van min of meer gerichte opvattingen, over het algemeen weinig blijf geven van onzekerheid over hun standpunten. Maar wat moet de toehoorder daar nu mee? Moet hij gaan kiezen? Gaat het om de rationaliteitsbenadering of de mathematische modellen en vooruitberekening of de fenomenologische zienswijze of de 'nieuwe stedenbouw'?

Ik meen als centraal punt voor dit tweede deel van deze inleiding te moeten stellen dat het niet om die keuze gaat! Maar ook niet om een van-alles-wat benadering, die het neutrale midden zoekt. En ook niet om een vierde, vijfde of zesde weg, die dan weer net zo enkelvoudig wordt als de gepresenteerde gedifferentieerde zienswijzen.

Naar mijn mening gaat het om het vinden van een *gemeenschappelijke grondslag* van ons ruimtelijk handelen en die zullen we moeten zoeken op een ander bewustzijnsniveau dan waarop we nu in onze dagelijkse praktijk zitten. Dat lijkt een hele mond vol, maar we zullen dat brok nu toch maar moeten gaan verteren. We zullen dat aanduiden als de 'volgende stap'.

---

2 Verkenning van mogelijkheden en kansen voor de 'volgende stap'

Laten we ook nu weer proberen een 'verkorte procedure' te volgen. Daartoe beginnen we met een reeks uitspraken en notities. Ze zijn bedoeld als suggesties en constatering, die we als *mogelijkheden en kansen* voor een therapie kunnen beschouwen. Stuk voor stuk betreft het zaken die ons in de komende jaren '80 bezig zullen (moeten!) houden en die ons vakgebied drastisch zullen gaan veranderen. We gaan daarna die punten niet op zichzelf bespreken, maar we zullen enkele hoofdlijnen (rode draad) en zo mogelijk ook de gemeenschappelijke grondslagen ervan aan de orde stellen.

De kans is erg groot dat U geïrriteerd raakt door de geladenheid van een deel van de uitspraken. Ook de introductie van een aantal noties en begrippen die U misschien niet in het wereldje van de ruimtelijke planning vindt thuishoren, zal wel vervreemdend kunnen werken. Als u daar bang voor bent kunt u de rest van deze paragraaf voorlopig overslaan.

1 De 'volgende stap' zal gekenmerkt moeten worden door een *bewuste* verandering van de gebruikelijke visies en instellingen. Dit betekent niet dat het andere verworpen moet worden, dat er een afrekening of revolutie nodig is. Het gaat om een volgende stap in het normale proces van ontwikkeling dat we cultuur noemen. We dienen te zoeken naar inzicht en begrip ten aanzien van de overgang en de aaneensluiting tussen de opeenvolgende stappen in dat ontwikkelingsproces.

2 Inzicht in wat er gaande is en uitzicht op wat er gedaan moet worden is alleen mogelijk via een denken in *meervoudige dimensies* voorbij Ruimte (1-3) en Tijd (4) krijgen we steeds meer te maken met Bewustzijn (5) en Evolutie (6). Deze komen meer in zicht naarmate wij met ons onderzoek, inzicht en waarneming dieper doordringen in die hogere dimensies.

3 Kenmerkend voor de volgende stap is het (opnieuw) *bewust* hanteren van verandering, verschuiving en onzekerheid als *noodzakelijke* en *sturende bejinselen* van het leven en de evolutie, dat wil zeggen verschijnselen die tot de 'orde der dingen' behoren.

4 'The idea of evolution becomes a unifying force of extraordinary power between physical, biological and social science, the humanities and mythology' (Erich Jantsch, 1975).

5 De systeembenadering als kenmerk van de zeventiger jaren zal evolueren tot de 'bewustzijnsbenadering' voor de tachtiger (en negentiger) jaren. Kenmerk daarvan zal zijn het (leren) denken in meer dimensies dan nu gebruikelijk is.

6 Karakteristieke elementen van deze 'bewustzijnsbenadering' komen voort uit het inzicht dat we ook in de ruimtelijke planning te maken hebben met *levensverschijnselen*. Ruimtelijke planning wordt daarmee een aspect van de evolutie en zal kunnen (moeten) aansluiten op de resultaten en werkwijzen in de moderne biologie, ecologie, psychologie en fysika.

7 Begrippen als: (ruimtelijke) planning/sturing, beleidsvorming, besluitvorming, omvatten alle in wezen 5- of meerdimensionale verschijnselen. We behandelen die in onze dagelijkse praktijk alleen maar in de vorm van 'schaduw', dat wil zeggen gereduceerde projecties van de werkelijkheid (modellen, systemen en dergelijke).

8 Het is volstrekt zinloos om planning te bedrijven zonder de vraag te stellen waar de werkelijke mogelijkheden en grenzen van de menselijke creativiteit en beheersing liggen ten opzichte van de autonome verschijnselen van Leven en Evolutie. Bewustzijn speelt de bemiddelende rol zowel bij het beantwoorden van die vraag als bij het werk dat we daarna mogen aanpakken.

9 'All that planning, all that systems approach cannot be done if we do not arrive at a new culture which is alive and can be built on. A new culture which will require new forms of institutions and will make them possible. A new culture which will bring new and integrated forms of regulation'. (Jantsch, 1975).

10 *Macht* (beheersing, controle e.d.) betekent in wezen het in een lagere dimensie houden van een verschijnsel of een proces (tot aan de door Marcuse beschreven gemanipuleerde eendimensionale mens toe). Macht kan opbloeien in de zelf opgeroepen onzekerheid, onder meer treffend uitgedrukt door 'het volk dom houden'. In de eigen dimensie is er sprake van *Gezag*; in een hogere dimensie van *Vruchtbaarheid*. Deze drie elementen zijn volgens Dumézil de constituerende elementen van de gehele Indo-Europese beschaving.

11 De 'nieuwe planning' blijft machteloos als deze niet wordt gerelativeerd aan een 'nieuwe stedenbouw'. Reeds enkele decennia ligt de stedenbouw(kunde) ten onrechte tussen de wal (planning) en het schip (architectuur/bouwkunde).

Een herleefde stedenbouw dient als een structureel-concretiserende vormgeving (design) te berusten op dezelfde grondslagen als de nieuwe planning (meerdimensionaliteit en bewustzijnsconcept).

12 'Having addressed ourselves to the understanding and mastering of *change*, and subsequently to the understanding of order of change, or *process*, what we now need is an understanding of order of process (or order of order of change) – in other words, an understanding of evolution' (Ervin Laszlo, cit. by Jantsch).

Nogmaals, dit is een zware lijst en misschien te veel voor een verkorte procedure. Wij zullen nu echter het merendeel van deze punten nader aan de orde stellen.

Nog eens over Planning

Al eerder is gesteld dat mijns inziens onze min of meer conventionele (lees: routinematige) opvattingen over planning in het algemeen en ruimtelijke planning in het bijzonder, berusten op veronderstellingen en uitgangspunten die niet langer houdbaar en/of bruikbaar blijken te zijn. We hebben vakgenoten aan het woord gelaten om dat toe te lichten en een mogelijke richting voor een oplossing aan te geven. Heeft het nu nog zin om aan het zeer vele dat al over planning gezegd en geschreven is, één syllabe toe te voegen? Mijns inziens wel. Helaas!

Want, wordt er nu wel eens verteld, wat planning nu echt is? Bijna nooit! Zeker, aan planning worden bepaalde doelstellingen en strevingen, zo U wilt pretenties toegeschreven. Planning wordt een enkele maal ten tonele gevoerd als een *creatief proces* dat gevoed wordt door hetgeen in de mens is gelegd aan vermogens. Er wordt gezegd hoe je het moet doen, hoe je een plan kunt opstellen, hoe met bestuurders en insprekers om te gaan. 't Is eigenlijk net als met elektriciteit. We schrijven er boeken vol over, bouwen er centrales voor, vestigen er een beschaving op, maar niemand weet wat het *is*. En wat erger is: de meesten nemen genoegen met het verschijnsel en hebben geen behoefte om zelfs maar een glimp van dat *is* op te vangen.

Wat *is* planning en ook beleidsvorming en besluitvorming?

Het antwoord op deze vraag wilde ik maar pardoes neerschrijven, al moet ik zeggen dat ik wel lang heb getwijfeld of ik U op dat fraais moest trakteren:

Planning is het werken in/met de schaduw van het vijf- (of zes-)dimensionale bewustzijnsproces, dat we evolutie noemen.

In het eerstvolgende gedeelte van deze verhandeling wordt beschreven wat hiermee wordt bedoeld.

We willen daartoe echter eerst nog eens nagaan hoe het met de (ruimtelijke) planning verliep in het afgelopen decennium.

Planning in de 70er jaren; systeembenadering

In een terugblik zouden we voor wat betreft de ruimtelijke planning de zeventiger jaren de periode van de *systeembenadering* kunnen noemen. Het waren vooral de boeken van de Britse auteurs Mc Loughlin (1968) en Chadwick (1971) die gretig ingang vonden in de planologische wereld. Mc Loughlin was op de praktische toepassing van de systems approach gericht. Zijn boek *Urban and Regional Planning* leunde sterk aan tegen de praktijkervaring van o.a. de studies voor het graafschap Leicestershire. Chadwick's *A systems view of planning* was meer diepgaand en theoretisch van aard.

De benadering van Mc Loughlin wordt gekarakteriseerd door een vrij drastische vereenvoudiging van het ruimtelijk systeem. Het had dezelfde zuiverende werking als de bekende vierdeling uit de twintiger jaren in wonen, werken, recreatie en verkeer; een indeling die vooral bekend werd door het werk van de CIAM (onder meer Charter van Athene, 1933) en zelfs vandaaruit tot een paradigma voor de stedenbouwkunde werd. Mc Loughlin spreekt over het ruimtelijk systeem als '*activities in spaces, linked by communications through channels*', als dragers van relaties en verbindingen.

Enkele jaren was Mc Loughlin de veel gevraagde spreker die zijn nieuwe systeem evangelie bracht met het voordeel dat zijn betoog niet werd gedragen door reeksen onbegrijpelijke mathematische formuleringen. Het is interessant om te constateren dat reeds in zijn gastcollege aan de Universiteit van Amsterdam in 1972 (Mc Loughlin 1972) enige relativisering van het eigen werk blijkt, terwijl op een PDOB-cursus over Regionale en Stedelijke Ruimtelijke Planning in Engeland en Nederland, welke in september 1976 in Delft werd gehouden (Mc Loughlin 1976) Mc Loughlin onverholo afstandelijk over zijn boek praat tegenover de leergierigen, die met dit werk in de hand de discussie willen voeren. Deze opmerkingen over de ontwikkelingsgang bij Mc Loughlin zou de indruk kunnen geven van een afwijzing achteraf. Dat is beslist niet zo. Het gaat om de schets van het interessante proces, dat iedere goede vakman doormaakt. Daarbij kan nog worden opgemerkt dat een opnieuw kennismaken van Mc Loughlin's boek, dat ik in het begin van de zeventiger jaren ook in mijn colleges gebruikte, nog eens de grote waarde ervan onderstreept. Dit temeer omdat je het gestelde nu in een veel breder verband kunt bekijken, door de inmiddels verkregen afstand en ervaring. We zijn nu al beter in staat invulling te geven aan de onder meer door Mc Loughlin geformuleerde kenmerken en tekorten van het ruimtelijk handelen.

We weten dat de systeembenadering grote invloed had op de ontwikkelingen binnen de Rijks Planologische Dienst (RPD). Daarbij speelden ook de Amerikaanse ontwikkelingen in deze richting een grote rol. Instituties als het WERON (Werkproces Ruimtelijke Ordening in Nederland) en het INSYRON (Informatiesysteem RO Nederland) waren hiervan het gevolg. Daaromheen werd een omvangrijk potentieel aan modelconstructies en rekenmethoden ontwikkeld, die met elkaar het nationale planningsproces gestalte en instrumentatie moesten geven.

In het jaarverslag van de RPD 1972, waarvan het inleidende hoofdstuk geheel gewijd is aan Planning en Onderzoek op het gebied van de Ruimtelijke Ordening, wordt aan dit alles ruim aandacht geschonken: 'Het spreekt dan ook vanzelf, dat planning in deze tijd niet meer uitsluitend 'uit het hoofd' kan gebeuren, maar dat de hulp moet worden ingeroepen van technieken en methoden, die het planningproces systematischer en rationeler doen verlopen'. In het laatste zinsdeel de drie kernwoorden waar het om ging, bij elkaar gezet!

Met name de opzet van de Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening in Nederland en de uitwerking daarvan in Structuurschema's en Structuurschet-

sen worden door het systeemconcept gedragen. In verschillende studies wordt hiervan verslag gedaan en verantwoording afgelegd (onder meer de Zilveren Reeks en de Zwart Wit Reeks). In een aantal gevallen was de klaarheid van de theorie niet bestand tegen de tijdsdruk, de gedragingen van de beleidsvoerders (i.c. de minister voor RO) en tegen het verloop van de groepsprocessen binnen de ambtelijke diensten. Voor de gang van zaken bij de samenstelling van de *Verstedelijkingsnota* (1976) is dit op interessante wijze beschreven door Voogd (1979), op grond van een onderzoek naar de totstandkoming van die nota.

Het is inmiddels duidelijk geworden dat het wat overdreven is om te spreken van *de* systeembenadering. Het is zonneklaar dat naast een algemene formulering er in die 70er jaren sprake was van een zeer specifieke invulling van het systeemconcept. Dit betreft zowel de situaties en de achtergronden als de gehanteerde methoden.

Stuk voor stuk blijken deze zaken te veranderen, terwijl verschillende uitgangspunten en opvattingen zelfs in het geheel niet meer houdbaar zijn.

In de tachtiger jaren zal niet meer zo met nadruk naar *het* systeemconcept worden verwezen, hoewel er natuurlijk wel met het begrip systeem zal worden gewerkt. Per slot van rekening danken we dit begrip al aan de oude Grieken en kunnen we in historische en wetenschappelijke zin vele verschijnselen en situaties als systeem aanduiden. Maar het gaat er nu om op welke wijze we de invulling ervan realiseren. We merken op dat er ook in de zeventiger jaren al diepgaand op deze materie is ingegaan. Zo is bij voorbeeld vanuit de Marxistische wetenschapsdiscussie veel aandacht geschonken aan de systeembegrip, waarbij vooral de hantering en invulling daarvan onderwerp was van zware kritiek (Luhmann, Läßle).

Hoe fundamenteel deze discussies ook zijn, zij blijven echter grotendeels nog betrokken op een eenzijdig en lineair systeembegrip.

Men blijkt nauwelijks af te weten van volstrekt andere benaderingen in het systeemdenken. Wij komen daar nog op terug, maar willen nu al aandacht vragen voor de systeemvisie die in de jaren '60 en begin '70 onder meer werd ontwikkeld door de Engelsman J. G. Bennett. Zijn werk, samengevat onder de term *Systematics* en onder meer uitgedragen in een gelijknamig tijdschrift dat van juni 1963 tot begin 1974 verscheen, gaat uit van een fundamentele structurering of classificatie van systemen op basis van de gehele getallen 1 tot en met 12.

Naar mijn mening is er in de komende jaren een forse ommekeer in het systeemdenken in deze richting te verwachten, waarbij dan vooral het eenzijdig technocratische en instrumentele karakter van de systeembenadering op de achtergrond zal raken.

Nieuwe wegen voor de jaren '80?

We zijn hiermee aangeland bij een verkenning van de mogelijke ontwikkelingen in de jaren '80. Als de jaren '70 de periode van de systeembenadering worden genoemd, wat kan dan de aanduiding voor de tachtiger jaren worden?

Proberen we een schets te geven van de (mogelijke) nieuwe richtingen waardoor de tachtiger jaren gekenmerkt kunnen worden, dan zouden we dit allereerst kunnen karakteriseren als de ontworsteling aan de eenzijdigheid van het westerse natuurwetenschappelijke denken. Voor hen die aan dit denken graag het begrip rationaliteit verbinden, wordt aan een andere zienswijze nogal eens het als scheldwoord bedoelde begrip irrationaliteit verbonden. We hopen echter te laten zien dat de ratio (= rede, het verstand) ook nog wel andere noties omvat dan het op zichzelf al eenzijdig gehanteerde begrip rationaliteit.

De grondslagen van het 'nieuwe denken', zoals we de door ons bedoelde ontwikkeling zouden willen kenschetsen, berusten vooral op de verrassende resultaten van het wetenschappelijk onderzoek naar de levensverschijnselen

(biologie, ecologie) en naar de samenstelling en werking van het menselijk brein.

Waarschijnlijk nog verrassender zijn de ontdekkingen in de micro- en de macrodomeinen van de natuurwetenschappen, waarin verschijnselen worden ontdekt, die niet alleen sterk verwant zijn met de levensverschijnselen, maar waar 'irrationaliteit', onzekerheid en verandering troef blijken te zijn.

Dit alles zet nogal wat zaken op de tocht, niet in het minst in het domein van de planning. Immers, we merkten het al eerder op, onzekerheid en planning lijken op het eerste gezicht vijanden, althans tegenstellingen te zijn. Als we over planning praten gaat het toch meestal om het willen opheffen of bedwingen van onzekerheid. De verwachtingen zijn daarbij meestal hoog gespannen. Het wordt als een kenmerkend menselijk vermogen gezien om op die manier met planning bezig te kunnen zijn. Soms lukt dat (nog) niet zo goed en dan praat men over 'planning in onzekerheid'. Dat is dan niet de schuld van de planning, maar van de 'anderen', niet in het minst dat onberekenbare optreden van beleidsmakers en besluitvormers met hun irrationele gedrag!

Maar liggen de kaarten nu wel zo? *Want:*

- als nu de planning eens *niet* gericht kan zijn op opheffen van onzekerheden;
- als onzekerheid nu eens iets is dat essentieel en functioneel is en tot de orde der dingen behoort;
- als irrationaliteit nu ook een de altijd overwegende handelingsstrategie zal moeten blijven;
- als we dit alles *niet* om de tuin kunnen leiden met methoden, strategische keuzen, modellen en rekenprogramma's?

Wat dan? Wij komen er niet onderuit om die vraag te beantwoorden. Immers, het gaat erop lijken dat we nu bezig zijn om alle poten tegelijk weg te zagen onder de troon van de plannenmaker. En het lijkt een gemeen spel om nu zelf onzekerheid te gaan zaaien, terwijl gevraagd was dat spook van de jaren '80 te bezweren!

Ontmaskering van paradigma's

Proberen we een stand van zaken op te maken, dan moeten we beginnen met iets te zeggen over de gebruikelijke benaderingen die we hanteren en waarvan we ons niet altijd realiseren dat het *paradigma's* zijn, dat wil zeggen min of meer geijkte standaardopvattingen, die we nauwelijks meer ter discussie stellen. Zulke paradigma's hebben we ook in de wereld van de planning, de beleidsvorming, de methoden en technieken enz. te over.

Ik noem de belangrijkste:

- het idee dat systemen of situaties bij voorkeur in een *evenwichtstoestand* (moeten) verkeren of daar op z'n minst naar streven;
- de gedachte dat allerlei processen verlopen langs het principe van de minste inspanning, met een streven naar *efficiency*;
- de voorstellingswijze dat we altijd met *continu verlopende processen* te maken hebben die in een vast patroon van oorzaak en gevolg verlopen;
- de opvatting dat *kwantitatieve en modelmatige benaderingen* de noodzakelijke en harde voorwaarden voor de planning enz. zijn;
- de behandeling van het *planningproces* als een min of meer mechanisch of eventueel organisch verlopend gebeuren.
- en dan, als wellicht een van de zwaarstwegende opvattingen, de gedachte dat individuen en groepen in plannings- en besluitvormingsprocessen kunnen worden opgevat als *rationeel handelende aktors*.

Het zijn deze paradigmata, die de huidige praktijk van onze planning en beleidsvorming beheersen. Zelfs wanneer al eens met de mond wordt beleiden, dat men op zijn minst voorzichtig moet zijn met zulke fysische uitgangspunten.

Er zijn echter vele aanleidingen om aan nagenoeg alle van deze 'vaste' uitgangspunten te gaan twifelen. De oorzaak hiervan is vanzelfsprekend het

ervaringsgegevens dat niet alles zo loopt als we het willen. De schuldigen worden dan op vele plaatsen gezocht en vaak ook aangewezen, maar het blijken meestal zondebokken te zijn die ten onrechte de 'schuld' op hun nek krijgen. Er is echter nog een belangrijke aanleiding om te twijfelen aan onze vigerende opvattingen over het verloop van allerlei levens- en bewustzijnsprocessen, waartoe planning en beleidsvorming ook moeten worden gerekend.

Het recente onderzoek naar de levensverschijnselen, het functioneren van de hersenen, de structuur van het menselijk bewustzijn e.d. heeft volkomen nieuwe inzichten opgeleverd. (Zie bij voorbeeld R. E. Ornstein: *The Psychology of Consciousness*; New York 1972. Ned.: *Het menselijk bewustzijn*; Utrecht, 1972). Die inzichten hebben al grote invloed in met name de psychologie en de biologie. Van reclame en marketing tot aan de bio-industrie weet men goed wat ermee te doen is, maar in de werelden van de planning tot de besluitvorming meent men dat alles bij het oude blijft.

Gaan we nu op zoek naar de 'andere kant', het spiegelbeeld van de zojuist genoemde paradigma's, dan blijkt de kennis van de opbouw en het functioneren van onze hersenen tot interessante conclusies te leiden.

Allereerst blijken de zojuist geschetste opvattingen, zoals zo vele in de gevestigde wetenschappen, kenmerkende produkten te zijn van de *linkerhersenheft*. Dat is het gedeelte van onze denkfabriek waarin de werkelijkheid, de zintuigen en de ordening overheersen, maar waarin de *Tijd* slechts een beperkte lineaire structuur heeft. Het is de kant van de 'ratio' en het argument. Echter, er is ook een *rechterhersenheft*, die van de mogelijkheden, de beleving. Het is de zetel van de emotie, de creativiteit, de fantasie en de vrije voorstellingen, waarin de *tijd* vrij is. En die helft begint ons steeds meer antwoorden te geven op de vragen waarom zaken niet lukken en waar toch al die onzekerheid vandaan komt. We herinneren ons nu weer dat iedere medaille ook zijn keerzijde heeft.

We zullen dit verderop nog verder uitwerken, omdat we hier een mogelijkheid hebben om ons denkbeelden te gaan vormen over een '*andere planning*' in de 80-er jaren en daarna¹.

Eerst geven we nu in een dubbeltabel een globale aanduiding van het door onze linkerhersenheft gekoesterde beeld en wat onze rechterhersenheft daartegenover plaatst:

¹ Ter vermijding van misverstand zijn hier opgemerkt dat ik niet van mening ben dat nu ineens alle vraagstukken worden opgelost, als we ze maar met twee hersenhelften bekijken. Dat is alleen maar een verrijkende uitbreiding (van 100 procent!) van ons inzicht. Maar er is nog veel meer mogelijk! De hersenen zelf zijn ook weer opgebouwd uit ten minste drie delen en er zijn nog verscheidene 'aanvullende' organen, klieren en dergelijke (zie o.m. MacLean, 1980). Zeer recent onderzoek wijst uit dat de taalvorm Klanken, maar ook muziek) bij de Japanner (en misschien wel bij de oosterse mens in het algemeen) ten opzichte van de Westelingen in de andere hersenheft zetelt (Sibatani, 1980). Men lijkt hiermee de essentiële verschillen tussen de oosterse en de westerse mens op het spoor te zijn. Voor de verschillen in ruimtelijk gedrag en voor de 'planningstijlen' een uitdagend studieveld.

	<i>Linkerheft</i> (analytisch, deterministisch) (lineair)		<i>Rechterheft</i> (syntetisch, holistisch) (analoog)
'Entropie'	Stabiliteit		Verandering
	Efficiency		Niet-evenwicht (dissipatie)
	Evenwicht		Muterend/Kwanten
	Continuïteit		Onzekerheid
	Zekerheid (evt. waarschijnlijkheid)		Ecologische samenhang
	Mechanisch/organisatorische samenhang		Kwaliteit
	Kwantiteit		Veerkrachtig (resilience)
		'Syntropie' 'Order through fluctuation'	

Ik moet U vragen dit geheel voorlopig even op U in te laten werken. Veel van de genoemde punten komen nog ter sprake. Bij vergelijking met de eerder genoemde paradigma's zal het opvallen dat in dit schema nu niet de rationaliteit is opgenomen en zeker ook niet irrationaliteit als spiegelbeeld. Ook het 'rechterhelftdenken' is een vorm van rationaliteit, alleen een 'andere'. De tegenstelling tot het irrationele ligt niet in het verschil van de twee hersenhelften.

U zult nu wel vermoeden dat ons betoog gericht is op een verkenning van de vermogens van onze rechterhersenhelft. Dat is juist, zij het met de nadrukkelijke aantekening, dat het ons gaat om de totstandkoming van een ontplooiing van *beide reeksen* door een wisselwerking en een samenspel.

Dat zal veel moeite kosten, omdat we er ten enenmale niet op getraind zijn om met de rechterkant van onze hersenen te werken. Het zal dan ook een geleidelijk proces zijn, waarbij we niet abrupt zullen mogen (en kunnen) afrekenen met de vertrouwde paradigma's van de linkerhersenhelft. We zouden willen stellen dat deze verhandeling een zeer schuchtere poging is om een opstel te schrijven over ruimtelijke planning en -beleid tegen de achtergrond en in de taal van een samenspel tussen beide hersenhelften. We trachten de zaken te verklaren vanuit een harmonieus samengaan van rationele argumentatie en van beleving (emotie). Dit irriteert velen en mogelijk ook U, omdat niet alles grijpbaar lijkt. Van mijn kant excuses daarvoor; voor U misschien een uitdaging om eens wat meer aandacht aan de rechterhersenhelft te gaan schenken. Hoe irritant 'links' dat ook vindt.

Een programma voor (weder-)opbouw

Het is niet ondenkbaar dat op dit punt van het betoog enige onrust bij de toehoorder/lezer manifest wordt. Het lijkt erop dat de zaak nu wel tot op de grond afgebroken is. Moet er wel zo nodig afgerekend worden; is dat 'anders' wel nodig? Worden we niet vanuit de vrijblijvende opstelling van een academicus op dwaalsporen gezet, die ons nog een laatste restje zekerheid ontnemen? Is het niet geschikter om dit abstracte gedoe maar eens op een weekend-voor-liefhebbers af te handelen voor mensen met een filosofische tic?

Vragen genoeg, dus!

Meer vragen dan we in dit beknopte bestek aan de orde kunnen en mogen stellen. Maar wel de concrete verantwoordelijkheid om op zijn minst enige richting en structuur aan te geven van de 'andere' wegen waar we het al over hadden. Ik moet daartoe echter nog een keer naar een 'verkorte procedure' grijpen. Ik meen namelijk dat die (weder-)opbouw zal moeten gebeuren op basis van een vrij uitvoerig programma, dat mijns inziens zou kunnen bestaan uit zeven punten, die met elkaar een richtlijn (kunnen) vormen voor ons verdere werk, ook in de praktijk.

Slechts op enkele punten van dit programma zal dan in het volgende nader worden ingegaan. Dit betreft de punten die rechtstreeks bij ons onderwerp horen.

Die *zeven hoofdpunten*, die in bouwkundige termen misschien programma van eisen mogen heten, maar die ook als actieprogramma moeten worden opgevat, omvatten het volgende:

1 *Blijf met beide benen op de grond staan;*

Praktijk en (wetenschappelijk) onderzoek zijn het meest gebaat bij een zekere continuïteit en rust in het werk. Groeiend inzicht werkt zelf al sturend en waar nodig afbuigend.

2 *De ontwikkelingen in deze tijdsperiode vragen een bewust werken aan diepgang, inzicht en begrip;*

De nadruk zal daarbij moeten liggen op de *levensprocessen* en de *evolutie als meerdimensionale verschijnselen*;

3 *Ons denkkader moet (opnieuw) verbreed worden tot een persoonlijk en collectief bewustwordingsproces;*

4 De ontwikkeling en hantering van een gemeenschappelijke taal als voorwaarde voor het bereiken van een gezamenlijke krachtsinspanning;

De 'Welt-Grammatik' (Keyserling; Reiser) slaat niet in eerste instantie op een spreektaal, maar op een onderling verstaan van en in wetenschappen en samenlevingen;

5 De vigerende theoretische kaders dienen in syntetisch-holistische richting te worden getransformeerd;

6 Ook onze gebruikelijke handelingskaders zullen een transformatieproces (moeten) doormaken;

Dit betreft zowel de benaderingen en werkwijzen als de instrumenten. Men denke maar eens aan het antwoord op de vragen die de informatietechniek stelt.

7 Het voorgaande eist een gemeenschappelijkheid van aanpak, gebaseerd op (een herstel van) vertrouwen en openheid;

Dat zo iets een drastische wijziging vraagt in mentaliteit en instelling bij individuen en groepen in onze samenlevingen behoeft nauwelijks toelichting.

'Actieprogramma's' als deze laten niet na de nodige irritatie en/of meewarigheid op te roepen. Verwijzing naar het romantisch idealisme van een MMS-leerlinge blijft niet uit. En dan is er nog de alles verwoestende welwillendheid van de mensen die het wel 'boeiend' vinden . . . Nu is bij het formuleren van dit actieprogramma al rekening gehouden met deze reacties, dus men kan zich voorstellen wat er eigenlijk had moeten staan! Men kan zelfs zeggen dat er nog steeds een zekere religieuze geladenheid in het geheel zit. Foel!

Dit begrip haal ik hier echter met opzet van stal. Omdat juist dat religieuze aspect misschien maar eens heel manifest moet worden. Want ook daarbij zal afgerekend moeten worden met een verworden en para-dogmatisch woordgebruik. Odum (1971) wijst daarop in zijn baanbrekende boek over de energie- en milieusituatie van onze samenleving. Hij stelt zelfs dat het religieuze het universele beginsel is in de instandhouding en de ontwikkeling van de energie- en informatienetwerken waarvan de mensen deel uitmaken. Als wij pleiten voor een gemeenschappelijkheid in aanpak en dergelijke, dan gaat het om dat begrip religio in de ware zin: een onderlinge binding betrokken op een centraal punt.

De ineensstorting van vele verouderde en verkalkte instituties en systemen die het monopolie van het religieuze opeisten betekent alleen het eigen bankroet niet dat van de religio als draagvlak van menselijke gemeenschappen. Odum deinst er niet voor terug dit in termen van organisatienetwerken voor energie en informatie uit te werken. Hierin zijn de knooppunten en schakelingen onderworpen aan controle-, afwegings- en terugkoppelingsmechanismen waarvan de werking berust op de religio, welke mede de politieke en de economische determinanten omvat. Voor velen is het nog een onzeker zoeken, maar denkers als Teilhard de Chardin (waaraan door Odum wordt gerefereerd) vermogen toch reeds een beeld te schetsen van de mogelijke nieuwe vormen en verbanden.

Wij zijn hier even op ingegaan omdat in het navolgende nog enkele malen naar dit religio-aspect zal worden verwezen.

In het tweede gedeelte van deze verhandeling zullen we nu aandacht schenken aan drie punten uit het zojuist genoemde actieprogramma. Uiteraard de punten die het dichtst staan bij ons onderwerp: de planning en de onzekerheid. Zij betreffen:

a het *meerdimensionale denken* in de planning;

b de *bewustzijnsbenadering*, die mijns inziens de typering van ons werk in de jaren '80 (en '90?) kan worden, zoals de systeembenadering dat in het afgelopen decennium was;

c een globale verkenning van een mogelijk *nieuw theoretisch kader*, zoals dit zich nu begint af te tekenen.

Fig. 3 Kubisme: R. Delaunay's Eiffeltoren (1911-1912) doorbreekt Ruimte en Tijd en toont het meervoudige en het ongelijktijdige in één plat vlak.

Over een 'meerdimensionaal denken' met betrekking tot planning

Wat bedoelen we nu met dat meerdimensionale denken?

We kennen allemaal de 'ruimtelijke werkelijkheid' om ons heen, die we uitdrukken in drie dimensies: lengte, breedte, hoogte of diepte. Op zich is het al een wonder dat je op die wijze met slechts drie 'richtingen' je *plaats* kunt bepalen, waar dan ook. Dat wonder is kennelijk al zo overweldigend, dat heel onze opvoeding, ons denken en werken bijna uitsluitend op die driedimensionale wereld is georiënteerd. Dat alles is ons zo ingepeperd, dat we nauwelijks begrip hebben voor meer dimensies om ons en in ons. Zo filosofie of godsdienst op school al tot ons 'pakket' behoren, dan nog wordt dit tot die 3-D werkelijkheid verengd; een kenmerkend voorbeeld van de beperkingen die opvoeding en onderwijs in ons kunnen bewerkstelligen. Ik meen dat het 'onbegrijpelijke' handelen van de jeugdige generatie van de laatste tien à vijftien jaren juist *déze* belemmeringen wil doorbreken. Zij weten overigens ook niet waarom ze het doen, maar het blijkt gewoon te moeten, omdat ze anders die 'werkelijkheid' die de generaties vóór hen geschapen hebben, niet meer de baas kunnen. De oudere generaties hebben trouwens ook dat zicht op de werkelijkheid verloren en daarop kon dan ook niet worden teruggevallen. Vandaar onze problemen van vandaag, zij het wat heel erg simpel gesteld.

'3-Dimensional space is only a banal slice of the multidimensional structures we live in . . .' zegt de mathematicus Atkin (1981) in zijn boek *Multidimensional Man*.

Juist in ons vakgebied is echter een opstapje naar althans één volgende dimensie, de vierde, niet zo groot. Dit geldt zeker als de wereld van de bouwkunde of de beeldende kunst tot je achtergrond behoort. Die vierde 'richting', die misschien beter als *stroom* kan worden aangeduid is de TIJD. Je 'plaats' kan zich verplaatsen en daar is *Tijd* mee gemoeid. Tijd wordt als vierde dimensie aangeduid en we vinden dat al wat moeilijker voor te stellen; maar zouden we vertraagde opnamen maken van bij voorbeeld een landschap of een stedelijk gebied, dan zouden we een intensief bewegend beeld van voortdurende verandering en ontwikkeling krijgen. Vanaf het begin van deze eeuw zijn vele kunstenaars, zowel in de beeldende kunst als in de literatuur, op geheel verschillende manieren wegbereiders geweest van het dóórdringen in het vierdimensionale van Ruimte en Tijd. En geheel parallel daaraan liepen de even kunstzinnige ontwikkelingen in de moderne fysica met een Einstein en een Heisenberg, die bepaald geen onderzoekers waren van het karikatuurale type dat een verengde (natuur-) wetenschap ons nu vaak wenst te presenteren.

Een van de vroegste en nu helderste kunstrichtingen die Ruimte en Tijd tastbaar maakten, was ongetwijfeld het *kubisme*. Het afbeelden van het meervoudige en het ongelijktijdige in één plat vlak (fig. 3), riep nogal wat reactie en onbegrip op. Je zag in één oogopslag dát, wat eigenlijk alleen maar in een opeenvolging van blikrichtingen en posities kon worden waargenomen. Men leze Giedion's prachtige boek *Ruimte, Tijd en Bouwkunst* uit het begin van de jaren '50 er maar eens op na. Hij heeft daarin dit onderwerp uitvoerig aan de orde gesteld en een interessante analyse gegeven van de ontwikkeling van de stedenbouwkunde op dit punt. Zijn belangrijkste illustraties ontleent hij aan het Amsterdam van Berlage en van Eesteren, om het maar even op personen te betrekken. De doorwerking van het Tijd-perspectief heeft in de 20er en 30er jaren met name plaatsgevonden vanuit de wereld van de Stijl, de 8 en Opbouw, de CIAM en dergelijke. Dit had grote invloed (en heeft die nog) op de huidige benadering van onze ruimtelijke problematiek. Het is eigenlijk diep tragisch, dat de analytische en fragmentarische stedelijke structuren en vormen, die in de toekomst ongetwijfeld het symbool voor de ons direct voorafgaande periode zullen blijven, geboren zijn uit misverstanden die leidden tot een huwelijk van onder meer de kubistische zienswijze en de analytische benadering die in het recente verleden in wetenschapskring opgeld deed.

Iedere periode zal het gegeven Ruimte en Tijd weer op eigen wijze verwerken. Een niet onbelangrijke oorzaak van de crises die de stedenbouw in de jaren '60 en '70 heeft doorgemaakt, valt terug te voeren op de onmacht om uitdrukking te geven aan de tijd-ruimtelijke structuur van onze hedendaagse verstedelijking. Grotendeels omdat de veranderingen in de ruimtelijke opbouw en het functioneren van het stedelijke zo ingrijpend waren, dat er geen antwoord mogelijk leek. Maar het appel bleef hier en daar levend.

Nu moeten we direct constateren dat men op geheel verschillende manieren naar dat aspect van de Tijd(stroom) in het ruimtelijk proces kan aankijken. Kevin Lynch schreef bij voorbeeld: *What Time is this Place?* als pleidooi voor een nieuw tijdsbesef in de ruimtelijke vormgeving; zelf heb ik dit 'het kunnen lezen van het verhaal van de omgeving' genoemd.

Concreter betrokken op het *functioneren* van de moderne stad is het boekje dat een belangrijke bijdrage in de discussie over de herbouw van de Duitse steden vormde: *Das Raum-Zeitsystem der Siedlungen*, van Carl Pirath (1946). In dat opstel wordt met name het stedelijke verkeer- en vervoerstelsel als uitgangspunt genomen voor een (her)structurering van de stedelijke ruimte. Het tijdelement wordt door Pirath vooral gezien als een *bouwsteen* voor de structuren van communicatiestelsels in agglomeratieverband. Ook Const. Doxiadis, de bekende Griekse, maar in Nederland systematisch verguisde architect-stedenbouwer, heeft in zijn Ekistics-concept veel aandacht geschonken aan de betekenis van de Tijd in het stedelijke ontwikkelingsproces. Hij betreft zowel het historische als het functionele aspect in het verhaal (Doxiadis, 1968).

Een sterk op het heden en de toekomst betrokken visie komen we tegen in het werk van Richard Buckminster Fuller, die een regelmatig deelnemer was aan de Delos-Symposia, die Doxiadis organiseerde.

Buckminster Fuller (BF) (1973) roept in zijn Dymaxion-concept een 4-D wereld op, die hij op veelzijdige wijze tot constructieve vormen heeft gebracht. We noemen de vervoermiddelen (auto, vliegtuig), de constructies op basis van energetische minima, woningen en onderdelen daarvoor. Centraal begrip in zijn denken is *synergie*: 'the behavior of a whole system unpredicted by the behavior of its components – or any assembly of its components'. Ook in het geografisch-ruimtelijke vlak heeft Buckminster Fuller belangrijk werk gedaan, niet in het minst door zijn appel aan de mensheid om te beseffen dat we in een heel beperkte ruimte met weinig marges leven: op het ruimteschip Aarde (BF 1975).

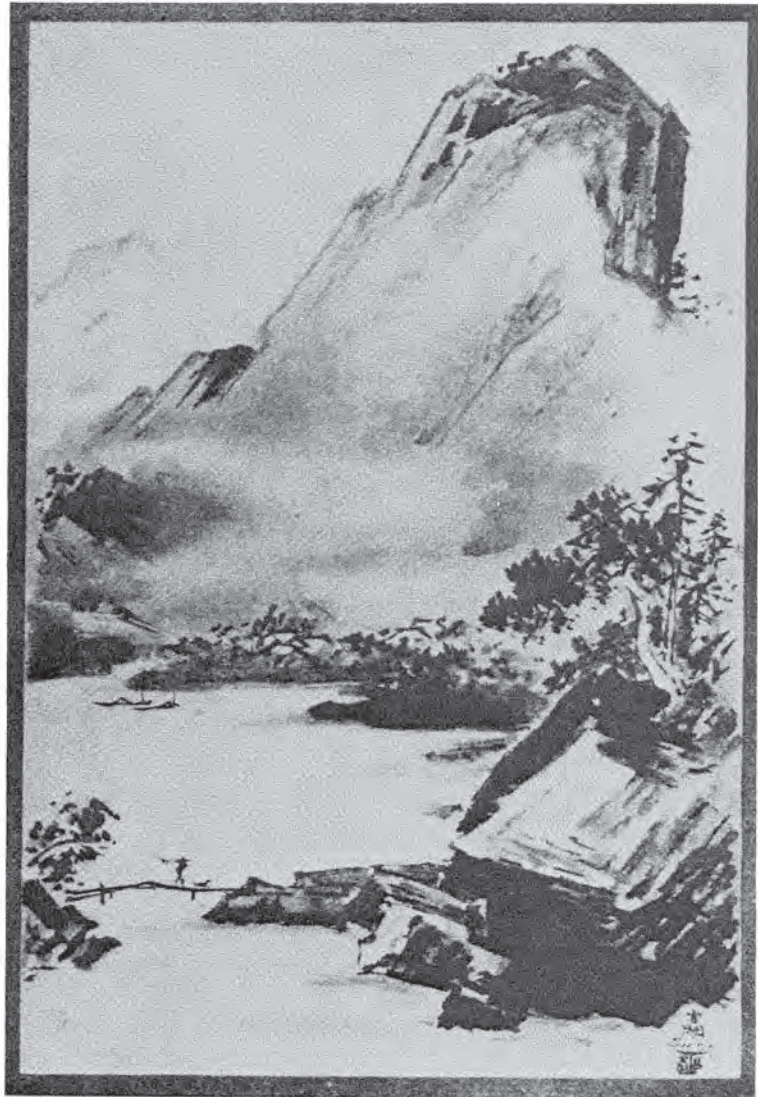
Het moet hier bij verwijzingen blijven, maar wellicht kunnen die toch de indruk versterken dat het gaat om erg actuele zaken, die voortdurend onze aandacht vragen. De onvoldoende doorwerking van zulke gedachten kan opnieuw een belangrijke oorzaak worden van het tekortschieten van het ruimtelijk beleid in de jaren '80.

Uitweiding: vier dimensies in beelden

De verschillende manieren waarop we over die vierde dimensie kunnen praten, maakt ons al duidelijk, dat wat meer inzicht wel wenselijk is. Zonder diepgang te pretenderen willen we toch enige uitbreiding aan ons betoog geven, omdat ik meen dat dit voor het nog volgende van belang is. We zullen daartoe gebruik maken van toelichtende illustraties.

Het fraaiste vierdimensionale voorwerp dat de natuur ons in onze omgeving schenkt is de boom. Ouspensky, die in het begin van deze eeuw het vierdimensionale (opnieuw) toegankelijk maakte als een 'gewone' zaak, gebruikt de boom ook als illustratie. Een boom is niet alleen maar een voorwerp, een object, maar ook een 'verhaal' van een ontwikkelingsgang. Dat zien we zowel aan de binnenkant (jaarringen) als aan de buitenkant (takkenstructuur, jong en oud in samenspel). Als 'idee' is de boom veelvoudig symmetrisch (alzijdig rond de as, onder-boven, c.q. wortelstelsel – takkenstelsel); in de verschijningsvorm is er *niets* symmetrisch. Dit nu is de essentie van de levensverschijnselen waarmee we als planners bezig moeten zijn.

Fig. 4 Japanse (en Chinese) tekenkunst wil het wezenlijke (essentie) weergeven. Deze geestelijke 'afbeelding' heeft een volkomen andere inhoud dan vele westerse afbeeldingen, die er meer op uitzijn een 'model' (af-beelding) te bieden.

Vele kunstenaars zijn door dat boom-motief gegrepen. De Chinese en Japanse tekenkunst toont ons vele inspirerende voorbeelden die in alle eenvoud de essentie ('het') van het leven en de verandering laten zien (fig. 4). Wie 'het' ook begreep, maar juist daarvan uit in alle beklemmendheid weergaf hoe de mens meent met natuur en omgeving te moeten omgaan was Jeroen Bosch. In veel van zijn schilderijen komen we door de mens 'bewerkte' bomen tegen. Voor mij is Bosch' tekening van de Boommens in het Landschap (fig. 5; op deze manier ook verwerkt in zijn schilderij de Hel) de meest dramatische verbeelding van de mens die, vervreemd van zijn omgeving (natuur, Kosmos), meent zijn eigen structuren te kunnen scheppen. O zeker, het natuurlijke zelfs vierdimensionale gegeven is als uitgangspunt gebruikt. Maar het is wel inmiddels zo dood als een pier. Wortelend in . . . twee bootjes! Over onzekerheid gesproken!

Fig. 5 De boom-mens van Jeroen Bosch, een regelmatig weerkerend motief in diens werk. De mens die, vreemd van zijn omgeving, zijn eigen structuren meent te kunnen scheppen...

⁷ Voor een boeiende uiteenzetting over onder meer de psychologische achtergronden van de ontwikkelingsgang naar toenemende abstractie bij moderne kunstenaars leze men C. G. Jung: *De scheppende mens* (Rotterdam 1972), over Freud, Joyce en Picasso. Dit vooral ook tegen de achtergrond van hetgeen wij nog te berde zullen brengen over de rol van het bewustzijn in de (nieuwe) planning.

Als alle planners, modellenbouwers en strategische keuzemakers dit beeld in de tachtiger jaren nu eens boven hun regelmatige verblijfplaatsen ophingen, dan kon het zo rond 1990 er nog best aardig uit gaan zien!

De verbinding tussen de meerdimensionale 'boom' die we hiermee hebben opgezet en de wereld van onze ruimtelijke planning, wordt op treffende wijze gelegd in het werk van Mondriaan. Ook hij heeft, in een vrij lange ontwikkelingsgang, op een geweldige manier gepoogd om, steeds vereenvoudigend de (vierdimensionale) essentie van dat boom-motief te pakken⁷. De opeenvolgende stappen zien wij, met de tijdaanduidingen, geïllustreerd in de figurenreeks 6. De appelbomen gaan over naar de 'Composities', die we mijns inziens zonder meer in deze ontwikkelingslijn mogen plaatsen.

Die composities staan, zowel in vormverschijning als qua inhoud, erg dicht bij wat er in de afgelopen decennia gebeurde in onze ruimtelijke inrichting (stedebouw, landschapsbouw, maar ook wetgevingen regelingen). We durven te stellen dat Mondriaans opeenvolgende stappen de ontwikkelingsgang van de moderne planning ten diepste verbeelden.

Trouwens, de stap van de boom naar de stad of landschap is maar klein. Ook de stad, of welke ruimtelijke omgeving dan ook, is een afbeelding met het vierdimensionale. Afbeelding van iets dat, zoals we zullen zien, nog méér dimensies omvat. Veel onbehagen over de nieuwe en vernieuwde stedelijke omgevingen kan worden teruggevoerd op het ontbreken of het wegvagen van de tijddimensie en door de verarming van de ruimtelijke dimensies door een ongeïnspireerde herhaling en/of ontluisterend gebruik van materialen en constructies. Ook op dit punt gaat het mijns inziens om het ontbreken van wat ik al eerder het religieuze moment noemde.

Ook wat dat betreft is het voorbeeld van Mondriaan voor ons van belang. In zijn werk (en in dat van vele kunstenaars) heeft dat 'religieuze' een centrale plaats; het vormt als het ware de rode draad. Of men het nu de inspiratie, het geloof, de filosofie of de leidende gedachte noemt doet niet zoveel ter zake. Mondriaans voedingsbodem was de theosofie, Krisnamurti en voor wat zijn 'filosofie' betreft: Dr. M. H. J. Schoenmakers, een Nederlands filosoof, die in de marge van de 'officiële' filosofie werkte, maar wellicht de meest fundamentele dingen heeft gezegd over de abstraherende processen die in onze moderne planning, modelbouw enz. zo'n belangrijke rol spelen. Het gaat echter niet om verhandelingen die je gemakkelijk even leest.

Dat zulke bronnen voor de een verwerpelijk en voor de ander absoluut zijn, is nu ook van weinig belang. Het gaat er ons om te wijzen op de noodzaak van een *dragend concept* als voorwaarde voor geïnspireerd werk. Juist als dit werk vraagt dat we ons begeven in abstracties, modellen en schema's is het van des te groter waarde dat dit gebeurt vanuit een wereldbeeld, een levensvisie en een daarop berustend concept. Dit lijkt me voor de discussie over onze ruimtelijke planning in de jaren '80 een punt om vast te houden. Immers, is het niet de 'Konzeptlosigkeit' die tot de belangrijkste oorzaken van de wisselvalligheid en de onzekerheid in het planmatig handelen kan worden aangewezen?

Van nog meer belang is zo'n concept voor 'de weg terug', dat wil zeggen als we onze abstracties (bij voorbeeld plannen) weer moeten terugvertalen naar de werkelijkheid. Er dient als het ware een *veld* te worden geschapen waarin zo'n heen- en teruggaande beweging mogelijk is.

Tegenspraken in de 4D doorbraak

Wij hebben nu nogal lang stil gestaan bij de vierde dimensie en gezien dat in de 20e eeuw eigenlijk zeker sprake is van een doorbraak van het 4D denken. Ook in de ruimtelijke planning van stad en land werken we in vier dimensies en dat zou nog beter kunnen als we de moeite zouden nemen ons daar veel gericht mee bezig te houden. Hoe dan ook: de 4e dimensie is toch al min of meer gemeengoed.

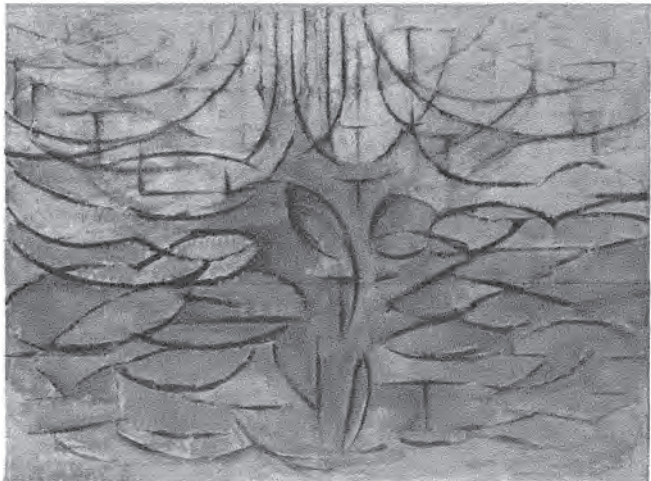
Toch zit er een merkwaardige tegenspraak in het feit dat de doorbraak in het 4D domein zich in de loop van de 20e eeuw doorzette, terwijl er aan de an-

1908/09

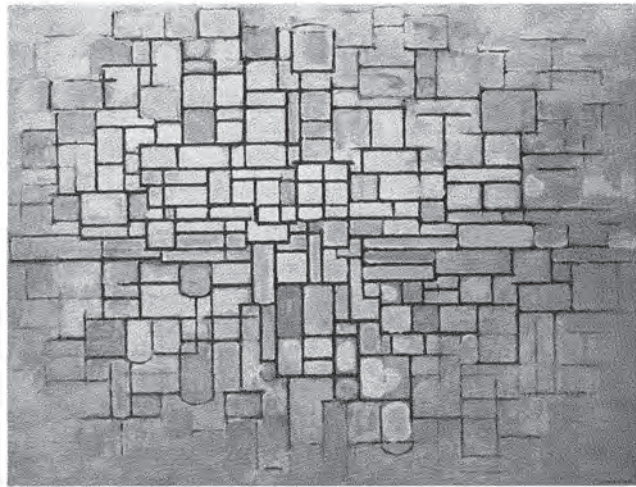
1912

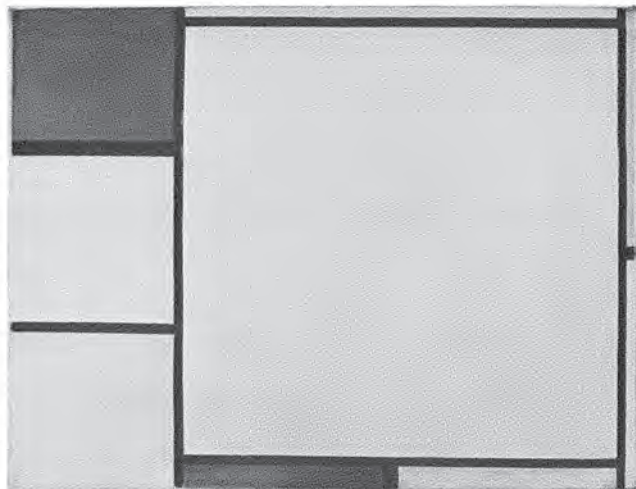
1912

1913/14

1913

1927

Fig. 6 De ontwikkelingsgang van Mondriaan aan de hand van enkele opeenvolgende tekeningen van de boom; een motief dat hem zijn hele leven bezighoudt. De greep die Mondriaan tracht te krijgen op het vierdimensionale aspect van de boom raakt verweven met de (tijds-)ontwikkeling van zijn eigen leven. Deze dubbele verwerking kan ons veel leren over het verweven 'spel' van de planning voor stad en land, qua opvattingen, ontwerpvisies en regelingen. (Voor het verband tussen Escher's werk en dat van Mondriaan, juist op dit punt, zie: J. L. Locher e.a.: De werelden van M. C. Escher, Amsterdam 1971, p. 24-27).

dere kant in de microwereld van individu en samenleving een groot verlies aan Tijd-besef ontstond. Immers, daar heeft de overwaardering van de Tijd (time is money!) geleid tot een vervanging van het tijdelement door componenten als energie, materie, techniek en informatie (vgl. Spreng & Weinberg, 1980; Goudappel, 1980).

Dit betekent dat de mens van nu, het vermogen om zaken in-de-Tijd te zien aan het verliezen is. 'Alles' lijkt nu 'altijd' beschikbaar of het nu voorjaarssla, appels, bloemen, zuurkool of Fly now – Pay later betreft. En thuis hebben we alles in 'instant vorm, zodat je in 'no time' wonderstampot, koffie, rijst of herbergsoep kunt 'bereiden' (zoals oma het deed – dus toch nog een tijds-waarde!).

In de ruimtelijke planning lijken de enige en als storend ondervonden tijdelementen die nog tellen de proceduretijden en de organisatietijden (netwerken en kritieke paden). De werkelijke processen waar het om gaat, de organische en harmonische ontwikkeling van stad of landschap, spelen nauwelijks een rol meer.

Dit verval van het Tijd-besef, dat gebaseerd is op de natuurlijke cycli zoals de omlopen van dag/nacht en jaar, heeft veel groter gevolgen dan we willen aanvaarden.

In wezen betekent dit alles dat de mens-van-vandaag eigenlijk niet meer in staat is tot werkelijk *planmatig* denken. Ieder tekort wordt 'instant' aangevuld, dat wil zeggen daar wordt *elders* in voorzien, bij voorkeur vanuit overal op de wereld verspreide bronnen, waaronder vooral die in de derde wereld. Als er ooit sprake zal zijn van een matiging of bezuiniging, dan zal het vooral op dit punt zijn: de (h)erkenning van het *directe samenspel* tussen de natuurlijke ontwikkelingsprocessen en het menselijk handelen.

Dat zal onder meer moeten betekenen een herstel van een harmonieuze relatie ten opzichte van de Tijd en de temporele dimensie¹ van de ontwikkelingsprocessen, betrokken op de directe omgeving. Eerst dan zal er pas weer een goede verhouding kunnen ontstaan ten opzichte van de macro-tijddimensie waarover we spraken in het verband van de 4D wereld, die een doorbraak naar de mondiale schaal met zich mee zal brengen.

¹ Voor een vergelijking tussen de ruimtelijke orde en de temporele orde, in ecologische zin, zie onder meer Peters (1973).

Verder kijken; planning en besluitvorming in 5D

We moeten constateren dat voor een beantwoording van onze vraagstukken: ruimtelijke planning in (en van) de onzekerheid in de jaren '80 (en '90), we al niet meer voldoende hebben aan die 4e dimensie. Althans dat is de stelling die de kern uitmaakt van dit betoog.

Ik moet U daarom vragen om nog één of twee stappen verder te willen zetten. Wij zullen het er voorlopig op houden dat dit een stap is in een *vijfde dimensie* en we hopen dan vandaar uit al heel wat meer antwoorden te vinden op onze vragen naar de essentie van de *planning* en de *besluitvorming* en vooral ook met betrekking tot die *onzekerheid*.

U vraagt zich waarschijnlijk af of al die capriolen nu wel zinvol zijn. We weten toch uit alle boekjes dat 'hogere dimensies' boven onze pet gaan en dat ons voorstellingsvermogen daarvoor niet toereikend is. Alleen de wiskunde, als wetenschap van het abstracte, lijkt met die dimensies niet zo'n moeite te hebben. Men zet daar verbanden uit lagere dimensies haast moeiteloos door naar n-dimensionale werelden. Zolang je het maar in formules blijft schrijven!

² Dat we hier over een *werkhypothese* spreken is een mijns inziens noodzakelijke beperking. Er zijn in de literatuur over het 'nieuwe denken' belangrijke aanzetten die in een beperkt opstel als dit geen recht gedaan kunnen worden. Ik noem hier het 6D wereldbeeld van J. G. Bennet (1966) en de 8D visies van Oliver Reiser (1966) en Arnold Keyserling (1971).

Maar wat daarbij dan te denken of voor te stellen?

Laat ik u geruststellen. We gaan niet proberen om U een concreet beeld te geven van een vijf- of zesdimensionale wereld. Wij volstaan met het veronderstellen van die werelden en U mag dat desgewenst een werkhypothese² noemen. Wij menen die werkhypothese nodig te hebben om tot een duidelijk inzicht te komen over het reilen en zeilen van onze huidige samenleving, de ontwikkeling van onze techniek, onze economieën, onze ruimtelijke ordening en dergelijke. En vooral ook om in dat verband een verbinding te kun-

nen leggen met het recente onderzoek naar de structuren van de menselijke geest (psyche en bewustzijn).

Onze zintuiglijke en denkvermogens zijn beperkt, ook al wordt de mens op dat punt hoog geschat. Van het totale spectrum van trillingen, dat van oneindig klein naar oneindig groot verloopt, zijn er maar enkele minuscule stukjes die we kunnen horen, zien, voelen of ruiken. Van het overige worden we afgeschermd omdat we het niet allemaal aankunnen of nodig hebben. Er zijn (vele) mensen die beweren dat onze vermogens in staat zijn om nog (veel) meer waar te nemen of te bemerken, maar door afstomping of luiheid beperken we onszelf.

Een verdere geleidelijke ontwikkeling van onze waarnemingsvermogens wordt niet onwaarschijnlijk geacht en gerichte training zou hier al heel wat perspectieven bieden. Maar hoe dan ook: de beperkingen (die ook beveiligingen zijn) blijven er toch.

Wij *handelen* dus slechts met en in dat deel van de '*werkelijkheid*', dat wij kennen en aankunnen. Maar er is dus nog veel meer en dat 'veel meer' bepaalt mede onze onzekerheid. Immers, die onzekerheid heeft te maken met hetgeen we niet weten en waarop we geen greep kunnen krijgen.

Als we nu met ruimtelijke planning bezig zijn dan werken we aan verschijnselen en processen waarvan de essentie of de inhoud zich ten dele bevindt buiten de voor onze percepties toegankelijke dimensies.

We moeten het dan ook niet gek vinden wanneer we te maken hebben met onzekerheden als we onze plannen en ideeën weer willen terugwerken in die meervoudige werkelijkheid.

Nu bevind je je met zulke uitspraken op glad ijs. Vrees voor een verwijzing naar andere (en onzichtbare!) werelden is in strijd met veler gevoel voor nuchterheid dat toch ook iedere planner zou moeten sieren. Ik moet U opnieuw geruststellen: het gaat om heel nuchtere zaken en we moeten deze uitspraken, die misschien wat zwaar overkomen, niet meteen verbinden met allerlei fantasieën en filosofieën die zo de ronde doen; zij het dat ik die overigens ook niet allemaal op één hoop zou willen gooien.

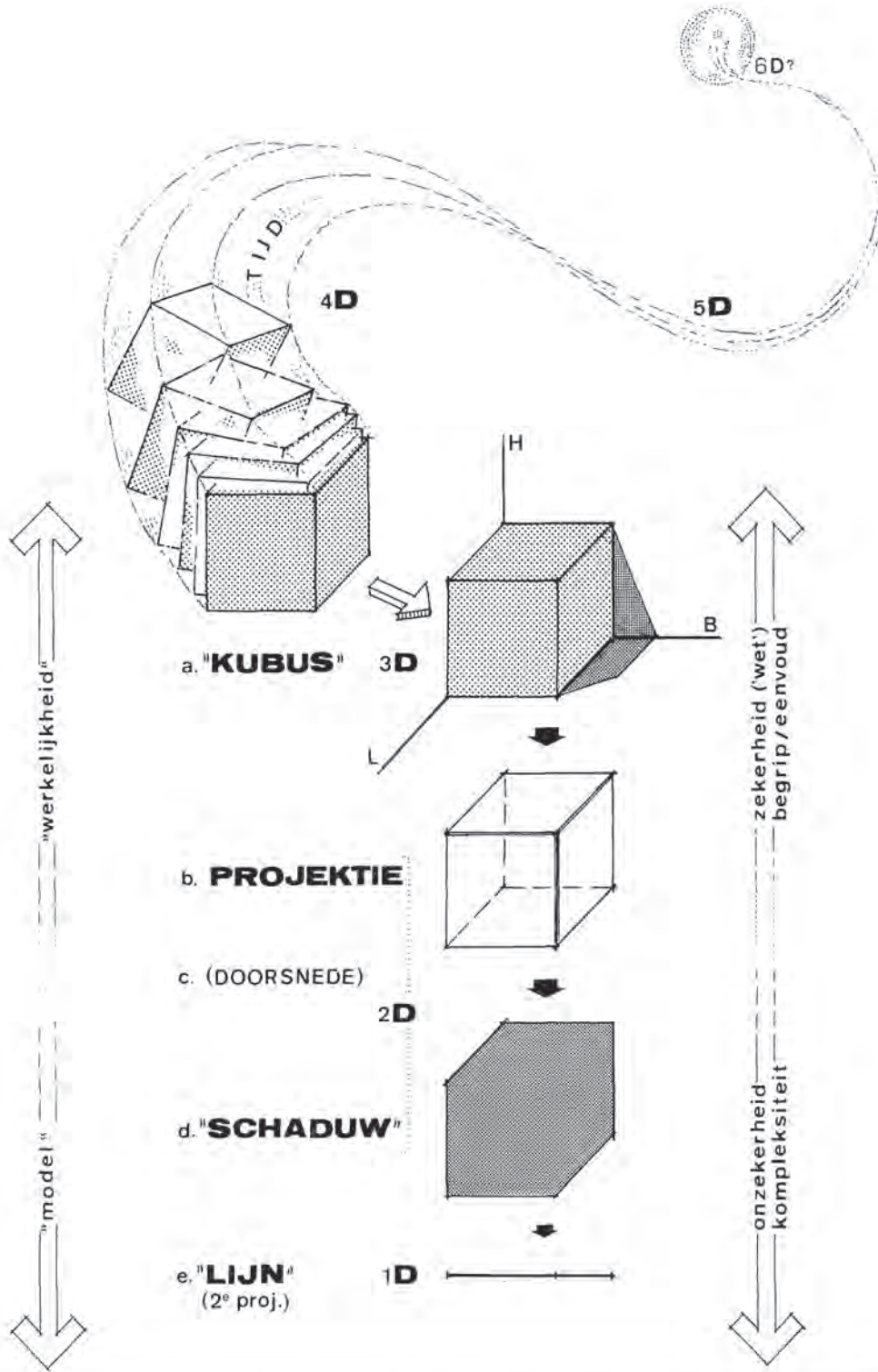
Om te laten zien hoezeer het om gewone zaken gaat, kan het voorgaande wellicht het beste worden toegelicht aan de hand van concrete voorbeelden. Laten we daartoe onze aanloop maar weer even nemen in het reeds genoemde vierdimensionale verband van Ruimte (3D) en Tijd. De verschijningsvormen hiervan zijn U wel bekend:

<i>dimensie</i>	<i>verschijningsvorm</i>
0	punt
1	lijn
2	vlak
3	lichaam (ruimte)
4	ruimte-tijd

De verhalen over lijnwerelden en vlakwerelden, bevolkt door lijnlanders en platlanders kent U ongetwijfeld. Daaraan kunnen we ontleenen, dat we voorstellingen in een bepaalde dimensie kunnen terugbrengen tot een voor ons nog aanvaardbaar beeld in een lagere dimensie. Dit heet *projectie*. Een 'echte' kubus (a) kunnen we bij voorbeeld zo op papier zetten dat het nog behoorlijk 'echt' lijkt (b, afbeeldingenreeks 7 op blz. 36). Hij is echter niet 'ruimtelijk' meer; je kunt er niet meer omheen. Onze zintuigen helpen (feitelijk: begoochelen) ons echter zodanig, dat we daar nauwelijks problemen mee hebben. (Het waren overigens die problemen die het kubisme (afb. 3) in het begin van deze eeuw al tot uitdrukking trachtte te brengen!).

Maar het gaat niet altijd goed. Denk maar eens aan het hinderlijke 'omklappen' van zo'n getekende kubus, waarbij dan de voorkant ineens zij- of achterkant is. U kunt dat met afb. b zelf proberen. Dat was het ook waar Escher bewust mee speelde (afb. 2).

Je kunt echter proberen de al vereenvoudigde *projectie* nog een keer tot een

lagere dimensie terug te brengen. Je krijgt dan een 'schaduw' of een silhouet. Soms wordt een doorsnede hiervoor gebruikt.

Het is nu al veel moeilijker om hierin nog het wezenlijke van de kubus te onderscheiden (afb. c), hoewel ons voorstellingsvermogen ons nog een heel eind kan helpen, zeker als het om zulke eenvoudige dingen gaat. Maar wat als er veel gecompliceerder zaken in het geding zijn? Zoals het kaartbeeld, dat een levend landschap moet aanduiden. Of een stadsplattegrond die iets moet vertellen over het organisme 'stad', waarvan een afbeelding (projectie, schaduw) wordt gegeven? Om nog maar niet te spreken van een plankaart, die een toekomstige situatie moet trachten aan te duiden.

En, laten we nog een stapje verder gaan, als datgene wat we lopend in die stad als *werkelijkheid* waarnemen (= opmerken) maar dat zelf eigenlijk ook nog maar een projectie is. Een door onze zintuigen vereenvoudigd en beperkt beeld; uit de overmaat aan verschijnselen, die te zamen het stad-zijn of het landschap uitmaken. Dit betekent dat we al die *dimensies* waarover we praten in wezen zelf gecreëerd hebben en die als het ware een spiegelbeeld vormen van onze (zintuiglijke) vermogens. Maar de spiegel zelf is veel groter dan ons beeld daarin!

Deze overwegingen leiden ons nu tot twee stellingen:

1 de verschijnselen, die we om ons heen zien of beleven zijn 'slechts' projecties en/of schaduwen van een werkelijkheid die meervoudig dimensionale wortels heeft (in 5, 6 en misschien wel 7 dimensies);

2 planning, beleidsvorming, modellen, doelstellingennota's, voorschriften, organisatieschema's en noem maar op, zijn op hun beurt in het gunstigste geval *projecties*. In de meeste gevallen echter komen we niet verder dan (of erger: nemen we genoeg met) het werken aan *schaduwen*. Onze planactiviteiten vinden dus plaats aan 'omklappende kubussen' of aan schaduwvlakken.

Eigenlijk is dit tweede punt, dat voor ons de kern van het betoog is, nooit indringender beschreven dan in de gelijkenis van de grot in Plato's verhandeling over de Staat. Plato zegt daarin dat wij, gekluisterde mensen, gedoemd zijn om onze aandacht en kennis te concentreren op schimmenspelen die op de achterwand van een grot worden geprojecteerd. De werkelijke gebeurtenissen in de ingang van de grot en de lichtbron daarbuiten zien wij niet, omdat wij naar die kant toe volledig worden verblind. Plato beschrijft wat ervoor nodig is om de mens voor te bereiden op een uitbreken uit deze situatie van gevangenschap. Het is nu juist over die stap dat we verder moeten praten.

Ik wil echter nu eerst nog even dat andere belangrijke deel van ons onderwerp in het geheel betrekken: de onzekerheid. Ik doe dat in de vorm van een derde bewering:

3 Naarmate we meer (moeten) werken met projecties en 'schaduwen', neemt de onzekerheid over het verschijnsel waar we ons mee bezighouden, toe. Met andere woorden: naarmate je dimensies prijsgeeft (en denkt het zo wel af te kunnen) krijg je daarvoor onzekerheid terug. Kijkt U nog maar eens naar de 'schaduwen' van de kubus. Durft U veel over die 'kubus' onder c. te zeggen? Daar 'plannen' voor te maken?

Tussen de regels door doen we nu eigenlijk de ontdekking wat onzekerheid eigenlijk is en we kunnen er zelfs een maat aan verbinden! Immers, het gaat om de mate waarin de door ons gehanteerde 'realiteit' afwijkt van de 'echte' werkelijkheid, die zich tot meer dimensies uitstrekt dan de voor ons gebruikelijk waarneembare. Er is een kloof die we moeten overbruggen of dichten. Betrekken we dit nu weer rechtstreeks op ons interessegebied, dan kunnen we samenvattend zeggen:

4 Levensverschijnselen zijn op zijn minst vijfdimensionaal, of het nu om de ontwikkeling van een stedelijk gebied of de EEG landbouwpolitiek gaat. Onze planning en beleidsvorming op zulke punten spelen zich echter af in twee- of driedimensionale verbanden. In hun eigen dimensie zijn die levenspro-

cessen zo zeker en wetmatig als het maar kan, maar voor het lagere niveau waarmee wij trachten te werken worden we 'gestraft' door *onzekerheid* en *complexiteit*.

Ook die complexiteit is een gevolg van het te lage niveau waarop we de dingen willen projecteren. De afbeelding op het platte vlak van de kubus is als tekening al complexer dan een (draad)kubus die je zo in je hand houdt. Die onzekerheid en die complexiteit geven in wezen de moeite aan, die we krijgen met onze *terugprojecties* naar de hogere niveaus waarop die verschijnselen zich afspelen. Want *dáár* moeten onze plannen of ontwerpen weer ingebed worden in de eigen wetmatigheden en die verlopen anders dan wij denken. Het gevolg is, dat de suburbanisatie tóch doorgaat, de gastarbeiders blijven toestromen, rellen uitbreken of het energiegebruik tóch hoog blijft. . .

Nu ligt het voor de hand om op te merken, dat het toch wel vreemd is dat we nu opeens zo sterk met die zaken geconfronteerd worden. Dat we echt in de problemen lijken te zitten. Was het dan bij voorbeeld in de ruimtelijke ordening van de dertiger of vijftiger jaren ook al niet zo? Op zichzelf natuurlijk wel. We hebben niet voor niets opgemerkt dat Plato er al mee in de weer was.

We leven nu echter in een erg intensiverende samenleving, of, om met Karl Mannheim te spreken, een tijd waarin de 'Dichtheid des Geschehens' enorm toeneemt. Daaraan is de formidabele ontwikkeling van de informatiecultuur (media, enz.) niet vreemd.

Op vele plaatsen in dit ontwikkelingsproces hebben we zelfs te maken met een woekering van complexiteiten en onzekerheden, als modeverschijnsel of als vérgaande onachtzaamheid. Niet alle onzekerheid en complexiteit van vandaag is daarom 'echt' in die zin, dat ze noodzakelijke gevolgen zijn van ons reductiestreven. Er wordt op vele punten op onverantwoorde wijze een schepje bovenop gegooid ter bevrediging van onze consumptiedrang, ook op het punt van de informatievoorziening.

Kortom, een veelheid van vijf- en zesdimensionale (levens)processen¹ stort zich over ons heen. Tegelijkertijd. Daartegen proberen wij een kaartenhuis op te bouwen van projecties en schaduwen.

Wij bieden nog grote weerstand aan het feit, dat in de menselijke evolutie het inzicht in die vijfde dimensie zich begint af te tekenen en dat ons *bewust-zijn* daar aan toe blijkt te zijn.

Die ontwikkeling is vergelijkbaar met wat er in de Renaissance gebeurde toen men vrij plotseling de derde dimensie ging 'zien' en het *perspectief* uitvond. Alles begon toen met verdwijningspunten en andere technische oefjes te werken. Men kreeg 'diepte'.

Procesplanning, om maar weer eens even op het eigen domein terug te keren, was in wezen een laatste verovering van het vierdimensionale werken in ons vak. Wel laat, want op velerlei terrein, bij voorbeeld in de beeldende kunst, was dit al lang een feit, zoals we al zagen. Maar de ontwikkelingen gaan erg snel, als kenmerk van onze cultuurfase, en we zullen ons nu al moeten prepareren op de volgende stap. Overigens, dat prepareren is nauwelijks het geval: we worden gewoon met onze neus op de feiten gedrukt en het is een erop of eronder.

De vraag zal nu bij U opkomen, of er in de beeldende kunst van vandaag aanduidingen zijn die de hier geschetste doorbraak naar een vijfde dimensie al aangeven. We behoeven daar nauwelijks aan te twijfelen. Wat dat betreft was voor mij de grote Dali tentoonstelling in het voorjaar van 1980 in het Centre Pompidou in Parijs een eye-opener.

Maar ook tussen de vele kunstenaars die in deze dagen uitdrukking pogen te geven aan 'hogere werkelijkheden' zullen er wegbereiders blijken te zijn voor de nieuwe ruimtelijke werkelijkheid, die de jaren '80 (en '90) zullen brengen (onder meer Johfra). En naar mijn stellige overtuiging konden die jaren dan weleens minder onzekerheid brengen dan we nu denken of vrezen.

¹ In het kader van onze 'werkhypothese' zou ik aan de zesde dimensie het begrip EVOLUTIE willen verbinden, dat wil zeggen de beweging/ontwikkeling van de levensprocessen zelf. Zie verderop.

Betekent dit alles nu dat we de grot zouden kunnen verlaten? Het zou er op kunnen lijken, maar U zult mij niet kwalijk nemen als ik die vraag nu maar met een positieve instelling laat liggen.

Een andere vraag is misschien of dit alles nu voor het eerst zo gebeurt. Immers, we hadden het over evolutie en daar zitten we toch met z'n allen in en op een bepaald punt? Dat is maar betrekkelijk het geval. Vanouds zijn er mensen geweest die wel degelijk hun bewustzijn in die vijfde of zesde dimensie konden uitstrekken. We noemden ze helderzienden of wijzen en misschien ook wel eens tovenaars of shamanen. Niet zeldzaam werd aan hen verbonden datgene wat wij nu zo missen, namelijk zekerheid, vertrouwen en eenvoud (= ongecompliceerdheid). We weten nu waardoor dat komt. Wat echter wel een ontwikkeling in de tijd is, is dat er nu sprake zou kunnen zijn van een meer algemeen en collectief gebeuren. Wie dit de intrede van het aquariustijdperk wil noemen of de komst van de Meesters, zal in zulke voorstellingswijzen zeker een afdoende verklaring vinden. Centraal zal echter moeten staan het feit, dat deze hele ontwikkeling nu ons *bewustzijn* binnendringt. En het is dan ook nauwelijks te verwonderen dat er ook in het wetenschappelijk onderzoek zoveel aandacht wordt geschonken aan de zogenaamde primitieve vormen van ervaring. Die blijken overigens niet zo primitief te zijn en wij zullen ze nog weerspiegeld vinden in de schets van elementen voor een (nieuw) theoretisch kader van de planning.

Met die koppeling aan ons *bewustzijn* zijn we echter nu aangeland bij het tweede onderdeel van ons actieprogramma, dat wij in dit betoog wat nader zouden uitwerken.

3

Over bewustzijnsstructuren en planning

Menige lezer zal bij dat begrip bewustzijn misschien de wenkbrauwen fronsen. Sommigen zullen niet weten waarom het gaat, omdat men zich daar tot nu toe niet zo mee heeft beziggehouden. En zij zullen zich afvragen of dit alles nu zo nodig moet. Anderen zullen opmerken, dat dat begrip bewustzijn zo veeluldig is, dat het gevaarlijk is om ermee te werken.

Het introduceren van zo'n zwaar beladen begrip als bewustzijn roept toch wel de verplichting op tot beantwoording van de vraag wat dat bewustzijn dan eigenlijk is. Ik meen echter dat dit een vraag zonder antwoord is. Ik kom nog dagelijks, voor mij, nieuwe en onverwachte, noties, uitingen en mogelijkheden tegen, die telkens weer nieuw licht op mogelijke antwoorden werpen. Ook hier is het weer net als met begrippen als energie, elektriciteit, tijd; we werken ermee, doen alsof we er alles van weten, buiten het verschijnsel uit. Maar . . .

De literatuur over bewustzijn is niet te omvatten en biedt een welhaast eindeloze hoeveelheid van opvattingen en gezichtspunten, verdeeld over filosofie, psychologie, neurologie en andere. De explosie van moderne bewustzijnsbeschouwingen is echter zo verrijkend en grensverleggend dat je wel tot de conclusie moet komen, dat we met iets essentieels te maken hebben. Dat er nieuwe werelden ontdekt worden is vooral te danken aan de recente onderzoeken met betrekking tot de menselijke hersenfuncties en de ontwikkelingen in de psychologie.

Daarom heb ik er toch behoefte aan om in het beperkte kader van dit verhaal kort aan te duiden wat bewustzijn voor mij betekent, als achtergrond van dat nadenken over planning, dat immers een onmiskenbare uitdrukking is van het menselijke vermogen dat we als bewustzijn aanduiden.

Nemen we een woordenboekomschrijving: 'de relatie van het Ik (subject) tot een innerlijk of uiterlijk object' als uitgangspunt, dan zou ik de nadruk vooral willen leggen op het toestands- en het proceskarakter van die relatie, die als bewustzijn wordt aangeduid.

Het is niet 'iets', maar het is inderdaad een *vermogen*, dat we kunnen gebruiken, ontwikkelen/verruimen, veronachtzamen en misbruiken. *De keus ligt bij onszelf.*

Voor ons als planners, die op zoek zijn naar de vraag wat we nu eigenlijk aan het doen zijn, is het dan ook van groot belang om ons te realiseren wat Carp (1969) zegt, namelijk dat het bewustzijn een *scheppingsdaad* is, een stellen van een IK tegenover het produkt van zijn schepping. Dat is wat de planner moet doen en het is de vraag of er dan nog sprake is van onzekerheid! Immers, 'alles wat er is, of dat nu 'binnen' of 'buiten' ons ligt, kennen we slechts via ons bewustzijn. De enige absolute zekerheid die de mens gegeven is, is de inhoud van zijn bewustzijn: zijn gewaarwordingen, zintuiglijke indrukken, gedachten, gevoelens, herinneringen, verlangens, idealen, enzovoort'. (Kicken, 1977).

Voor ons onderwerp is het van groot belang om te constateren dat *onzekerheid in wezen een crisis in het bewustzijn is*; een verstoorde relatie. Bewustzijn kan als *bemiddelaar* tussen werkelijkheid en perceptie niet goed meer functioneren.

Over de manier waarop het bewustzijn werkt zijn in de loop van de tijd vele veronderstellingen gedaan. We merkten al op dat het afgelopen decennium op dit punt grote ontdekkingen zijn gedaan.

Ik acht het van groot belang om erop te wijzen dat daarbij in zowel de menswetenschappen als in de exacte en fysische wetenschappen de laatste jaren heel nadrukkelijk is gebleken dat het erfgoed van de antieke en klassieke kennis en wijsheid van Oost en West (dat niet alleen verzonken leek, maar zelfs achterhaald werd geacht) vele fundamentele waarheden bevat, waar het in het leven om gaat. Dit geldt te meer als men dit bestand aan wijsheid en kennis ontdoet van alle aangroeisels, uitleggingen en zweverigheden, die er door honderden generaties zijn aangeplakt en die het tot een domein maakten waar de moderne verlichte wetenschappen verre van wensten te blijven. In een recente bijeenkomst van natuurwetenschappers onder leiding van Kistemaker werd deze grote 'herontdekking' nog eens nadrukkelijk gesteld. De betekenis van oude uitspraken zoals 'zo boven zo beneden', waarin wordt uitgedrukt dat alles, van het allerkleinste tot het allergrootste, gehoorzaamt aan dezelfde fundamentele wetten, elk op z'n eigen niveau, of de Pythagorese visie op de harmonische wetten van de getalstructuren, dan wel het oeroude beginsel der dualiteit (yin en yang) blijken in het licht van het moderne wetenschappelijke onderzoek een verrassende actualiteit te hebben. Ik durf daarbij te stellen dat ze vooral voor de sociale wetenschappen méér te bieden hebben dan de hantering van allerlei natuurkundige 'wetten', die slechts de puur materiële aspecten van de werkelijkheid blijken te omvatten (zie Capra 1975, Zukav 1979). Nu zal iemand die wat thuis is in de literatuur, vooral de zogenaamde randliteratuur, wellicht een glimlach niet kunnen onderdrukken. Want zitten we hier eigenlijk niet midden in allerlei modeverschijnselen, zoals Maslows wereld van de humanistische psychologie uit de zestiger jaren, Theodore Roszaks verhandelingen over de tegencultuur en het niemandsland, de hippies en hun flower power, de goeroe's en Charles Reich's *The Greening of America* en nog vele andere bestsellers uit het recente verleden? Ja, dat is zo! Dat waren kennelijk toch voorboden, die weliswaar veel hebben gebracht wat te utopies en te idealistisch lijkt om realiteit te worden, maar wat nu toch uitkristalliseert in een duidelijke richting, die ook haar neerslag gaat vinden in het dagelijkse leven. Een wilde en verwarde stroom, die een bedding gaat vinden; koren dat uit veel kaf tevoorschijn komt. Ook voor de praktijk van de ruimtelijke planning en beleidsvorming! Pogingen om een toenemende onzekerheid en complexiteit het hoofd te bieden, door een geheel andere en nieuwe kijk op de zaak. Het is bij voorbeeld heel verrassend om te ontdekken, dat enkele coryfeeën uit de wereld van het systeemdenken nadrukkelijk die nieuwe weg zijn opgegaan. Het meest frappante voorbeeld is misschien een van de grondleggers van de operations research, Russell L. Ackoff, die de doodlopende weg van zijn vak beschreef in het artikel 'The future of Operations Research is past' (1979), maar in eerdere publikaties ook al nieuwe mogelijkheden aanwees (1975). In ons vakgebied waarschijnlijk nog meer bekend is Erich Jantsch, die aan het eind van de zestiger jaren belangrijk werk deed in OECD-verband over de aanpak van de planning (Jantsch, 1967, 1969). Niet zelden worden zijn bekende boeken: *Technological Forecasting in Perspective*; *Perspectives of Planning and Technological Planning and Social Futures* met verve geplaatst in de systeemtheoretische en vaak technocratische richting van de planning. Wie echter zijn recente werken bestudeert (*Design for Evolution*; *Selforganization and Planning in the Life of Human Systems* (1975) en als editor in samenwerking met de bioloog C. H. Waddington: *Evolution and Consciousness*; *human systems in transition* (1976), zal niet aan de ontdekking ontkomen dat hij volstrekt nieuwe wegen is ingeslagen en eigenlijk volstrekt heeft moeten afrekenen met het werk waaraan hij ook thans nog zijn bekendheid ontleent.

Het is deze nieuwe richting, die ik in deze bijdrage nadrukkelijk onder de aandacht wil brengen, omdat deze mijns inziens in belangrijke mate antwoord kan geven op de gestelde problematiek van ons onderwerp.

Het zal U duidelijk zijn dat het niet meer dan een eerste kennismaking kan zijn, maar ik hoop dat op zijn minst enkelen geactiveerd worden om deze materie verder uit te diepen.

Bewustzijn en planning

In een zeer leeswaardige bundel: *Bewustzijns crisis en cultuurverandering* (Grabijn e.a., 1977) wordt een eerste bestek opgemaakt van dat nog niet zo erg overzichtelijk gebied van de bewustzijnsbenadering. Ons interesseert nu vooral de daarin behandelde relatie bewustzijn–cultuur in aansluiting op wat wij al opmerkten over Carp's uitspraak, dat het bewustzijn een scheppingsdaad is. Immers, moet planning ook niet een uitdrukking zijn van ons creatief vermogen, dat zich uitdrukt in de cultuur van onze samenleving? In de inleiding van de zojuist genoemde bundel zegt 't Hart: 'Studie van het menselijk bewustzijn – met al zijn *inhouden*: gewaarwordingen, gevoelens, gedachten, herinneringen, idealen – kan ons helpen diepere oorzaken op te sporen van veranderingen in de economie, de politiek, de intermenselijke relaties, de wetenschap, de omgang met het milieu'. Nou ja! Dat is precies wat we zoeken! Het gaat, stelt 't Hart verder om '... het opnieuw ernstig aandacht vragen voor de geestelijke dimensie van de mens in de context van zijn totale bestaan'.

Welke rol kan dan bewustzijn spelen in de ruimtelijke planning? Ik dacht dat dit vooral te maken heeft met de grondbetekenis van het woord 'bewust', namelijk *weten* (Duits: Bewusst, Wissen) of weet-hebben-van. Dat dit ook leidt tot een ge-weten zij hier slechts vermeld. Waar het in ons geval om gaat wordt nog duidelijker als we zien dat in recente (Engelstalige) planningliteratuur, die zich in deze richting beweegt, steeds sprake is van consciousness: het weet hebben van, het inzicht hebben in *samenhang* (con-), dat wil zeggen mede van het materiële en het spirituele.

In de al eerder genoemde bundel gaan Landheer en Kicken nader in op de vraag naar de actualiteit voor ons dagelijks leven. Landheer ziet het bewustzijn als een *energiestructuur*; de manier waarop die energie gebruikt wordt varieert echter met de situatie (ontwikkeling) waarin de samenleving verkeert. Grote veranderingen in die samenleving en in de cultuur kunnen niet worden verklaard uit veranderingen in de natuur. De oorzaken liggen bij onszelf, bij het weet-hebben-van. En dit werkt door in ons (plannend) handelen ten opzichte van onze omgeving. Wij bevinden ons nu in een stadium waarin een vrij eenvoudige en lineaire visie op het bewustzijn (als stuurmechanisme) overgaat in een *structurele visie*, waarin sprake is van een voortdurende uitwisseling van *fysieke, mentale en kosmische energie* in bewustzijns patronen (= energievormen) van toenemende gecompliceerdheid. Overigens ook al een driedeling die we bij Plato reeds vinden.

Bewustzijn als hologram

Over de manier waarop het bewustzijn werkt (en leest U telkens maar: waarop we plannen maken, ontwerpen of creatief bezig zijn) heeft het onderzoek van de laatste decennia veel aan het licht gebracht. In ons geval aan het licht van de Laserstraal. Rond 1948 ontdekte Dennis Gabor de *Holografie*: de mogelijkheid om door zeer geconcentreerde lichtbundels een driedimensionaal beeld vrij in de ruimte te projecteren: het *hologram*. De technische realiseerbaarheid kwam pas toen de laserstraal praktisch bruikbaar werd. En nu kunnen we al hologrammen in de winkel kopen... Het holografische beeld ontstaat door het interfereren van twee lichtstralen uit eenzelfde bron op de manier waarop we (zand)figuren op een koperen plaat kunnen vormen door deze met een strijkstok tot trilling te brengen (Chladni figuren).

Aan ons bewustzijn kan nu ook een holografische werking worden toegedacht. Het komt vaak voor dat een (technische) uitvinding ons de ogen opent voor de werking van ons eigen organisme en zelfs van de grotere ruimtelijke verbanden van heelal en kosmos.

¹ Voor een introductie; zie Grabijn, D. en F. Foudraïne: *Transpersoonlijke Psychologie*, Haarlem 1977.

De Franse denker Bergson, die veel aandacht heeft besteed aan de relatie bewustzijn–evolutie, vergelijkt de werking van het bewustzijn in zijn tijd (begin 20e eeuw) met de manier waarop de toen pas uitgevonden cinematografie werkte: de reeks filmbeelden die de illusie schenkt van beweging en continuïteit.

In recenter tijd kennen we de wisselwerking tussen de ontdekkingen rond de computer en het functioneren van onze hersenen en ons zenuwstelsel. En nu opent de holografie weer nieuwere en diepere inzichten.

Jean Houston (1976, 1980), exponente van de Transpersonal Psychology 'School'¹ die we als opvolgster van de Humanistic Psychology (Maslow, Charlotte Bühler en anderen) kunnen zien, heeft onlangs uitvoerig aandacht geschonken aan de holografische aspecten van onze bewustzijnsvorming en hersenwerking in het zomernummer 1980 van haar tijdschrift *Dromenon*. Ik vermeld dit hier te meer omdat een aantal workshops en gesprekken met Jean Houston, in combinatie met contacten met de Weense hoogleraar Arnold Keyserling, mij de gelegenheid boden om met de hier geschetste ontwikkeling van zeer nabij kennis te maken en deze zelf te ervaren.

In groter ('kosmisch') verband is dit holografische denken uitgewerkt door Itzhak Bentov (1977) in zijn boek *Stalking the Wild Pendulum; on the mechanics of consciousness*, op een manier die kenmerkend is voor het nieuwe meerdimensionale denken, dat wil breken met de nu nog veelvuldig gehanteerde lineaire benaderingen.

Tekenen van de ontoereikendheid van die lineaire benadering zijn de huidige crisisverschijnselen in ons milieu, in de energiesector, de bewapening, de psychische stoornissen, en dergelijke.

Nu moeten we echter niet menen dat alles ineens is opgelost. Integendeel! De werking van ons bewustzijn, ook in de pogingen om deze crises te bedwingen, blijft voorshands beperkt. Voorlopig mogen we aannemen dat iedere technische vinding nog volop aanknopingspunten zal vinden in onze bewustzijnsstructuur. Landheer zegt: 'We bewegen ons door het duister terwijl het bewustzijn telkens slechts dat belicht wat voor de volgende stap nodig is, waardoor deze stap een gerichtheid ontvangt die buiten de mens zelf ligt'.

In ronde woorden: ons bewustzijn werkt nog als de koplampen van een auto in het pikkedonker. (Nu begrijpen we ineens waarom in sommige landen de autowegen zo goed verlicht zijn!).

Voor ons doel nu in drie punten samengevat kunnen we zeggen:

1 Bewustzijn is niet 'iets', maar het is een vermogen of een functie welke bepaalde structuren vertoont. Landheer stelt voor om van *bewustzijnsdimensie* te spreken (voordracht Leusden, dec. 1980). Dit sluit helemaal aan op onze eerdere werkhypothese.

2 Bewustzijn treedt bemiddelend op tussen de (echte, totale) werkelijkheid en onze perceptie daarvan; het heeft dus een filter (membraan) werking. Door dat filter reiken wij in het domein van ons werk als planners en beleidsvormers; het mag dus niet verstopt zijn.

3 Onzekerheid is een *crisis* in het bewustzijn; of, weer met ronde woorden: een uitvallen van de koplampen, het niet bij machte zijn de door onszelf gecreëerde kloof tussen werkelijkheid en projectie (bij voorbeeld plan) te overbruggen.

Met dit laatste punt zijn we nu terug bij hetgeen we hebben gezegd over dat dimensieverlies ten gevolge van onze reducties en projecties. Immers, dat is die door onszelf geschapen kloof.

We kunnen ons tweede hoofdpunt over het bewustzijn nu afronden met de stelling, dat dit bewustzijn de concrete invulling uitmaakt van wat we de 5e dimensie hebben genoemd. Het is de *inhoud* die wij (kunnen) geven aan de levensprocessen.

De wijze waarop dat bewustzijns'proces' zich verder ontrolt, die ontwikkeling nu, is datgene wat we al eerder (in een voetnoot) hebben aangeduid als

1 Wij hanteren het begrip evolutie vooral met betrekking tot de ontwikkeling van het individuele en collectieve bewustzijn ('social evolution') en minder dan in de biologische zin. We zijn er echter van overtuigd dat de betrekkingen tussen beide betekenissen sterker zijn dan men meestal wenst aan te nemen. Zie hiervoor Carp (1969), met name het hoofdstuk over C. G. Jung. Ook Landheer (1979): 'Evolutie is toeneemende differentiatie van het bewustzijn'.

Evolutie. In ons verband kunnen we die evolutie dan ook weer als werkhypothese, aanduiden als zes-dimensionaal¹. Die stap móeten we nog maken, omdat we dan nog steeds blijven in de sferen waarmee we bij onze planning betrokken zijn.

Ook het denken over evolutie is sterk in beweging. Het recente onderzoek in de werelden van de biologie, de antropologie, de psychologie, de filosofie (Teilhard de Chardin), het hersenonderzoek en de fysica hebben ook totaal nieuwe perspectieven geopend inzake de processen waarlangs de evolutie als een *noodzakelijk* proces verloopt. Samenvattend komt dit erop neer dat imperfectie, onzekerheid en 'durf' (wil) de essentiële zaken zijn waar het om gaat. In die situaties ontstaat er namelijk een open proces van zelfontwikkeling (transcendence), dat zich verzet tegen de afbraak (entropie). Noch de deterministische perfectie, noch de statische zekerheid of het evenwicht, die het traditionele westerse denken in structuren bepalen, blijken wat dit betreft de dienst uit te maken. Zulke noties zijn en blijven wel bruikbaar binnen de nauwe grenzen van het detail, maar macroscopische processen zoals ruimtelijke planning vallen daarbuiten. De eerstgenoemde punten zullen het zwaartepunt gaan vormen van het nieuwe (planning-)denken, dat we in de schets van het theoretisch kader nog verder zullen uitwerken.

Hier ligt het wezenlijk verschil tussen de 'planning-als-entropie' die we eerder aanduiden en de mogelijkheden voor de 'nieuwe planning' die gebaseerd is op bewustzijnsinzicht en evolutie.

Een oplettende lezer (zo die er op dit punt in het betoog nog is) valt misschien een mogelijke inconsistentie in het verhaal op. Was niet eerder gezegd dat onzekerheid kon oplossen als we de verschijnselen terug konden brengen in hun 'eigen' dimensies? En wordt er nu in verband met de evolutie niet gesproken over een onzekerheid en de imperfectie die inherent is aan het leven en als het ware de voorwaarde is voor het evolutieproces? Dat is juist. We zitten hier een beetje met een begrippenprobleem, dat ons er weer eens aan herinnert hoezeer we soms beperkt worden door onze taal (of door medemensen die allergisch zijn voor het invoeren van nieuwe begrippen). Immers, in het eerste geval gaat het om door onszelf gecreëerde onzekerheid, die een min of meer materieel karakter heeft. In het tweede geval betreft het de mate van consistentie van levensprocessen, de wijze waarop er sprake is van 'losse bindingen'.

Misschien is hier het goede Nederlandse woord ongewisheid (wis = weten) op zijn plaats. We zitten hier in de buurt van het 'onzekerheidstheorema' van Heisenberg, dat ook beter met onbestemdheid zou kunnen worden aangeduid. In de schets van het theoretisch kader komen we hier nog op terug en we zullen daar zien, dat de tweede categorie van onzekerheden aangegeven kan worden als 'uiteenvallende structuren' (dissipative structures), die Prigogine hanteert in zijn beginsel 'order through fluctuation'.

Blikken we nog even terug, dan kunnen we zeggen dat gepoogd is om de 'nieuwe' ruimtelijke planning te plaatsen in een al even nieuw perspectief van haast ongekende mogelijkheden, die opdoemen als we ons werk leren plaatsen in een *meerdimensionale visie* die onder meer de werking van ons *bewustzijn* beter kan benutten. Daarvoor is nodig dat vele gevestigde en ingeroeste opvattingen (geleidelijk) worden verlaten; dat een andere kijk ontstaat op de 'orde der dingen' en de 'structuren van de maakbaarheid'.

Ik hoop op dit punt te hebben bereikt, dat de betekenis van de nogal drieste uitspraak aan het begin van dit verhaal:

Planning is het werken in/met de schaduw van het vijfdimensionale bewustzijnsproces, dat we evolutie (6D) noemen duidelijk is geworden.

Als samenvatting mogen we nu terugverwijzen naar de 12 punten die op blz. 18 en 19 als uitgangspunt werden geformuleerd.

---

4 Naar nieuwe theoretische kaders voor de planning?

Poging tot een schets

Als derde onderwerp ter verdieping van ons eerder geformuleerde 'actieprogramma' dient nu aandacht te worden gegeven aan de concrete neerslag van een synthese tussen het meerdimensionale denken en de bewustzijnsbenadering. Dit geeft tevens de gelegenheid om nog enkele punten uit ons programma, die verder moeten blijven rusten, naar voren te halen. Als we nog even terugkijken, dan hebben we eerst geprobeerd om wat meer inzicht te krijgen in een reeks controversiële punten, waarmee de huidige planning, beleidsvorming en dergelijke op ruimtelijk gebied wordt geconfronteerd. We haalden daartoe een aantal paradigma's naar voren, die ons werk blijken te beheersen. Daarna is een reeks opties die van een 'tegenovergestelde' zienswijze uitgingen geformuleerd en uitgewerkt. De contouren van een 'nieuw denken' werden geschetst, met als centrale begrippen meer-dimensionaliteit, bewustzijn en evolutie.

Wil dit alles nu betekenis, inhoud en vooral bruikbaarheid krijgen, dan zal dit moeten samenkomen in een *theoretisch kader* en een *handelingskader*. Met andere woorden: het gaat eigenlijk om de vraag of de McLoughlin, voor de tachtiger jaren zich al heeft aangediend. Voor mij was het antwoord daarop al bevestigend. Waarbij ik er maar meteen aan toevoeg, dat het theoretisch instrumentarium mijns inziens nu al meer omvattend en diepgaander is dan dat van de nogal enkelvoudige systeembenadering, waarmee de ruimtelijke planning aan het eind van de zestiger jaren moest beginnen. Het is verrassend hoeveel reeds beschikbaar is en wat er al gedaan is om tot een synthese van benaderingen te komen. Voor wat dit laatste betreft moet ik nog eens naar het werk van Jantsch (1975, 1976) verwijzen. Maar dat is slechts één poging, zij het een overtuigende!

Nu mag deze roep om een synthese niet het gevaar inhouden van een streven naar een gesloten stelsel van theorie-elementen. Met andere woorden: er mag niet wéér een paradigma ontstaan, waarin het ene wél een plaats heeft en 't andere (bij voorbeeld een bepaalde nieuwe gedachte) niet.

Weliswaar is zo'n ontwikkelingsgang zelf ook tot natuurwet verklaard (onder meer door Kuhn in zijn *Structure of Scientific Revolutions*), maar we zouden toch moeten pogen dat dichtklappen zo lang mogelijk uit te stellen. We zijn nog lang niet rijp voor het maken van de keuze. Trouwens, ik ben er van overtuigd dat het niet primair om zo'n keuze gaat. We moeten onze aandacht veel meer richten op de structuren en processen van het planningsdenken zelf.

Er is, zoals we al zeiden, reeds veel voorhanden in de meest onverwachte hoeken van de ideeënwereld en de wetenschappen en er is nog meer in ontwikkeling.

Wat wij nu echter zien is dat losse druppels uit die zee van mogelijkheden regelmatig door de vigerende praktijk van planning, beleidsvorming, methoden en technieken e.d. worden opgepikt en verzelfstandigd worden tot weer een nieuwe 'vondst'. Duikt ergens het entropiebeginsel of de catastroftheorie op, dan staan er direct handige en kiene modellenmakers klaar om wel even een programma te schrijven en in een aantal artikelen, die later tot

¹ Ook in de natuurwetenschappen is het theoretische domein sterk in beroering. Er is grote verwantschap tussen de problemen die in deze beschouwingen aan de orde komen en de vraagstukken waarvoor de fysica zich geplaatst ziet. Men leze: Trittjof Capra (1975): *The Tao of Physics* en Gary Zukav (1979): *The dancing Wu-Li Masters*.

een boekje worden gebundeld, de zaak vast te timmeren. Zo'n geïsoleerde behandeling blijkt dan na een tijdje toch niet te werken en het wordt snel vergeten, nadat er hier en daar wat geld aan verdiend is.

Deze in ons vak vrij gebruikelijke gang van zaken is voor de ontwikkeling van zowel de theorie als de praktijk fruikend. Want meestal worden de inspirerende aanleidingen tot het hanteren van bepaalde denkbeelden mee overboord gegooid. Wat dan?

Wij zullen de rijkdom aan gedachten en ideeën als één *geheel* in stand moeten houden en ons hoeden voor de verzelfstandiging van welke 'truc' dan ook. Dit betekent, zoals ik ook elders al heb betoogd, dat wij ons niet moeten laten verleiden om sommige makkelijk lopende onderdelen van ons theoretisch instrumentarium de losse teugel te geven en wat lastiger zaken te veronachtzamen. Dit leidt tot een onevenwichtigheid die de zaak uit zijn verband trekt. Deze gedachtengang zal de grondslag moeten zijn voor de opzet van verdere studie- en ontwikkelingsprogramma's in het kader van het onderzoek naar de ruimtelijke planning en beleidsvorming.

Wij moeten de 'geest' van bepaalde ideeën, bij voorbeeld van de catastrophie theorie (zie hierna) voorop stellen en die laten doorwerken in alle hoeken van ons werk. Juist een planner of stedebouwer zou erg vertrouwd moeten zijn met die gedachte. Immers, in hun werk gaat het er juist om, niet voortijdig zaken vast te leggen. Het scheppen van bepaalde voorwaarden (condities) en het bieden van spelregels ter verdere uitwerking en hantering op langere duur zou weer de essentie van planning en stedebouw moeten worden. De *vorm* moet uitgesteld kunnen worden; de 'geest' van het werk moet de rode draad zijn.

Wij zullen nu een aantal mogelijke elementen van een 'nieuw theoretisch kader voor de ruimtelijke planning' aangeven.

Nogmaals: ik heb niet de pretentie tot het geven van 'het' antwoord, want dat is er niet. Ieder zal op zijn eigen manier, tegen de achtergrond van eigen kennis, omgeving, tijdsbestek, enz. antwoorden moeten geven. Wel spreek ik uit dat er, naar mijn overtuiging, sprake is van een gemeenschappelijke basis voor al deze antwoorden en die komt in zicht naarmate men bereid is dieper te graven. Ik meen in de te behandelen punten enig contact met die gemeenschappelijke ondergrond te hebben en ik voel me er wel bij. Maar evenzeer als de kunstuitingen van een tijdperk eenzelfde 'geest' ademen, maar toch erg verschillend zijn, zo zal dat ook met uitwerkingen in onderzoek en praktijk van de planning het geval zijn.

In overeenstemming met werkwijzen die gehanteerd worden in de Urbanistiek, wordt uitgegaan van een overzichtelijke structuur voor de behandeling. We zetten daartoe drie *denk-inhouden* (als actieve elementen) tegenover drie *werkwijzen* (als receptieve elementen). Het geheel wordt gekoppeld door een *bindend beginsel*. Wat dit laatste betreft zullen we aandacht schenken aan de noodzaak tot het hanteren van een gemeenschappelijke taal.

Aldus gestructureerd stellen we de volgende onderwerpen aan de orde:

<i>Denk-inhouden</i>	1 Holistiek
(conceptueel)	2 Ekologisch
	3 Harmoniek
<i>Werk-wijzen</i>	4 Systematica
(structureel,	5 Catastrofe theorie
operationeel)	6 Instrumentiek
<i>Bindend element</i>	7 Gemeenschappelijke taal (Welt-Grammatik)

N.B.: de voorliefde voor de uitgang -iek heeft te maken met het streven om de nadruk te leggen op de uitvoerende kant, het doen en het maken.

Dit is geen uitputtende inhoudsopgave voor een nieuw theoretisch kader. Het zijn een aantal hoofdpunten, die aansluiten op het voorgaande. In enkele gevallen zullen deze punten elkaar gedeeltelijk overlappen. Dit is echter opzettelijk zo gehouden, omdat dan het feit zichtbaar blijft, dat de genoemde denk- en werkwijzen vanuit verschillende invalshoeken (disciplines) zijn ontstaan.

ad 1 Holistiek

Er is waarschijnlijk geen begrip in het nieuwe denken waarover meer misverstand bestaat dan over het *holisme*. De term is in 1926 door de Zuidafrikaanse staatsman en filosoof J. C. Smuts (1926) voorgesteld. De titel van zijn boek: *Holism and Evolution* zegt in alle duidelijkheid dat het om zaken gaat, die ons in het voorgaande al bezighielden. Smuts streefde naar een verbinding van het evolutiedenken van Darwin met de toen nog zeer jonge resultaten van Einstein's werk, dat het zicht opende op de universele samenhang van verschijnselen. Daarbij wees Smuts vooral op het creatieve, het synthesevormende en het spirituele karakter van die verschijnselen. De mens heeft daarin met zijn bewustzijn, dat dit alles inzichtelijk maakt, een bijzondere plaats. Ik zou daarom vooral op het *heelheids*karakter van het begrip holisme willen wijzen. Dat is beslist wat anders dan de vaak denigrerende kwalificatie: 'alles hangt met alles samen' met daaraan dan verbonden de opmerking, dat je weinig of niet met zo'n beginsel kunt doen. Het kenmerk van het holisme is meer die van een levenshouding, die wijst 'op de specifieke samenhangende structuur en organisatie van de levende materie, die niet zo in de anorganische natuur te vinden is' (Jeuken 1976); Schuurman (1978) legt een accent op het daarin mede betrekken van het tijdsperspectief (-dimensie!) en de daaraan inherente continuïteit.

Jeuken stelt, dat de verbreiding van de holistische theorie de eigenlijke wegbereider is geweest voor de systeemtheorie die von Bertalanffy vanaf de dertiger jaren introduceerde.

Het gaat er dus vooral om dat het holisme (ook wel aangeduid als 'wholisme') ons duidelijk maakt dat wij de verschijnselen om ons heen van vele verschillende kanten moeten benaderen, willen we een zo omvattend mogelijk inzicht ervan krijgen. Hiervoor is het doorbréken van grenzen nodig. Dat is overigens geen vondst van deze tijd. Zo zien we bij voorbeeld in het werk van de 17e eeuwse wijsgeer Comenius, die onder meer in Amsterdam woonde, een hang naar 'holisme' en wereldwijde integratie, die ons vandaag de dag nog diepgaand kan inspireren.

Het actuele holisme kunnen we zien als een natuurlijke en begrijpelijke reactie op de analytische en fragmenterende ontwikkeling van ons 20e eeuwse denken, dat zeker triomfen opleverde, maar nu haar tekorten begint te tonen. De nog voortdurende positivistische verwerping van het holisme, zoals die zelfs nog als conclusie van een uitstekende verhandeling over het holisme in de sociale wetenschappen (Phillips 1977) wordt geformuleerd, gaat mank aan een te concrete en te starre opvatting van het begrip zelve. Nu is het bepaald niet zo, dat het holisme als een wat vrijblijvende en zweverige zaak in de lucht is blijven hangen. Wij noemen hier enkele concretisering, omdat die ook van belang zijn voor ons eigen (plannings-)kader:

a in de psychologie heeft dit beginsel vooral aandacht gekregen in de Gestalt-benadering: het zien van de mens in zijn totaliteit, die altijd meer is dan de optelsom van reacties, gedragingen en dergelijke.

b in verschillende wetenschapsgeledingen heeft in gelijke zin het begrip *synergie* ingang gevonden. Dit betekent dat 'eigenschappen van gehele systemen niet verklaarbaar zijn op grond van de eigenschappen van enig onderdeel van dat systeem, of van enig deel van een onderdeel van dat systeem' (Buckminster Fuller, 1969). We behoeven maar even over ons vak als planner na te denken om het belang van zo'n beginsel te zien. Maatschappelijke verbanden en ruimtelijke verbanden zoals steden, zijn synergetisch van aard, zoals het leven dat ook is. Daar hoort een *synergetische planningsbenadering* bij en we hebben in het voorgaande al gezien dat dit betekent een meerdimensionele zienswijze vanuit een bewustzijnsconcept. Buckminster Fuller heeft het synergetische beginsel uitputtend toegepast in zijn ruimtelijke constructies (Marks, 1960) en hij verbindt daarmee het meetkundige begrip *topologie*, als 'wetenschap van de fundamentele patronen en structurele relaties binnen constellaties van gebeurtenissen'. Verschillen-

de auteurs betrekken dit beginsel ook op maatschappelijke en individuele verhoudingen, met name ook als het een ecologische visie (vgl. ad 2) op deze zaken betreft (zie onder meer Esser, 1974, 1976; Coulter, 1976).

Aanvankelijk in meer filosofische zin heeft Koestler (1967, 1978) het begrip *Holon* ingevoerd als een denk- en werkeenheid. Hij wijst op de ontoereikendheid van zowel de extreem deterministische (atomistische) benadering als van een 'alles' omvattend holisme, Koestler wijst op de systematische en gelede opbouw van *alle* systemen en daarin zijn steeds min of meer self-supporting onderdelen te onderkennen. Die worden holons genoemd. Zij maken deel uit van hiërarchische structuren, die bij Koestler erg centraal staan.

Holons zijn derhalve bemiddelende entiteiten die ten opzichte van de lagere eenheden in de hiërarchie functioneren als zelfstandige eenheden, maar ten opzichte van de hogere delen een ondergeschikte plaats innemen. In de hiërarchie van onze ruimtelijke planning een bekend verschijnsel. Deze tweespalt tussen 'heelheid' en 'deelheid', zelfstandigheid en afhankelijkheid, is inherent aan het beginsel van de hiërarchische ordening en Koestler duidt dit aan als het *Janus-principe*, naar de romeinse godheid met de twee aanzichten.

Naar mijn mening kan het holonbegrip een uiterst waardevolle impuls geven aan de wijze waarop wij het ruimtelijk planontwerp nieuwe inhoud zouden moeten geven. Ook een naar ik dacht noodzakelijke heroriëntatie op de structurele, functionele en hiërarchieke samenhang tussen de verschillende niveau's van ruimtelijke planning en beleid zou vanuit dit concept gezien moeten worden.

d. In dit verband moeten we ook herinneren aan wat reeds gezegd is over de recente ontwikkeling van de holografie. We zouden dit zelfs als een concretisering van het aanvankelijk wat abstracte begrip holon kunnen zien. De driedimensionale afbeelding met behulp van laserstralen heeft nog een eigenschap die onze bijzondere aandacht vraagt. Ieder *punt* ('cel') van de weergave bevat namelijk *alle* informatie over het geheel. Knip ik een stukje van het 'negatief' af, dan blijft het geheel zichtbaar. Dit re-generatievermogen is kenmerkend voor levende celstructuren. Het lijkt me nog het meest direct aan te geven wat holisme eigenlijk is. Naar mijn mening zal dit holografische principe van groot belang worden voor de planning en de beleidsvorming. Immers, als we erin slagen tot een planopbouw te komen, waarin de basiselementen (bouwstenen, holons e.d.) in principe de informatie van/over het geheel bevatten, dan komen we ook in de ruimtelijke planning tot een vorm van *zelf(re)generatie*, die een groot deel van het detailwerk overbodig maakt.

Het plan wordt dan inderdaad 'slechts' conditionerend van aard. In de volgende punten zullen we nog zien, dat dit zelf(re)genererende vermogen een wezenlijk aspect kan worden van de nieuwe planning.

ad 2 Ecologie

Het *ecologisch en ecosofisch denken* heeft al een vrij lange geschiedenis. De onderlinge samenhang en de (ruimtelijke) relaties van levensvormen hebben altijd de aandacht van de mens getrokken. De inrichting van de woonsteden (oïkos) is daarbij op vele manieren betrokken. De leer (ecologie), de wijsheid (ecosofie) hebben daar evenzeer een rol gespeeld als de 'regels van het huis' (economie). En als deze laatste dochter zich al eens van het huis heeft losgemaakt om een zelfstandig leven te gaan leiden, dan mogen we er haar toch aan herinneren dat zij nog niet zo lang geleden werd aangesproken met het goed nederlandse woord (staats-)huishoudkunde. Toch heeft het 'eco-denken' in de afgelopen jaren een drastische gedaanteverandering en begripsverruiming ondergaan, die op dezelfde grondslagen berust als die welke hier worden genoemd als mogelijk uitgangspunt voor een 'andere' planning. Het beschouwende en bewustzijnsgerichte denken komt in veel recente ecologische geschriften naar voren. Daaraan is de manifeste dreiging van verstoorde mondiale evenwichten niet vreemd. Wij hebben eerder

gewezen op het werk van Goldberg (1975) en de daaruit te trekken consequenties voor de ruimtelijke planning (Goudappel 1976 W). Ik wil daaruit een alinea tekst herhalen, omdat de daarin genoemde consequenties van een ecologisch denken voor de planning mijns inziens nog steeds gelden.

'Wat wij willen betogen is, dat operationaliteit niet het enige en zeker niet het belangrijkste criterium voor een planningsopgave is. Het is zeer wel denkbaar dat er, als we eenmaal de werkelijke problemen beter doorgronden, andere benaderingen en hanteringswijzen nodig zijn. We hebben de overtuiging dat dit geen verfijnder of geraffineerder methodieken zijn, maar bredere en minder krampachtige werkwijzen die grotere vrijheid laten aan interne processen. In dit verband hebben we het begrip conditieplanning al genoemd.

Goldberg stelt dat de belangrijkste voorwaarden voor de nieuwe planning zijn, dat de aspecten *Tijd* (verandering) en *Onzekerheid* hun volle gewicht krijgen. Tot nu toe droeg de planning het karakter van het stilzetten van de tijd en het ontkennen of schijnbaar opheffen van die onzekerheid.

Om deze aspecten ten volle tot hun recht te laten komen, stelt Goldberg de eis dat de ruimtelijke planning moet berusten op *robustness* en *stability*.

Tegenover de onzekerheid, waarvan het stedelijke ontwikkelingsproces tot in alle onderdeeltjes is doortrokken, kan alleen een zekere robuustheid worden geplaatst, omdat het gaat om het grote spel tegen de natuur. Onze fout is dat we menen (meenden?) door alle technische en wetenschappelijke suprematie dit spel te doorgronden en dan ook de natuur buiten spel te kunnen zetten. We leren echter om op dit punt wat terughoudender te zijn. Vandaar de eis om alle ontwikkelingen aan de voorzichtige kant te laten lopen, met andere woorden te streven naar voortdurende *stabiliteit* in situaties. Dat betekent geen verstarring, maar een stapsgewijs verdergaan en de boog niet verder te spannen dan de arm reikt. Men zou kunnen spreken van stationaire verandering.

In dit beeld past de koppeling van stabiliteit aan *veerkracht*, met andere woorden, laat het stedelijke organisme in staat om alle veranderingen die je aanbrengt op te vangen en zo nodig te redresseren. Hierbij past een hoge mate van *geleidelijkheid* in de ontwikkelingen. Dit alles is uitermate veronachtzaamd in de laatste twintig jaar: kaalslag, disproporties, onverteerbare elementen, spreiding en uiteenslaan hebben de stabiliteit verstoord en de geleidelijkheid opgeheven en wel op zo'n grote schaal dat de stedelijke veerkracht verloren ging. Het willen handhaven van stabiliteit is in feite de erkenning, dat je ingrijpt in een organisme, dat je (nog) niet voldoende kent en doorgrondt.

Toch zijn al deze beginselen ons veel bekender dan we denken. Het zijn voorwaarden die we overal in de natuur tegenkomen en die de ecologie ons al lang leert. In ons persoonlijke leven zullen we er niet aan denken om deze beginselen te veronachtzamen. We weten meestal donders goed wat we aankunnen en we weten ook, dat we gestraft worden als we ons vertellen. Toen we met de grote ingrepen in onze steden begonnen, hebben we nagelaten die lijn door te trekken en daarvoor worden nu een paar rekeningen gepresenteerd.'

Deze principes zijn in recenter jaren nog verder uitgewerkt met als achtergrond de nieuwe ontdekkingen in de natuurwetenschappen, de biologie en het neuro-fysiologisch onderzoek.

Wij hebben in onze verkenning van de bewustzijnswetenschappen daaraan al aandacht geschonken. Prigogine, de Brusselse hoogleraar en Nobelprijswinnaar (voor scheikunde, 1977) heeft twee beginselen geformuleerd die ook van groot belang zijn voor het inzicht in maatschappelijke en ruimtelijke processen. Dit betreft het (levens)beginsel van de '*order through fluctuation*' en het principe van de '*uiteenvallende structuren*' (dissipative structures). Deze beginselen gaan uit van de erkenning van de voortdurende verandering en beweging en van de principiële 'opoffering' van de ene structuur aan de volgende als voorwaarde voor stabiliteit, continuïteit en vooral: voortgaande opbouw en ontwikkeling van de levensprocessen.

Het zijn uitzichtsvolle beginselen waardoor het vaak nog allerwegen als noodlot aanvaarde entropiebeginsel ten aanzien van levensprocessen op een zijspoor wordt gezet. Het was in deze zin dat we in het voorgaande konden ingaan op het meerdimensionale karakter van de verschijnselen om ons heen en de taak van de planning daarin.

Jantsch (1975) is in zijn meergenoemde boek uitvoerig op de hantering van deze beginselen bij ontwerp en planning ingegaan. In samenspel met onder meer de bioloog C. H. Waddington en de ecooloog C. S. Holling zijn verdere uitwerkingen opgenomen in een bundel (Jantsch & Waddington 1976).

Hierin levert ook Progogine een bijdrage.

Misschien fronsst U even de wenkbrauwen. Opnieuw scheikundige en biologische ideeën, die klakkeloos worden doorgezet in de richting van de sociale en ruimtelijke wetenschappen?? Bepaald niet. De hier aangehaalde denkbeelden zijn zo doortrokken van een holistische en ecosofische wereldbeschouwing, dat we inderdaad van een heelheid van visie kunnen spreken. Hier treedt een wederzijdse bevruchting in de wetenschappen op, die kenmerkend is voor het nieuwe denken.

De doorbraak van het ecologische denken wordt ook gemarkeerd door de ontwikkeling van de *Humane Ecologie*. Onlangs heeft zich in Nederland een werkgemeenschap daarvoor gevormd, waarin mensen van verschillende disciplines uit de onderzoekwereld en uit de praktijk elkaar ontmoeten als onderdeel van een internationale organisatie (International Organization for Human Ecology, gevestigd in Wenen).

Wij willen tenslotte nog wijzen op een opvallend kenmerk van de ecologische benadering, namelijk dat deze zo sterk wordt gedragen door wat men 'de basis' noemt. Vele individuen en (kleine) groepen die zich bezig houden met de bewustwording van onze verhouding tot onze leefruimte werken daaraan, hetzij vanuit interesse, dan wel als uitgelokte reactie op de teloorgang van ons milieu.

Het is een boeiend en bemoedigend voorbeeld van de wijze waarop disciplinaire, wetenschappelijke en ideologische barrières doorbroken worden, gelukkig vaak met steun vanuit het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek.

ad 3 Harmoniek

Het passend op elkaar aansluiten, of wel het bijeenhoren van dingen, verschijnselen, gedachten enzovoort heeft de mens altijd beziggehouden. Waarom past het een wel en het ander niet? Welke rol spelen onze (beperkte) zintuigen bij de beoordeling of zaken goed *bij elkaar horen, overeenstemmen*? Wie deze laatste woorden nog eens bekijkt zal het opvallen dat ons gehoor kennelijk een belangrijke rol speelt bij de ervaring van het harmonische. We kennen ook uitdrukkingen als nauw-luisteren, vanzelf-sprekend, gehoor-zamen aan, en dergelijke. In het gewone spraakgebruik is het harmoniebegrip sterk betrokken op de muziek. Het heeft echter een grotere reikwijdte, op alle terreinen waar maat (getal) en waarde, dus kwantiteit en kwaliteit, samen moeten gaan. Nu we voor de taak staan een aantal nieuwe ontdekkingen met elkaar in verband te brengen en daarbij verbanden te bestuderen die niet rechtstreeks binnen het bereik van onze zintuigen vallen (zie ook het volgende punt: Instrumentiek), is de behoefte manifest aan inzicht in fundamentele samenhangen. Op markante punten in de ontwikkelingsgeschiedenis van onze cultuur heeft men zich die vraag telkens weer gesteld, steeds onder het begrip *harmonie*. De lijn daarvan reikt terug tot Pythagoras (ca. 530 voor Chr.) en zijn volgelingen (Haase, 1969). Markant punt is de verschijning van Johannes Kepler's (vijfde) boek *Harmonices Mundi* in 1619, in de bijlage waarvan hij min of meer terzijde de drie beroemde 'Wetten van Kepler' over de omloop van de planeten vermeldt.

In de vorige eeuw zijn al die lijnen weer eens bij elkaar gebracht in een destijds nauwelijks gelezen boek van Albert von Thimus, dat rond 1870 verscheen (*Harmonikalen Symbolik des Altherthums*). In het begin van deze eeuw is dat werk weer opgepakt door Dr. Hans Kayser (1891-1964). Het komt nog maar weinig voor dat mensen in de volkomen rust van de studeerkamer

en in een teruggetrokken leven een veelomvattend concept en levenswerk mogen opbouwen. Kayser (1946, 1973) was zo iemand. Zijn 'Harmonik' vindt (op bescheiden schaal) toepassing in de natuurwetenschappen, architectuur, beeldende kunst, systeemleer, filosofie, geneeskunde, sociale wetenschappen enz.

De harmoniek kent thans een leerstoel (prof. dr. Rudolf Haase) en een Hans Kayser Institut für harmonikale Grundlagenforschung aan de Hochschule für Musik und darstellende Kunst in Wenen. De eveneens Weense hoogleraar Arn. Keyserling heeft een belangrijk deel van zijn oeuvre eveneens aan de harmoniek gewijd, waarbij hij een verband legt met het werk van de Oostenrijker J. M. Hauer, de ontdekker (los van Schönberg) van de 12-toons muziek. Dit gaf ook een volkomen nieuwe dimensie aan het moderne harmonicale denken. Het verrassende en het inspirerende van dit denken is de aaneensluiting van de vele gebieden waarop het menselijk denken in deze tijd in beweging is. Voor wat de natuurwetenschappen betreft heeft de atoomfysicus Walter Heitler (1961, 1976) hiervan getuigenis afgelegd in boeiende voordrachten en geschriften. Aan de TH Eindhoven worden van tijd tot tijd gastcolleges verzorgd door de genoemde hoogleraren Haase en Keyserling, waardoor de impuls aanwezig is om deze lijn verder uit te werken, juist ook voor het gebied van de ruimtelijke planning waar zoveel (nieuwe) lijnen in de komende tijd moeten samenkomen.

ad 4 Systematica

We zijn onze overwegingen begonnen met te stellen dat de zeventiger jaren in de ruimtelijke planning de jaren van het systeembegrip waren. Ook al is er sprake van een verschuiving van aandacht, dan nog zal het systeembegrip een beduidende rol blijven spelen; het is een fundamenteel uitgangspunt. Het is echter zeker dat er forse veranderingen binnen het systeemconcept zelf zullen optreden. Immers, een systeembenadering beschrijft altijd elementen en de relaties daartussen. Wordt er nu anders tegen die elementen en relaties aangekeken en worden ook de grenzen anders gedefinieerd, dan heeft dit grote invloed op het (toegepaste) systeemdenken.

Die *transformatie van de systeemleer* betekent (ook weer) een aanzienlijke verbreding van het aandachtsveld en meer aandacht voor de kwalitatieve aspecten. We kunnen nu niet meer doen dan het aangeven van enkele lijnen; een groot deel van hetgeen in de andere punten van dit theoretische kader wordt gezegd, kan ook al op dit nieuwe systeembegrip worden betrokken (vgl. onder meer de Holons van Koestler).

In het werk van Jantsch & Waddington (1975) wordt onder de titel 'Human Systems in Transition' diep ingegaan op het 'andere' systeembegrip. Maatgevend voor de verdere ontwikkeling acht ik het werk van Bennett, dat ook al eerder is genoemd. Bennett heeft een gedachtengang ontwikkeld die hij *Systematics* noemde. Een tijdschrift van die naam verscheen vanaf 1963 tot aan zijn dood in 1974. *Systematics* is slechts een onderdeel van Bennett's levenswerk, dat naar veler oordeel nog een of meer generaties nodig heeft om verwerkt (en geaccepteerd!) te worden.

Bennett heeft groot bezwaar tegen het open karakter van de gangbare systeemleer: 'elementen die relaties onderhouden' is veel te vrijblijvend; je kunt er van alles bij betrekken. Hij stelt, dat deze vrijblijvendheid tot onbruik zal leiden. Alles in natuur en kosmos heeft zijn orde (vgl. ook de holons bij Koestler).

In Bennett's visie hebben alleen structuren, die gebaseerd zijn op de gehele getallen, fundamentele betekenis. Bennett's vierdelige hoofdwerk: *The Dramatic Universe*, is op deze Pythagoreïsche gedachte gebouwd. Er zijn door hem 12 basissystemen gebruikt (getallen 1 t/m 12) die de bouwstenen blijken te zijn voor alle vormen en samenhangen van elektron tot universum. De basissystemen worden uitvoerig benoemd en uitgewerkt naar hun fundamentele eigenschappen, die ook sterk kwalitatief van aard zijn. De ideeën zijn reeds op vele plaatsen toegepast in organisatie, planning en onderwijs, zoals onder meer in de verschillende jaargangen van het genoemde

tijdschrift blijkt. Wij menen dat deze benaderingswijze veel heeft te bieden voor ons theoretisch kader. Wij hopen daar in latere publicaties uitwerking aan te kunnen geven.

Aan de recente veranderingen in het systeemdenken wordt ook uitvoerig aandacht geschonken door De Rosnay (1978), waarop we in het volgende punt nog zullen terugkomen. Ook Buckminster Fuller komt tot een inperkend en 'constructief' systeembegrip in zijn Dymaxion-concept (Marks, 1973).

Voorts zouden we ook willen wijzen op de nog steeds voortdurende meer ideologisch gerichte discussies over het systeembegrip (o.m. Luhmann, Läßle). In al deze gevallen gaat het om vaak vrij felle reacties tegen een beperkend, fragmenterend en vooral kwantitatief gebruik van de systeemgedachte, welke op die manier niet meer dreigt te zijn dan een instrument van manipulatie. Hetgeen nog verder in punt 6 (Instrumentiek) aan de orde komt.

ad 5 Catastrofe theorie

Er zijn verschillende redenen om wat meer aandacht te schenken aan deze theorie, die de afgelopen jaren hier en daar in de planningwereld opduikt. Allereerst sluit de catastrofe theorie erg goed aan bij de verschillende onderdelen die we tot nu toe hebben besproken als theoretisch kader. Ook het meerdimensionale karakter heeft verwantschap met hetgeen eerder aan de orde werd gesteld. Daarnaast is de catastrofe theorie een heel goed voorbeeld van een zienswijze waarop ijverige modellenmakers zich hebben gestort om het geheel maar gauw computerrijp te maken en aan de verbaasde massa te slijten, met uitsluiting van de veel bredere gedachtenwereld die er achter zit. Nu die rekenprogramma's ook niet meer zoveel succes opleveren, is de kans groot dat het uiterst waardevolle concept, dat achter de catastrofe theorie steekt, vergeten raakt voordat men het goed en wel heeft leren kennen. De catastrofe theorie is een schepping van de Franse mathematicus René Thom (1972). De Brit Christopher Zeeman (1977) deed veel aan de praktische uitwerking van de gedachte. Catastrofes, in de zin van deze theorie, zijn al die verschijnselen waar situaties plotseling en onafwendbaar 'omklappen', zoals de klappende zeepbel, het plastic roerstokje tussen de vingers dat plotseling knapt en wegspringt, of het klikkertje als kinderspeelgoed. In de bouwconstructies is het de 'knik', het plotseling en volledig bezwijken van een kolom. In het gezichtsvermogen is het het veranderen van het beeld van een getekende kubus, waar vóór en achter verspringen.

Het gaat dus om het plotseling uit de hand lopen, het omklappen, niet alleen van kinderspeelgoed, maar ook van maatschappelijke situaties, regelingen en plannen. En niet te vergeten de plotselinge gedachte of het wegvallen daarvan.

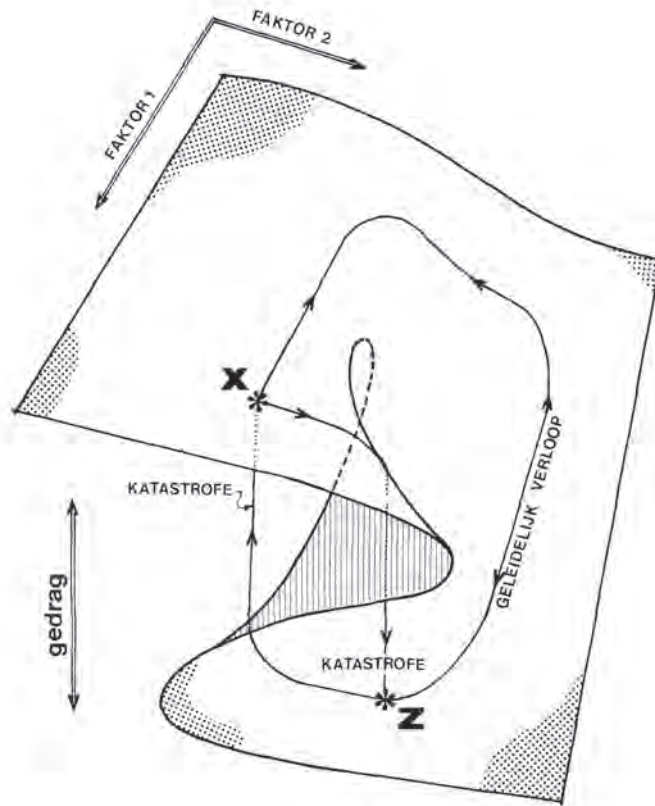
Het zijn dus situaties die kenmerkend onzeker, onverwacht en discontinu zijn en daarmee ogenschijnlijk in strijd met de gebruikelijke natuurwetten. Wat voor Thom ook voorop staat is, dat het niet meer alleen om kwantitatieve zaken gaat, maar ook om kwalitatieve aspecten (vgl. de omklappende kubus).

Tot nu toe waren we gewend ver van zulke toestanden te blijven, op 'veilige' afstand. Wiskundige formules of meetkundige constructies die zulke discontinuïteiten vertoonden, werden netjes in stukken geknipt om handelbaar te blijven. Ook ons denken was op die manier ingedeeld in veilige zones. Het voortgaande natuurwetenschappelijke onderzoek heeft ons zowel in de microwereld, in de macrowereld (kosmos), als in de wereld van het menselijk bewustzijn geconfronteerd met wetmatige discontinuïteiten, sprongen, mutaties die niet zo makkelijk buiten de deur te houden zijn. Eigenlijk is in het voorgaande al gezegd, dat ook in de wereld van de beleidsvorming en de planning dergelijke 'hobbels' eerder een regel dan een uitzondering blijken te zijn.

Het interessante is nu, dat Thom stelt dat het in al deze gevallen gaat om zaken die (meetkundig) van hogere dimensionele orde zijn: 'We must seek to extend our intuition of form to new levels, to see that processes and events have shapes of their own'.

'Catastrofes' betreffen nu vooral de projecties (of schaduwen), zoals wij die

Fig. 8 Schematische aanduiding van het verloop van een plotselinge gebeurtenis (catastrofe) van het 'cusp' (ezelsrug-)type.

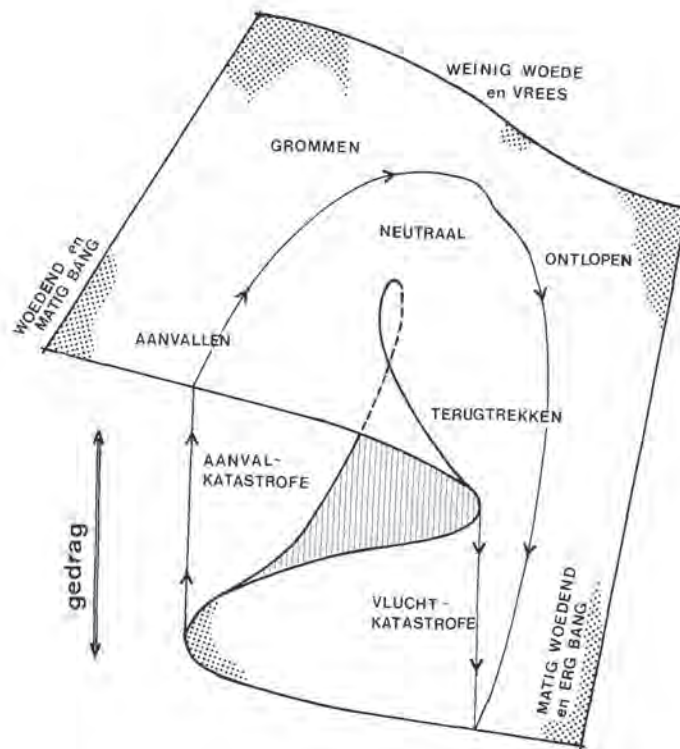
al eerder hebben genoemd, in voor ons zichtbare 3D meetkundige figuren. Maar wat zij vooral pogen aan te geven is de onophoudelijke *verandering* van vormen (processen, objecten) in hun (hogere) dimensies. Het doelwit van de wetenschap is volgens Thom 'the universe's ceaseless creation, evolution and destruction of forms'. Vormen zijn nooit precies te voorspellen, maar naar tijd en plaats vertonen ze wel karakteristieke verschijnselen. Of het nu scheuren in muren betreft of vallende bladeren ('recurrent identifiable elements with structural stability'). Voor Thom gaat het nu vooral om deze kwalitatieve stabiliteit.

Volgens hem zijn er *zeven typen* van catastrofes, die ook elk een bepaalde ruimtelijke vorm hebben. De catastrofes worden genoemd naar de vorm van die figuren, zoals de plooi-, de ezelsrug-, de zwaluwstaart- en de navelvorm. De ezelsrug('cusp')vorm is vrij eenvoudig te overzien en blijkt van toepassing op vele situaties in zowel de natuurkunde, chemie, biologie als in economie, psychologie, ethologie enz.

Het principe is weergegeven in fig. 8. Hierin zijn twee assen die de invloedsfactoren (of controles) van een bepaald verschijnsel aangeven. Op de verticale as is het *gedrag* van het verschijnsel aangegeven. Wij zien nu dat er een gebied is waar bij eenzelfde positie in het 'horizontale' assenstelsel, twee of drie gedragstoestanden kunnen voorkomen. Dit is de zone waar het één (1) in het ánder (2) kan omklappen; het verschijnsel kan zelfs 'over de rand vallen'.

Blijven we echter op veilige afstand, dan kan het verloop van X naar Z echter ook geleidelijk verlopen via een vloeiende lijn over ons gewelfde oppervlak (dat, een onderdeel is van een vier- of vijfdimensionale meetkundige figuur).

Fig. 9 Catastrofemodel van gedragssituaties van een hond (vlg. Zeeman, op basis van studies van Konrad Lorenz).

Als tweede voorbeeld is het gedrag van een hond in een (onverwachte) situatie aangegeven. Dat kan uitlopen op een catastrofe' (vlucht of aanval), maar er kan ook van het ene punt naar het andere punt worden gekropen of gesnuffeld met vrees en grommen (fig. 9). We zien in al deze gevallen dat het vooral gaat om het inzicht in kwalitatieve situaties. Daar hebben we juist in de beleidsvorming en de planning zo vaak mee te maken. Vandaar mijn kribbighe opmerking om dit bruikbare principe direkt te willen gaan kwantificeren in computerprogramma's. Dat was de opzet van Thom ook niet. Het ging er hem om, moeilijke processen en verschijnselen inzichtelijk te maken door het denken ('The mind must be at least one degree more complex than whatever it imagines'). Daarom is de catastrofe theorie vooral van belang als een andere manier van benaderen en een voorbeeld van analogo denken.

ad 6 Instrumentiek

De mens heeft vanouds de uitwerking van zijn denkbeelden en concepten ondersteund met hulpmiddelen: werktuigen en instrumenten. Die gereedschappen hebben in vele gevallen de ontwikkeling zelf ook weer beïnvloed. Op ieder moment van de evolutie staat de mens voor de taak om de nieuw verworven technieken als het ware te assimileren en te zorgen dat zijn instrumenten hem niet gaan overheersen. We behoeven nauwelijks te onderstrepen dat dit nu heel nadrukkelijk het geval is, nu de opeenvolgende ontwikkeling van hulpmiddelen nauwelijks meer te volgen is. De beroemde uitspraak van Carl Burckhardt uit 1938 gaat steeds weer op: 'We leven in een tijdperk waarin de methoden sterker blijken te zijn dan hen die ze hebben ontwikkeld'. Marshall McLuhan heeft in de zestiger jaren dit proces in het bijzonder voor de media-cultuur van boekdrukkunst tot televisie- en informatietechniek, indringend beschreven. De computercultuur was toen nog maar

net op gang en deze heeft recent met de ontwikkeling van de chips in zichzelf al weer een transformatie ondergaan, waarop een maatschappelijk antwoord vooralsnog ontbreekt. Het is allemaal wel te koop, tot in de speelgoedzaken toe, maar ... wat moeten we ermee.

De mens is geneigd om met datgene wat hij nog niet kent, te gaan spelen. Hij doorloopt met het zojuist ontdekte alle fasen van ontwikkeling, van kind tot volwassene en op de lange duur soms zelfs tot wijze. Het kind verkent het nieuwe door er mee te gooien en te smijten. De constructieve fase is er nog niet.

Onze verworvenheden op het gebied van de energie(techniek) en de informatie(techniek) zijn nog grotendeels in dat stadium, met wellicht de atoom-bom als het meest sprekende voorbeeld van dat gooi- en smijtwerk ... Ook in de ontwikkeling van de instrumentatie in ons vakgebied (grotendeels een afgeleide van wat er in de grote wereld gebeurt!) zitten we midden in de problemen. De opkomst van het elektronisch rekentuig in de ruimtelijke planning in de zestiger jaren steunde vooral op de ontwikkelingen van de metropolitaine verkeersstudies in de VS (Chicago, Detroit, ca. 1955). Ik heb het tot mijn vreugde allemaal van zeer nabij mee kunnen maken. Als we nu eens even terugkijken op dat jarenlang werken (spelen) met een in wezen uiterst primitieve relatie tot dat nieuw ontdekte 'tuig', dan begint dat karakter van die kind-periode steeds duidelijker te worden. We zitten er nog steeds in. Ook de huidige trotse gebruikers van al die planologische en andere modeltechnieken zien meestal niet in, dat ze nog steeds voorbijgaan aan de essentie van het computergebruik. Het kwantitatieve aspect van het snel en veel en vooral ingewikkeld kunnen rekenen, vervreemdt ons (d.w.z. de burgers) nog steeds meer van het vakgebied. Het is kinderspel, proberen, en het daaraan ontlene van een status die naar de aard nog infantiel is. Wie zich eraan ophangt is morgen vergeten, ook al heeft hij er vandaag misschien een leuk inkomen aan ...

Wij zullen het computergebruik en alles wat er nog voor de deur staat, ook moeten gaan zien in het kader dat we voor de 'nieuwe planning' schetsten: meerdimensionale visies en een ontwikkeling van ons bewustzijn. Voor een deel zijn dit ontdekkingen die door dat werken met de computer zelf zijn gedaan. Laat men mij dus niet verkeerd verstaan en mij niet verdenken van een afwijziging van zulke instrumenten. Het gaat mij om een nieuw vakmanschap, maar dan in brede menselijke zin. Ik heb in ander verband al eens opgemerkt, dat de huidige ontwikkeling van de programmering het toestaat om met 35 seconden rekentijd een (alternatief) bestemmingsplan voor een middelgrote gemeente te genereren, kant en klaar uitgetekend met een plotter. Enkele van mijn studenten werken op die manier en tonen trots net zoveel alternatieven als je maar wilt. 'Leuk voor de inspraak en zo ...' Maar wat doen we daar in 's hemelsnaam mee en, wat nog belangrijker is, zijn het wel 'goede' antwoorden. We staan nu voor de keuze of de planner, maar ook de beleidsvoerder en de burger, worden gedegradeerd tot 'planologische televisiekijkers' die een overmaat aan onverwerkbaar informatie over zich heen laten gaan of dat we met ons allen zorgen voor nieuwe filters die ons daarvoor beschermen.

Maar 't zit hem niet alleen in die computer. Vanuit verschillende richtingen wordt gesuggereerd dat het misschien goed zou zijn om ons principieel te beraden op onze instrumentatie, de gereedschappen die we hebben. Ook al zijn het er zo veel, dat we nog nauwelijks weten wat we er mee moeten doen. In dit verband is het verduidelijkend om de ontwikkeling te signaleren van een vooralsnog denkbeeldig instrument: de *macroscoop*. Daarmee kunnen we dan tevens illustreren wat het betekent om 'anders' tegen onze gebruikelijke hulpmiddelen (waaronder ook de computer!) aan te kijken.

We kennen tot nu toe de microscoop, die met allerlei technisch vernuft binnendringt in de wereld van het kleine en die als het ware naar ons toehaalt. Hetzelfde gebeurt met de telescoop die het grote bij ons brengt. Deze instrumenten, ontsproten aan de menselijke inventiviteit en *verlengstukken* van onze zintuigen, vormen echter op hun beurt de mens en zijn denken; het dra-

ma van Faust. Er is echter géén instrument dat *onszelf* nu eens bekijkt en 'plaatst' in het grote geheel, zonder verkleining en vergroting. Als we 'onszelf' zeggen, dan betekent dat eigenlijk: ons bewustzijn.

Het is verrassend dat men vrij plotseling overal pogingen ziet om ook dit 'zintuig' te instrumenteren, zij het dan eerst nog in een gedachte-experiment. Een belangrijke eigenschap van de macroscoop is dat hij niet analyseert of ontleedt, maar juist integreert, samenhangen toont in grotere verbanden. De Rosnay (1978) schetst het instrument in detail: 'Dans son champ de vision, les organisations, les événements, les évolutions s'éclairent d'une lumière toute différente. Le microscope filtre les détails, amplifie ce qui relie, fait ressortir ce qui rapproche. Il ne sert pas à voir plus gros ou plus loin. Mais à observer ce qui est *à la fois* trop grand, trop lent et trop complexe pour nos yeux (comme la société humaine, cet organisme gigantesque qui nous est totalement invisible)'. De Rosnay zegt dat niet, maar ik krijg dan het inmiddels al vertrouwde fotobeeld van onze aardbol vanaf de maan voor ogen. Ik denk dat de schok welke die foto van het 'ruimteschip aarde' teweeg heeft gebracht, nog veel te weinig onderkend is. Dit beeld heeft onze zienswijze veranderd en zal ook gevolgen hebben voor onze instrumentatie.

Het meest frappante is nu echter dat de symboliese benadering van de macroscoop snel gevolgd is door de introductie van een nieuwe werkeenhed: *de macron* die inmiddels in de laboratoria van de University of California, Santa Cruz, al fotografies kon worden vastgelegd (vgl. wat we eerder opmerkten over Koestler's holons en de ontwikkeling van de hologrammen!).

De omslag van het al genoemde boek van Jantsch & Waddington is met zo'n foto gesierd en in bijdragen van Jenny en Abraham wordt nader op dat nieuwe element ingegaan.

Zoals Anth. van Leeuwenhoek met zijn nieuwe instrument, de microscoop, de 'kleine diertjes' (= micro-organismen) ontdekte, zo blijkt het nieuwe (n.b. denkbeeldige!) instrument aanleiding te zijn tot de ontdekking van die makrons. Makrons worden beschreven als min of meer stabiele eenheden (regimes) binnen dynamische systemen. Ze zijn echter aan plotselinge transformaties onderhevig; dat gaat via de reeds eerdergenoemde *catastrofen*. Het zijn dus '*dissipative structures*' (uiteenvallende structuren).

En nu beginnen de vaak wonderlijke zaken die we in het voorgaande hebben verkend, bij elkaar aan te sluiten, want:

'Partially open systems in a state of sufficient *nonequilibrium* (so-called dissipative structures) try to maintain their capability for energy exchange with the environment by switching to a new dynamic regime whenever entropy production becomes stifled in the old system. This is the principle of '*order through fluctuation*', which reserves some of the dynamic characteristics holding for closed systems and systems near equilibrium' (Jantsch, 1967).

Dit is in een notedop de weergave van datgene wat wij in deze inleiding duidelijk willen maken ten aanzien van het karakter en de richting van een 'nieuwe ruimtelijke planning'.

ad 7 Gemeenschappelijke taal

Ons rest nog te spreken over een laatste onderdeel van deze (onvolledige) reeks van elementen van een theoretisch kader. Ik heb daarvoor een *bindend beginsel* gekozen en nu niet een bindend concept, maar de even belangrijke zaak van de gemeenschappelijkheid in taal. Waar we hebben geconstateerd dat zowel de denkwerelden als de disciplines en dergelijke bij elkaar (moeten) komen, wordt het hoog tijd om aandacht te schenken aan het elkaar (weer) kunnen verstaan. De gefragmenteerde wetenschap heeft een veelheid van 'talen', jargons en begrippenkaders doen ontstaan, die een ontmoeting in de weg staat.

Let wel, het gaat er mij niet in de eerste plaats om dat we nu in een of andere wereldtaal gaan spreken. Wij praten hier over de onderlinge afstemming en verstaanbaarheid tussen verschillende wetenschapsgebieden en denkkaderen.

ders. Dit is vanzelfsprekend een aangelegenheid die ver buiten de beperktheid van ons thema gaat. De ruimtelijke planning en beleidsvorming is niet het eerstaangewezen terrein om wat te doen aan het elkaar niet meer verstaan van wetenschapsgebieden en mensengroepen. Maar dit 20e-eeuwse Nieuw-Babylon is wel een zaak die voor ons allemaal geldt en een deel van de onzekerheid en de complexiteit waarover we het hebben gehad, heeft toch wel degelijk met de onderlinge communicatie te maken.

Er worden veel pogingen gedaan om de uiteengerukte domeinen en sferen bij elkaar te brengen. Het holisme, de algemene systeembenadering, de ecologie, ja eigenlijk alle punten die we als theoretisch kader bespraken, hadden hier mee te maken. De waarschijnlijk meest omvattende bijdrage tot deze convergerende beweging is die van Pierre Teilhard de Chardin. De posthume publikatie van zijn werken eind vijftiger begin zestiger jaren heeft niet nagelaten om een golf van interesse en enthousiasme op te roepen. Maar de doorwerking van zijn ideeën zal nog nieuwe impulsen nodig hebben, want van een enkele 'rage' valt niet alles te verwachten. We zouden het werk van Teilhard de Chardin (voor ons geval) kunnen karakteriseren als een pleidooi voor het (her)scheppen van een *gemeenschappelijke informatiedrager*.

Of misschien beter: de bewustwording van het feit dat er zo'n informatiedrager aan het ontstaan is (noösfeer) en de oproep om deze te benutten en te versterken. De uitwerking van die gedachte in vele boekdelen laat niet na inspirerend te werken, zeker ook voor de bezinning op de achtergronden van de menselijke activiteit in de eigen leefwereld, de ruimtelijke omgeving. Arnold Keyserling, hoogleraar in Wenen (Geschiedenis van het denken en de taal; godsdienstfilosofie) poogt in zijn werk een structuur voor die nieuwe communicatie te scheppen. Hij duidt die aan als Weltgrammatik. De grammatica kan op geheel eigen wijze de verhouding van de mens tot zijn werkelijkheid (omgeving) weergeven, zoals bijvoorbeeld ook de muziek dat kan. Keyserling benoemt vier hoofdgebieden, namelijk Evolutie, Fenomenologie, Informatie en Integratie. Ieder van deze gebieden is onderverdeeld in zeven deelbegrippen. Te zamen vormen de 28 'criteria' zijn grammaticaal denkkader (criteriologie).

Mag dit nog wat filosofische voorstelling zijn, Keyserling heeft als taalkundige de relatie gelegd naar de concrete opbouw van de (Westerse) talen en daarvoor een algemene structuur geschetst, die vooral de kwalitatieve aspecten ervan onderstreept. ('Klaviatur des Denkens').

Ten slotte (ik geef maar enkele voorbeelden) gaat de Amerikaanse filosoof Oliver Reiser (1895–1974) nog een stapje verder. Hij wijst in zijn boek *Cosmic Humanism and World Unity* op de cultuurvormende, maar ook – beperkende vermogens van de taal (Reiser 1966, 1975). Hij sluit aan op het werk van Benjamin Whorf die onder meer heeft gesteld, dat de grote problemen die wij ondervinden bij de juiste formulering van onze nieuwe ontdekkingen in de 'randgebieden', mogelijk een gevolg zijn van de beperktheid van onze traditionele denk- en taalstructuren. (Ik parafreer hier tegelijk de opmerkingen die Norbert Elias maakt in zijn boek 'Wat is Sociologie', Aula 462, Utrecht 1971, over Whorf's boek 'Language, Thought and Reality'). Reiser doet wel de stap naar de uiteindelijke wereldtaal, maar die kan volgens hem alleen maar bestaan in het verband van een wereldreligie, die hij aanduidt als *Cosmic Humanism*. Die taal zou dan niet vereenvoudigend moeten worden, maar integendeel: verrijkend (en ver-reikend). Niettemin heeft hij aan de Verenigde Naties concrete plannen aangeboden voor een wereldcommunicatiesysteem, het Prometheus-Krishna project, dat via satellietverbindingen zou moeten voorzien in een wereldomvattende nieuwsvoorziening over het gehele etmaal voor Oost en West, Noord en Zuid.

U zult zich afvragen of ik met dit laatste punt nu niet erg ver ben afgedwaald van ons onderwerp. Zeker als we het zouden hebben over theoretische grondslagen voor de ruimtelijke planning en beleidsvorming!

Ik heb echter dit bredere perspectief van de communicatie willen schetsen omdat het wat afstandelijker het probleem schetst, waarmee wij ook in be-

trekkelijk kleine vakwereldjes te maken hebben. Daarbij geven de aangehaalde denkers richtingen aan die in het verlengde liggen van hetgeen we in het voorgaande aan de orde hebben gesteld. Elk moment blijkt, dat we tijdens overleg, conferenties of het lezen van elkaar's artikelen, elkaar niet verstaan. Dit is helemaal geen kwestie van onwil. De taalbarrières in wetenschap en samenleving zijn op dit ogenblik groot. Bij een diepgaand onderzoek naar onze onzekerheden en de structuren van ons vakgebied behoort daarom ook een inzicht in die Babylonische spraakverwarring-nieuwe-stijl.

5

Ter afsluiting: consequenties van het 'anders' denken

Onzekerheid in de jaren '80? In de ruimtelijke planning, in de beleidsvorming? Het antwoord is nogal omvangrijk geworden.

Wij moeten gaan beseffen dat ons bewustzijn is opengebrouwen door atoombom en ruimtevaart, met alle daarvan afgeleide uitingen in onze directe omgeving en ons dagelijks leven. We moeten daaraan nog wennen; nu ervaren we veel nog als zeer complex, verbrossend en chaotisch. We hebben gesteld, dat we deze situatie alleen de baas kunnen worden als we onze problemen willen zien in meer dimensies. Daar zullen we de oplossingen moeten zoeken en deze dan terugprojecteren in de werkelijkheid van ons (ruimtelijk) handelen. Dit vraagt een benadering vanuit een holistisch perspectief waarin heelheid centraal staat, dat wil zeggen het verschijnpunt is.

Het gemeenschappelijke draagvlak of concept dat daarvoor nodig is, laat zich niet kunstmatig vormen, maar we zullen ons er wel op moeten voorbereiden met de meerdimensionale instelling van *bewuste* mensen.

Zekerheid, begrip, vertrouwen, gezag en liefde zijn daarbij noties die niet via vaste regels of dogma's inhoud krijgen.

Het voorgaande was een verkenning en een inventarisatie van deze zaken, geënt op een thema. Er is veel overhoop gehaald, veel verwezen en veel zal niet algemeen bekend zijn.

Er rijzen natuurlijk verschillende vragen:

- moet dit allemaal wel zo nodig
- is dat nu allemaal wel waar
- hoe moet ik dat nu plaatsen?
- hoe kan ik dat nu in vredesnaam toepassen in m'n werk?

U wilt misschien wel aannemen dat ik uit een persoonlijke overtuiging heb gesproken. Een overtuiging die niet gegroeid is achter een schrijftafel, maar uit een langjarige confrontatie met een praktijk, die voor mij steeds meer vragen ging oproepen. Vragen die nog dwingender werden toen ik werd geconfronteerd met een generatie van studenten die geen genoeg namen met geijkte antwoorden. Die, naar ik zelf ook al had ondervonden, niet meer pasten op de problemen die er lagen. Onze antwoorden zullen van een geheel andere orde moeten worden. De vraag is alleen: van welke orde? Daar hebben we nu heel globaal wat aan gesnuffeld. Maar we zullen het niet meer bij een vrijblijvende kennismaking mogen laten. Daarvoor is de situatie in onze samenleving en in ons vakgebied mijns inziens te ernstig.

Binnen de vigerende structuren lossen we niets meer op. Zeker niet met een beperkte kijk op kort zicht, hoeveel (politiek) succes je met een paar actuele statements ook kunt oogsten.

Wie tussen de regels heeft doorgelezen, zal hebben opgemerkt dat onder meer in de holistische zienswijze de plaats van het fragmenterende specialisme noodzakelijk zal moeten worden ingenomen door een overkoepelend generalisme. Niet een generalisme dat gekenmerkt wordt door oppervlaktigheid. Integendeel! Het gaat om een brede visie, die diep is geworteld in de grondslagen van ons bestaan. Juist nu zich een periode lijkt aan te kondigen, die men wel eens als 'neergaand' wenst te bestempelen, is die bredere opstelling (en daarmee: slagvaardigheid) van groot belang. Het specialisme lijkt zich dan te zullen gaan overleven.

Bij een vakgenotenberaad dat ik begin 1980 in Polen meemaakte werd in dit verband met enige ironie opgemerkt, dat het niet oninteressant is om het overweldigende aantal Amerikanen, dat in de afgelopen decennia de Nobelprijs voor de economie heeft gekregen, eens te vergelijken met de economische situatie, waarin dat land nu verkeert. . . En inmiddels heeft Polen ook al ondervonden dat niet alles volgens het boekje verloopt. Wetenschap, theorievorming en praktijk, die uitsluitend drijven op het kortstondige succes, beginnen ons op te breken. Bijna geen enkele theorie, opvatting of aanpak krijgt meer de tijd om zich te bewijzen. Men wenst dat ook nauwelijks; de snelle consumptie lijkt het belangrijkste.

Ook dát vergroot ons gevoel van onzekerheid. Telkens nieuwe problemen en oplossingen rollen als golven over elkaar, totdat we in de branding zitten. U weet waardoor branding ontstaat: als golven onvoldoende diepgang vinden (niet méér dan de eigen golflengte), slaan ze automatisch over. Natuurverschijnsel!

En het omgekeerde geldt ook. Als we toch door willen gaan met te weinig diepgang, dan kan dat wel, maar dan moet de golflengte steeds kleiner worden en uiteindelijk rollen we uit op een zandbank.

Dat de maatschappelijke situatie niet zelden zo is komen te liggen, ervaar je pijnlijk in een groot deel van het subsidiebeleid voor onderzoek, uitwerking en toepassing van problemen, die als 'ruimtelijke relevant' worden gezien. 'Actuele' vraagstukken, korte-termijn-resultaten, datgene waar binnen instanties 'belangstelling' voor bestaat en werktuigelijke zaken scoren vaak te hoog bij prioriteitenstelling. Nu de wetenschappelijke wereld in een nieuwe discussiegolf over fondsen en geldstromen terecht is gekomen, zie je ook daar volop de jacht naar het actuele en het gemakkelijke losbarsten. Heerlijk als je dan een onderzoek doet, dat geen geld kost!

Dit over de vraag of dit allemaal wel zo nodig moest.

Maar waar komt dit alles dan ineens vandaan? Het antwoord: dat het kennelijk in de lucht zit of bij de geest van de tijd behoort, is niet voldoende. Op verschillende plaatsen in mijn betoog heb ik al gewezen op de aansluiting op al heel oude bronnen en de hernieuwde aanzetten daartoe in de 60er en 70er jaren. Dikwijls betreft dit gebeurtenissen en bewegingen die moeilijk te plaatsen leken. Die vaak hun heil zochten in zaken, die ver van onze realiteit staan, zoals bij voorbeeld de 'oosterse renaissance' (Fortmann) of andere, zo graag als *alternatief* aangeprezen verschijnselen.

Maar dit alles zegt nog niets over het waarom.

Ik meen dat 't waarom verband houdt met de *evolutiefase* waarin we zijn aangeland. Waarin we zo diep beginnen door te dringen in het kennen en begrijpen van de meer omvattende levensverschijnselen, dat we genoodzaakt zijn ook (bij voorbeeld) onze planning en ons beleid op die ruimere mogelijkheden aan te sluiten. Het bijzondere is dat dit niet meer een verschijnsel is dat zich uit in individuele personen, zoals dat in voorgaande eeuwen het geval was, maar dat nu de samenleving als geheel die domeinen binnendringt. En juist daarom dienen de sociale wetenschappen, bestuur en beleid en vooral ook de collectieve zorg voor de omgeving, zich op die nieuwe mogelijkheden te oriënteren.

Consequenties voor de praktijk

Maar, zo zult U vragen, wat heb ik daar nu aan in de praktijk? Laat ik nog even herhalen, dat het in deze voordracht ging om een verkenning en inventarisatie. Het was geen 'methode' die we bespraken. U kunt niet morgen aan een plan gaan zitten werken en zeggen: we zullen het nu maar eens zó proberen. Ik zou de nadruk willen leggen op het *begrip* voor wat er aan de gang is en op de noodzaak vanuit een andere *houding* en met een ander *uitzicht* over de zaken, die ons bezighouden, te gaan praten. Dit zou de weg kunnen zijn naar wat ik zou willen noemen, een geïnspireerde planning. Op die manier bezig zijn zal 'vanzelf' leiden tot andere resultaten, omdat de 'geest' van het werk anders is.

Met betrekking tot onze verhouding tot de praktijk van de ruimtelijke planning zou ik ook willen wijzen op de noodzaak tot een *herstel van de relatie met de concrete ruimtelijke wereld*. Het verlies van het contact tussen enerzijds de planning en anderzijds het domein van de ruimtelijke structuur en de vorm zoals die in de geografie, de stedenbouw en de bouwkunde gestalte krijgt, acht ik voor de ruimtelijke planvorming de grootste ramp die zich in de afgelopen decennia heeft voltrokken. Voor wat de geografie betreft, lijkt de oorzaak te liggen bij de aansluiting van fysische paradigma's, de positivistische uitgangspunten en de vlucht in de abstractie van de modellen. De geograaf Gregory (1978) heeft dit vervreemdingsproces beschreven, hoewel hij mijns inziens de weg terug naar de concrete ruimte ook nog niet volledig wijst. Hij wil de nieuwe geografie nog (te) nadrukkelijk als een volwaardig onderdeel van de sociale wetenschappen zien.

We moeten echter niet vergeten dat veel van hetgeen nu gezegd is over de ontoereikendheid van planning, beleidsvorming en dergelijke, óók geldt voor nagenoeg het hele gebied van de sociale wetenschappen. De noodzakelijke aaneensluiting in een holistisch perspectief zal niet worden verkregen door de samenvoeging of toenadering van enkele deeldisciplines. Opnieuw: het zal gaan om een nieuwe 'geest', die het gehele domein van het maatschappelijk handelen doortrekt!

Dat lijkt allemaal erg utopies. Maar, beseffen we wel hoezeer een heleboel problemen waar we mee zitten, veroorzaakt worden door de reeds aanwezige overlappingsen tussen oude en nieuwe structuren? Het is juist in de ruimtelijke planning c.a. waar zich dat zo duidelijk manifesteert in de 'uiterlijke' vormen van het optreden van actiegroepen, kraakevenementen, milieubetogingen en anti-nucleaire bewegingen. Dat zijn signalen, die zich niet zomaar aan ons voordoen. Het lijkt erop, dat we in de overgang zitten van een *sectorale* samenleving, die gebaseerd was op krachtige en 'vaderlijke' instituties, naar een *territoriale* samenleving, waarin plaatsgebonden groepen, subculturen, buurten e.d. de gang van zaken bepalen.

Dit is in wezen een terugkeer naar de stam-cultuur, zij het op een 'hoger' niveau, zoals dit al werd aangekondigd en beschreven door een Marshall McLuhan (1968) en een W. I. Thompson (1972) (zie Goudappel 1980). Het is de weg naar een nieuwe democratie, die totaal verschilt van wat we daar nu onder verstaan.

Dit heeft alles te maken met de andere wegen die gezocht moeten worden om onze ruimtelijke planning en beleidsvorming weer in goede banen te leiden. De doorwerking van de planvorming op de verschillende niveau's van rijk (nota's), provincie (streekplan) en gemeente zal dienen te gebeuren op een herzien onderscheid tussen structuur en territorium (incl. 'omgeving'), Decentralisatie en delegatie, inspraak, participatie, zijn daarvan evenzovele noties die een herijking behoeven. Kijken we nu eens naar de stad Amsterdam, dan doet het maatschappelijke en ruimtelijke proces zich aan ons voor als een borrelende drabbige massa, waarvan niemand weet wat er te vuur staat. Of is het een vulkaantje in de Lage Landen? Amsterdam toont waarschijnlijk het meest chaotische beeld van de elkaar nog overlappende oude en nieuwe overlegstructuren, waartussen nog geen keuze mogelijk is. Bij navraag blijkt onder meer dat in de Dienst Ruimtelijke Ordening van de gemeente Amsterdam rond 320 medewerkers zitting hebben in ruim 500 vaste overlegsituaties van allerlei soort (van sectoraal, bijvoorbeeld rijksoverleg, tot territoriaal: buurtoverleg). Men denke er eens aan wat dit betekent voor bij voorbeeld het verlenen van structurele subsidies aan kleinschalige territoriale verbanden, die er elk een verschillende 'filosofie' op na houden. Amsterdam lijkt ook hiermee het laboratorium voor heel Nederland als het gaat om de verkenning van de nieuwe mogelijkheden van territoriale en zeggenschapsverhoudingen, zoals het ooit in de dertiger jaren de spits afbeet van de nieuwe verhoudingen in de stedelijke structuurplanning en ruimtelijke ordening.

De gevolgen van de ontwikkelingen die we hebben geschetst zullen op nog veel meer terreinen van ons vakgebied moeten doorwerken:

a De *plannen* zelf zijn in het voorgaande al rechtstreeks aangesproken. Ik heb daarbij ons vak mijns inziens erg positief benaderd en dat doe ik met overtuiging. Maar we mogen onze ogen niet sluiten voor de werkelijkheid, die ons eerder een angstwekkend proces toont van ontluistering en dehumanisering van bijna alle vakbeoefening en andere uitingen van professionele creativiteit. In een recent interview met de Britse technoloog Mike Cooley (1980) in De Groene Amsterdammer wordt gesteld, dat naar het schijnt een steeds kleinere elite betrokken is bij een creatieve en kwalitatieve vakontwikkeling, terwijl een steeds grotere groep tot gemanipuleerde uitvoerders wordt. Cooley zegt, dat noch die elite, noch de uitvoerende massa dat in de gaten heeft. Het is echter een ontwikkeling in de arbeidsverhoudingen die nadrukkelijk aandacht vraagt. In de industrie zou dat onder meer moeten betekenen, dat de sociale en zelfs politieke implicaties van het telkens weer invoeren van nieuwe technieken grondig bezien zou moeten worden alvorens men tot uitvoering besluit. Wat eerder bij de handwerker is gebeurd, namelijk het weghalen van de creativiteit en de eigen controle met betrekking tot het werken, is nu volop aan de gang in het zogenaamd intellectuele werk. Processors, rekenmodellen, computer aided design brengen de 'operators' terug tot nauwelijks geïnteresseerden en betrokkenen; mensen die ik hiervoor al aanduidde als planologische televisiekijkers. De beslissingen over deze gang van zaken zijn niet technisch van aard, maar politiek.

De aandacht dient ook te vallen, waar het ons werk betreft, op het samenspel tussen de vakbeoefenaars-deskundigen, de beleids- en bestuurssector en het publiek, de burger. Laten we het maar een keer ronduit zeggen. Hoeveel ontmoediging en onzekerheid is er in ons vak niet als we kwalitatief goed werk zien ondersneeuwen in onbegrijpelijke beleidskapriolen, inspraakrondes, onbeheerste stemuitslagen en acties-van-onderop.

Het is haast levensgevaarlijk om zoiets te zeggen, maar deze schets van gevoelens onder vakgenoten mag niet verheeld worden. Ik heb trouwens zojuist in enkele opmerkingen over de Amsterdamse situatie al laten blijken, dat de genoemde verschijnselen, die vaak zo verstorend worden gevonden, niet de oorzaak van de problemen zijn. Het is het hinken op twee gedachten als over het oppakken van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen gaat. Het zijn de overlappingsen en het onbegrip die ons dwars zitten.

b De *opleiding* van planologen, ruimtelijke planners, economen, juristen, stedeboouwkundigen, kan aan al deze ontwikkelingen niet voorbijgaan.

Integendeel, een opleiding moet anticiperend werken en mensen vormen, die niet na hun afstuderen als een kat in een vreemd pakhuis staan. Waar de ontwikkelingen erg snel gaan, zal een regelmatige heroriëntatie plaats moeten vinden via postacademisch onderwijs.

Jantsch' boek *Design for Evolution*, dat ik al enkele malen warm aanbeval, geeft een boeiende uiteenzetting over de consequenties voor de opleidingen. Ook in onderwijs geldt, dat de weg (terug) naar de Ruimte opnieuw uitgezet moet worden. Of het nu een alpha, beta of gamma opleiding betreft.

We mogen hopen, dat spoedig de planoloog weer tot een ruimtelijk voelend mens wordt; dat de ingenieur weer echt 'maker' kan zijn en daartoe de Ruimte begrijpt en kent. De doorbraak naar de gammasfeer zal haar gezicht nog moeten krijgen, maar in het voorgaande onder meer bij het theoretisch kader) zijn daar al aanzetten voor gegeven.

U zult mij willen toestaan dat ik aan het slot nu toch even verwijs naar de ontwikkeling van het zogenaamde *Urbanistiekconcept* in onze vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie aan de TH Eindhoven (Goudappel 1976, 1980U en 1980O). Deze gehele verhandeling is geschreven tegen de achtergrond van de inhoud en de denkwijze van dat concept. De relatie met de hiervoor geschetste aanzetten voor een nieuw theoretisch kader is nadrukkelijk aanwezig. De Urbanistiek hoopt een bescheiden bijdrage te kunnen (gaan) leveren aan het inzicht in de verstoorte relatie tussen de mens en zijn ruimte en zo mogelijk ook wegen aan te geven om daarin verbetering te brengen. Aanzet daarvoor was ook de tentoonstelling 'De mensen en hun

Ruimte; een urbanistisch perspectief', welke in november 1980 aan de TH Eindhoven werd gehouden (Goudappel 1980E).

Ik wil nu graag afsluiten met de opmerking, dat dit alles is neergeschreven, hopelijk 'geïnspireerd', vanuit een hoopvolle stemming over de vele mogelijkheden om op korte termijn fundamenteel anders aan te kunnen kijken tegen de zaken, die ons vak nu zo onzeker maken. Dit betreft dan zowel de planningvraagstukken rond milieu, energie en omgeving, als de beleids- en beheersaspecten daarvan. We zullen die hopelijk op korte termijn op een nieuwe manier kunnen doorzien. Dat die 'nieuwe manier' veel 'oude waarheden' zal bevatten, is mijn overtuiging.

Dit optimisme is gebaseerd op de constatering, dat zich in deze periode een ongekend rijke denkwereld blijkt te ontplooiën, zoals dat meer gebeurt als de nood het hoogst is.

Er lijkt sprake te zijn van een 'aquarian conspiracy', maar we moeten dan wel even door wat (Amerikaans) pathos heenkijken als Marilyn Ferguson (1980) zegt: 'A leaderless but powerful network is working to bring about radical change ( ). Its members have broken with certain key elements of Western thought, and they may even have broken continuity with history. This network is the Aquarian Conspiracy. It is a conspiracy without a political doctrine. Without a manifesto. With conspirators who seek power only to disperse it, and whose strategies are pragmatic, even scientific, but whose perspective sounds so mystical that they hesitate to discuss it ( ). Broader than reform, deeper than revolution, this benign conspiracy for a new human agenda has triggered the most rapid cultural alignment in history. The great shuddering, irrevocable shift overtaking us is not a new political, religious or philosophical system. It is a new mind the ascendance of a starting worldview that gathers into its framework breakthrough science and insights from earliest recorded thought'...

En ach, het mag toch ook wel eens zó worden gezegd . . .

Ik hoop in deze bijdrage in ieder geval iets van deze achtergronden te hebben getoond dat interesse vermag op te wekken. Als we dit koppelen aan de al eerder verhoopte doorbraak naar een nieuwe ruimtelijke concreetheid, dan kan er een wisselwerking ontstaan die de nu nog voortwoekerende fra-seologieën en woordenbrijen tot een lachtertje gaat maken.

U kunt het, met mij, jammer vinden dat er nu nog zoveel woorden nodig blijken om dat duidelijk te maken, maar met Lewis Mumford kunnen we zeggen:

'We stand on the brink of a New Age. The Age of an open world, a time of renewal when a fresh release of spiritual energy in the world culture may unleash new possibilities.

The sum of all our days is just our beginning'.

Bibliografie en referenties

Deze literatuuropgave is naar onderwerp ingedeeld. Het is een selectie van bronnen die een rol speelden bij de totstandkoming van deze verhandeling. Een deel van de bronnen werd in de tekst genoemd. De overige droegen bij aan het scheppen van een denkkader. De genoemde boeken bevatten in de meeste gevallen nog véél meer dan hetgeen waarnaar nu onderwerpsgewijs wordt verwezen.

Om het terugzoeken van auteurs te vereenvoudigen is hieronder een namenlijst gegeven met de verwijzing naar de rubrieken.

Ackoff 1979, 1975	E	Jaffé, A 1970	C	Rosnay, de 1975	G
Alder 1940	D	Jaffé, H 1980	C	Salk 1973	C
Atkin 1981	D	Jansen 1980	O	Schuurman 1965, 1978	C
Bateson 1972	H	Jantsch, 1967, 1969	J	Sibatoni 1980	C
Bennett 1966	F	1975, 1976, 1980	F	Simon 1969	F
Bennett 1976	B	Jeuken 1977	F	Smuts 1926	G
Bentov 1977	E	Jung 1972	A	Tart 1975	C
Blauw 1978	A	Katz 1977	H	Teilhard de Chardin 1971	A
Blok 1974	C	Kayser, 1946, 1973	L	Tenhouten 1974	E
Boonstra 1977	J	Kepler 1619	L	Thom 1978	J
Buckminster Fuller	F	Keyserling 1979	N	Thompson 1972, 1973	A
1960, 1969	F	Keyserling 1971, 1976	G	Veldhuisen 1980	O
Capra 1975	E	Koestler 1967	G	Vleer-Jagerman 1980	H
Carp 1969	J	Koestler 1972	B	Voogd 1977	J
Chadwick 1971	J	Koestler 1978	A	Voogd, de 1979	A
Cooley 1980	A	Kooy 1975	D	Waddington 1976	J
Coulter 1976	H	Kwee 1966	C	Watts 1951	B
Dali 1979	C	Landheer 1977	C	Watts 1963	C
Davis	I	Lynch 1972	K	Weeber 1979, 1980	O
Doxiadis 1968	K	Marks 1960	F	Woodcock 1978	I
Esser 1974, 1976	H	McLean 1980	C	W.R.R. 1981	J
Falk 1971	H	McLoughlin 1968, 1972,	J	Yi-Fu Tau 1977	K
Faludi div.	O	1976	J	Zeeman 1977	I
Ferguson 1980	A	1968, 1972, 1976	A	Zukav 1979	E
Fortmann 1971	A	McLuhan 1968	A		
Froe, de 1979	A	Metzner 1971	C		
Goethe	A	Neumann 1961	B		
Goldberg 1975	H	Nida-Rümelin 1973	A		
Goudappel 1973	B	Ouspensky 1930	D		
Goudappel 1976U, 1980	M	Pelletier 1980	C		
M, V	M	Peters 1973	H		
Goudappel 1979, 1980 N,	J	Phillips 1977	G		
P	J	Prath 1946	K		
Goudappel 1980, R, 1976	K	Plato 347 v. C	A		
W	K	Prigogine 1976	H		
Grabijn, 1977	C	Prigogine 1980	E		
Gregory 1978	K	Reichenbach 1972	D		
Heiter 1961, 1976	E	Reiser 1966	D		
Holling 1976	H	Reiser 1975	N		
Houston 1980	E	Roorda van E. 1980	H		

A Mens en Samenleving

- Blauw, J. (1978) Mens, cultuur en maatschappij; lotgevallen van een denktraditie. Nijkerk 1978.
- Burnier, Andr. (1979) De zwembadmentaliteit, Amsterdam 1979.
- Cooley, Mike. (1980) (Interview). Arbeiders hebben geen management nodig. De Groene Amsterdammer 9 april 1980, p. 3 en 4.
- Ferguson, M. (1980) The aquarian conspiracy; personal and social transformation in the 1980s. Los Angeles 1980.
- Fortman, H. (1971) Inleiding tot de cultuurpsychologie. Baarn 1971.
- de Froe, A. (1979) De mens, een vraag zonder antwoord. Amsterdam 1979.
- Goethe, J. W. von Faust I und II. Div. uitgaven.
- Jung, C. G. (1972) De scheppende mens; wetenschap en kunst als uiting van de geest. Rotterdam 1972.
- Koestler, A. (1978) Janus; a summing up. Londen 1978. (in dutse vertaling: Der Mensch – Irrläufer der Evolution; Eine Anatomie der menschlichen Vernunft und Unvernunft. Bern/München 1978).
- McLuhan, M + Quentin Fiore (1968) War and Peace in the global village; an inventory of some of the current spastic situations that could be eliminated by more feed-forward. New York 1968.
- Nida-Rümelin, A. (1973) Pansynoptische Meditationen; ein neues Selbstverständnis des Menschen zur Befreiung aus seiner Existenzkrise. Genf 1973 (red. vert.: Pansynoptische Meditations, Amsterdam/Antwerpen 1974).
- Plato (374 v. C.) De Staat; verzameld werk, vert.: K. de Win, Antwerpen 1978. (ook: Timæus in dezelfde uitg.).
- Teilhard de Chardin, P. (1971) Het verschijnsel mens. Aula 35, Utrecht 1971.
- Thompson, W. I. (1972) At the edge of history; speculations on the transformation of culture. New York 1972.
- Thompson, W. I. (1973) Passages about Earth; an exploration of the new planetary culture. New York 1973.
- Voogd, St. de (1979) Een transparante wereld. Amsterdam 1979.

B Onzekerheid

- Bennett, J. G. (1976) Hazard. (Dramat. Univ. Series nr. 1). Sherborne, Glos. 1976.
- Goudappel, H. M. (1973) Handelen in onzekerheid; notities over een veronachtzaamd begrip in de ruimtelijke planning. Inreerede TH Eindhoven, Eindhoven 1973.
- Koestler, A. (1972) De wortels van het toeval. Rotterdam 1973.
- Neumann, E. (1961) Crisis en vernieuwing, Arnhem 1962.
- Watts, Alan (1951) Lof der onzekerheid. Meppel 1971.

C Bewustzijnsconcept

- Blak, C. (1974) Piet Mondriaan: een catalogus van zijn werk in Nederlands openbaar bezit. Amsterdam 1974
- Dali, Salvador (1979) Rétrospective 1920-1980. Centre Georges Pompidou. Paris 1979.
- Grabijn, D. e.a. (1977) Bewustzijns crisis en cultuurverandering, Haarlem 1977.
- Jaffé, An. (1970) Jung over de zin van het leven. Rotterdam 1979.
- Jaffé, H. L. C. (1980) Piet Mondriaan. Amsterdam 1980.
- Kwee Swan Liat (1968) Denken met de rechterhand; een poging tot metasystematische explicatie. Hilversum 1968.
- Landheer, B. (1977) Het bewustzijn als energie-structuur in: Grabijn e.d. (1977).
- Landheer, B. (1979) Wat is bewustzijn? Wassenaar 1979.
- Metzner, R. (1971) Wegen naar bewustzijn, Aula, Utrecht 1973.
- McLean, Paul D. (1980) A meeting of minds. Dromenon, a journal of new ways of being, vol. III, nr. 1, (Fall-winter 1980), p. 12-19.
- Pelletier, K. R. (1980) The hologram and human consciousness. Dromenon vol. II (spring/summer 1980) nr. 5-6.
- Salk, Jonas (1973) The survival of the wisest. New York 1973.
- Schuurman, C. J. (1965) Op zoek naar de mens; het mannelijke en vrouwelijke in oneindig gevarieerde wisselwerking. Deventer 1967.
- Schuurman, C. J. (1978) Individualiteit als levenskunst. Deventer 1978.
- Sibatani, Atuhiro (1980) The Japanese brain; the difference between east and west may be the difference between left and right. In: Science 80, vol. 1 (dec. 1980) nr. 8, p. 22-27.
- Tart, C. T. (1975) Transpersonal Psychologies. New York 1975.
- Watts, Alan (1963) The two hands of God; the myths of polarity. London 1978.

D Dimensies

- Aider, V. S. (1940) The Fifth Dimension; the future of Mankind. (1940) London 1975.
- Atkin, R. (1981) Multidimensional Man; Can man live in 3-dimensional space? Penguin, Harmondsworth 1981.
- Kooy, J. M. J. (1975) Ruimte, Tijd en Bewustzijn. De Ingenieur 87 (febr. 1975) nr. 6, p. 109-123 met appendix in nr. 7, p. 136-144.
- Ouspensky, P. D. (1930) A new model of the Universe; principles of the psychological method in its application to problems of science, religion and art. (1930). New York 1971. (Ned. vert. Een nieuw model van het heelal, Wassenaar 1979).
- Reichenbach, H. The Philosophy of space and time. New York 1958.
- Reiser, O. L. (1966) Cosmic Humanism; a theory of the eight-dimensional cosmos based on integrative principles from science, religion and art. Cambridge, Mass. 1966.

E (Natuur)wetenschap ter discussie

- Ackoff, R. L. (1979) The future of Operational Research is past. Journ. Op. Res. Soc. vol. 30 (1979) nr. 2, p. 94-104.
- Ackoff, R. L. (1975) Does quality of life have to be quantified? General Systems Yearbook, vol. XX, 1975.
- Bentov, I. (1977) Stalking the wild pendulum; on the mechanics of consciousness. New York 1977.
- Capra, Fritjof (1975) The Tao of Physics; an exploration of the parallels between modern physics and eastern mysticism. New York 1975 e.v.
- Heitler, W. (1961) Der Mensch und die naturwissenschaftliche Erkenntnis. Braunschweig 1970.
- Heitler, W. (1976) Die Natur und das Göttliche. Zug 1976.
- Houston, J. (1980) The farming of forms; towards a new natural philosophy. Dromenon vol. II (spring/summer 1980) nr. 5-6.
- Prigogine, I (1980) From Being to Becoming; time and complexity in the physical sciences. San Francisco 1980.
- Tenhouten, W. & C. D. Kaplan (z.j.) Science and its mirror image; a theory of inquiry. London z.j. (ca. 1974).
- Zukav, Gary (1979) The dancing Wu Li masters; an overview of the new physics. New York 1979.

F Systeembegrip

- Bennett, J. G. (1966) The Dramatic Universe; vol. III. Man and his Nature. Sherborne Glos. 1966.
- Buckminster Fuller, R. (1969) Operating Manual for spaceship earth. 1969. (Ned. vertaling: Ruimteschip Aarde; een blauwdruk om te overleven. Den Haag 1975).
- Jeuken, M. (1977) Algemene systeemleer en biologie; in: Themanr. Systeemleer van Wijsgerig Perspectief op maatschappij en wetenschap 17 (1976/77) nr. 6; p. 359-371.
- Marks, R. and Buckminster Fuller, R. (1960) The Dymaxion World of B.F. New York 1960 (1973).
- Simon, H. A. (1969) The sciences of the artificial. M.I.T., Cambridge, Mass. 1969 (Ned. vert.: Psychologie en Systeemtheorie, Aula 569. Utrecht 1976).

G Holistisch denken

- Keyserling, Arn. (1976) Kritik der organischen Vernunft. Wien 1976.
- Keyserling, Arn. (1971) Klaviatur des Denken. Wien 1971.
- Koestler, A. (1967) The Ghost in the Machine. London 1978.
- Phillips (1977) Holistic thought in social science. London 1977.
- Rosnay, J. de (1975) Le Macroscopie; vers une vision globale. Paris 1975.
- Smuts, J. C. (1926) Holism and evolution. London 1926.

H Ecologica

- Bateson, Greg. (1972)
Coulter, N. A. (1976)
- Esser, A. H. (1976)
- Esser, A. H. (1974)
- Falk, R. A. (1971)
- Goldberg, M. A. (1975)
- Holling, C. S. (1976)
- Katz, M. e.a. (edit.) (1977)
- Peters, H. (1973)
- Prigogine, Ilya (1976)
- Roorda van Eysinga, N. P. H. J. (1980)
- Vleer-Jagerman, Elsa (1980)
- Steps to an ecology of mind. New York 1978.
Synergetics; An adventure in Human Development. Englewood Cliffs N.J. 1976.
Ecopsychiatric implications of urbanization and economic growth; Paper to the first National Congress of Neurology, Psychiatry and Neurosurgery. Jakarta Indonesia.
Synergie en sociale vervuiling in de gemeenschappelijke imagerie van de mensheid; in: White, J. (ed.): Grenzen van het bewustzijn. Amsterdam 1974.
This endangered planet; prospects and proposals for human survival. New York 1972.
On the inefficiency of being efficient, in: Environment and Planning A, 7 (1975) p. 921-931.
Resilience and stability of ecosystems; in Jantsch/Waddington. 1976.
Earth's Answer; explorations of planetary culture on the Lindisfarne Conferences. New York 1977.
De wet van behoud van ellende; de natuurlijke grenzen van de welvaart. Amsterdam 1973.
Order through fluctuation; self-organization and social system in: Jantsch/Waddington. 1976.
Ekologie en steden (manuscr.) nog te publiceren.
Ecologica; anders denken, anders doen voor behoud van het leven en de leefbaarheid. Norg 1980.

I Catastrophe Theory

- Thom, R. (1975)
- Woodcock, A. & M. Davis (1978)
- Zeeman, E. C. (1977)
- Structural stability and Morphogenesis: An outline of a General Theory of Models; Reading 1975.
Catastrophe Theory; Penguin. Harmondsworth 1978.
Catastrophe Theory, selected papers 1972-1977. Reading 1977.

J Planning en beleidsvorming

- Carp, E. A. D. E. (1969)
Chadwick, (1971)
- Goudappel, H. M. (1979)
- Goudappel, H. M. (1980) N
- Goudappel, H. M. (1980) P
- Jantsch, E. (1967)
Jantsch, E. (1969)
(edit.)
Jantsch, E. (1975)
Jantsch, E. (1980)
- Jantsch, E. and C. H. Waddington (edit.) (1976)
- McLoughlin, J. B. (1968)
- McLoughlin, J. B. (1972)
- McLoughlin, J. B. (1976)
- Voogd, H. + E. Boonstra (1977)
- W.R.R. (1981)
- Teilhard, Jung en Sartre over evolutie. Aula 426. Utrecht 1969.
A systems view of planning; towards a theory of the urban and regional planning process. Oxford 1971.
Een verruimd infrastructuurbegrip als denkkader voor de integratie en coördinatie van ruimtelijke planning en beleid; in: Syllabus PDOB Leergang: Infrastructuurbeleid in maatschappelijke kontekst, Eindhoven okt. 1979.
National Physical Planning in the Netherlands; a review on policies, methods and deficiencies; Paper to the Polish-Dutch Seminar on Regional Planning, Warsaw. Poland. April 1980.
50 jaar 'planologie'; een halve eeuw spanningen tussen Inhoud en Vorm. Stedebouw & Volkshuisv. 61 (1980) nr. 1 p. 45-60.
Technological Forecasting in Perspective. OECD. Paris 1967.
Perspectives of planning; OECD working symposium 1968. Paris 1969.
Design for Evolution; self-organization and planning in the life of human systems. New York 1975.
The self-organizing universe; scientific and human implications of the emerging paradigm of evolution. Pergamon Press Oxford e.a. 1980.
Evolution and Consciousness; human systems in transition. Reading, Mass. 1976.
Urban and Regional Planning; a systems approach. London 1969.
Theories and Techniques of spatial and environmental planning; a critical review of the state of the art. Paper Univ. of Amsterdam 17 okt. 1972.
Regional policy-making in Britain 1964-76. Syll. PDOB leergang Regionale en stedelijke ruimtelijke planning; recente Engelse ontwikkelingen en Nederlandse case-studies. Delft, sept. 1976.
Evaluatie in een planningsproces; de gebruiksmogelijkheden nader bekeken aan de hand van de verstedelijkingsnota. Projekt Evaplan, tussenrapp. 3 PSC. Delft 1977.
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: Rapp. V22-1980: Benaderingen van Planning; preadviezen, opgesteld door P. Thoenes, R. J. in 't Veld, I. Th. M. Snellen en A. Faludi. 's-Gravenhage 1981.

K Ruimte en Vorm

- Doxiadis, C. A. (1968) *Ekistics; an introduction to the science of human settlements*. London 1968.
- Goudappel, H. M. (1976) W *Stedelijke wegen; functies en verschijningsvormen*. Preadvies 'Het Nederlandsche Wegcongres' dec. 1976. Uitg. ANWB. Den Haag 1977.
- Goudappel, H. M. (1980) R *Ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit; blokken aan het been voor het toekomstige beleid?* *Stedebouw en Volkshuisv.* 61 (1980) nr. 5, p. 241–251.
- Gregory, D. (1978) *Ideology, science and human geography*. London 1978.
- Lynch, K. (1972) *What time is this Place?* Cambridge, Mass. 1972.
- Pirath, C. (1946) *Das Raum-Zeitsystem der Siedlungen*, 1946.
- Yi-Fu Tuan (1977) *Space and Place; the perspectives of experience*. London 1977.

L Harmoniek

- Haase, R. (1968) *Hans Kayser, ein Leben für die Harmonik der Welt*. Basel/Stuttgart 1968.
- Haase, R. (1969) *Geschichte des Harmonikalen Pythagoreismus*. Wenen 1969.
- Kayser, H. (1973) *Orphikon; eine harmonikale Symbolik*. Basel/Stuttgart 1973.
- Kayser, H. (1946) *Akróasis; Die Lehre von der Harmonik der Welt*. Basel/Stuttgart 1947 (1964).
- Kepler, J. (1619) *Harmonices Mundi*. Vertaling: *Weltharmonik; übersetzt und eingeleitet von Max Caspar*. München 1939/1973.

M Urbanistiek

- Goudappel, H. M. (1976) U *Urbanistiek; een ander perspectief voor planologie en stede-
bouwkunde*. TNO Projekt 4 (1976) nr. 12, p. 420–427.
- Goudappel, H. M. (1980) M *De mensen en hun ruimte; een urbanistiek perspectief*. Katalogus tentoonstelling nov./dec. 1980. TH Eindhoven.
- Goudappel, H. M. (1980) U *Urbanistiek, een inleiding*. *Stedebouw & Volkshuisv.* 61 (1980) nr. 9. (voor een discussie over dit artikel zie *Sted. & Volkshuisv.* 62 (1981) nrs. 2 en 3.).

N Gemeenschappelijke Taal

- Blok, A. (1976) *Wittgenstein en Elias; een methodische richtlijn voor de antropologie*. Amsterdam 1976.
- Keyserling, A. (1979) *Weltgrammatik; System und Methodik der Kriteriologie*. Wien, 1979.
- Reiser, D. L. (1975) *Cosmic Humanism and World Unity*. New York 1975.

O Literatuuropgave bij de interviewteksten

In het (video)interview konden uiteraard slechts enkele hoofdlijnen aan bod komen en deze werden dan nog improviserend gebracht. Voor een uitvoeriger uiteenzetting over de standpunten van de vier geïnterviewde collega's is de volgende literatuur van belang:

- Prof. dr. A. Faludi *Planning Theory*; Pergamon Press Oxford e.a. 1973.
Planologie en Wetenschapsbeoefening; Oratie Univ. van Amsterdam 2 okt. 1978. Rooilijn (Med. P.D.I.) 11 (okt. 1978) extra nr. Voor reacties en discussie zie o.m. Rooilijn 11 (dec. 1978) nr. 10 en 12 (mrt. 1979) nr. 3.
Het plan in het openbaar bestuur vanuit planningmethodologische optiek, in: W.R.R.-rapport V22–1980: Benadering van Planning, 's-Gravenhage 1981.
met St. L. Hamnett: *Bouwen en Plannen in onzekerheid*; case studies naar de totstandkoming van de gebouwde omgeving in Leiden; Alphen a/d Rijn 1978.
met P. de Ruyter (red.) *Planning als besluitvorming*; Alphen a/d Rijn 1978.
- Dr. K. J. Veldhuisen met H. J. P. Timmermans: *Ruimtelijke Planning en Kwantitatief Modelmatig Onderzoek*; Enkele overwegingen en voorbeelden; Tijdschr. voor Stedeb. en Volkshuisv. 61 (okt. 1980) nr. 10.

Drs. A. C. M. Jansen

A phenomenological orientation in the spatial sciences? Paper to the Polish-Dutch Seminar on Regional Policies, Experiences and Perspectives; Warsaw, april 1980.

Iets bewerkt verschenen als: *Een fenomenologische oriëntatie in de ruimtelijke wetenschappen?* in *Geografisch Tijdsch.* (1980) nr. 2.

Prof. ir. C. Weeber

Formele objectiviteit in stedebouw en architectuur als onderdeel van rationele planning; *Plan* (1979) nr. 11, p. 26–35.

Omgevingskunst, dat is een vlucht uit de autonomie; *Kunstbericht 2* (1980) nr. 4, p. 7–11 (uitg. Kunstcentrum Brabant). Interview door Andries Lugten.

Carel Weeber contra de nieuwe truttigheid. (Interview door R. Boomstra in de serie *Moderne Bouwkunst in Nederland* nr. 1). *Elseviers Magazine* 25 aug. 1979, p. 86–91.

Geen architectuur zonder stedebouw; *Intermediair* 15 (1979), nr. 42.

Nogmaals: de Urbanistiek

Naar aanleiding van het artikel van prof. ir H.M. Goudappel in het oktobernummer 1980 over het urbanistiekconcept dat ten grondslag ligt aan het onderwijs en onderzoek in de ruimtelijke planning aan de TH Eindhoven werd door de redactie een drietal uitvoerige reacties ontvangen.

Deze reacties zijn hieronder opgenomen.

Prof. Goudappel zal in het maartnummer antwoorden.

De hermeneutiek van de urbanistiek

Boeiend en inspirerend is de inhoud van het artikel "Urbanistiek" dat Goudappel (G) in het oktobernummer 1980 van dit tijdschrift publiceerde.

Boeiend als ernstige poging om, uitgaande van en contact houdende met de empirie van ons vakgebied, filosofisch-methodologisch diep te graven; als zodanig uiting, verbijzondering van het algemeen wijsgerig denken in deze eeuw dat – steeds dieper vragend – streeft naar opheffing van starre afscheiding tussen afzonderlijke vakspecialisaties om al combinerend de eenheid van problemen te (her)vinden, te komen tot fundamentele probleemstructurering.

Juist die compartimentering naar vakgebieden wrekt zich in het conglomeraat "planologie" zijnde een specialisme dat de geest van een generalist vereist.

Het – door de nijvere arbeidsdeling der specialisten als segmenterend entropieproces – geleidelijk gaan ontbreken van het ras der generalisten heeft "in de toekomst van onze toekomst enorme gaten geslagen"!).

Terecht stelt G. dat we ter opvulling van dat vacuum niet moeten zoeken naar het schaap met vijf poten; alleen al omdat het, als je het eenmaal hebt, zo moeilijk loopt. Werkelijke behoefte bestaat, juist nu de grenzen van de specialistische ruimtelijke ordening gaan vervagen, aan universele geesten, aan de "homo universalis" zoals bij voorbeeld één onzer grote cultuurfilosofen, J. Huizinga, hem meermalen heeft omschreven; aan een Erasmiaanse geest, die breed en wijs inzicht paart aan "briljante eruditie, hoffelijke bescheidenheid en vlijmscherpe overredingskracht"²).

Van dit universalisme-streven geeft het betoog van G. op boeiende wijze blijk.

Inspirerend is G's artikel omdat het noodt tot mee- en tegendenken.

Meedenken, bij voorbeeld met het schrikbeeld, dat G. oproept, van de elektronische verloedering van de ruimtelijke ordening: een groep in luie stoel gezeten planologische T.V.-kijkers, die als deskundigen-team in een achternamiddag een tiental complete stedelijke

structuurplan-alternatieven genereren; "van stoel tot stad" in een barre betekenis! Tegen dat gevaar van pars-pro-toto-vergissingen door beroepsspecialisten met verengd gezichtsveld is een waarschuwing op zijn plaats.

Het tegendenken begint met wenkbrauwfronsen waar G. komt tot betonuitspraken zoals: "Lapmiddelen als doelstellingen-reeksen en inspraakvertoningen hebben inmiddels hun ontoereikendheid overtuigend laten zien". Kan met zo'n benadering de ingenieurplanner groot gebracht worden tijdens zijn studie volgens het door G. in hetzelfde tijdschriftnummer geschetste "Opleidingsmodel planning/urbanistiek THE"?

Het tegendenken in de zin van constructief-kritische benadering – hetgeen deze reactie beoogt – dient echter dieper te spitten om recht te doen aan G's poging om de divergente veelheid van onze vakspecialismen in een zinvol ga-reel te krijgen. Daartoe in deze reactie een kritische bezinning op enkele van G's fundamentele uitgangspunten.

Reactie

– Deze reactie is geschreven in de eerste persoon enkelvoud, in tegenstelling tot G. die het meervoud bezigt; of dat een pluralis maiestatis dan wel een plu-

ralis modestiae is wordt echter niet duidelijk. Hoe dit zij, de volgende overwegingen dragen vooralsnog een zo persoonlijk karakter, dat ik thans aan de singularis de voorkeur geef.

– De legitimatie van mijn reactie is – behalve in persoonlijke vriendschapsbanden met de auteur – gelegen in

- het belang van de zaak zelf;
- G's uitdrukkelijk verzoek om ook buiten de binnenkamer van de "Urbanistiek" discussiebijdragen te leveren inzake de door hem aangesneden problematiek;
- een analoge overweging als die, gebezigd door G. in het jubileumnummer 1980³⁾ van dit tijdschrift: ruim een derde eeuw in verschillende posities betrokken te zijn bij de ruimtelijke ordening.

– Het geven van commentaar op G's concept is moeilijk in die zin dat

- reacties op elk der vele, in G's denkconstructies aan de orde komende gedachtengangen een veelvoud van de omvang van G's eigen artikel aan commentaar zouden vergen, hetgeen hier en nu onmogelijk is;
- G. voor toelichting op of uitwerking van verschillende gedachtengangen verwijst naar zijn elders reeds verschenen of nog te verschijnen publikaties.

In mijn reactie moet ik mij dus beperken, daarbij voor lief nemend dat mijn commentaar anders kan komen te luiden na kennisneming van hetgeen G. ter zake elders nog zal publiceren. Bij die beperking valt mijn keuze op enkele, mijns inziens voor G's gedachtengangen cruciale punten, te weten

- triaden
- ideostructuur
- "Konzeptlosigkeit".

Vooraf echter nog enkele etymologische kanttekeningen.

Woorddansen

Sleutelwoorden in G's betoog zijn urbanistiek, concept en triade.

Triade, een weinig voorkomend doch wel in Van Dale⁴⁾ vermeld woord, roept associaties op met *monade* (Leibniz) en

dyade; op basis van laatstgenoemd woord (begrip) zijn ook gehele wetenschappelijke systemen opgebouwd⁵⁾, om van de verdere reeks (quartaden, enz.) maar te zwijgen. Het lijkt wel een esoterisch idioom, een soort transcendentel esperanto, maar woorden zijn méér dan alleen maar woorden; woorden zijn waarden. Zo kunnen wij, in het touwwerk van de taal gespannen, bepaalde woorden een zodanige lading geven dat daarmee de methode zijn eigen object genereert⁶⁾.

Gebeurt dit in G's betoog ook niet?

Concept – bewust bezig ik niet de mijns inziens verwerpelijke schrijfwijze "konsept" – is afgeleid van het Latijnse werkwoord concipere met als betekenissen: in zich opnemen, zwanger worden, opvatten, naar iets streven, besluiten, formuleren, plechtig aankondigen, be- gaan, zich op de hals halen. Al deze noties klinken, letterlijk of figuurlijk, echter minder sterk door in G's woord "concept" dan in het eveneens van genoemd werkwoord afgeleide substantief "conceptie". Concept betekent in het gangbare spraakgebruik ontwerp: conceptie betekent opvatting, wijze van opvatten, en juist daarom gaat het in G's betoog. Bovendien heeft het woord "conceptie" een dynamischer gevoelswaarde dan „concept“, redenen waarom voor het urbanistische denkkader de aanduiding conceptie beter past dan concept.

Urbanistiek is de "calling name" van G's benadering. De discussie of ons vakgebied, gezien de recente ontwikkelingen tenderend naar vervaging van de grenzen der ruimtelijke ordening, nu beter urbanistiek, planologie, ruimte- kunde, milieukunde, stedenbouwkunde dan wel stedekunde genoemd kan worden, wordt hier slechts vermeld, niet uitgesponnen. Wel doet het woord "urbanistiek", door zijn afleiding van het substantief "urbs", onevenredig sterk aan de morfologische vorm denken, terwijl het toch niet alleen om de *versteding* (morfologie) maar evenzeer om de *verstedelijking* (sociaal-economisch) en *ver-*

stadsing (sociaal-psychologisch) gaat. Bovendien roept het woordgebruik "urbanistiek" om zijn tegenhanger "ruralistiek", die echter bij G. weinig of niet uit de verf komt; hiervoor is G's opmerking⁷⁾ dat "er in Nederland niet veel ruimte aan te wijzen is die buiten de invloedssfeer van het verstedelijkingsproces valt" geen verontschuldiging.

Ten slotte: zou urbanisatiek met historische pretenties niet beter "orbanistiek" kunnen heten, dienstbaar "urbi et orbi"? Orbanistiek zou zelfs te prefereren zijn boven "ekistica" (oikistikkè, oikoumenè), een term geïntroduceerd door de enige jaren geleden overleden Griekse planoloog Doxiades uit wiens gedachtenwereld bepaalde elementen in G's benadering bespeurbaar zijn.

Triaden

Een systeembouw als door G. ondernomen moet *ergens* beginnen; het vergt een startpunt dat wel berekenbaar, doch niet bewijsbaar en daarmee in belangrijke mate arbitrair is. Dit houdt in dat een kleine verschuiving van het aangrijpingspunt van de benadering de gehele systeemopbouw radicaal anders kan doen zijn.

Het archimedisch punt in G's benadering is de triade, de drievoudigheid. Zijn beredenering daarvan spreekt mij enerzijds aan, roept anderzijds echter bedenkingen op.

Een bedenking is dat G. zich voor de legitimatie van zijn triade-aanpak beroept op een oude volkswijsheid. Een andere volkswijsheid zegt echter: "Drie is te veel"⁸⁾. Anders gezegd: met volkswijsheden valt alles te "bewijzen", zoals bij voorbeeld Wagenaar⁹⁾ overtuigend heeft aangetoond.

Ook het beroep, dat G. in dit verband doet op het drievoudige M-E-I-complex (materie-energie-informatie) is aanvechtbaar: andere, evenzeer overtuigend beredeneerbare inzichten doen zien dat als arche-typen, waarnaar ook G. in zijn methodologie op zoek is, slechts te beschouwen zijn energie en informatie met materie als subvorm,

hoe vreemd dit "bouwers" op het eerste gezicht ook mag lijken¹⁰).

Dit leidt tot een andere bedenking: een fundamentele benadering is wellicht mogelijk door systematisch met tweepoolstructuren (dyaden), niet met driepoolstructuren (triaden) te starten en verder te werken; dit in aansluiting op de bij alle cultuurvolkeren voorkomende gedachte dat de oorspronkelijke eenheid zich gesplitst heeft in twee tegengedelen. G. zelf noemt op zijn eerste niveau de bipolariteit en voegt daar onmiddellijk als derde gelijkwaardig element "het bemiddelende" aan toe. Maar de vraag is of deze drie elementen direct tot een gelijkwaardige driepoolstructuur samengevoegd mogen worden dan wel of het beter is "het bemiddelende", het proces, de wisselwerking tussen twee elkaar beïnvloedende elementen (bij voorbeeld mens en ruimte) als categorie sui generis te beschouwen.

Het onderscheid is subtiel maar reëel; ik denk hierbij ook aan structurele analyse zoals toegepast door Lévi-Strauss in zijn "Anthropologie structurale", waarin hij, uitgaande van contrastparen, *afzonderlijk* beschouwt de wisselwerking tussen pool en tegenpool en zo voorwaarden schept tot doorgronding van achtergronden en wetmatigheden.

In elk geval zou het een systematisch experiment waard zijn om G's triadenbenadering te alternieren met bedoelde dyadenbenadering ter vergelijking van de daaruit afleesbare, waarschijnlijk grote verschillen in fundamentele systeemopbouw en van de mate van methodologische universaliteit.

Ideostructuur

Een zwaartepunt van het urbanistiek-concept is de ideostructuur, het segment van de achtergronden of "ideeën" (Plato!).

Gezien dit terechte accent op het waarom der dingen is het teleurstellend dat G. juist daaraan in zijn artikel relatief weinig aandacht besteedt; hij verwijst daarvoor naar latere publikaties. Dit is teleurstellend omdat de ideostruc-

tuur het kader bij uitstek zou zijn geweest voor het expliciteren van het "mensbeeld" als basis voor het bezig zijn met ruimtelijke planning. G. zegt de mens (individueel en groepsgewijs) centraal te stellen, maar ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat mens noch samenleving *directe* invloed hebben in het concept; zij blijven "lijdend voorwerp" van de urbanistiek. Veeleer lijkt centraal te staan de "ingenieur-planner" c.q. de tot het treffen van ruimtelijke maatregelen bevoegde planautoriteit.

Voorts treft mij bij de ideostructuurbehandeling dat op het "moment suprême" – het tijdstip waarop het urbanistiek-concept moet bewijzen superieur integratiekader te zijn – G. in zijn "vlechtmatige" figuur C slechts infrastructuur en superstructuur met elkaar verbindt en in zijn voorbeeld de integratie van en met het meest intrigerende segment, de ideostructuur, buiten beschouwing laat. Dit doet zelfs de vraag rijzen of bij concrete toepassing van het urbanistiek-concept de ideostructuur niet even goed gemist kan worden en met eenvoudiger tweepoolstructuren verder gewerkt kan worden.

Fundamentele probleembenadering op alle fronten van ons vakgebied is mijns inziens op relatief eenvoudige wijze mogelijk door consequente en samenhangende toepassing van de vraagstelling der 7 W's: waarom wil wie wat waar wanneer en met welke middelen?

In aansluiting op de door G. zelf in zijn artikel herhaaldelijk gestelde vraag naar het "waarom" van het urbanistiek-concept heb ik gepoogd deze vraagstelling der 7 W's in zinvol verband te brengen met het urbanistiekconcept, met name ook met het ideostructuursegment daarvan. Daar is echter niet uit te komen, althans niet op een wijze die de pretentie waar maakt "ingesleten denkstructuren op te lossen"¹¹) en "een nieuwe dimensie van bewustzijn"¹²) aan onderzoek, planning en beleid toe te voegen. Dit laatste beoogt toch het urbanistiek-concept, gezien zijn kennelijke pre-

tentie de totaliteit der totaliteiten methodologisch te vatten door presentatie van een soort macro-microscoop, een universeel "instrument dat per situatie op scherp gesteld kan worden".

Verheldering door urbanistici is hier onontbeerlijk, met name inzake de vraag wat toch het werkelijk nieuwe, het *specifiek* urbanistische (inhoudelijk, niet qua woordgebruik) is ten opzichte van de zo genoemde "traditionele aanpak".

Zoveel mannen, zoveel plannen

Kernpunt van G's benadering is, expliciet, dat "ons steeds weer ruimtelijk falen" veroorzaakt wordt door manco aan conceptie en, impliciet, dat het urbanistiek-concept de uitweg uit dit visiegebrek kan wijzen.

Zo men al zou willen spreken van "ons steeds weer ruimtelijk falen" dan zal de oorzaak daarvan niet gezocht moeten worden in gebrek aan conceptie, maar juist in en *te veel* aan fundamentele concepties leidend tot "embarras de choix" in onderzoek, planning en beleid.

Deze contra-stelling zal ik toelichten met voorbeelden. Bij die toelichting beperk ik mij tot de periode sinds ongeveer 1970 "toen de urbanistiek haar eerste vorm kreeg", voorts – als redactielid van "Stedebouw en Volkshuisvesting" – in hoofdzaak tot dit tijdschrift. De voorbeelden zijn ontleend aan verschillende met ruimtelijke ordening verbonden disciplines, voorbeelden waarvan ik aanneem dat G. deze *niet* in gedachten had toen hij schreef: "het urbanistiekbegrip is niet oorspronkelijk, zij het dat wij dat pas later ontdekten".

– *Lambooy* publiceert in het augustusnummer 1970 van dit tijdschrift het artikel "Mens en milieu; op zoek naar een theorie". Daarin constateert hij dat er bij de milieubenadering te weinig samenhang wordt gezien tussen de problemen onderling en te weinig gebruik wordt gemaakt van de kennis van andere wetenschappen.

Hij pleit daarom voor een integrale benaderingswijze, mede omdat *pas dan* een meer gerichte en noodzakelijke theorievorming zal kunnen plaatsvinden; hij zoekt naar een heuristisch model, waarin de fundamentele samenhangen als denkkader worden aangegeven. Na een achttal eisen te hebben geformuleerd, waaraan zo'n integratiemodel moet voldoen, poneert Lambooy een mens-milieu-model in de vorm van een vijfpuunts-sterdiagram met als categorieën: bevolking, instituties, produktieapparaat, milieu en cultuurpatroon.

Bij zijn beschouwingen verwijst Lambooy ook naar een eerdere (1968) publicatie in dit tijdschrift "Onze ruimtelijke orde een urbane orde?" van *Hoekveld*; laatstgenoemde ontwikkelt – ook later in het boek "Op zoek naar een geografisch wereldbeeld"¹³⁾ – uitgaande van een anthropocentrische visie een conceptueel model, waarin de geografische orde kan worden weergegeven met als categorieën: in holvormen gevisualiseerde handelingsverbanden (spatial activity systems), fysiek milieu, artefactieel-morfologisch patroon en sociaal-ruimtelijke structuur met interne en externe relaties ten opzichte van de maatschappelijke ruimte.

– "Aan dit artikel ligt de sinds lang gevoelde behoefte ten grondslag om schrijvers bewustwording van eigen persoonlijke ontwikkeling verhuld tot uitdrukking te brengen in een bespiegeling betreffende meer of minder bewuste maatschappelijke vormgevingsprocessen."

Dit is een citaat, niet van G., maar van *ir. J. Veenstra* ter inleiding van zijn artikel "Naar een prototype voor sociaal-ruimtelijke managementsystemen" in het maartnummer 1971 van dit tijdschrift.

Na een brede historische inleiding vanaf het begin onzer jaartelling ontwikkelt Veenstra met het oog op besluitvorming voor ruimtelijke ordening "a fully articulated decision-making system", gevisualiseerd in een planetarium

met bollen, cirkels en koppelingen.

Uitgaande van de wisselwerking tussen sociaal-ruimtelijke vormen van menselijke samenleving en de normatieve wijsgerig-religieuze voorstellingen van waaruit die maatschappij leeft, komt Veenstra – met behulp van drie basisvormen (operationeel, strategisch en normatief) en daarin vijf besluitvormingsprocessen – tot een maatschappelijk managementsysteem voor het ruimtelijk ondernemen van belangengroepen in leef- en werkgemeenschappen.

Wat de wijze van visualiseren van zijn integrale systeemopbouw betreft tekent Veenstra nog aan dat deze, naast maatschappelijke betekenis, tevens psychologische zinduiding bezit. Immers, de hang naar benoemde en beheersbare zingehelen en collectieve grondvisies in normatief-ethische bewustzijnservaringen – aldus Veenstra – leidt tot kosmologische symbolen als die van het planetarium.

Mede door zijn archetypen van psychologisch diepe betekenis acht hij de ontwikkelde sociaal-ruimtelijke management-conceptie invoerbaar voor ecosystemen van welke aard of omvang ook.

– *Guffens* publiceert in 1971 zijn boek "Maatschappij onder de microscoop" en in aansluiting daarop (1973) "Sociologische aspecten van ruimtelijke ordening".

Hij ontwikkelt theoretische uitgangspunten voor maatschappelijke vraagstukken, gelegen in de morfologische structuur van de samenleving. Hoofdmoment daarbij is zijn benadering in triplo, vanuit drie invalshoeken: de betekenis van de culturele, sociale en morfologische structuur voor elkaar en de betrokkenheid van de persoon daarbij (x-as), de probleemstellende as (y-as) en de deel-geheel-verhouding (z-as). Als denkkader ter inventarisering, rangschikking en structurering van sociaal-ruimtelijke verschijnselen stelt hij voor het "Pecusomo-complex" (persoon, cultuur, sociale structuur en morfologisch

substraat), ten einde met behulp van dit interpretatie- c.q. classificatieschema het eigene van de onderdelen te verstaan vanuit de samenhang met het geheel.

Guffens verwijst daarbij ook naar *Nelissen*; laatstgenoemde geeft later in dit tijdschrift (januari 1976) een interessant verslag¹⁴⁾ van het in 1975 in Wenen gehouden eerste internationale seminar van de Internationale Vereniging voor Humane Ecologie. Aan zijn verslag voegt Nelissen een zelf ontwikkeld "Humaan-ecologisch tableau" toe waarin naar verschillende categorieën, aspecten en disciplines mens (individu en menselijke groep) en omgeving met hun typen relaties, alsmede beleid en ethiek in een samenhangend holistisch verband worden geplaatst.

Bescheiden tekent Nelissen aan dat zijn tableau slechts één van de vele denkbare schema's is en dat hij noch de pretentie heeft om volledig noch om alleenzigmakend te zijn. Niettemin: "urbanistique avant la lettre".

Wat is nu, ondanks onmiskenbare verschillen, het gemeenschappelijke in al deze voorbeelden?

Bij alle genoemde auteurs is herkenbaar het patroon van holistische verbandlegging tussen kennen en kunnen, theorie en praxis, reflexie en actie: de werkelijkheid op een bepaalde manier *opvatten* ten einde haar aldus (beter) te kunnen *aanvatten*. Allen zoeken systematisch naar algemene grondslagen, naar een wetenschappelijke werkelijkheidsvoorstelling, een integrerende werkelijkheidsconceptie: een bewust geconstrueerd geheel van opvattingen over de empirische werkelijkheid, over de relaties tussen de eenheden waaruit die werkelijkheid bestaat en over de methode waarmee die werkelijkheid onderzocht en gestuurd kan worden.

Vanuit hun discipline trachten de auteurs met hun conceptuele systemen door te stoten naar de interdiscipline of transdiscipline¹⁵⁾ die als universeel intermediair kan gaan fungeren tussen de talrijke terreinen der voortdurend in

beweging zijnde ruimtelijke deelwetenschappen. Ieder van de auteurs poogt met zijn denkconstructie op zijn wijze, maar met holistische pretentie, een "lege" (dat wil zeggen louter instrumentale) formalisatie, een schema te scheppen, een samenhangend begrip-pensarsenaal waarmee de wetenschap de empirische werkelijkheid zinvol kan inventariseren en classificeren, om daarmee die complexe werkelijkheid inzichtelijk en beheersbaar te maken. Het gaat hun om de constructie van een bij ruimtelijke actie en reflexie algemeen toepasbaar exploratiemedium, een "ontdekkingsmatrijs" met behulp waarvan essentiële knooppunten tussen het theoretisch netwerk van begrippen en logische relaties enerzijds, en empirische data anderzijds methodisch afleidbaar worden.

Alle auteurs poneren een – vanuit hun invalshoek veralgemeende – structurele denkconceptie die als semantisch bemiddelingsmodel voorwaarden schept voor de overbrugging van de kloof tussen empirie en theorie; kortom, een soort "generatieve grammatica" voor de ruimtelijke ordening.

Conceptierijkdom

De wetenschappelijke activiteiten van alle voren genoemde auteurs vertonen een duidelijke overeenkomst met de "philosophical engineering"¹⁶) die G. in zijn urbanistiek-concept onderneemt.

Allen, inclusief G., beogen ten dienste van theorie en praktijk der ruimtelijke ordening de schepping van een overkoepelend, holistisch denkkader als een samenhangend geheel van overwegingen en invloeden ter verklaring van sociaal-ruimtelijke verschijnselen.

Niet duidelijk is echter aan welke van de vele concepties, alle met even universele pretenties, de voorkeur gegeven moet worden en op welke gronden. G. bestempelt de "Konzeptlosigkeit als Ursach' aller Plagen"; tekort aan inzicht en diepgang bij het ruimtelijk handelen veroorzaakt ons steeds weer falen op het gebied van de ruimtelijke orde-

ning en de milieuzorg. Remedie – aldus G. – terugvallen op grondslagen en achtergronden in de vorm van een consistent, holistisch denkkader voor de ruimtelijke ordening.

Hoe juist dit laatste ook is, alleen al vorenstaande voorbeelden doen zien dat eerder sprake is van een teveel dan van een tekort aan planologische basisconcepties en dat we filosofisch-planologisch nog dieper zullen moeten graven om met recht te kunnen uitmaken welke conceptie dan wel combinatie van concepties, de meest universele waarde heeft en daarom in theorie en praktijk de voorkeur zou verdienen boven de andere.

In plaats van conclusies

Vorenstaande overpeinzingen en de daaruit voortvloeiende bedenkingen tegen het urbanistiek-concept doen niets af aan de waardering voor G.'s moedige en intrigerende poging om via een holistisch denkkader de broodnodige universaliteit in onze planologie (terug) te brengen. Zulk graafwerk is nuttig, alleen al omdat de ruimtelijke wetenschappen er nieuwe aanstoten door ontvangen en ondergaan.

De bedenkingen, inclusief equivalente voorbeelden van G.'s eigentijdse voorgangers in ruimtelijk holistisch denken, onderstrepen de reeds getrokken conclusie dat het urbanistiek-concept qua inhoud "niets bijzonders" is. Qua vorm (van verbandlegging) wellicht wel, maar het overtuigend bewijs daarvan zal inderdaad nog een "programma van jaren" vergen.

De hermeneutiek van de urbanistiek zal – in confrontatie met andere en eerdere, gelijkwaardige concepties – nog veel meer in- en uitleg omtrent grondslagen en achtergronden moeten geven alvorens de pretentie van de urbanistiek, namelijk Newtoniaanse wending in ruimtelijk denken en handelen te zijn, algemeen aanvaard kan en zal worden.

drs. R. Kok

Noten

- 1 F.L. Polak, *Prognostica*, Deventer 1968. Zie ook G.J.A. Lodder, *Ons vak stedenbouw* (interne B.N.S.-notitie augustus 1980).
- 2 J.Ph.L. Petri, *Een kwart eeuw contemporaine contemplatie in kroniekvorm*, tijdschrift *Stedenbouw en Volkshuisvesting* (verder te noemen T.S.V.) januari 1980. Petri heeft in zijn kronieken de universalist, naar ik meen, ook eens getypeerd als "poëtisch realist".
- 3 T.S.V. januari 1980, blz. 59.
- 4 Triade: groep van drie bijeenhorende personen of zaken (Van Dale).
- 5 Zie b.v. F. Heider, *The psychology of interpersonal relations*, Londen 1958.
- 6 Vergelijk Mefisto's waarschuwing tegen holistiek (1) en triaden (3): "Es war die Art zu allen Zeiten durch Drei und Eins, und Eins und Drei Irrtum statt Wahrheit zu verbreiten." Ontleend aan het diepzinnige "Hexen-Einmal-Eins" uit Goethe's "Faust", de laatste grote mythe waarin de mens zichzelf herkende.
- 7 T.S.V. oktober 1980, blz. 490.
- 8 Zie ook noot 6.
- 9 W.A. Wagenaar, *De beste stuurlui dempen de put*, Baarn, 1977.
- 10 Zie b.v. H. van Praag, *Informatie en energie, bouwstenen van een nieuw wereldbeeld*, Bussum 1970.
- 11 T.S.V. oktober 1980, blz. 493.
- 12 T.S.V. oktober 1980, blz. 489.
- 13 G.A. Hockveld e.a., *Geografische verkenningen, op zoek naar een geografisch wereldbeeld*, Bussum 1971.
- 14 N.J.M. Nelissen, *Humane ecologie: eenheidsworst of allegaartje?*, T.S.V. januari 1976.
- 15 Zie b.v. R. Foqué, *Ontwerpsystemen, een inleiding tot de ontwerptheorie*, Utrecht 1975.
- 16 Naar analogie van "social engineering" (Steigenga) en "piecemeal engineering" (Popper).

Op weg naar wonderplanologie?

In de kosmos van prof. Goudappel lijkt letterlijk alles te kloppen!): drie algemene eisen waaraan een nieuw stedenbouwkundig concept moet voldoen, drie karakteristieken van het concept, drie bijkomende eisen; bij elkaar drie maal drie! Zijn twee tegengestelde polen nooit in evenwicht? Dan komt het goed uit dat we in de ruimtelijke werkelijkheid drie elementaire structuren kunnen onderscheiden: een triade! De meest elementaire triade: de verhouding tussen territorium (= materie = receptief element), techniek (= energie = actief element) en de mens als het "evenwichtmakende of neutraliserende beginsel" daartussenin.

Mag het denken in triaden geen cliché worden? Dan komt het goed uit dat we de faktor Tijd nog een plaats moeten geven en de "vierpool" is geboren. $3 + 4 = 7$, het sterdiagram van de Urbanistiek heeft als grondtal het geluksgetal. De Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie mag wel gelukkigewent worden, dat het allemaal zó mooi blijkt te kloppen: drie hoofdelementen van het ruimtelijk handelen (planning, beleid en onderzoek), zeven beleidssectoren (zie Brasz' Inleiding tot de bestuurswetenschap), etc. etc.

Het diagram van de Urbanistiek, dat uiteraard ingewikkelder en genuanceerder is dan het voorafgaande suggereert, heeft niet de bedoeling om in de stedenbouwkundige praktijk in één klap alle elementen, invloeden en samenhangen te behandelen of zelfs te overzien. Het is in de eerste plaats bedoeld als een samenhangend geheel van overwegingen ter verklaring van een stedenbouwkundig verschijnsel (zie pag. 480). Daarin kan soms het éne dan weer het andere element zwaarder wegen; het zij nog eens benadrukt. Toch wordt het Urba-

nistiek-koncept in zijn geheel gekenmerkt door: evenwicht (zie boven), totaliteit (bollen!) en stabiliteit ("een anker in vaste bodem", pag. 489).

Ik kijk naar buiten en zie weer de troosteloze zandvlakte van het Amsterdamse Waterlooplein voor mij zoals hij er al jaren bij ligt: een klein stukje "kwaliteitsloze ruimtelijke voorraad" dat – ik ben er zeker van – ook Goudappel bij zijn bezoeken aan Amsterdam steeds weer pijnlijk zal treffen. De ruimtelijke situatie van onze grote steden is zoveel triester én chaotischer dan het gave Urbanistiek-model suggereert. Daar geen evenwicht, maar een wirwar van verval, misbruik (spekulatie!), kontrasterende belangen, woningnood. Van een totaliteitsvisie kan evenmin sprake zijn, in een situatie van versnipperde besluitvorming zoals we deze in onze grote steden (en elders) gewend zijn. En wat te denken van de stabiliteit van de ruimtelijke ordening? Is er in Amsterdam nog hoop op een stabiele stedenbouw, waar in de grootste raadsfractie niemand meer dan twee jaar raadservaring heeft?

Het zijn maar een paar verwijzingen, maar waarschijnlijk voldoende om de verbeelding op gang te brengen. In de Urbanistiek lijkt een hoge waarde toe te worden gekend aan evenwicht, totaliteit en stabiliteit, als kenmerken van de ruimtelijke ontwikkeling. Het zijn waarden die, in meerdere of mindere mate expliciet, op een lange traditie binnen de planologische theorie kunnen bogen. Maar: waar zien we ze nog om ons heen in de stedenbouwkundige problematiek van iedere dag?

Afgaande op de inhoud van zijn betoog kan ik mij twee tegenwerpingen van Goudappel voorstellen. In de eerste plaats zal hij (zie hierboven) de instru-

mentele functie van zijn model benadrukken. Laat het zo zijn dat de ruimtelijke ontwikkeling verre van integraal en evenwichtig is, de urbanistische visie schept juist de mogelijkheid om de totaliteit, het evenwicht etc. daarin weer te laten terugkeren via een gestructureerde manier van analyseren van de realiteit. Immers, de Urbanistiek zou ons in staat stellen "om volgens een bepaalde systematiek alle ter zake doende elementen aan de orde te stellen en met elkaar in verband te brengen" (pag. 488), het is een verklarenskader waarin bij wijze van spreken met opzet zaken als integraliteit, evenwicht en stabiliteit worden benadrukt omdat er in de praktijk zo vaak zorgeloos mee wordt omgesprongen. Hoewel een dergelijk argument, gesteld dat het inderdaad wordt aangevoerd, een onweerstaanbare schoonheid vertoont, heeft het ook zijn grenzen. De Urbanistiek wordt immers gepresenteerd als een *verklarend koncept* dat voorwaarden zou scheppen voor het zoeken van achtergronden en *wetmatigheden* in de stedenbouw (pag. 480). Doordat zo sterk het accent valt op zaken als totaliteit en evenwicht in de ruimtelijke werkelijkheid, wordt het verklarenskader a.h.w. "opgepoetst", beter gemaakt dan de te verklaren werkelijkheid. De vraag is hoever men daarmee kan gaan, eer de grondslag onder de verklarende functie van het geheel begint weg te spoelen. Of weer vertaald in concrete stedenbouwkundige termen: wat worden we in een stedenbouwkundig ontwerp- of uitvoeringsproces (waarin het praktisch per definitie wemelt van onevenwichtigheden, partiële oplossingen, partiële visies, korte-termijnbeleid en instabiliteit) wijzer van het hanteren van het Urbanistiek-koncept? Past de sleutel wel op het slot?

Ik heb het vermoeden dat Goudappel wel erg ver is gegaan in het verfijnen van zijn urbanistische Lipsseutel waar in de praktijk, zeker in de krisissituaties waarin de stedenbouw in toenemende mate verzeild is geraakt, een eenvoudige looper misschien beter van pas zou ko-

men. Meer dan een vermoeden kan daar op dit moment niet van gemaakt worden. Het is echter wel een aspect dat in de toekomstige urbanistische literatuur meer aandacht zou behoren te krijgen, omdat de praktische relevantie van het concept er mee in het geding komt.

Ik kan mij van de zijde van Goudappel nog een andere tegenwerping voorstellen: het Urbanistiek-koncept is niet alleen (of niet in de eerste plaats?) bedoeld als een verklaringskader maar (ook) als een oproep, een program om ons met zijn allen los te maken uit de hele mentaliteit van partiële, pragmatische, modieuze, partijpolitieke planologie die de laatste jaren de overhand heeft gekregen. Gronden om deze tegenwerping te verwachten ontleen ik aan de slotparagraaf van het artikel ("Waarom?") en aan andere recente uitspraken van de schrijver, o.a. op het Eindhovense jubileumkongres. Waarom Urbanistiek? Omdat het eigenlijk veel méér is dan een denkkader, een concept. Het is: "een manier van *kijken en benaderen* met een nadruk op het holistisch karakter . . . , een *methode* . . . , een *houding*, met als centraal moment de "urbane" mens in zijn voortschrijdende ontwikkeling binnen het geheel van grensstellende wetten van de natuurlijke en de kosmische orde, een *programma* voor nog vele jaren werk" (pag. 489).

Om met het laatste te beginnen: gezien de aard van mijn voorgaande opmerkingen kan ik Goudappel hierin geen ongelijk meer geven, maar misschien leg ik die opmerking nu anders uit dan hij is bedoeld. De bedoeling is kennelijk dat de urbanistische boodschap onze harten en zielen doordringt en ons verstand verlicht om in de stedenbouw een verandering "van binnenuit" te bewerkstelligen. Een nieuwe houding is vereist die niet alleen tot gavere stedenbouwkundige oplossingen, maar ook tot gavere probleemstellingen en probleembenaderingen leidt.

Van mijn kant kan ik Goudappel nu weer steunen waar het zijn pleidooi be-

treft voor een betere structurering van de stedenbouwkundige vraagstelling; een betere probleemstructurering is en blijft voorlopig één van de centrale taken waarvoor het vak staat. Het is alleen de vraag of het op deze manier moet en kan. Het urbanistische *programma* (ter onderscheiding van het urbanistische verklaringsmodel, zie boven) staat in een respectabele traditie van beleidsinhoudelijke planologie, waarin men zich altijd heeft verzet tegen een exclusieve koppeling van het vak aan de beleidspraktijk. Of, in Goudappels eigen woorden, tegen de dreiging "de ruimtelijke vraagstukken gereduceerd te zien tot besluitvormingsprocessen, rekenmodellen en strategische keuzen" (pag. 489). Ik heb door mijn kritiek op de Urbanistiek als *verklaringskader*, hierboven, misschien ten onrechte de indruk gewekt ook in die door prof. Goudappel zo gewraakte hoek thuis te horen. Daarom is het goed de waarde van de Urbanistiek als oproep, als disciplinair program nog eens te benadrukken.

De gaafheid, het holisme, de glans van stabiliteit die het Urbanistiek-koncept zo overvloedig vertoont kunnen en moeten in het vak een belangrijke functie vervullen, met name in die gevallen waarin planologen en stedenbouwkundigen zich te ver hebben gewaagd in besluitvormingskaders en dreigen er voorgoed in te blijven haken. In die gevallen ligt het Urbanistiek-koncept klaar als een bewustmaker van de kritische, afstandelijke en holistische functie van het vak. Daaraan bestaat grote behoefte.

Vandaar is het echter nog een grote stap naar het dagelijkse handwerk van probleemstructurering en probleemanalyse. Eenmaal door Goudappel opgewekt om niet al te slaafs beleidsgericht tewerk te gaan zal de volgende vraag van de vakbeoefenaar zijn hoe hij nu precies een stedenbouwkundige probleemstelling moet afleiden en aanpakken. Die zeer praktische en zakelijke vraag wordt in het Urbanistiek-artikel

niet beantwoord. Er mogen intussen geen wonderen verwacht worden, zeker niet in de ruimtelijke ordening. Voor het dagelijkse handwerk van de probleemanalyse lijkt een goed verklaringskader onmisbaar, maar dan één dat aansluit bij de onevenwichtigheid, ónvolledigheid en instabiliteit die als essentiële eigenschappen van de huidige ruimtelijke ontwikkeling kunnen worden aangemerkt.

De bijdrage van Van Hoogstraten aan het Urbanistiek-nummer van Stedenbouw en Volkshuisvesting²) bevat uitstekende, zij het enigszins kryptisch gebrachte aanzetten voor zo'n verklaringskader. Ook al suggereert Van Hoogstraten het tegendeel, mijn opvatting is dat hij een veelbelovend perspectief heeft geopend. Trouwens, aanzetten zijn eveneens te vinden in een eerdere bijdrage van Goudappel aan Stedenbouw en Volkshuisvesting³), waarin terecht bijv. de aandacht wordt gevraagd voor de negatieve gevolgen voor ons ruimtegebruik van het huidige maatschappelijke bestel, met alle daarbij behorende houdingen, mentaliteiten en gedragingen. Het is als een zegen te beschouwen dat in dit artikel het Urbanistiek-koncept (om overigens niet geheel verklaarbare redenen) geheel afwezig is, zodat het de schrijver niet voor de voeten kan lopen bij zijn zeer ter zake opgezette analyse van één van de centrale stedenbouwkundige vraagstukken van de komende jaren.

De tijd van de "grand theories" in de sociologie is lang voorbij. Is Goudappels concept een nakomertje? Ik geloof het niet; het is ook in tegenspraak met zijn inleiding, waarin gesproken wordt over een sfeer van onzekerheid en crisis. Gaat het te ver het Urbanistiek-koncept te karakteriseren als het produkt van een kritisch en onzeker intellectueel? Met name de technisch geschoolde en technisch ervaren planologen hebben een zwaar decennium achter de rug, waarin zij zich vaak op zeer bedreven wijze vertrouwd hebben gemaakt met

het maatschappelijk kader en de maatschappelijke relevantie van hun werk.

Verklaart dit niet tenminste voor een deel hun zo hardnekkige drang naar ordening en systematiek, een drang die zich bij Goudappel manifesteert in bolvormige, bij zijn Eindhovense collega Veenstra wonderlijk genoeg in rechthoekige structuren⁴? In de vorm waarin ze ons nu zijn gepresenteerd lijken het

mij inderdaad voornamelijk "persoonlijke denkkaders". Planologische wonderen mogen er niet van worden verwacht.

dr. H. van der Cammen

Noten

1
H.M. Goudappel, "Urbanistiek", *Stedebouw en Volkshuisvesting* 61 (1980), pag. 479-490.

2
P. van Hoogstraten, "Kanttekeningen bij het urbanistiekconcept", *Stedebouw en Volkshuisvesting* 61 (1980), 493-498.

3
H.M. Goudappel, "Ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit", *Stedebouw en Volkshuisvesting* 61(1980), 241-251.

4
J. Veenstra, *Aanvaarden van persoonlijke denkkaders voor sociaal-ruimtelijk overheidsbeleid*, Eindhoven 1980 (oratie Eindhoven).

De glazen bol van de urbanistiek

Wie geen duidelijk doel meer heeft om naar te streven en aan zich zelf twijfelt kon vroeger naar de waarzegster maar raadpleegt tegenwoordig liever de I Ching of astroloog en vlucht veelal weg in Zen of Baghwan.

Wie een wetenschapsvak heeft gekozen dat ontstond in de tijd van het Pampusplan, Bijlmermeer en Hoog-Catharijne, zoals dat met de urbanistiek het geval is, pakt de zaken na de zeventiger jaren van inspraak en truttigheid in het kader van de algehele maatschappelijke verwarring en desoriëntatie nog wat esoterischer aan. Hij neme een handjevol triades, uiteraard van archetypische aard, vult ze met begrippen als "de

mens", "territorium" en "techniek", voegt er wat vierpolen en zeshoeken aan toe, ja zelfs de onvermijdelijke cirkels en bolvormen, vult die eveneens met kretten als "superstructuur" of "ideostructuur", husselt wat, verdeelt daarna de z.i. "veelbetekenende begrippen" in twee of meer niveo's en constateert vervolgens "dat de gehanteerde begrippen op een verrassende manier een plaats hebben gekregen".

Na een wetenschap "waarbij het accent diende te vallen op rationele, functionele en technische aspecten van het bouwen", blijkt kennelijk aan het begin van de jaren tachtig alleen een sprong in de duistere kosmos nog mogelijk. In die richting zoekt Goudappel, zo lijkt het, wanneer hij een soort "periodiek systeem" voor alles wat er op deze aardkloot voorkomt meent te moeten ontwerpen als een nieuw konsept waarop het onderwijs aan de afdeling Bouwkunde van de T.H.-Eindhoven kan worden geënt. Symbolen, archetypen, de goddelijke drieëenheid, het bestaan, de mens en de kosmische orde, geven aan dat we terug moeten naar de tijd dat geloof en wetenschap nog ondeelbaar leken.

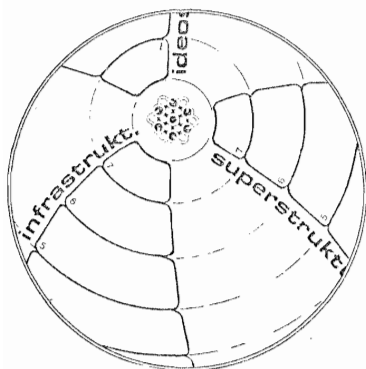
Uitgangspunt daarbij is volgens

Goudappel de konstatering dat de "Konzeptlosigkeit" van het ruimtelijk handelen de belangrijkste reden is dat we op het gebied van de ruimtelijke ontwikkeling en milieuzorg steeds weer falen, "juist in een situatie waarin niet meer teruggevallen kan worden op gevestigde meningen (paradigma's) en routineachtige procedures".

En dat betekent dan, dat we in een herbezinning op onze planningsproblemen volgens Goudappel weer terug moeten naar de wortels van die problemen.

Wat die actuele problemen echter zijn wordt niet vermeld omdat in dit artikel verwacht wordt dat die voor de lezer vertrouwd zijn. Een duidelijk beeld van de relatie tussen de actuele planologische problemen en het "konsept" wordt dan ook niet gegeven. Men moet maar geloven dat het op maatschappelijk relevante problemen is gebaseerd.

Geloven moet men ook dat het konsept uitzicht geeft op concrete beleidsvoornemens. Twijfelachtig wordt dat echter wel wanneer daarbij, analoog aan een 16e-eeuwse natuurwetenschappelijke wijze van denken, vrijwel alles in geometrische en stereometrische vormen met elkaar in verband wordt gebracht. Doorgaans worden modellen als deze immers geconstrueerd om de complexe inoelbare werkelijkheid te reduceren tot enkele aspecten opdat op die manier meer zicht ontstaat op de relaties tussen die aspecten. Wie een model dan ook zodanig uitbreidt dat vrijwel

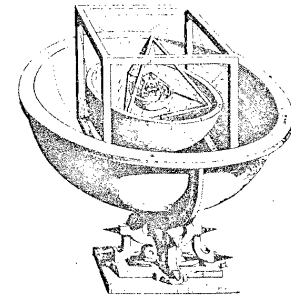
alles in het model wordt ondergebracht, dwingt zichzelf zeer algemene en daardoor betekenissenloze termen te gebruiken die het de lezer onmogelijk maken zich een concrete voorstelling van zaken te scheppen.

Ook Goudappel valt in deze, zelfgegraven, kuil. Begint hij met de opbouw van een uit de lucht gegrepen concept, dan komt hij er aan het einde zelf ook niet meer uit en constateert dat het beoogde concept waarvan hij de reikwijdte uitvoerig had aangegeven tevens een manier van kijken en benaderen, een methode, een houding en een programma is geworden. Dat alles met de bedoeling de dolende planoloog/stedebouwkundige weer van een nieuwe visie te voorzien. Hij wijst daarbij naar de betekenis die mensen als De Casseres, Geddes, Van Lohuizen en Van Eesteren voor de ruimtelijke planning hebben gehad, maar vergeet dat juist zij het waren die uitgingen van duidelijke aanwijsbare sociaal-ruimtelijke, maat-

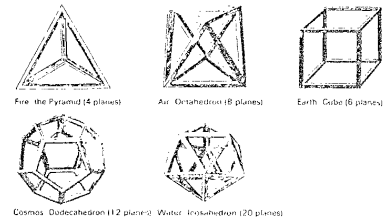
schappelijk relevante problemen. Zij leverden daarbij geen concepten maar recepten voor een andere aanpak. En in die beperking school juist de kracht van hun ideeën. Hun filosofie werd gekoppeld aan concrete voorstellen.

Koncepten waar Goudappel op doelt en naar toe wil ontstaan echter niet achter het bureau in de studeerkamer of achter de tekentafel, maar door bezetting, protest, daadwerkelijke acties van onderaf, feitelijke energieschaarste, feitelijke andere samenlevingsverbanden, feitelijke andere productieverhoudingen, feitelijke openbaarheid van bestuur en bestuurlijke decentralisatie, feitelijke zeggenschap door de betrokkenen over hun woningen en woonomgeving.

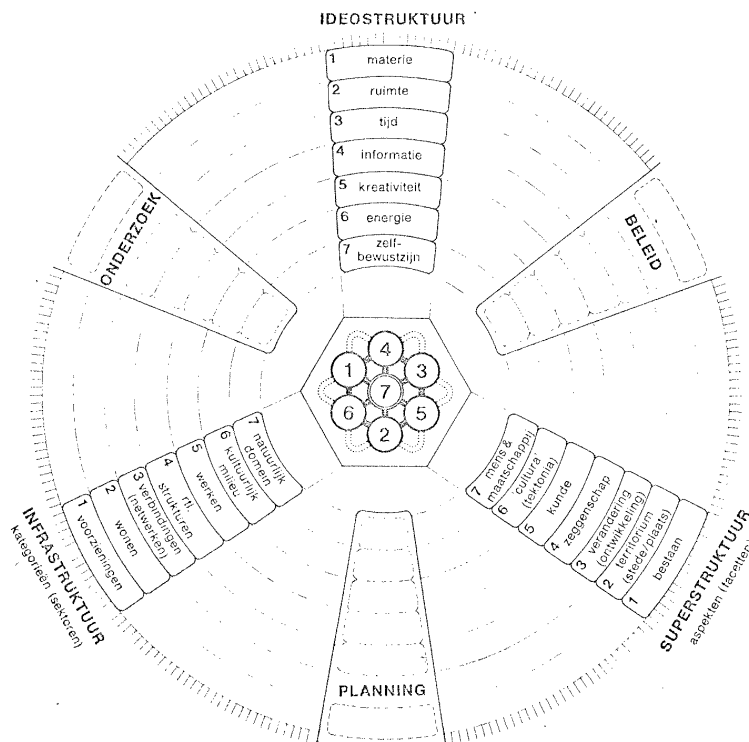
Dát zijn de ontwikkelingen waar de planoloog en ruimtelijke vormgever op moet inspringen en met aanmerkelijk meer durf en fantasie dan in de achter ons liggende zeventiger jaren het geval was. Alleen zó kan hij beantwoorden aan de vraag naar meer duidelijkheid en

The Platonic solids composing the universe, after Johann Kepler (1571-1630)

The five Platonic solids, drawn by Leonardo da Vinci, in Luca Paciolo's Divina Proportione, Venice, 1509.

zekerheid: duidelijke recepten leveren waarin we weer wél kunnen geloven.

Goudappel heeft m.i. volkomen gelijk als zijn doelstelling is deze duidelijkheid weer nieuw leven in te blazen. Hij heeft, dacht ik, ook volkomen gelijk als hij bij dit streven wijst op de huidige gevaren "van een studentengeneratie in opleiding die dreigt de ruimtelijke vraagstukken gereduceerd te zien tot besluitvormingsprocedures, onderhandelingskaders, rekenmodellen en strategische keuzen".

Een aanpak zoals Goudappel die via zijn concept hoopt te bereiken lijkt mij echter in het vooruitzicht van "nog tien jaar bezuinigen", stopgezette stadsvernieuwing en b.v. een incengestorte woningmarkt niet de juiste.

Ik wil best geloven waar ik niet begrijp, als het mij geoffreerde geloof maar een oplossing aangeeft voor de problemen die ik ervaar.

Juist daarom zal Goudappel mijn goeroe nooit worden.

ir. J.B. Riggers

Urbanistiek als spel en als instrument

---

een weerwoord op gewaardeerde kritiek

Het is verheugend als een artikel aanleiding lijkt te zijn voor serieuze reacties. Voor het feit dat drie collega's de moeite namen om zo'n reactie te schrijven op mijn "Urbanistiek" (T.S.V., okt. 1980) ben ik hen dan ook erg erkentelijk. Dat de lof en bijval van Kok en Van der Cammen mij op enkele plaatsen wat overweldigt, hoop ik toch om te zetten in enige bescheidenheid. Dat de redactie mij in de gelegenheid stelt in artikelvorm te reageren stel ik op hoge prijs. Ik wil vermijden dat het een verkapt vervolgartikel wordt, hoewel de uitdaging daartoe wel aanwezig is. Ik hoop later echter met afgeronde vervolgpublikaties te komen.

Het leek mij juist om het weerwoord als het ware in kroniekvorm op te bouwen in plaats van het iedere opponent puntsgewijs beantwoorden. Er zijn voldoende gemeenschappelijke discussiepunten. Door korte recapitulatie van deze discussiepunten kan dit weerwoord m.i. als een zelfstandig artikel worden gelezen, ook door hen die het voorgaande (nog) niet hebben gelezen. In het geheel heb ik nog enkele reacties verwerkt die ik kreeg in de vorm van mondelinge opmerkingen of van aantekeningen. Een aantal indringende gesprekken met prof. C. van Eesteren, in een zeer persoonlijke en positieve sfeer, wil ik in dit verband ook met dank vermelden.

In het artikel "Urbanistiek" heb ik beoogd de neerslag en de verantwoording te geven van een jarenlang zoeken naar een structuur waarin je zowel het *denken* over vraagstukken van ruimtelijke

planning en beleidsvorming kunt plaatsen als het *werken* daarmee (handelingskader). Afgezien van het feit dat ik dit als een opdracht beschouwde die verbonden was aan mijn benoeming als docent aan de T.H. Eindhoven (1970) was het ook een eigen behoefte die gegroeid was in een vijftien jaren advieswerk als raadgevend ingenieur. Het verwijt van Riggers, dat het urbanistische concept gegroeid is in de studeerkamer is dan ook ten onrechte, hoewel ik niet wil ontkennen, dat ik voor het opschrijven enz. een rustig plaatsje aan een bureau heb gezocht.

Nu zijn er een aantal activiteiten die bij medemens grote irritatie opwekt. De drie belangrijkste zijn m.i. het willen bieden van een "systeem" of een structuur, het weergeven van zoiets in geometrische vormen als driehoeken, kubussen of bollen, en als klap op de vuurpijl nog het inpassen van een stuk vakgebied in zo'n geheel. Wie echter alledrie tegelijk uithaalt, nadert natuurlijk wel heel dicht de grenzen, waar er sprake is van een doodzonde. Immers die pretenties zijn een rechtstreekse aanval op het eigen, soms nog wat zwakke (vak-)wereldbeeld of op het geheel ontbreken daarvan...

Riggers roept ons aan het slot van zijn reactie dan ook met schorre stem toe: *Goudappel zal mijn goeroe niet zijn!* Da's jammer voor Riggers, want ik krijg inderdaad het gevoel bij het lezen van zijn stuk dat hij op zoek is naar een nieuwe goeroe. Hoezeer hij het jargon van de kennelijk tanende religie van een voorafgaande goeroe nog gebruikt. Nu moet ik echter wel stellen dat het urba-

nistische artikel op geen enkele wijze tot de opgemerkte wanhoopskreet uitnodigt. Ik heb zelfs geen enkele behoefte om goeroe van wie of wat dan ook te zijn en ik zou het ook persé niet willen. Navraag bij mensen die beter dan ik op de hoogte zijn met het goeroe-wezen hebben mij trouwens verzekerd dat het in die kringen gebruikelijk is dat de leraar uitsprekt of hij een leerling wil, maar niet andersom!

Maar de vrees voor de structuren en de matematische vormen en de meewarigheid dat je nou wéér met zoiets op komt dagen, is toch wel bij ieder van de opposanten aanwezig.

Riggers illustreert dit nog eens met enkele fraaie afbeeldingen, afkomstig van Plato en Kepler, en suggereert dat dit "dus" al eeuwenlang tevergeefs wordt geprobeerd. Kok wijst op een indrukwekkende reeks van theoriebouwers, zelfs in de laatste tien jaargangen van dit tijdschrift. Wat hoor je nog verder van ze?, hoor je hem vragen. Niets.

Beste mensen, zou ik willen zeggen, laten we dit alles nu toch een beetje relativeren. Van alle kastanjes die jaar in jaar uit van de boom voor m'n deur vallen worden er misschien twee of drie zelf ook weer boom en da's net genoeg. Van alle kunstuitingen, van schilderij tot beeldhouwwerk en van literair werk tot muziekstuk, die alle met elkaar de geest van de tijd uitdrukken zullen er enkele zijn die dit ook mogen overdragen naar volgende generaties. Maar ieder heeft gewerkt alsof vaststond dat die

taak aan dát stuk was toegedeeld. Want het is noodzakelijk dát alles telkens opnieuw wordt gedaan. Om met Elias Canetti (Aufzeichnungen 1949-1960) te spreken: "... und ist nicht alles besser, was schon da ist? Mach dir nichts daraus, alles musz wieder gedacht werden."

Dit is de aanloop voor een uitspraak die opnieuw misverstand kan oproepen. Ik wil de urbanistiek vooral zien als een *spel*. Een spel waarmee we als mensen hebben geleerd ons te kunnen plaatsen tegenover de werkelijkheid, die veelal te kompleks is om hem rechtstreeks aan te kunnen. De wiskundige J.L. Synge zegt ergens: "In submitting to your consideration the idea that the human mind is at its best when playing, I am myself playing, and that makes me feel that what I am saying may have in it an element of truth" (geciteerd in J.L. Locker, *De Werelden van Escher*, Amsterdam 1971).

Een spel kent een vaste structuur, de *spelregels* en het speelbord of veld. Dat staat in het "boekje". Maar er zijn ook *speelregels*: datgene waarmee de speler vrij en creatief kan omspringen en waarover hij met anderen kan bekechten van 3-2 combinaties en buitenspelvallen tot aan Siciliaanse openingen, tactieken en strategieën. Deze vergelijking is minder gezocht dan het misschien lijkt. Een vrij directe aanleiding tot het gaan zoeken van structuren in het ruimtelijk handelen was mijn belangstelling zo in 1968-'69 voor het ontwerpen van spelen en simulaties, die de steeds complexer wordende ruimtelijke ordening aan zowel vakman en bestuurder als aan de leek inzichtelijk konden maken. Het was de tijd van de eerste roep om inspraak. Het feit dat het opstellen van een verantwoorde en realistische structuur voor zo'n spel/simulatie zo moeilijk was, vormde de aanleiding om verder te gaan. Dit met voorbijgaan van de rage die toen opstak om vele vormen van gekomputeriseerde ruimtelijke ordeningsspele voor duur geld aan te kopen in het buitenland en deze

vervolgens "op de markt" te gooien, als de uitvinding van de eeuw. Dat is allemaal al verleden tijd. Zoals alles, dat steeds maar uit zijn verband wordt gerukt om snel tot konsumptiegoed te worden gemaakt. Maar de kern van het probleem bleef bestaan voor de mensen die er wat meer tijd en aandacht aan wilden geven.

Als urbanistiek een werkbare spelstructuur biedt, waarin onderwijs, onderzoek en praktijk ruimte vinden om een eigen creatieve ruimte in te vullen, dan is er iets tot stand gebracht dat zinvol is.

Natuurlijk moet er dan ampel gelegenheid zijn om die structuur en het verloop van ieder spel ter discussie te stellen. En de reacties op het artikel geven daartoe een vroegevolle aanleiding. Daarover straks.

Begrip

Tegen deze achtergrond is m.i. de vrees van Van der Cammen, dat er nu reeksen artikelen gaan verschijnen waarin te pas en te onpas de urbanistiek van stal gehaald wordt, ongegrond. Mijn artikel over de ruimtelijke problematiek (TSV mei 1980), dat hij lovend vermeldt (met dank!) is een uitvloeisel van het werken aan en met de urbanistische beginselen. Maar dat hoeft echt niet altijd erbij te worden geslept. Hetzelfde geldt voor een nogal uitvoerige tekst van een voordracht die ik medio 1980 hield voor rijks- en provinciale planologen over de ruimtelijke planning in de onzekerheid van de tachtiger jaren. Deze verschijnt deze dagen in de zwart-wit-reeks van de Rijksplanologische Dienst. Alleen een slotparagraaf noemt het begrip urbanistiek zijdelings. Ik vermeld deze publikatie mede omdat ik er toch naar moet verwijzen als uitvoerige achtergrondinformatie over mijn huidige visie op de ruimtelijke planning en beleidsvorming.

Kok betreurt het dat ik zulke verwij-

zingen heb opgenomen, zonder in m'n artikel duidelijk te maken waar het om ging, maar dat kan niet anders.

Raggers tenslotte (wat dit betreft) verwijt mij het bieden van een nogal zweverige geloofszaak, maar ondersteunt mijn verwijzing naar Geddes, Van Lohuizen en Van Eesteren. Maar, zegt Raggers, die leverden tenminste *recepten* en men wist wat men daarmee kon doen. Ik dacht dat we de drie genoemden geen groter onrecht kunnen aandoen dan te zeggen dat ze *recepten* leverden, want alle drie waren ze daar nu juist wars van.

Het Waterloo (plein) van Van der Cammen?

Nu we toch in kroniekvorm schrijven, de geliefde (en gewaardeerde!) schrijftant van Van der Cammen, is er de gelegenheid om ons met grote zorg over een uitlating uit zijn reactie te buigen. Het troosteloze uitzicht vanuit zijn raam, gelukkig alleen maar van zijn werkvertrek, blijkt zijn beeld van de ruimtelijke ordening in Nederland te bepalen: triest, chaoties, wirwar van verval, misbruik (spekulatie!), woningnood. Daar zou de urbanistiek geen rekening mee houden. Maar Hans!, is het niet beter dat je een andere kamer vraagt, een die bijvoorbeeld uitkijkt op de net gegraven gracht achter het Mau-poleum. Dat lijkt mij ook op den duur beter, want als ik zie wat men op die troosteloze vlakte gaat bouwen, dan vrees ik het ergste voor de gevolgen van je toekomstige publikaties! Als invloedrijk planologies denker heb je hier een verantwoordelijkheid!

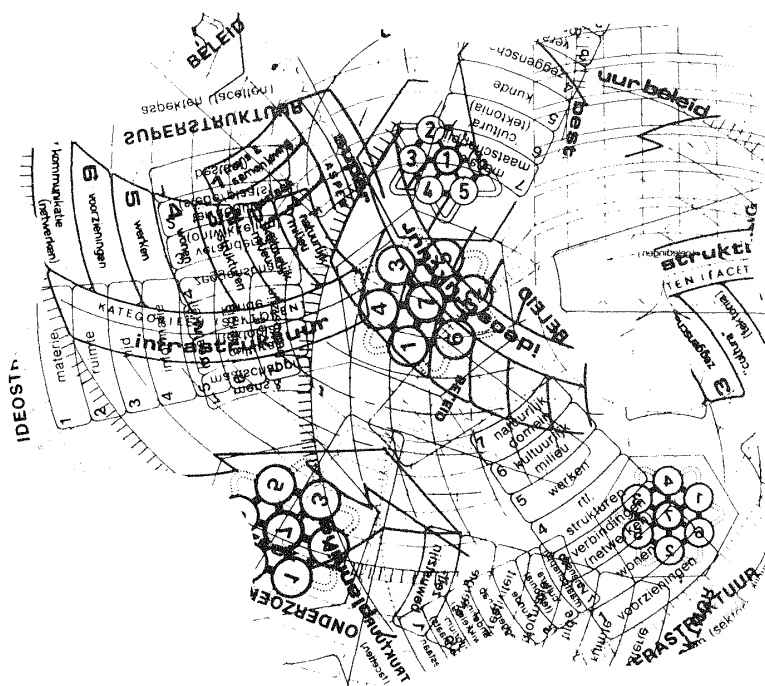
Maar dit even terzijde. Ik moet helaas nog eens naar mijn RPD-voordracht verwijzen, want daarin heb ik betoogd dat de kenmerken van de verschijnselen waarmee (ruimtelijke) planning zich bezighoudt, zijn: voortdurende verandering, onevenwichtigheid, instabiliteit, onzekerheid, uiteenvallende structuren (dissipative structures). Sterker: het worden de karakteristieken van het leven genoemd en nagegaan wordt hoe we

die in onze planning en beleidsvorming tot uitdrukking moeten brengen! Die beschouwingen zijn uitwerkingen van het urbanistische beginsel en als ik de indruk heb gewekt dat de urbanistiek stabiliteit, evenwicht en orde predikt, dan moet ik dit hier rechtzetten. Mijn stelling is zelfs dat onze huidige planning in wezen entropiebevorderend (afbraak, verstarrend) is. Zie dan ook het Waterlooplein, dat de urbanistiek niet oplost, maar wel inzichtelijk maakt. En dat geldt ook voor de verdere, nogal pessimistische visie van Van der Cammen, die ik overigens wel deel.

Het instrumentele van de urbanistiek wil ik in een volgend punt aan de orde stellen, maar hier kan al worden gezegd, dat die instrumentfunctie niet in het teken staat van een onmogelijke evenwichtigheid, stabiliteit, etc. Wel leert mij bijvoorbeeld een beschouwing over de faktor TIJD, die ook een plaatsje heeft in het urbanistiek koncept dat het zelfs enkele decennia braakliggen van een stuk stad, op zich nog niet zo'n probleem hoeft te zijn. Het gaat er maar om waaróm het braak ligt!

Mag het er met die urbanistiek dus niet zo gladjes uitzien, de opmerkingen van Van der Cammen geven mij toch wel aanleiding tot een serieus bedoelde wervervraag.

Hoe denk jij, Hans, dat het zit met de veronderstellingen in het totaal van de bij de Nederlandse ruimtelijke planning en beleidsvoorbereiding gehanteerde algoritmen, rekenprogramma's, besluitvormingsnetwerken. Ik meen te weten dat daar evenwicht, efficiency, kortste paden en "least effort" troef zijn. Daar zijn de Kepler'se veelvlakken nog niets bij! Daarop wordt vandaag de dag in overheidsdiensten en in commerciële programma's een groot deel van het werk in de Nederlandse ruimtelijke ordening gebaseerd! Programma's met inhoud waar niemand naar taalt. De computer geeft immers het antwoord? Vereenvoudigde structuren die nauwelijks meer van doen hebben met de zoge-

We weten drommels goed dat de "werkelijkheid" er (ongeveer) uitziet als op dit plaatje. Maar het is toch niet zo gek om de legpuzzel af en toe eens wat geordend te bekijken, al is het maar als "spel"

naamde werkelijkheid waarvoor dan nog gepland moet worden. Een werkelijkheid die in "werkelijkheid" meerdimensionaal van karakter is. Ik denk dat we door het zeer pijnlijke proces heen moeten van het doorprikken van die zeepbellen. En daar kan naar mijn overtuiging de urbanistiek bij helpen, op z'n minst om het nog speels te houden.

Woordenspel

Het gebruik van een "vreemd" woord als urbanistiek blijkt maar steeds achterdocht en een beetje meewarigheid op te roepen. Prof. C. van Eesteren erkende tijdens zijn openingstoespraak van onze jubileumtentoonstelling aan de T.H. Eindhoven (14 november 1980) dat zijn aanvankelijk grote skepsis toch was geweken en hij dikteerde ter plekke de omschrijving "leer en methode voor de

planning en inrichting van de omgeving voor de verstedelijkende mens". (Zulks naar analogie van de omschrijving van het begrip statistisch in Van Dale's woordenboek.) Ik heb daar niet zo'n moeite mee, al blijf ik wat huiverig voor de pretenties van een leer en een methode. Laten we het voorshands maar houden op een "voorlopige veronderstelling" (= hypothese). De Newtoniaanse wending, die Kok als pretentie meent te ontdekken is er echt niet. Trouwens zoiets kan alleen door een nageslacht beoordeeld worden.

Van Eesteren acht de waarde van de urbanistiek dat het een *instrument* kan zijn "om een zintuig te ontwikkelen voor het aanvoelen van dingen die nog niet zo duidelijk zijn" (in die ruimtelijke problematiek). Van Eesteren stelde nadrukkelijk dat er voor de *stede* (d.i. "voor alles wat leeft en waar de mens niet centraal hoeft te staan") en voor de *stedebouw* een eigen invalshoek en

werkdomein is en blijft. Waarmee ik graag akkoord ga (zie mijn artikel "50 jaar Planologie" is dit tijdschrift van januari 1980). Kok's opmerking dat je dan ook zou moeten gaan spreken over ruralistiek is door Goedman in zijn proefschrift ("Op weg naar een maatschappelijke planologie en planning") uitvoerig bekomentariseerd. De Brabantse schrijver Vincent Cleerdin sprak in 1938 over "de urbanistiek en de paganistiek van de middeleeuwse mens".

Hoe het instrument nu precies moet heten is niet zo interessant. Kok zegt met veel gevoel voor humor, waarom noemen we het niet Orbanistiek, ongetwijfeld nog onder de indruk van de pauselijke zegen Urbi et Orbi. Ach, 't kan best. Maar moet het? Moeten de buitenlandse instellingen, zoals het Deutsche Institut für Urbanistik (DIFU) of moeten andere talen, die het begrip urbanistica e.d. kennen, op goed Nederlandse "vinger"-wijzing de zaak maar weer eens omgooien? Even afwachten maar. Zaken kunnen snel veranderen, da's waar, maar ik verwacht toch niet snel een pauselijke zegen "urbanistica et orbinistica". Hoewel: uit het raam van mijn (slaap-)kamer kijk ik op de Bossche Sint Jan; als Hans van der Cammen nu eens een poosje voor dat raam kwam zitten!

Urbanistiek als instrument

Naast het spelelement zou ik nog wel een aksent willen leggen op die betekenis van de urbanistiek als een *instrument* (ook dáár kun je op spelen!). Als ik het maar even bij de muziek houd, dan kennen we daar verschillende eenvoudige, "evenwichtige", "stabiele", en toch beperkte instrumenten, die met enkele snaren of gaatjes een bijna oneindige reeks van mogelijkheden, variaties, stemmingen e.d. mogelijk maken. Ieder instrument heeft zijn eigen mogelijkheden, zijn karakter, kleur, e.d. Zo is het met de spelvormen waar we eerder op

doelden ook; de een houdt van voetbal, de ander van waterpolo. Ieder drukt zichzelf in zijn omgeving uit door zijn voorkeuren en door zijn "spel" (in diverse betekenissen).

Wat de ruimtelijke organisatie nu mist is juist deze doordachte mogelijkheid tot instrumentatie. De paar vrijblijvende woorden die af en toe in de richting van het bestuurlijke instrumentarium worden gericht zijn daarvoor niet voldoende. Hoezeer ook naar die kant een goed stemmende instrumentatie nodig is! De urbanistiek biedt één bepaald type instrument, en de snaren ervan zijn in de schema's opgespannen. Willen we de ruimtelijke organisatie als een symfonie ten gehore gaan brengen zullen er nog verschillende instrumenten bij moeten. Maar... ieder instrument is gebouwd op grond van dezelfde wetmatigheid van klank, trilling, tijd en zeven (sorry!) stamtonen.

Dat Kok zo'n veelheid aan konsepties konstateert is juist, maar waarschijnlijk ook nodig. Het gaat niet om een keuze, maar om een afstemming. Ieder instrument moet zich maar bewijzen. Het belangrijkste is dat er goede bespelers zijn!

De grote 3 en de gelukkige 7?

Ja, en dan zijn er de opmerkingen over het hanteren van de mooie ronde getallen waardoor alles zo gaaf en kloppend als een bus lijkt.

Van der Cammen maakt er wat leuke grapjes over, Kok stelt serieuze vragen en Raggars is weer (of nog steeds) geïrriteerd. Ik zit er maar mee, want ook nu heb ik weer te maken met *drie(!)* reacties die het hele gamma tussen lachen en huilen bestrijken! Ik kan als zwakgebod niet veel anders zeggen dan dat ik steeds de ervaring heb, dat de dingen om me heen zich steeds blijken voor te doen in vrij overzichtelijke getalsverhoudingen. Voordrachten, artikelen, kolleges; ze blijken meestal overzichtelijk te kunnen

worden door drie- en zeven-delingen. Iedere predikant of retorika-leerling schijnt te leren dat je je betoog in drie punten moet opbouwen; in Taylor's klassieke organisatieleer is er sprake van de "span of control": een mens overziet niet meer dan zeven (eenvoudige) handelingen, keuzen, groepsleden e.d. Bij grotere aantallen is er een geleiding of onderverdeling nodig. Ik ben door de eigen ervaring "dat-'t-nu-eenmaal-zo-is" natuurlijk wel aan het naspeuren gegaan hoe dat zit met die drieën, viereën en zevens. De hoeveelheid literatuur daarover is onuitputtelijk en varieert van eksakte wetenschap tot onbegrijpelijke okkulterie. Eén verklaring ben ik tot op heden nog niet tegengekomen en die is voor mij de meest bevredigende: het is onze eigen hersenstructuur (3-voudig) en onze totale lichaamsopbouw (7) die ons op onze omgeving doet reageren in zulke (getals-) verhoudingen.

Maar alle andere getallen hebben tiii eraard ook hun betekenis. Wat dat betreft ben ik zeer geporteerd van het onderzoek dat in de jaren '60 is gedaan door de Engelsman J. G. Bennett en zijn staf naar de fundamentele structuren van systemen. Zij hebben de specifieke eigenschappen van een-, twee-, drie-, vierterm, enz. systemen onderzocht tot aan het twaalfvoudige. Dit heeft aanleiding gegeven tot een tak van de systeemleer (aangeduid als systematics) die m.i. in de toekomst een belangrijke rol zal gaan spelen.

Uit dit onderzoek blijkt dat het drievoudige systeem (triade) de kleinste eenheid is waarbinnen activiteit, dynamiek, en dus ontwikkeling kan optreden. Het is ook de minimum-voorwaarde voor ruimtelijke stabiliteit (driepoot!).

Het begin ervan ligt (en dit in antwoord op Kok) in het tweevoudige, de polariteit (yin-yang), maar het resultaat betreft altijd een derde. De socioloog-filosof Georg Simmel heeft hierover zeer principiële dingen gezegd (Soziologie, Berlin 1908). Ook waar het dialektiese beginsel centraal staat (these-anti-

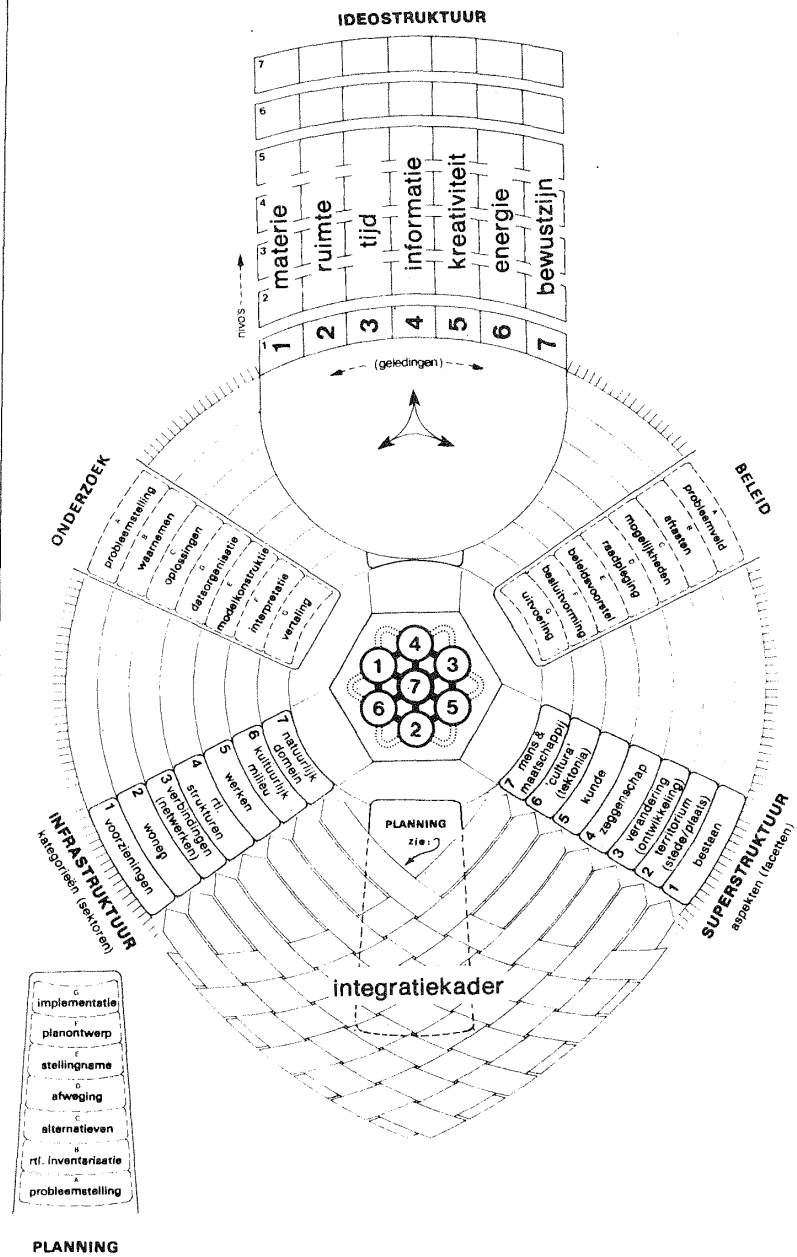
these) gaat het uiteindelijk weer om de derde als synthese, die zelf weer aanzet is voor de volgende tegenstelling. Ook Hegal gaat uit van drie stadia, t.w. van de subjektieve, de objectieve en de absolute geest (in de urbanistiek: infra-, super- en ideostruktuur!).

Ik laat de in alle religies voorkomende drieëenheid nu maar rusten en ook het feit dat de I Tjing geheel gebaseerd is op trigrammen als kleinste eenheid. Dat zou mij opnieuw de woede van Riggers op de hals doen halen. Daarom ga ik ook maar niet in op Rudolf Steiner's visie op driegeleding, die het uitgangspunt is van de antroposofische visie op het maatschappelijk leven.

Trouwens, we moeten ook weer niet al te lang bij die driedeling stilstaan. Kok wijst ons op het beroemde gedicht uit Goethe's Faust, al heeft hij kennelijk andere verklaringen ervan gelezen dan ik. (Faust is overigens niet de laatste mythe waarin de mensheid zich herkende, zoals Kok zegt; wij bouwen vandaag de dag ook weer aan de mythe van onze tijd, maar we zien hem niet omdat we er deel van zijn.)

Probleemschets ruimtelijke ordening nodig?

Tussendoor nog een persoonlijk woord voor de heer Riggers. Hij meent dat ik op laakbare wijze achterwege heb gelaten om de problemen waarvoor we in onze ruimtelijke ordening staan nog eens op te sommen. Kom nou! Mag ik van het lezerspubliek van dit tijdschrift, vakmensen en geïnteresseerde leken, niet verwachten dat ze daar een beeld van hebben, zeker voor het kunnen plaatsen van het desbetreffende artikel. Ik was aanvankelijk van plan om ten behoeve van de kennelijke tekortkomingen in de geïnformeerdheid van Riggers een lijstje op te nemen met probleempunten, maar dit weerwoord loopt toch al zo uit. Daarom verwijs ik maar naar

m'n artikel uit 1976 in TNO-Projekt en mijn al eerder genoemde RPD-voordracht.

Voorts raad ik hem aan enkele Ruimtelijk Ordeningsnota's en structuur-

schetsen te lezen en een goede krant te gaan bijhouden. Dan is het zo gepiept! Ik noem het eerst geschriftjes van eigen pen, omdat het ongetwijfeld Riggers bedoeling is om mijn standpunt te ken-

nen; dan kan ik geklassificeerd worden! (leuk woord in dit verband!)

Als Ragers echter suggereert dat er weinig of geen "maatschappij" e.d. in het urbanistiek concept zit, dan moet hij toch ook het artikel nog eens daarop herlezen. Mens en samenleving staan daarin centraal, zijn nr. 1, waren uitgangspunt. Maar misschien verwoord ik dat alles wat anders dan Ragers' (al wat verworpen) goeroe dat zou doen.

Aanvullende uitleg

Kok signaleert terecht dat nog niet alles in mijn artikel is uitgewerkt. Dat kon ook niet binnen de redelijke omvang van een TSV-artikel. Ik zat zelfs dicht bij de grens van het onredelijke. In het overzichtschema waren daarom de werk-sektoren Planning, Beleid en Onderzoek niet ingevuld. Voorts was volstaan met een schets voor de concrete uitwerking, waarbij een fragment (integratieveld) was afgebeeld van het overzichtdiagram. Kok verbindt hieraan de begrijpelijke, maar levensgevaarlijke konklusie dat je eigenlijk "dus" die ideostruktuur niet nodig hebt. Voor het overbrengen van een indruk hoe ik mij een concrete uitwerking (bijvoorbeeld een nota of een strukturschema) voorstel, had ik inderdaad de totaalprint niet nodig. Daar behoef je ook niet steeds mee te koop te lopen. Als je je maar bewust ervan bent dat de achtergrond (ondergrond: wortels!) steeds in het spel is.

Ik wil nu echter toch graag het totale beeld tonen (zie diagram) waarin ook de ideostruktuur schematis is uitgewerkt. Een volledige toelichting moet hier achterwege blijven, maar wat dat betreft is de tekst van mijn RPD-voordracht van belang. In de ideostruktuur komen de zeven onderdelen die respectievelijk in de infrastructuur (de "gebouwde omgeving") en de superstructuur (het conceptuele werkkader) voorkomen, weer terug en worden daar aangeduid met de

begrippen: materie, ruimte, tijd, informatie, creativiteit, energie en (zelf-)bewustzijn. Deze basisverschijnselen en -vermogens kennen elk zeven (of meer) nivo's of "dimensies". De essentie van mijn betoog is nu dat de concrete uitwerking van de (ruimtelijke) planning, die wordt aangegeven met het vlechtwerk van "realiteit" en "werkkoncept" (dus dat wat *integratiekader* is genoemd) een *afspiegeling* is van de ideostruktuur, die een eigen ("hoger") vlechtwerk vertoont (zie diagr.) Kok heeft recht op dit antwoord, maar hij zal mij ten goede houden dat een verdere uiteenzetting hier achterwege blijft. In het getoonde schema zijn nu ook voor de sectoren beleid en onderzoek de onderverdelingen opgenomen. "Planning" gaat schuil achter het "vlechtwerk", maar is er afzonderlijk naast geplaatst. Deze uitvoerende sectoren hebben ook een onderling verwante opbouw in zeven onderdelen, omdat ze alle behoren tot wat ik de "structuur van creatieve processen" noem. Een activiteit als "ontwerpen" behoort ook tot dat type en kent een soortgelijke indeling. Het kenmerk van deze opbouw is nu dat de opklimmende rangorde van die creatieve (werk-)processen tegengesteld is aan de indeling van de eerstgenoemde drie sectoren (infrastructuur etc.). Naarmate we dichter naar de kern (het midden) van het schema gaan des te geringer wordt de daadwerkelijke mogelijkheid tot menselijke ingreep ("maakbaarheid" en "veranderbaarheid").

Deze summiere uiteenzetting moge voorlopig de gevraagde kontekst schetsen.

Aktieplanologie?

Ragers is misschien niet helemaal content over de manier waarop ik hem heb behandeld. Laat ik daarom nadrukkelijk zeggen dat ik gereageerd heb op zijn onverhulde irritatie, maar tegen de achtergrond van een toch wel gemeen-

schappelijke zorg over de actuele situatie in de ruimtelijke organisatie. Die situatie wordt gekenmerkt door het spelen van hockey, voetbal en waterpolo op één veld, met 100 scheidsrechters. De bal is nog wel rond, maar er zijn er wel zes in het spel en ertussen door nog wat badmintonflappertjes.

Misschien dat onze strijdmiddelen hiertegen wat verschillen, door karakter en leeftijd. Het urbanistiek concept is niet ontstaan door vragen vanuit het planologies establishment rond 1970, want die hadden geen vragen. De echte vragen ontstonden tussen en door uitvoerende studenten en feitelijke inbreuken op onze leefomgeving. Vragen waarvan ik de noodzaak voelde om ze te leren doorgronden en ze eindelijk eens een beetje op een rijtje te zetten. Vijfde eeuws a.D. à la Plato? Zestiende eeuws à la Kepler? Ja, misschien wel. Ik beken dat ik van hun werk geniet en van de bijdrage die ze nog steeds aan de mensheid leveren. In ieder geval van langer duur dan goeroe's die zeggen dat de economie en alleen die ons samenleven op aarde bepaalt.

Ragers wil aktieplanoloog zijn. O.K., maar doe dat niet zonder "koncept". Mijn grote vrees is dat het merendeel van de nu nog optredende aktievoerders volstrekt ingepast is in de vigerende kaders. Zij zijn establishment, professioneel opgeleid op een gesubsidieerde instelling en zelfs vaak in dienst van de overheid. Alleen willen ze het niet inzien, net als alle anderen die in "het" systeem meedraaien (inklusief de heer Ragers en ondergetekende).

Besluit; verdere plannen

Kok en Van der Cammen zijn benieuwd naar de verdere plannen met de urbanistiek. Het is wel de bedoeling om door te gaan. Hoe, dat hangt mede van Van der Cammen af. Maandelijks grijp ik gretig naar zijn vaste rubriek in Rooilijn. Want soms legt hij daarin uit wat ik

bedoel te zeggen en hij geeft aanwijzingen voor de inhoud van mijn toekomstige publikaties. Maar mocht er dan nog tijd overblijven, dan hoop ik het urbanisatiekoncept in boekvorm uit te werken in de kontekst van de algemene problematiek van "de mensen en hun ruimte" (titel van de tentoonstelling in november-december 1980 aan de T.H. Eindhoven).

Voorts ligt er het verzoek om Engelse en Duitse bewerkingen van de "inleiding".

En dan verder hoop ik met de urbanistiek als achtergrond (maar zonder die telkens te noemen!) mijn verkennende publikaties voort te zetten en afgestudeerden af te leveren.

Dit alles gevoed door de praktijkcontacten en de gedachtenwisseling met de kollega's en de studenten in de vakgroep. Onderwerpen die aan de orde zijn betreffen vooral infrastructuur (beleid), opleiding, Markerwaard en energieproblematiek. De aktualiteit wordt dus niet geschuwd!

Dat ik dit weerwoord in de sfeer van een spel heb gehouden, zullen mijn geëvalueerde opposenten na de inleiding hierover niet kwalijk nemen. Ik was erg blij met de door hen geboden discussiemogelijkheid.

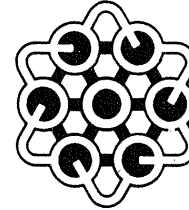
Nogmaals, wie ik met de urbanistische pretenties heb geïriteerd of wie nu pas bij het lezen van dit weerwoord geprikkeld zijn geraakt, bied ik mijn verontschuldiging aan.

H.M. Goudappel

URBANISTICS: A WAY TO A NEW UNDERSTANDING OF
MAN'S RELATIONSHIP WITH THE ENVIRONMENT

Hendrik M. Goudappel

Department of Building and Physical Planning
Eindhoven University of Technology
Den Dolech 2, P.O.B. 513
5600 MB Eindhoven,
The NETHERLANDS

Introduction

Urbanistics aims at a systematic inventory and classification of the elements that rule man's active interventions in his physical environment. It does so to attempt to achieve better understanding of the structures, interactions and conditions that affect the man-environment relationship. Humans, as conscious beings, have a central place in the concept: it is their way of shaping the physical environment that is our main concern. "Acting" in this context, however, requires insight, responsibility and ...knowing oneself to be part of a much greater whole. Our task is to learn to play this game afresh, after years of exhausting and misusing our terrestrial domains.

The urbanistics idea developed in the seventies in response to the multiple threat to our environment and as a result of the loss of our essential bonds with life and nature, one of the causes being the lack of coherent concepts in which our balanced reflection and action are interwoven. Such reflection has to go back to fundamentals. Urbanistics offers a flexible framework for creative self-reflecting cogitation, as well as for discussion and cooperation. It does not generate ready-made answers and solutions, but confronts us with our responsibility for our environment or milieu, as resources of the living planet. Our relationship with the earth seems to be in need of this fundamental reevaluation and reconsideration.

Conflicting interests can no longer be solved by either weak compromises or sharp controversy resulting in the dominance of one single point of view. What we need is a multi-dimensional view of the limitations and conditions laid down by our living on earth, clearly expressed.

Why Urbanistics?

Many new questions were raised by Western society in the 60's and early 70's. In that rather chaotic period our task was to give form and content to a curriculum for future urbanists and regional planners in the Department of Building and Physical Planning which had been recently set up (1967) at the Eindhoven University of Technology. In fact, our most disappointing conclusion was that from the field of physical planning, regional as well as urban, no directional signs could be discerned as to the correct path to be followed. Our profession had

almost no answers to the problems arising out of changes in our society.

The breakdown of ecological balances, the energy problems, the decline of cities presented the bill for the bankrupt physical planning policies advocated in the post-war years. Of course, many sought salvation in a systems approach and the application of computer models. But then as well as now we were forced to the conclusion that a great many of the truly existential elements in the urban process cannot be grasped by means of such "techniques", however sophisticated. Many of the Operations Research type of techniques were found in fact to be alien to the characteristics of specific urban phenomena. We even had to admit that a widespread application of those techniques obscured our vision of the urban transformation process*.

We came to the conclusion that the lack of a comprehensive concept was one of the main causes of the evident crisis in the field of urban and regional planning. In the post-war years it was common practice to rely on an assemblage of paradigms current in day-to-day practice. In the dramatic changes centering around the year 1968, some advocated the idea of an "all-Marxist" approach, others an "all-ecology" solution and others again a so-called objective "technique-approach" as the way out of the impasse. Only slowly did the conviction grow that it was not a matter of "approaches", but that the main concern was the lack of a concept, a general structural framework, a kind of chart that would enable us to orient ourselves in the field and understand each other. Urbanistics emerged as such a framework, defined as "a systematic inventory and classification of the elements that rule our active interventions through physical planning and a vehicle for understanding the patterns in man's relationship with his environment."

* Editor's Note: A review of this failure of the Neo-Positivist approach in Architecture was provided by David Clarke: *The Rise of Empiricism in Modern Architecture*, Man-Environment Systems 12: 234-238, 1982, an early version of a chapter of Clarke's book Arguments in Favor of Sharpshooting Portland (Oregon): Timber Press, 1984.

Urbanistics as an idea was not new. As early as 1926 "Urbanistiek" had been proposed by the Dutch architect De Casseres as a better term than Town Planning (Stedebouw). In the Romance languages the corresponding adjective is well known. Remarkably enough, we discovered some years later that in Western Germany Urbanistik had become attached to an institute in Berlin that was set up in 1973 as the result of an action by the German Federation of Municipalities under the slogan "Save our Cities Now" (1971). We understood very well that the time had to be ripe for the emergence of some concept, and we welcomed this coincidence as an indication that our efforts were perhaps not without significance.

General Structure of the Urbanistics Concept

Urbanistics starts from the conviction that in life we have to tackle every problem at three levels or, if you prefer, from three points of view:

- First of all, the most real level, that which confronts us with the physical appearance of things and phenomena: the INFRASTRUCTURE, in our case the set of built artifacts in the broadest sense, as the material substratum of our environment.

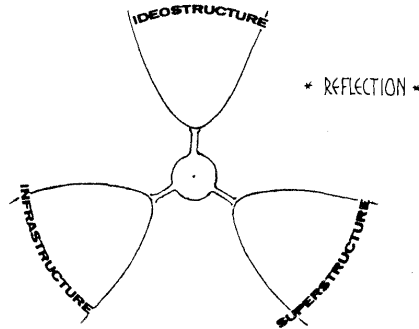
With one step into abstraction, we are confronted with the principles of function and organization inherent to that which manifests itself. It can be a technical construction, an administrative unit in the masterplan for a region. The phenomenon of language also belongs to this level: the SUPERSTRUCTURE. (Compare for instance a French definition as "ensemble des institutions, des idées, de la culture d'une société" - Grand Larousse, 1964). The superstructure can be regarded as the mediating and organizational layer, the core of the environmental process.

The top level is the IDEOSTRUCTURE, the set of essentials, ideas and categories, which directs human activities and cultural creativity.

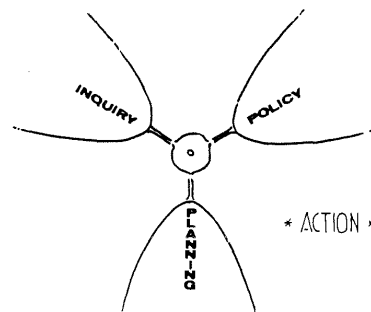
All reflections on urban manifestation, be these management, planning or design, require balanced consideration of each of these three levels. By "urban" I mean every combination of cultural activities that has achieved a certain "density of impact". A great many of our day-to-day problems in society, in physical planning and managing our environment, have to do with either a misunderstanding of the three constituent levels or the omission or even denial of one or two.

In an overall picture we may consider these elements as three sectors which are hinged one to another:

Each of the sectors will be divided into seven subcategories (see for details Figure 2). This subdivision provides us with a tonal scale or, if you prefer, a palette of basic colors. (See fig. 2.6)

But this is only the conceptual part of the schema; the mirror image of our framework of reflection is a framework of action. As action also has the characteristics of problem-solving we can again turn to the same three levels or viewpoints. Translated in terms of action we have:

- INQUIRY (surveying) - the collection and inventorising of information and data related to our field of concern. It includes the backgrounds and principles of the problems involved;

POLICY MAKING - the organizational and structural functions including the management aspects, again with a mediating character;

PLANNING - that part of our actions that prepares our aims and policies for any form of implementation.

Again, each of the three sectors of action will be divided into seven subcategories (see for details Figure 2).

Balanced-out cooperation and interplay between both three-fold frameworks (reflection and action) may direct us to an appropriate problem-solving structure. This is expressed in a combined diagram (Figure 1), that in fact presents us with a sevenfold structure, the seven being the result of our thinking and acting in each of the six sectors as represented by the hinge-like center:

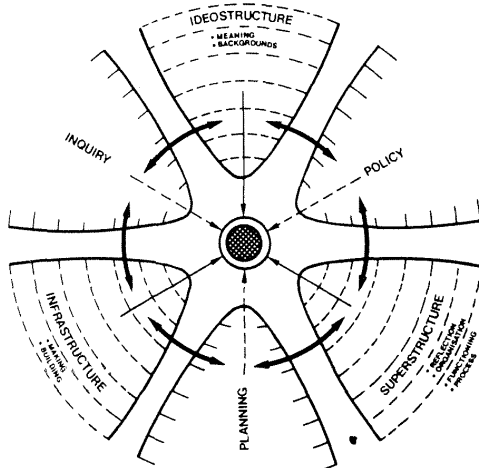

Fig. 1.

In applying the principles of reflection and action using Figure 1, we can project an overall diagram (Figure 2) which shows that the subdivision of each of the six sectors into seven categories is consistent, in that all subcategories link up according to the circles shown in the diagram (for instance, the "Time layer"). Here we must restrict ourselves to listing the applicable subcategories. The reader is invited to examine the contents of the schema with these remarks intended to clarify the general idea:

Although the notions introduced into the conceptual framework must be considered as "loaded" with meaning, almost a symbolic interpretation, it is not intended to conjure up the whole of the environment with these 49 expressions. They are the germs from which ideas and explanations can emerge and, most of all, are intended to be a framework for understanding and public discussion.

One of our interests is the comparison of this concept with the work of others. There are only a few known "concept builders" in the field of physical planning. The best known is without doubt Sir Patrick Geddes, who had a major influence in town planning in the 30's and during the post-war period of reconstruction in the early 50's. During the 20's, Germans such as Reinhard Baumeister and Martin Wagner did significant work. More recent is the work of the Greek architect and planner Constantinos Doxiadis, the founder of Ekistics, who died in 1975. Many more sources appear to fill parts of the Urbanistics concept, as we study the work of Frobenius, Von Bollnow and Simmel, Le Corbusier and others. Needless to say, study of the Ideostructure will never end ...it extends from Plato and Pythagoras to Teilhard de Chardin and, most recently, Prigogine.

Ambitious concepts are often short-lived and Urbanistics may well be one such. But perhaps it helps when we stress that introducing such concepts make us think more freely and playfully;

I will return to the importance of gaming later. The diagram shows that we should not confine ourselves to the single approach as represented in one of the sectors or subcategories. Of course, specialization is useful, sometimes even essential. But all specialists have to bear in mind that they are part of a greater whole in which the different sectors have to cooperate harmoniously. That is why we emphasize the game-type interaction which can be stimulated in education and planning in a variety of ways from group simulations to interactive computer work.

I note that, up to now, comments and criticisms concerning Urbanistics have been few and far between. That is a pity, but quite a common phenomenon - not wanting to become trapped in spiderwebs of dogma. The few critiques relate for the most part to it being pretentious enough to offer the ultimate master recipe for cooking an urban and regional hotchpot.

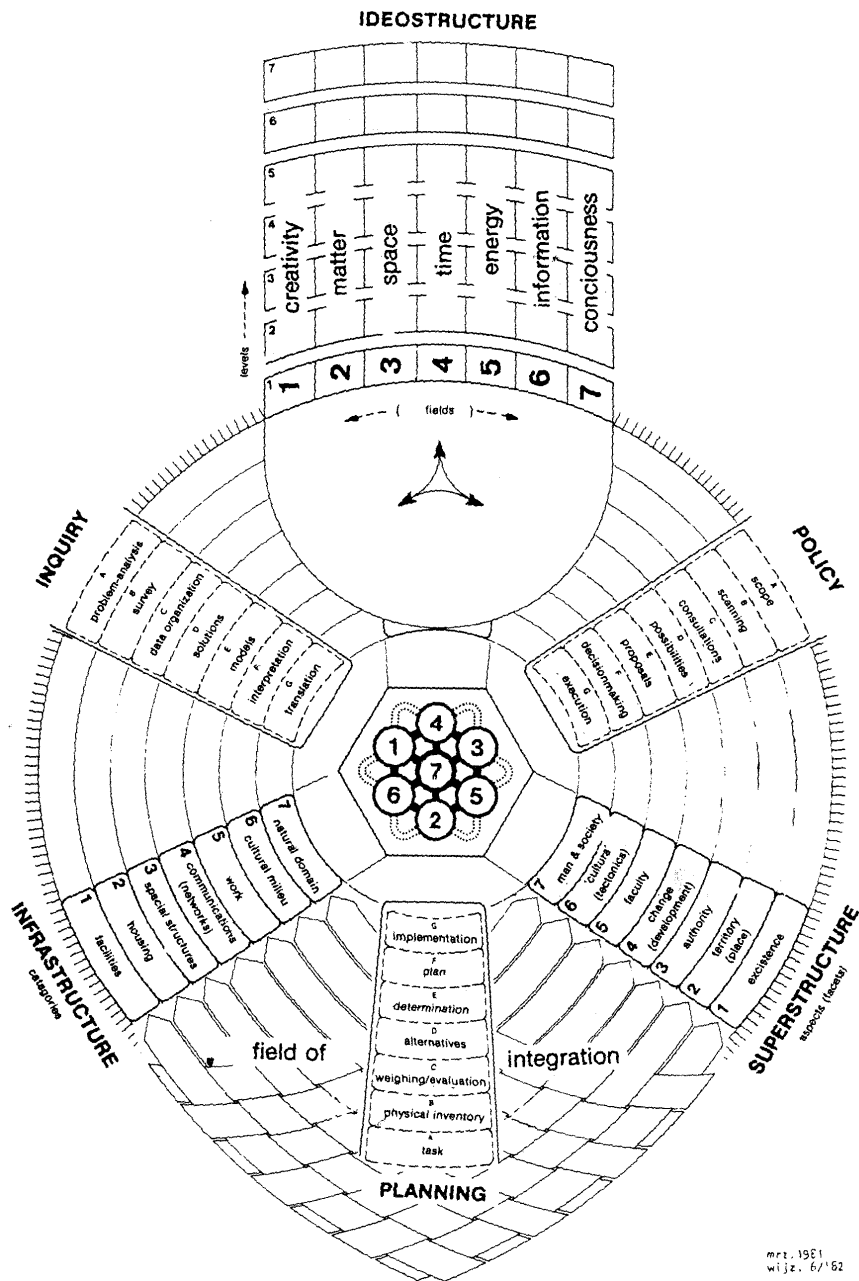

fig. 2.

Of course that is not the case, nor is Urbanistics the Philosopher's Stone. The concept is meant only to serve as a fulcrum for the arrangement of thoughts, for evaluations of spatial problems and their possible solutions and, in our own case, for structuring our curriculum and our research, as long as it proves itself useful. In terms of the recipe and/or dogma, objection, or misunderstanding, relates mostly to the Ideostructure part. The inclusion, however, of an Ideostructure in the concept, as a separate segment, enables us to accommodate many philosophies of life, be these cosmologies or ideologies. As far as pretensions are concerned, I must admit that may be the case here: But it works!

However, many find it difficult to discriminate between the concept structure as such and its potential to accommodate different points of view. Yet our personal ideas and beliefs concerning physical planning and the relationships between humans and their environments may differ. For instance, I favor a holistic, vitalist, harmonic and ecological application of the concept, but please do not blame the concept for that. Not even when I say that it is my conviction that only through such an approach to life one can attain the overview as presented in the schema... To the contrary, one must in particular be prepared to see the Ideostructure being filled with controversial opinions, or even with mere nonsense! It remains our responsibility to discriminate between the good and the bad.

The Confusion of "Techniques"

In planning we often apply methods and techniques dominated by mathematical or programming gimmicks that have little relation to real urban problems. We are in need of a coherent concept to analyze the appropriateness of technical approaches. Let me be clear about this.

Models can be good and useful,

but they can never push reality aside.

Reality which embraces Life,
the essence of Being.

Operations Research and Management can be good

but must never overrule the essentials
of urban life as a cultural process.

We have to reconsider our techniques as part of the process of reflection. Figures 1 and 2 show how our ideas open up ways for intervention in the physical environment. If we continue to refine planning techniques (reflection) without noticing the dramatic changes resulting from other types of action in our urbanized societies, we outrun our professional responsibilities. The Urbanistics concept is a possible basis for further research to obtain a balanced cooperation between the methods/techniques of inquiry and planning on the one hand and the concrete interventions through planning and policy-based decision-making on the other.

Planning as a Mirror Image

As we just saw, planning has to do with reflection as well as action. In the overall schema (Figure 2), the setting of the planning sector within the field of integration expresses its important coordinative characteristics. Planning is the direct interweaving of the superstructural elements (fact of existence, organization, function) and the concrete categories of the infrastructure (buildings, engineering facilities, etc.). Through the meaningful "opposition" of the inquiry and the policy sectors the influences and implications of these important fields of action are assured.

In principle, every study report or plan in the field of physical planning ought to be organized according to the 49 intersections of the integrative matrix. In that case comparisons and evaluations could be carried out in a more or less standardized way and we could be certain that no important items have been omitted, because everything is accounted for in its assigned place. But these are only utopian ideas that I allow myself to dream of... Special attention needs to be paid to the "opposition" of planning and the Ideostructure (the meaning and nature of life). Ideostructure is the metaphysical part of the concept. We introduced a "field of integration" as belonging to the planning realm; a comparable notion is found in the Ideostructure. The scheme introduces the seven Ideostructure categories (from creativity to consciousness) at seven levels of abstraction. In fact, the schema tells us that "planning" (and building) is the mirror-image of the field of "ideas". It clarifies what is meant by the expression that Man is the Image of his Creator.

Playing the Game

As I pointed out already, my favorite way of applying Urbanistics is to look upon it as a game, with its rules and strategies. I do not mean, however, just a form of recreation or

enjoyment for young and old. Game-playing has been a serious matter from the earliest times; it contained many notions of the sacred.

Playing and "gameing" are reduced, and sometimes simplified, images of our complex realities. To acquire deeper understanding of the meaning of life and the laws of the universe humans "invented" games and plays. We may extend these notions to religion, myths, drama, music, dance, architecture. Art is to my mind the encompassing notion of man's reflection on Creation and Evolution. Ritual is a formal ordering of human self-expression amidst the seemingly chaotic ways of life. We have to rediscover the old games and certainly invent new ones to cope with our typical chaos.

Much of the "playful" understanding of our existence has a great therapeutic value, as expressed in the Greek Dromenon. The Dromenon idea extends over the centuries. In ancient Greece it was a ritual pattern of dynamic

expression (cf. drama) and a therapeutic dance rhythm, for instance an initiation rite of Spring. In medieval times it was a dance movement of pilgrims when they reached their destination, turning through a maze pattern or labyrinth as it still is to be seen in the floors of some cathedrals (Amiens, Chartres, etc.); it expresses the personal process of transformation.

In most recent times the Dromenon concept is introduced and elaborated by Jean Houston as "a metaphor of the accelerating evolutionary growth of consciousness with a new vision of the possible human" directed towards an "expansion from local to ecological awareness in preparation for unprecedented challenges facing the future of 'planetary man'" *. This may sound utopian, but it is one of the ways of learning to play the game.

It is for this reason that we took up Urbanistics as "a way to a new understanding of man's relationship with his environment". Is it all an "academic view"? Partly yes, although the theoretical elements in the concept are not at all dominant. The concept has grown out of day-by-day experience gathered in the fields of design and consulting practice. It has been modified on grounds of those daily experiences and it will be subject to change every time it seems appropriate. In the meantime the research work as to the theoretical basis remains our continuing concern.

---

* cf. Jean Houston: Life Force: The Psycho-historical Recovery of the Self, and The Possible Human Los Angeles: Tarcher, 1982

 DE JAREN 1958 – 1974

TUSSEN MAAKBAARHEID EN ONZEKERHEID

In 1958 voert het optimisme de boventoon. Het land is opnieuw opgebouwd, bijna klaar, en wat nog moet gebeuren is maakbaar. Het tijdschrift volgt en registreert, maar loopt bepaald niet voor de troepen uit. Richting 1970 verdampen in het vakgebied geleidelijk aan de maakbaarheidsillusies. De maatschappij neemt geen genoegen meer met eenduidige plannen. Er moet gekozen kunnen worden tussen verschillende alternatieven en uiteraard met inspraak! Het Tijdschrift blijkt de snelheid van ontwikkelingen maar nauwelijks te kunnen volgen, aldus Goudappel, die deze periode zeer bewust als ooggetuige heeft meegemaakt.

De uitwerking van het verzoek van de redactie om een karakterisering van de inhoud van 'het' Tijdschrift voor de periode 1958-1974 te geven, betekent voor mij mede een terugblik op de allereerste periode van eigen werkzaamheid in het vakgebied van de ruimtelijke organisatie. Dat deze poging tot karakterisering daarom een persoonlijk karakter heeft, zij mij veroorloofd.

Uitgererekend 1958 is het jaar waarin ik na voltooiende studie en twee jaar dienstplicht mijn eerste schreden zet in de beroepswereld. Een recente omwenteling in de bezetting van de leerstoel voor het stedenbouwkundig onderzoek had aan de Afdeling der Bouwkunde van de (toen nog) Technische Hogeschool Delft een vacature geschapen voor een 'civiel' met belangstelling voor dit onderzoeksveld. In het bijzonder zou daarbij de ontwikkeling van het verkeers- en vervoersonderzoek centraal moeten staan; een tot op dat moment in ons vak nauwelijks verkend terrein.

Het Tijdschrift voor Stedebouw en Volkshuisvesting (TS&V), want zo heet het in deze periode nadat de V en de S waren omgedraaid, stond als een baken in de voor mij nog onbekende zee. Dit baken stond op een hoog oprijzende rots: het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw; men lette op het verschil in volgorde! Een kennismaking met dit Instituut behoorde dan ook tot een van mijn eerste taken en ik trof het aan in het statige pand Lange Voorhout 19, waarin het zich onder één dak bevond met een al even markante instelling: de Rijksdienst voor het Nationale Plan (RNP).

Eén pot nat? Dat was het laatste wat men zou mogen denken; het Instituut was immers een geheel vrije en zelfstandige instelling en de RNP een ministerieel ambtelijk apparaat! Het Tijdschrift diende van tijd tot tijd dan ook een onafhankelijke positie uit te stralen, ondanks het feit dat het al vele jaren mede plaats gaf aan de 'Mededelingen' van de RNP, die meestal bestonden uit ministeriële besluiten inzake bezwarenprocedures tegen gemeentelijke uitbreidingsplannen en (vooral ook) streekplannen, niet zelden van het schaalniveau hoenderverblijf en

vakantiehuisje.

De RNP staat dan nog altijd wat buiten de stroom van het actuele beleid; het 'verleden' van deze dienst staat haar nog steeds wat in de weg. In 1941 tot stand gekomen onder de Duitse bezetting, wordt deze instelling hier en daar nog steeds beschouwd als een erfenis van die tijd, die eigenlijk niet in stand had mogen blijven. Doet de gedachte aan een Nationaal Plan immers niet erg denken aan ideologieën die in de jaren dertig opgeld deden?

1958: TRANSFORMATIE VAN HET TIJDSCHRIFT

1958 was in verschillende opzichten een markant jaar voor bouwend en ruimtelijk ordenend Nederland: allerwegen lijkt het gevoel te leven dat de Wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog (met nog de extra inspanning ten gevolge van de watersnoodramp van 1953) toch wel tot een geslaagde afronding was gekomen. De indruk bestaat dat Nederland weer op orde is en eigenlijk zelfs een beetje 'klaar'. De duidelijk gemarkeerde 'zuilen' lijken het maatschappelijke bestel weer als vanouds te schragen en 'Amerikaanse toestanden' op punten als suburbanisatie, autobezit, bewinkeling en dergelijke worden bepaald niet verwacht.

Weliswaar is er nog woningnood en blijkt er fors geïndustrialiseerd te moeten worden, maar dat lijkt beheersbaar. Ook dat een jaar geleden de RNP aan de bel heeft getrokken met een studierapport over 'De Ontwikkeling van het Westen des Lands', waarin het dreigende vollopen van de toen zo genoemde Randstad met grote zorg werd bekeken, vermag 'Den Haag' niet in veel beweging te brengen: als het moet, zullen we die 'overloop' wel gaan spreiden...!

Wellicht mede om de eigenheid van het Instituut nadrukkelijk te manifesteren, maar zeker om aan het al enige tijd daarvoor door de ledenvergadering aangevaarde 'Beginselprogramma' voor de vernieuwing van het Instituut' uitvoering te geven, krijgt TS&V in 1958 een geheel nieuw gezicht, redactioneel en in vormgeving. Noch het inleidende woord van de voorzitter Bakker Schut, noch de redactie laat ons echter weten wat de vernieuwing van het Tijdschrift, 'innerlijk en uiterlijk', zou gaan inhouden. Maar het ziet er in ieder geval wel nieuw uit, door de inschakeling van een jong en veelbelovend grafisch kunstenaar: Wim Crowel. Zijn bijdrage is kennelijk een goede greep gezien het feit dat het in 1958 aangenomen uiterlijk van het tijdschrift ook nu nog herkenbaar is. Deze bestendigheid in vorm en verschijning is overigens een belangrijke karakteristiek van het Tijdschrift.

Na bijna 40 jaren als 'orgaan' van het Instituut te hebben gefunctioneerd onder in naam de redactie van het bestuur, maar in feite onder de eenmansredactie van de secretaris-directeur, treedt nu een breed samengestelde redactie aan die nagenoeg geheel uit mensen uit het veld bestaat. De samenstelling van het veertienkoppige gezelschap is inder-

daad veelzijdig en ten dele ook jong! Enkele van de jongeren, zoals Riewert Kok en Wim Wissing, zullen zelfs aanblijven tot ze redelijk 'oud' zijn geworden (1982). Het vernieuwde tijdschrift blijft gekoppeld verschijnen aan de bijna even grote bijlage 'De Woningbouwvereniging'.

EEN KARAKTERSCHETS

Terugbladerend door de eerste zestien jaargangen van de nieuwe start krijgen we toch wel een duidelijk beeld van wat de transformatie van TS&V ons heeft gebracht. Er zijn duidelijke lijnen in de ontwikkeling te bespeuren, vooral ook tegen de achtergrond van de grote veranderingen die zich in de samenleving voltrekken. Door een zeer terughoudende opstelling van de redactie komt de sterke dynamiek en zelfs het chaotische van deze periode echter niet sterk tot uitdrukking; men krijgt de indruk van een gestage ontwikkeling van en in het vakgebied. Als we na een rondgang proberen om de inhoud van TS&V voor de hier beschouwde periode te karakteriseren kunnen we een aantal opvallende aspecten noteren.

Vooraf in de eerste jaren na de vernieuwing is het tijdschrift in hoge mate verkennend, 'volgend' en signalerend. In een nauwgezette en uitvoerige documentatie wordt de inhoud van vooral buitenlandse tijdschriften weergegeven. Boekbesprekingen, 'Berichten' en aanwinstenlijsten van de bibliotheek vullen vele pagina's. Grosso modo bestaat meer dan de helft van ieder nummer uit deze verwijzingen, zorgvuldig onderscheiden in de rubrieken 'Stedebouw' en 'Volkshuisvesting'. Hiermede werd zeker een zinvolle dienst betoond aan de lezers (leden), die uitstekend geïnformeerd werden over wat er elders gaande was.

De aandacht richt zich in de gehele periode 1958-1974 echter wel sterk op de mesoschaal waar het de structuur en vormgeving betreft. Vele streek- en gebiedsplannen, later ook stadsgewestelijke plannen, worden uitvoerig behandeld.

Bij de opmerkelijk grote aandacht voor het buitenland valt de nadruk op de ontwikkelingen in Engeland, die op vele manieren als voorbeeld worden gesteld. De verwijzingen naar het zich nog steeds - maar wel spectaculair - herstellende Duitsland zijn echter summier en doen zeker tekort aan wat zich daar aan nieuwe benaderingen aandient.

Kenmerkend is ook dat de bijdragen aanvankelijk vooral ontleend zijn aan - eventueel bewerkte - teksten van voordrachten die door de auteurs zijn gehouden op studiedagen, conferenties, jaarvergaderingen en dergelijke van met name het NIROV en de Bond van Nederlandse Stedebouwkundigen (BNS). Het gevolg daarvan is dat we vaak te maken hebben met een dubbele achterstand voor wat betreft de actualiteit: allereerst betreft het alleen thema's die vaak na lange voorbereiding en in groter verband aan de orde zijn gesteld, terwijl de daaropvolgende publicatie vaak (zeer) lang op zich liet wachten. Het TS&V en zijn redactie van toen kunnen dan ook niet echt initiërend genoemd worden. Maar deze bezon-

kenheid leidde niet tot een uitgesproken behoudende opstelling in de zin van een verzet tegen de snelle ontwikkelingen; een breed scala aan visies en standpunten komt aan bod, zij het wel selectief, omdat in het algemeen slechts die zaken aan de orde komen die al algemeen 'bespreekbaar' waren geworden. Thema's die zich in het maatschappelijk-politieke vaarwater afspelen, lijken zorgvuldig gemedene te worden. Een en ander had wel het voordeel dat de inhoud van het tijdschrift een stabiliserend karakter had en als neutraal kon gelden.

Hoe dan ook, TS&V nam een geheel eigen plaats in ten opzichte van de vaktijdschriften uit de omgeving; dit geldt zowel in de richting van de vormgeving/stedebouw als in die van met name de sociaal-economisch-geografische thematieken.

EEN VRIJWEL UNIEKE PLAATS

Onmiskenbaar heeft TS&V zich tot op de dag van vandaag vooral geprofileerd op het zeer uiteenlopende terrein van het planologische en stedebouwkundige onderzoek. De grondslagen daarvoor zijn juist in de hier beschouwde periode gelegd. Op dit punt nam het tijdschrift een vrijwel unieke plaats in. In een latere periode zullen zelfs de al te specialistische en vooral ook theoretische verhandelingen een plaats gaan krijgen in afzonderlijke uitgaven, als bijlagen van TS&V.

De ontwikkeling van het stedebouwkundig onderzoek in ons land kent een sterke traditie waarin een aantal kenmerkende 'scholen' en 'velden' kunnen worden onderscheiden. Het is boeiend om zowel de strijd tussen deze richtingen als hun uiteindelijke synthese in deze jaren in TS&V te volgen maar daarvoor moet men de achtergronden wel een beetje kennen. Het tijdschrift zelf heeft daarin namelijk geen positie gekozen en aan allen ruimte gegeven.

In vooral de jaren dertig was vanuit de sociale geografie een beschrijvende en kwantificerende benadering van sociaal-ruimtelijke fenomenen ontstaan, bekend als de sociografie, waarin sprake was van een Amsterdamse en een Utrechtse school. Deze laatste kon zich vooral ontwikkelen in het onderzoek ten dienste van de inrichting van de Zuiderzeepolders. De probleemstelling had daarbij een overwegend ruraal karakter, zij het dat het nu om grote aantallen en opgaven ging. Ook was er een sterke verwevenheid met de waterbouwkundige wereld van de civiele en de cultuurtechniek. Planologisch gezien speelde 'Wageningen' een grote rol.

'Amsterdam' trad meer naar voren in het urbane onderzoek, met in deze periode Steigenga als markante pionier. Hier was aan het eind van de jaren vijftig nog een competentiestrijd te leveren met die andere urbane onderzoeksrichting die vanouds in de handen was geweest van de 'ingenieur-onderzoekers', zoals van Lohuizen en Angenot. De 'scholen' en 'strijden' komen in TS&V niet tot uitdrukking; wel trekt Steigenga duidelijk zijn spoor door de jaargangen in deze periode. Van de grote verschillen bij de vormgevende richtingen van de stedebouw

(Granpré Molière/Froger versus CIAM/Van Eesteren) merken we in TS&V nagenoeg niets.

Het vakgebied zelf wordt in de beschouwde periode gekarakteriseerd door het zoeken van een nieuwe identiteit waarbij het streven naar een synthese tussen de vele zich aandienende nieuwe disciplines een belangrijke factor was. Aanvankelijk was er sprake van een duidelijk pogen om het eigen domein gesloten te houden, zowel binnen de sociaal-wetenschappelijke wereld als in de stedenbouw (BNS!). Nieuwe categorieën, zoals onderzoekers en verkeersdeskundigen werden door de vormgevers nog gezien als 'wat niet meer mag zijn dan wat de architect doet met het inschakelen van een constructeur voor bijvoorbeeld het gewapende beton' (commentaar in TS&V op het Verkeersplan Utrecht van Feuchtinger; 1959/4: 92).

Aan de inhoud van een tijdschrift kunnen we uiteraard niet ontnemen wat er niet aan de orde werd gesteld. Het moge mij als te persoonlijk worden aangerekend dat naar mijn mening de meest opvallende 'blinde vlek' in TS&V in deze (en ook andere?) jaren was: de aandacht voor de ontwikkeling van het onderwijs en de opleidingen op het terrein van stedenbouw, planologie, ruimtelijke planning en dergelijke. Deze sectoren hebben in deze jaren een frappante ontwikkeling en vernieuwing doorgemaakt. Opmerkelijk samenspel werd daarin bereikt door het werk van de Sectie Planologie van de Academische Raad, vele jaren onder bezielend voorzitterschap van Steigenga.

Noch met de voortgangsrapportage hiervan, noch met de steeds noodzakelijker wordende stellingname ten opzichte van het ministerie ten aanzien van de eigenstandigheid van het vakgebied, heeft TS&V (en het NIROV) zich in die tijd actief ingelaten, laat staan dat zij ervoor in de bres zijn gesprongen. Dit alles doet echter geen enkele afbreuk aan hetgeen TS&V wel heeft geboden.

HET INSTITUUT ALS WAAKHOND

Het Instituut onderkende waar nodig haar kritische rol en haar taak als waakhond van ruimtelijk ordenend Nederland. Zij wilde daar ook vorm aan geven in het Tijdschrift.

Ieder maatschappelijk verband, institutie en vakgebied kent zijn tegenstrevers, critici en ontevredenen. Vanouds heeft men de keus tussen negeren, ontkennen, onderdrukken of het kanaliseren van de onvrede. Archetypisch kreeg dit ooit zelfs gestalte in de figuur van de nar. In de vroege jaren vijftig had de komiek Wim Sonneveld bestuurlijk Nederland de oplossing bij uitstek aan de hand gedaan: 'Niet op reagere, Lena...', maar dat recept begon in 1958 al wat te tanen.

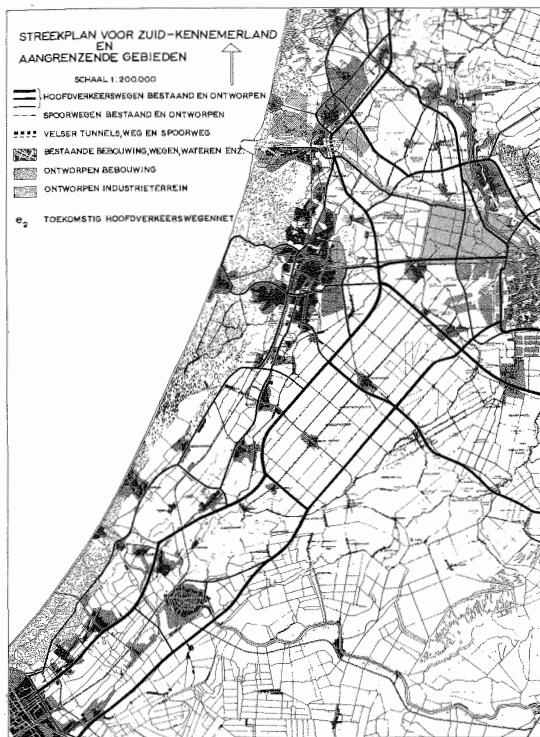
Maar welke keus nu te maken als eerbiedwaardig tijdschrift? In de nieuwe verschijningsvorm van TS&V wordt dit meesterlijk opgelost. H. van der Weijde, de secretaris-directeur van het Instituut ('H.v.d.W'), blijft in korte gedegen commentaren de

rol van toeziend waakhond vervullen maar er wordt ook een rubriek Kroniek en Commentaar gestart, die al gauw het vaste domein wordt van J.L. Petri, destijds medewerker van de Landbouwhogeschool Wageningen. Gedurende een aantal jaren become commentarieert hij met verve, humor en eigenzinnigheid velerlei zaken die zich in het wereldje van vooral de stedenbouwkundige vormgevers afspeelden, duidelijk gekleurd door eigen opvattingen. De rakker lijkt vrij spel te hebben in 'zijn' rubriek die niet zelden enkele tot zelfs vijf pagina's beslaat.

Als de tijden veranderen, valt Petri's commentaar wat terug en na enige hapering volgt er in 1969 een nieuwe vaste rubriek 'Journaal', waarvoor de inmiddels naar voren tredende onderzoeker Jan Launspach tekent. Nu echter gaat de ernst van het maatschappelijk gebeuren de boventoon voeren. Een nieuwe vorm van, vooral maatschappijkritisch, commentaar vindt aarzelend zijn weg in het Tijdschrift, overigens zonder merkbare invloed op de verdere inhoud. Een gang door deze rubriek, die van 1969 tot 1977 standhoudt, verplaatst ons op indringende wijze in de persoonlijke biografie van een sterk geëngageerd 'ontevredene' die uiteindelijk ten onder gaat aan de zelf geschapen extremen; in 1977 leidt een conflict met de redactie over de voortgaande extremisering van de inhoud van de rubriek tot een beëindiging. Ook elders gingen om dezelfde reden de goede relaties die Launspach in het vakgebied had verloren.

Reeds in het eerste 'nieuwe' nummer van 1958 schrijft Launspach over de Engelse *new town* Stevenage, maar rond 1962 begint hij zich te profileren door een opvallende stellingname in de zich vooral achter de schermen afspelende belangenstrijd tussen de 'vormgevers' (stedenbouwkundigen) en de 'sociaal-geografen'. Launspach hield een pleidooi tot toenadering en vooral ook samenwerking tussen deze kampen. Als een belangrijke voorwaarde zag hij daarvoor het ontwikkelen van een grotere 'vorm'-gevoeligheid bij de onderzoekers. Zelf was hij daarin een goed voorbeeld, zoals mij ook bleek in een aantal samenwerkingssituaties waarbij wij beiden betrokken waren.

Andere 'dissidenten' uit die tijd, van zeer verschillende pluimage, konden maar moeilijk toegang tot de kolommen van TS&V vinden. We zullen nog zien dat dit spaarzaam gebeurde, via de achterdeur. Dit gold zelfs voor de enige planoloog van internationale allure die Nederland te bieden had: prof.ir. Jac.P.Thijssse, die aan het Institute for Social Studies in Den Haag verbonden was. Als hij in 1963 voor de Vereniging voor Demografie een voordracht houdt over het 'Ruimtelijk beeld van Nederland in 2000' become commentarieert Bakker Schut dit door Thijssse een moedig man te noemen 'omdat zijn planologische beschouwingen zich begeven naar het grensvlak tussen planologie en waarzeggerij'. Deze 'waarzeggerij' betreft onder meer de door Thijssse bepleite noodzaak van een tweede luchthaven voor supersonische vliegtuigen op Europees niveau (op een in te polderen gebied nabij Texel en Vlieland!). Ik mag U lezer, nu bijna in 2000, de volgende opmerking van

STREEKPLAN VOOR ZUID-KENNEMERLAND EN AANGRENZENDE GEBIEDEN. (Bron: provincie Noord-Holland)

Bakker Schut niet onthouden: 'Heeft professor Thijssen zich rekenschap gegeven van het feit dat verticale opstijgmethode over veertig jaar de steeds meer grond vretende lange startbanen wellicht overbodig zullen maken en het lawaai daarbij wellicht op andere wijze zal kunnen worden beperkt? En werpt de ontwikkeling bij de KLM niet de vraag op of een centraal Europees vliegveld in Nederland nog wel een belangrijke kans maakt op toekomstige groei?' (1963/10).

RONDGANG DOOR DE JAARGANGEN 1958-1974

De eerste jaargang van het TS&V zet duidelijk een aantal nieuwe trends neer. Het begint met het thema 'Nieuwe Steden'. Op velerlei manieren zullen de Engelse ontwikkelingen in de volgende jaren nauwgezet gevolgd worden en als voorbeeld dienen. Een volgend nummer (1958/4) zet een al even markante trend: de behandeling van het streekplan voor Zuid-Kennemerland dat wordt aangekondigd als het eerste streekplan van deze aard, waarin de vele aspecten 'voor een gebied waarin vele ruimtelijke belangen botsen en zullen botsen (onder meer Schiphol) nu met elkaar in verband zijn gebracht'.

We zouden verwachten dat tenminste op 'bericht'-niveau melding was gemaakt van een op 10 December 1957 in de Tweede Kamer aangenomen

motie Andriessen, waarin de regering werd uitgenodigd om een uiteenzetting te geven over het geheel van de beleidsvorming op het gebied van de ruimtelijke ordening. Zowel de moeizame voorbereiding van een zelfstandige wet op de Ruimtelijke Ordening als de verscheidenheid van onderwerpen, in onder meer de jaarlijkse begrotingsbehandeling, deed de behoefte ontstaan aan een samenhangend overzicht, lees: een handleiding of leerboek, voor het parlement. Het zal tot september 1960 duren alvorens de regering dit verzoek gestalte geeft in een nota, die later 'de Eerste nota over de Ruimtelijke Ordening' zal gaan heten. Eerst in 1960 ontdekken we iets over inhoud en commentaar met betrekking tot deze nota in de kolommen van TS&V, terwijl de discussie hierover toch al enige tijd liep.

De grotere schaal die zich, naar ruimte en tijd, in de ruimtelijke ordening aandiende, gaf aanleiding tot de stormachtige ontwikkeling van het stedenbouwkundige (voor)onderzoek dat zich aanvankelijk vooral richt op de kwantificering van functies. Midden 1957 verschijnen de eerste artikelen over de bepaling van grondgebruik voor stedelijke doeleinden (Wijers), de behoefte aan garages en parkeerplaatsen in woonwijken (Van der Horst) en aan het slot van de jaargang de poging om de woningnood te kwantificeren.

Nog een vierde 'trend' dient zich in deze eerste jaargang aan: twee nieuwe aandachtsgebieden, namelijk de noodzakelijke reconstructie van het platteland (Quené) en bedrijfseconomische ordening en industrievestiging (Kruise). We dienen niet te vergeten dat er in de jaren '50 inmiddels al zeven industrialisatienota's waren verschenen, waarin echter de ruimtelijke consequenties sterk onderbelicht waren gebleven. Dit laatste onderwerp komt in TS&V echter niet meer terug!

Jaargang 1959 opent met een Emmen-nummer. Auteur is uiteraard Niek de Boer, die doende was om in Emmen een ook nu nog opmerkelijk stuk stedenbouwkundige geschiedenis te schrijven.

EEN REEKS 'BASISPLANNEN'

De aanzet voor een andere reeks artikelen ligt in het langzamerhand tot stand komen van een reeks 'Basisplannen' voor de sanering van oude binnensteden; dit begint (1959/5) met het plan voor Dordrecht (Van Embden en Wissing). We weten inmiddels tot welke omvangrijke 'kaalslag' de benadering in die tijd heeft geleid. In dat jaar zal de BNS ook een congres aan de thematiek van de vernieuwing en reconstructie van binnensteden wijden en dat krijgt zijn neerslag in het laatste nummer van dat jaar. De in hetzelfde jaar gehouden voordrachten van Delftse studiedagen over 'De toekomst van onze oude steden' zullen echter pas in 1961 verschijnen.

In 1960 schrijft Launspach een tweetal opmerkelijke 'Verkenningen in de stedenbouw', waarin zijn al genoemde pleidooi voor integratie van de sociaal-wetenschappelijke en de vormaspecten van de stedenbouw; een voortzetting van de in 1948 door Van Lohuizen in zijn Delftse intrede beoogde

'Eenheid van het Stedebouwkundige Werk'.

Aan het verschijnen van de Eerste nota over de ruimtelijke ordening wordt in oktober 1960 opvallend summier aandacht geschonken met alleen een inhoudsopgave en een zeer kritisch commentaar van G.A. van Poelje onder de titel 'Een nieuwe handleiding voor ordenaars'. Van Poelje gispt de traagheid waarmee deze nota tot stand is gekomen, signaleert veel omissies en vaagheid en concludeert dat deze veel te laat en inmiddels achterhaald is. Voor zover ik kon nagaan zal er over deze nota nooit meer worden gesproken in TS&V...

Een nieuw element, door het Tijdschrift opgepakt, is de aandacht voor de inhoudelijke kant van het woon- en woningvraagstuk. Exponent daarvan zijn de vele bijdragen in de komende jaren van De Jonge en Heimans. Eerste aanleiding is het verschijnen van het proefschrift van De Jonge: 'Moderne woonidealen en woonwensen'. Op vele wijzen zullen genoemde heren in de daarop volgende jaren de degens kruisen met hoogbouwfanaten, getalensteren en dergelijke (1961/6).

Nog één keer wordt in een themanummer uitvoerig stilgestaan bij een reeks basisplannen voor binnensteden (Deventer, Alkmaar, Delft, Dordrecht). Dit geeft Meischke (Monumentenzorg) aanleiding tot een reactie waarin hij tien uitgangspunten formuleert over 'De toekomst van onze oude steden'. Dan zwijgt TS&V verder over het 'sanering'-streven; eerst in 1974(!) komt het thema weer in haar kolommen, naar aanleiding van de komende Wet op de Stadsvernieuwing. Het is opmerkelijk dat aan de ontwikkeling van de stadsvernieuwingsgedachte in de tussenliggende periode geen aandacht is besteed. Was daaraan debet het feit dat deze grote omwenteling in denken en benaderen met betrekking tot de stedelijke reconstructie zich vooral afspeelde in de 'linkse' maatschappijkritische gelederen en gepaard ging met grote sociale onrust?

SPREIDINGSGEDACHTE VANZELF OPGEPAKT

Het is frappant dat in de vakwereld de idee van een vollopende Randstad, met de spreidingsgedachte als therapie, eigenlijk min of meer als vanzelfsprekend werd opgepakt. Ook in de kolommen van TS&V komen we geen enkele twijfel tegen. Zo ligt het echter niet overal; met name Luning Prak (sr.) treedt als een fervente bestrijder van de gedachte aan een 'uitverkoop' van de Randstad, onder meer in zijn boekje 'De Randstad en haar belagers'. Als Prak een uiteenzetting geeft voor de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel leidt dit wel tot een afrekenend commentaar van Petri in 'zijn' rubriek: 'De prikken van Prak' (1960/5). In pseudo-briefvorm wordt 'de heer Luning Prak' van tafel geveegd, zo niet afgemaakt. Als later (1966) een serieuze groep onder de naam NUW (The Northsea-region in an Urbanizing World), met onder meer als initiatiefnemers Van Embden en de Rotterdamse burgemeester Van Walsum, vraagtekens zet bij de Tweede nota over de ruimtelijke ordening zal de redactie dit nog

eens afdoen met het *bon mot* 'Duw van de NUW'. Inhoudelijk kan de NUW zich over haar ruimtelijke zorgen echter alleen uiten in het Financieel Dagblad.

Ook over het fameuze 'Plan Jokinen' dat de stad Den Haag rond 1960 in rep en roer brengt horen we in TS&V nooit iets. David Jokinen was een Amerikaanse stagiair bij de RNP, die een zeer radicaal plan voor het Bezuidenhoutgebied opstelde als alternatief voor de moeizaam tot stand gekomen gemeentelijke plannen. Door zijn voorstellen niet de ambtelijke lijn richting prullenbak te laten volgen, maar deze rechtstreeks in Het Binnenhof te publiceren werd een daad gesteld die zowel afgrijzen als warme waardering oproep. Maar, zoals gezegd, ook hierover niets in TS&V.

De jaargangen na 1960 beginnen een zekere rust uit te stralen. Het lijkt een beetje op een zerkauwen van al het nieuwe dat zich eind jaren vijftig aandiende. We weten nu dat er aan de periferie van de samenleving toch heel wat in beweging kwam maar dat bereikte de gevestigde orde nog niet, zeker ook niet waar het de ruimtelijke organisatie betreft. De beschouwer zou kunnen denken dat het een stilte voor de storm was die in 1966 met het verschijnen van de Tweede nota over de ruimtelijke ordening zou kunnen opsteken. Vergeefs zoeken we naar indicaties over wat er zich in de keuken van de RNP kennelijk moest afspeelen; daar hulde men zich echter in volledig stilzwijgen. De redactie van TS&V heeft kennelijk geen pogingen gedaan om die stilte te doorbreken.

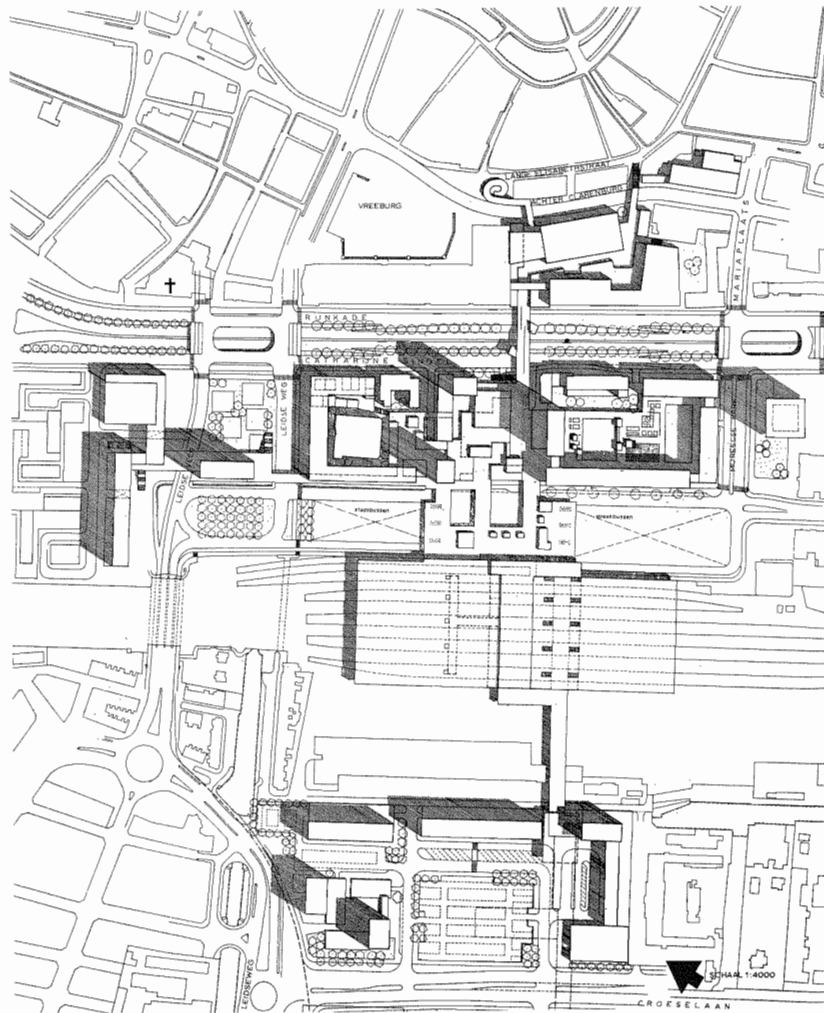
In 1962 zet Launspach de discussie over 'De plaats van de onderzoeker in de stedebouw' voort en pleit opnieuw meer inzicht in de vormaspecten en de visuele kwaliteiten bij het onderzoek.

GEBOORTE VAN HET NIROV

In 1963 verandert het Instituut haar naam: Stedebouw en Volkshuisvesting wordt nu Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting; het NIROV is geboren! Het thema winkelcentra doet zijn intrede, aangezet door een studie van de Sociaal Economische Raad; het zal in veel variaties op de agenda blijven.

Het structuurplan voor de 'zuidelijke polders' in het IJsselmeergebied komt uitvoerig aan de orde (1963/4): de aanduiding Oostelijk Flevoland doet zijn intrede. Niek de Boer vergelijkt de opzet van drie dorpen (Ens, plan Nagele en plan Biddinghuizen); zoals bekend zal Nagele als ontwerp van een groep CIAM-adepten een breuk (moeten) betekenen met het tot dan in de nieuwe polders aangehouden traditionele dorpsconcept.

In 1964 valt de aankondiging op van het fameuze Britse rapport van Buchanan: 'Traffic in Towns', waarvan we kunnen zeggen dat het bepalend is geweest voor het denken over de verkeersvoorzieningen in steden als ruimtelijke vormopgave. Een in het vooruitzicht gesteld vervolg dat dieper op de inhoud van het rapport in zou gaan, is echter niet verschenen, waarschijnlijk mede omdat andere vak-tijdschriften zich al over dit opmerkelijke item ontfermd hadden.

HET PLAN HOOG-CATHERIJNE KRIJGT OPVALLEND VEEL AANDACHT IN HET TIJDSCHRIFT.
(Bron: TS&V 1964/4)

Opvallend ruime aandacht wordt echter besteed aan het Plan Hoog-Catherijne in Utrecht (1964/5), het eerste grootschalige stadsreconstructieplan op basis van particulier initiatief, waarvoor inmiddels een contract tussen initiatiefnemer en gemeente was getekend. Naast de brede presentatie door Bredero/EMPEO volgen een redelijk enthousiast commentaar van Petri en een wat terughoudend van Mr. J. F. Jansen die zich afvraagt of dit wel een ontwikkeling is die navolging verdient. Over de grote bedenkingen die bij de provinciale instanties leven, horen we niets.

In de jaargang 1965, waarin veel streekplanwerk ter sprake komt, worden we met twee getalsmatige vooruitzichten geconfronteerd, die ook in de komende Tweede nota over de ruimtelijke ordening een rol zullen gaan spelen: de toekomstige omvang van de bevolking, die door het CBS voor 2000, op

rond 21 miljoen wordt geraamd en de omvang van de motorisering in Nederland en de ruimtelijke consequenties daarvan in een aantal studiebijeenkomsten van het NIROV.

De nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening, die reeds in 1962 was aangenomen, treedt op 1 augustus 1965 in werking. Eerst nu wijdt Van der Weijde (1965/7&8) daar in TS&V een korte beschouwing aan. Kennelijk wordt toch verondersteld dat men zich over deze zaken, die voor het vakgebied van groot belang zijn, elders informeert. Het zelfstandig worden van de ruimtelijke ordening met eigen ambtelijke organen (zo is er nu een RPD, Rijksplanningologische Dienst, die de oude RNP aflost), wordt als belangrijkste feit gezien. Het effect van de wet op de 'kwaliteit van het leven' wordt, zeker op de korte termijn, erg beperkt geacht.

DE BEFAAMDE 'BLOKJESKAART' UIT DE TWEDE NOTA OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING
(Bron: Ministerie VROM)

DE RPD PRESENTEERT ZICH IN VOLLE OMVANG

Maar al in het daaropvolgende jaar presenteert de RPD zich in volle omvang met de Tweede nota over de ruimtelijke ordening. Opnieuw treedt 'H.v.d.W.' op als berichtgever en terughoudend commentator: 'de Nota zal zich niet te ver mogen verwijderen van het Nationale Plan, zoals we ons dat vroeger voorgesteld, een kaart met bestemmingen die een hoge graad van precisie heeft. Dat Nationale Plan hebben wij langzamerhand buiten onze gedachten gesloten, omdat het een moeilijk bereikbaar ideaal was, in sommige opzichten helemaal niet ideaal, maar de scherpe omschrijving van het ruimtelijk beleid zal althans op een aantal betwiste punten niet mogen ontbreken'.

De zal de stap zijn van 'plan' naar 'beleid' maar we weten dat in concrete beelden zoals de 'blokjeskaart', de gedachte aan een gedetailleerde bestemming op nationaal niveau nog niet helemaal verlaten kon worden. De Tweede nota over de ruimtelijke ordening was een geweldige doorbraak, ook waar het vele nieuwe aandachtsgebieden betrof, maar het was ook de laatste poging tot een hoge mate van zekerheidsbestemming en maakbaarheidsdenken. In oktober 1966 belegt het Instituut een vergadering over de Tweede nota over de ruimtelijke ordening, hetgeen wordt gevolgd door een verslag en later een adres aan de Vaste Kamercommissie. TS&V profileert zich echter verder door een omvangrijk themanummer (1967/9) te wijden aan de achtergronden en het onderzoek van en voor de nota. Nu wordt door medewerkers van de RPD de blik in de keuken gegund. Van enig (vak)kritisch commentaar is ech-

ter geen sprake; de keuken leverde uitsluitend zoete koek.

De Tweede nota over de ruimtelijke ordening heeft verschillende nieuwe principes geformuleerd, zoals de 'gebundelde deconcentratie' en dit geeft aanleiding tot interessante discussies over ruimtelijke concepten en vormen die hier uitdrukking aan zouden kunnen geven. Zo wordt door de gemeente Rotterdam in juni 1968 een bijeenkomst belegd over de toekomst van de zuidvleugel van de Randstad, met als titel 'Bandstad in de Randstad?'. TS&V geeft de gehouden inleidingen volledig weer (1968/7&8). Kennelijk was een en ander de aanleiding voor het Instituut om een studiegroep 'Bandstad' te formeren die in februari 1969 een studiedag presenteerde. Deze geeft aanleiding tot een ingezonden, voor de kolommen van TS&V tot dan toe ongekend kritisch, commentaar op deze dag van Andrioli en Wang: 'pseudo-ideologisch gebabbel', 'onbenullig peil', kortom: '... zouden wij het Instituut willen adviseren in de toekomst wat kieskeuriger te zijn bij het uitnodigen van sprekers op een studiedag'. Met een 'onderschrift' en een enkele nummers later (1969/6) geplaatste verontschuldiging aan bestuur en werkgroepleden, lost de redactie deze eerste insluiting van het maatschappelijk ongenoegen op.

De nieuwe begrippen en strevingen zoals inspraak, democratisering, alternatieven, doelstellingen, die ook (of misschien: juist) in de dagelijkse praktijk van de ruimtelijke ordening aan de orde van de dag zijn, blijven nog geruime tijd buiten de kolommen van het tijdschrift. Eerst als deze aanvankelijk wat chaotische nieuwe aspecten programmeerbaar en 'onderzoeksfähig' lijken te worden,

NIEUWMARKT OORLOG

komen we er wat van tegen, maar dan is het al 1969. In dit verband is het opmerkelijk dat er geen aandacht is besteed aan de zo genaamde Doelstellingennota voor de binnenstad van Groningen, die als een pioniersdaad kon worden gezien nadat in Groningen na zware politieke perikelen een zogeheten programcollege werd gevormd waarvan de jonge wethouder Max van den Berg een exponent was. Met Niek de Boer en Jan Lambooy als inspirators werd hier een eerste aanzet gegeven, welke het ruimtelijk handelen in de volgende jaren sterk heeft beïnvloed.

MAATSCHAPPELIJKE DISCUSSIE IN HET TIJDSCHRIFT

In 1969 is Petri langzamerhand uitgewoed en begint Launspach zijn 'Journal' als kanttekeningen bij nieuwe literatuur en actuele gebeurtenissen. Het is de intrede van de 'maatschappelijke discussie' in TS&V. Rentestap en Funke schrijven over 'Naar een democratisering van de ruimtelijke ordening' (1969/2) en we komen verschillende kritische commentaren op instituutactiviteiten tegen.

Ook het procesdenken dient zich aan in het enige artikel ooit (in twee delen overigens) dat de resultaten van een van de vele Interdisciplinaire Stedebouwkundige Studiegroepen uit die jaren weergeeft: 'Ruimtelijke Begeleiding van Ontwikkelingen in de Tijd' (Andrioli, Bolk, Mens, Verheul; 1969/10; 1969/11). Het artikel is mede daarom van belang omdat het een kritisch commentaar geeft over een aantal publicaties die in die periode over nieuwe benaderingen die gezocht werden om de groeiende onzekerheid in het ruimtelijk handelen de baas te kunnen.

Het aantal 'eigen' problemen in ruimtelijk Nederland houdt de inhoud van het tijdschrift zo in de ban dat we de zorgvuldige literatuurrecherche van vooral de buitenlandse bronnen vanaf 1968 snel zien verminderen en al spoedig eindigen. Er ontstaat ook duidelijk behoefte aan actuele en authentieke bijdragen, die niet van voordrachten en dergelijke stammen. Naast de methodische vragen valt in deze jaren vooral de toenemende aandacht voor land-

schap en recreatie op.

In 1970 wordt het democratiseringsdebat(je) voortgezet. Mede naar aanleiding van het artikel van Ronteltap/Funken zien we pogingen (onder meer H.T. Vink in 1970/12) om de 'wilde democratiseringsstroom' toch wat in te dammen en in ieder geval zodanig te structureren dat planners en bestuurders op het gebied van de ruimtelijke ordening nog enigszins baas in eigen huis kunnen blijven. Het thema van de deskundigheid, onder meer als machtsfactor, dient zich aan (R.G. van der Veen in 1970/12).

Medio 1970 (1970/8) stelt economisch-geograaf Lambooy de theoretische inpassing van het thema 'milieu' aan de orde in een richtinggevend artikel: 'Mens en milieu; op zoek naar een theorie'. Zijn uitgangspunt is de verziekte relatie tussen mens en milieu, waarbij van een ruim spectrum van dit laatste wordt uitgegaan. In 1971 zal hieraan uitbreiding worden gegeven in er een al even inspirerend artikel (1971/3) van Steigenga: 'Ruimtelijke Ordening - Milieu'.

In 1971 verschijnt een extra themanummer waarin de stand wordt opgemaakt van het planologische onderzoek in Nederland, zulks naar aanleiding van het 25-jarige bestaan van de Sectie Planologisch Onderzoek (SPO) van het Instituut. Het is een markante uitgave waarin de grote rol die deze sectie in het NIROV speelde duidelijk blijkt. Die rol was ook bepalend voor de ontwikkeling van de inhoudskarakteristiek van TS&V. Kort daarop zal de SPO opnieuw op een studiedag een nieuwkomer onder de aandacht brengen: de werkgroep 'Modellen' doet verslag van haar werk en Steigenga, Klaassen, De Jong en (als het even mag) Goudappel behandelen aspecten van het de model- en systeembenadering in de planologie (1971/9).

Lambooy behandelt de omgang met doelstellingen en conflicten in de ruimtelijk ordening, daarbij zeker steunend op zijn, overigens niet genoemde, deelname aan de Groningse binnenstadsdiscussie (1971/4). Het geheel overziende kan men stellen dat de jaargang 1971 zeer richtinggevend was.

INDAMMING VAN HET INSpraakFENOMEN

In 1972 zet het verdere proces van indamming van het inspraakfenomeen zich voort, onder meer in een bijdrage van Viegen: 'Zin en onzin van de inspraak' (1972/2). Vele actuele discussies worden gekanaliseerd in het in november 1971 gehouden jubileumcongres van de BNS: 'Veranderingen in het Stedebouwkundig Denken', waaraan het augustusnummer 1972 is gewijd (1972/4). Er is nu ook ruimte voor een uitvoerig betoog van de Groningse wethouder Max van den Berg, met de redactionele opmerking dat weergave van het gesproken woord als lectuur achteraf, dikwijls iets aan kracht inboet: 'Dit is met name het geval bij het met zoveel redenaars-talent ten gehore gebrachte betoog van de Heer van den Berg' (1972/8: 409).

In 1973 is het meest opvallende nummer (1973/3) gewijd aan het afscheid van Van der Weijde als secretaris-directeur van het NIROV en hoofdredacteur van TS&V. Angenot ('Schets van de eerste kwart eeuw stedebouwkundig onderzoek in Nederland'), Steigenga en Mulder geven boeiende overzichten en terugblikken voor de 'periode Van der Weijde'. Het is duidelijk dat dit ook de afsluiting van een belangrijke periode voor Instituut en Tijdschrift betekende, nu zij dit markante 'gezicht' moesten missen. In het aprilnummer wordt verslag gedaan van het Markerwaardsymposium, de invulling en uitvoering van de 'laatste klus' van de Zuiderzeewerken. Dit karwei werd toen nog als vanzelfsprekend neergezet en weinigen vermoedden dat dit anders zou gaan lopen.

TER AFSLUITING

1974 wordt in het licht van de in deze overzichten gehanteerde indeling als afsluiting van een periode gezien. Misschien mag het In Memoriam voor Steigenga (1974/6) het meest kenmerkende teken zijn van deze afsluiting. Met Steigenga viel een bevlogen en enthousiasmerende pleitbezorger van een eigenstandige planologie en ruimtelijke organisatie weg.

Terugblikkend kunnen we concluderen dat in de hier beschouwde periode 1958-1974 het Tijdschrift van het Instituut een belangrijke rol heeft gespeeld in de documentatie van wat er zich voordeed in de ruimtelijke organisatie en planning.

De analyse van het Tijdschrift leert echter wel dat het onmogelijk zou zijn om voor de beschouwde periode aan de inhoud een volledige geschiedenis van de Nederlandse stedebouw en ruimtelijke ordening te reconstrueren. Achteraf bezien zijn er vele zaken die men vergeefs zoekt; andere krijgen een opvallend accent. Op zichzelf behoeft dit geen tekortkoming te zijn; de specifieke aard van het tijdschrift kan dit meebrengen.

We zouden de periode 1958-1974 kunnen karakteriseren als de gang van een sterk geloof in de maakbaarheid en stuurbaarheid van samenleving en haar ruimtelijke organisatie (tot en met de Tweede nota over de ruimtelijke ordening uit 1966), naar een algemeen gevoel van onzekerheid en betrekkelijk-

heid. Dit vond uiteindelijk zijn neerslag in het gaan denken in doelstellingen, alternatieven, inspraak en dergelijke. Maar zelfs in 1974 heeft die problematiek het Tijdschrift nog niet ten volle bereikt. Via de verslaglegging over een NIROV-studiedag in februari 1974 over de 'Oriënteringsnota', als eerste deelnota van een hele reeks, die uiteindelijk de Derde nota over de ruimtelijke ordening zal gaan vormen, komt deze omslag in benadering en denken echter als het ware via de achterdeur binnen: openbaarheid bij voorbereiding, publieke deelname aan besluitvorming, nieuwe procedures en methoden vonden hun plaats in dit werkstuk in afleveringen dat, tezamen met thematische 'Structuurschema's' het beleid moest gaan vastleggen op grond van een 'Planologische Kernbeslissing'. Inderdaad! Alles werd anders. In 1973 probeer ik het op mijn manier in mijn intreedende aan de T.H. Eindhoven: 'Handelen in Onzekerheid', maar ook daarover zwijgt het Tijdschrift.³

PROF. IR. H.M. GOUDAPPEL

PERIODE 1958-1974 IN TREFWOORDEN

- sanering binnensteden, vernieuwing en reconstructie, krotopruijing, toekomst oude steden/binnensteden, oude woningvoorraad
- Hoog-Catharijne
- herkenbaarheid stadscentrum
- monumentenzorg
- wijkverbetering (i.p.v. sloop)
- ruilverkaveling
- dorpenplannen
- verzorgingsstructuur
- nieuwe steden
- Emmen: nieuwe stad
- sociaal-wetenschappelijk onderzoek
- methoden en technieken voor onderzoek
- het modelbegrip (1968 en later)
- prognoses
- planologische kengetallen
- ontwikkeling woningbehoefte
- woonwensen en woonidealen
- woning en woonmilieu
- 'Nieuwe Woonvormen' (1968)
- hoogbouw-laagbouw
- urbanisatie van Nederland
- stadsgeografie
- functiekaarten
- uitbreidingsplannen
- streekplannen
- provinciale 'structuurnota's',
- nationale ruimtelijke ordeningsnota's
- WRO
- Jane Jacobs (1964)
- democratisering/participatie (vanaf 1969)
- mens en stad
- milieu; natuurverstoring
- menselijke maat

(Bron: Redactie Stedebouw & Ruimtelijke Ordening)

H.M. Goudappel CV

prof. ir. Hendrik Marinus Goudappel

Geboren 7 Augustus 1930 te Delft

1. Feiten en data

Lagere School en Gemeentelijke Hogere Burgerschool (H.B.S.) te Delft

Gehuwd van 1955–1993, 2 kinderen.

2. Levensoriëntatie

“Van huis uit” verbonden met de Gereformeerde Kerk en daarin actief tot ca.1965. Vanaf 1980 toenemende oriëntatie op en inspiratie vanuit de Anthroposofische Geesteswetenschap (Rudolf Steiner) en de wereld van het Duitse Idealisme rond 1800.

- 1949–’55   Studie Weg- en Waterbouw, Technische Hogeschool, Delft
- 1955   Diploma civiel ingenieur. Voortgezette studie Bouwkunde
- 1955–’57   Militaire Dienst : Officier speciale diensten sectie Logistiek/Openbare Werken van de Luchtmachtstaf
- 1957–’58   Speurwerkmedewerker Lab. voor Grondmechanica, Delft
- 1958–’65   Wetenschappelijk (hoofd-)medewerker, Stedebouwkundig Onderzoek, Technische Hogeschool, Delft, afd. Bouwkunde
- 1963–’66   Oprichter en directeur van het Adviesbureau voor Verkeersonderzoek en Verkeersplanning Ir. H.M. Goudappel c.i. te Delft en vanaf 1965 te Deventer
- 1966–’75   Directeur van het Adviesburo voor Verkeersordering Goudappel & Coffeng te Deventer
- 1971–’75   Buitengewoon hoogleraar Stedebouwkundige Planologie (Urbanistiek) aan de Technische Hogeschool Eindhoven, Fakulteit Bouwkunde
Oprichting van de Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie
- 1975–’86   Gewoon hoogleraar, Urbanistiek/Stedebouwkundige Planologie aan de T.H.E., later Technische Universiteit Eindhoven
In 1986 mogelijkheid tot vervroegde uittreding

- 1986-'11 (DV) Verschillende voorzitterschappen in het kader van de Overijsselse Welstandscommissie, ondergebracht bij Het Oversticht te Zwolle, daarvan:
- 1986-'06 Voorzitter van de Planadviesraad Monumenten en Beschermd Stadsgezicht en van de Adviesraad Welstand Gemeente Deventer
- Febr. 2006 Afscheid, met uitreiking van de Deventer' Stadspenning "vanwege zijn bijzondere verdiensten voor de historische binnenstad van Deventer in het algemeen en zijn jarenlange inzet voor de Plancommissie Monumenten en Beschermd Stadsgezicht van Deventer in het bijzonder"

In de gehele werkperiode lidmaatschappen en/of voorzitterschappen van vele advies- en onderwijsorganen in binnen- en buitenland, waaronder:

- Kroonlid Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening van 1970-1993
- Lid van de Adviesgroep Methoden en Technieken voor de Beleidsevaluatie en -instrumentatie van het Ministerie van Financiën (1986-1997).
- Voorzitter van de Monumentencommissie's, Hertogenbosch (1989-'95)
- Lid van de Werkgroep Bergkwartier, Deventer (1966-1975)
- Lid van de Stichting The North Sea Region in an Urbanizing World NUW
- Member of the Institute of Traffic Engineers, USA
- Constituerend lid van de International Conference on Urban Simulation and Gaming (Bonn 1970)
- Lid van de bestuursraad van PTRC, Planning Transport and Research Corporation International Ltd; een non-profit organisatie voor wetenschappelijk onderzoek en postacademisch onderwijs op het gebied van de ruimtelijke organisatie
- Uitwisselingsprogramma's met het Athens Center for Ekistics (dr Doxiadis), University of Michigan (prof. dr Duke), University of Birmingham (Institute of Local Governmental Studies) en de Technische Universität Berlin (prof. Kennedy)
- Lid en voorzitter Sektie Planologie van de Academische Raad
- Lid Commissie Universitaire Milieukunde van de Academische Raad
- Lid Adviescollege van de Nationale Verkeersacademie (Sector Planologie), Tilburg
- Lid Wetenschappelijke Raad van het Nederlands Vervoerswetenschappelijk Instituut, Rijswijk
- Raadgevend lid Themagroep Informatiesystemen en Toekomstige Gebouwde Omgeving
- Consultant van Nederlandse delegatie naar het Committee of Housing, Building and Planning van de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties, o.m. seminars in 1967 (Parijs), 1973 (München) en 1976 (Washington D.C.)
- Projectleider van planologische studies in Surabaya, Indonesië (NUFFIC)
- Docent aan de Postacademische cursussen voor wegverkeerskunde 1958-'66
- Gastdocent International University of Lugano (CH)
- Uitwisseling en gastdocentschap Universiteit van de Oranje Vrijstaat Bloemfontein, Zuid-Afrika. (Departement vir Stad- en Streekbeplanning, Prof. dr J.J. Steijn en Prof. Wallace van Zyl, 1983-'89)
- Consultant Stadsvernieuwingsprogramma voor Singapore en Structuurplan voor de Universiteit van Singapore
- Consultant voor de structurele ontwikkeling van de Regio XIAMEN, Volksrepubliek China
- Gastdocent, Vrije Hogeschool, Driebergen. (Universitaire bijvakken)

- Mentor of the Training Program in de Cultivation of Human Capacities
- (Foundation for Mind Research, New York) 1980-‘89
- Lid Redactieraad *Tijdschrift voor Stedebouw en Volkshuisvesting*
- Lid Adviesraad redactie tijdschriften *BRES*, *PRANA* en *JONAS*
- Lid Adviesraad Meditatiecentrum De Kosmos, Amsterdam
- Lid van het Curatorium voor de bijzondere leerstoel Metaphysica in de zin van de Theosophie aan de Fakulteit der Filosofie, Universiteit Leiden

Bibliografie

- GOUDAPPEL COFFENG B V. 1999. *Wegen in beweging*. Goudappel Coffeng B V, Deventer.
- GOUDAPPEL, H.M. 1971. Modellen in de Urbanistiek. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 52(9): 376-381.
- GOUDAPPEL, H.M. 1973. *Handelen in onzekerheid*. Intreerede by Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie, Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool, Eindhoven.
- GOUDAPPEL, H.M. 1976. Urbanistiek: een ander perspectief voor planologie en stedebouwkunde. *TNO-Projek 4*, Nr 12:420-427.
- GOUDAPPEL, H.M. 1977. *Over Planning en Planners Ruimtelike Planning en Planolagen*. Studiedokumentatie, Urbanistiek en Ruimtelike Ordening, Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool, Eindhoven, Nederland.
- GOUDAPPEL, H.M. 1980a. 50 jaar planologie. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 61(1):45-56.
- GOUDAPPEL, H.M. 1980b. Ruimtelijke voorraad en ruimtelijke kwaliteit. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 61(5):241-251.
- GOUDAPPEL, H.M. 1980c. Urbanistiek: een inleiding. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 61(9):479-490.
- GOUDAPPEL, H.M. 1980d. Het Opleidingsmodel "planning/urbanistiek". *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 61(9):490-493.
- GOUDAPPEL, H.M. 1980e. Bouwkunde-Techniek: urbanistiek, bestand tegen onderhandelen. Bijdrage aan bundel over Onderhandelingsplanologie, Kongres Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie. [s.l.] [s.n.]. November 1980.
- GOUDAPPEL, H.M. 1981a. Urbanistiek als spel en instrument: 'n weerwoord op gewaardeerde kritiek. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 62(3):134-140.
- GOUDAPPEL, H.M. 1981b. "Urban transformation and the consolidating city". Voordrag gehou by: *Stedelijke Renaissance Seminaar van die Nationaal Comitee Europese Stadsvernieuwingscampanje*, Den Haag.
- GOUDAPPEL, H.M. 1981c. *Ruimtelijke planning in de onzekerheid van de jaren tachtig*. Publikatie '81-1, Rijks Planologische Dienst; Staatuitgeverij, 's-Gravenshage.
- GOUDAPPEL, H.M. 1982a. Urbanistics as a way to a new understanding of man's relationship with the environment. Voordrag gehou tydens: *Man and Environment: Trusteeship on Our Planet* te Universiteit de La Nueva Era. Las Colinas, Elche/Alicante, Spanje, 2-9 Oktober 1982.
- GOUDAPPEL, H.M. 1982b. "NITIKON 1,2,3 ..... of de grazige weide van de Nieuwe Tijd". [s.l.] [s.n.].

- GOUDAPPEL, H.M. 1982c. Re-adaptation of our physical environment - an ecospatial challenge to the new age - creative trusteeship. Voordrag gehou tydens *Man and Environment: Trusteeship on Our Planet* te Universiteit de la Nueva Era, Las Colinas, Elche/Alicante, Spanje, 2-9 Oktober 1982.
- GOUDAPPEL, H.M. 1982d. "Ruimtelijke ordenen bij de afgrond" in *P.P.D. Veertig JAAR*. Provinsiale Planologiese Dienst, Provinsie Noord Brabant, Holland.
- GOUDAPPEL, H.M. 1982e. Bouwkunde-techniek: urbanistiek, bestand teen onderhandel. In Veldhuisen, K.J. *et al.* (ed) *Onderhandel en ruimtelijke planning*. Scheltema en Holkema B.V., Utrecht, pp.33-50.
- GOUDAPPEL, H.M. 1983. Kreatiewe konsolidasie as voorbereiding tot die informasie stad. Referaat gelewer tydens Simposium "*Innovasie in het stedelijk gebaken*". Bergen op Zoom Nederland, 20 Oktober 1983, pp.1-16.
- GOUDAPPEL, H.M. 1985. Urbanistics: a way to a new understanding of man's relationship with the environment. *Man-Environment Systems*, 15(5&6):179-184.
- GOUDAPPEL, H.M., 1986. *Afscheid ...voor een nieuw begin*. Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisasie, Technische Hogeschool Eindhoven, Eindhoven.
- GOUDAPPEL, H.M. 1988a. De siviele ingenieur van "Morgen": nog altyd "burgerlik"? Opening college voor die kursus "*De Gemeentelike Siviele Ingenieur in die jare '90*" van die Stichting Postakade-Misch Onderwys, Siviel Techniek en Bouwtegniek, Technische Universiteit Delft, Delft, 18, 19 en 20 Oktober 1988, pp.1-13.
- GOUDAPPEL, H.M. 1988b. "Nieuw Nederland 2050" - opium voor het volk. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 69(3):84-91.
- GOUDAPPEL, H.M. 1989a. Technosofie - op soek naer die saerale dimensie in die tegniek. *BRES*, 136:86-99.
- GOUDAPPEL, H.M. 1999. Die Jare 1958-1974: Tussen maakbaarheid en onsekerheid. *Tijdschrift voor Stedebouw en Ruimtelike Ordening*, 80(1):26-34.
- GOUDAPPEL, H.M. & WESSELS, H. 1982. Die Mens en Hun Ruimte. Kollege diktaaf vir kursus 7BO10, *Diktaaf Nr 7.031*, Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelike Organisasie. Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool Eindhoven, Eindhoven.
- KALSBECK, L. 1970. *Die Wijsbegeerte der Wetsidee*. Buiten en Schipperheijn, Amsterdam.
- KOK, R. 1981. Nogmaals die urbanistiek: die hermeneutiek van die urbanistiek. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 62(3):65-69.
- ROPS, 1983. Wat is Urbanistiek? Ongepubliseerde besprekingsdokument voorgelê vir Oktober 1983 vergadering van ROPS te Vakgroep Urbanistiek, Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool Eindhoven, Eindhoven.
- RAGGERS, J.B. 1981. Nogmaals die urbanistiek: die glazen bol van die urbanistiek. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 62(3):72-73.
- SA INSTITUUT VIR STADS- EN STREEKBEPLANNING. 1990. *Ruimte vir die toekoms - toekoms vir die ruimte*. Konferensieverrigting van SAISS te Bloemfontein, 15-17 Oktober 1990.
- STEYN, J.J. 1998. Public participation in South Africa: a fact, a theory or an ideology? *Planning Theory Conference Papers Vol. 1*, Oxford Brookes University, Oxford, pp.237-244.
- STEYN, J.J. & VIVIERS, J. 2000. Integrated development planning process in South Africa: a case study in the Northern Free State. *People's Empowerment in die Planning-Working Paper Book*, 36th International Planning Congress of the International Society of City and Regional Planners (ISOCARP). The Hague, Netherlands pp.271-276.
- STEYN, J.J. 2001. 'n Nuwe sonering vir stads- en streekbeplanning naamlik 'n "oop toekoms". *Stads- en Streekbeplanning*, 44:46-51.

- STEYN, J.J. 2002. "Big ideas, small town: the myth about an entrepreneurial agenda in Philippolis, Free State, South Africa". "Hardy, S., Larson, L.B., & House, F.", 2002, *Building Entrepreneurial Capacity in the Regions*. Regional Studies Association, Seaford, U.K. pp.80-84.
- STEYN, J.J. 2004. The "bottom-up" approach to Local Economic Development (LED) in small towns: a South African case study of Orania and Philippolis. *Stads- en Streekbeplanning*, 47:55-63.
- STEYN, J.J. 2005. The European Union is not a role model for Africa's NEPAD. *Stads- en Streekbeplanning*, 49:34-44.
- STEYN, M.M. & STEYN, J.J. 2005. Die rol en plek van ideologie in stadsbeplanningsteorie. *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*, 41(1 & 2):193-217.
- VAN DEN BERG, G.J. 1981. *Inleiding tot de planologie voor ieder een plaats in de zon?* Samson Uitgewerij, Alphen aan de Rijn.
- VAN DER CAMMEN, H. 1981. Nogmaals de urbanistiek: op weg na wonderplanologie? *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 62(3):70-72.
- VAN HOOGSTRATEN, P. 1980. Kanttekening by het urbanistiekonsept. *Stedebouw en Volkshuisvesting* 61(9):493-498.
- VAN NIEKERK, A. 1992. *Saam in Afrika*. Tafelberg-Uitgewers, Kaapstad.
- VELDHORST, D. (red.) 1980. *De mensen en hun ruimte: een urbanistiek perspektief*. Vakgroep Urbanistiek en Ruimtelijke Organisatie, Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool Eindhoven, Eindhoven.